

PREZIDENCIJALIZACIJA POLITIČKIH STRANAKA: KOMPARATIVNA ANALIZA BRITANSKE LABURISTIČKE STRANKE, ŠPANJOLSKE SOCIJALISTIČKE RADNIČKE STRANKE I HRVATSKE DEMOKRATSKE ZAJEDNICE

Nikić Čakar, Dario

Doctoral thesis / Disertacija

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:114:668013>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International](#)/[Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu

FAKULTET POLITIČKIH ZNANOSTI

Dario Nikić Čakar

**PREZIDENCIJALIZACIJA POLITIČKIH
STRANAKA: KOMPARATIVNA ANALIZA
BRITANSKE LABURISTIČKE STRANKE,
ŠPANJOLSKE SOCIJALISTIČKE RADNIČKE
STRANKE I HRVATSKE DEMOKRATSKE
ZAJEDNICE**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2013.

Sveučilište u Zagrebu
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Dario Nikić Čakar

**PRESIDENTIALIZATION OF POLITICAL
PARTIES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF
THE BRITISH LABOUR PARTY, THE
SPANISH SOCIALIST WORKER'S PARTY
AND THE CROATIAN DEMOCRATIC UNION**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2013

Sveučilište u Zagrebu
FAKULTET POLITIČKIH ZNANOSTI

Dario Nikić Čakar

**PREZIDENCIJALIZACIJA POLITIČKIH
STRANAKA: KOMPARATIVNA ANALIZA
BRITANSKE LABURISTIČKE STRANKE,
ŠPANJOLSKE SOCIJALISTIČKE RADNIČKE
STRANKE I HRVATSKE DEMOKRATSKE
ZAJEDNICE**

DOKTORSKI RAD

Mentorica: prof. dr. sc. Mirjana Kasapović

Zagreb, 2013.

Sveučilište u Zagrebu
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Dario Nikić Čakar

**PRESIDENTIALIZATION OF POLITICAL
PARTIES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF
THE BRITISH LABOUR PARTY, THE
SPANISH SOCIALIST WORKER'S PARTY
AND THE CROATIAN DEMOCRATIC UNION**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: prof. dr. sc. Mirjana Kasapović

Zagreb, 2013

O mentorici

Dr. sc. Mirjana Kasapović redovita je profesorica na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu gdje predaje niz kolegija iz područja komparativne politike na preddiplomskim, diplomskim i poslijediplomskim studijima. Voditeljica je poslijediplomskoga doktorskog studija „Komparativna politika“. Voditeljica je znanstveno-istraživačkog projekta „Hrvatska u regionalnom okruženju“ kojega financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. Glavna je urednica stručnog časopisa „Političke analize“.

U više je navrata bila na studijskim boravcima i usavršavanjima u inozemstvu. Kao stipendistica Zaklade Alexander von Humboldt boravila je od 1994. do 1995. i 2002. na Institutu za političku znanost Sveučilišta u Heidelbergu.

Objavila je 10 knjiga i oko 70 članaka, studija i rasprava u zbornicima radova, zbornicima izlaganja sa znanstvenih skupova te znanstvenim i stručnim časopisima u Hrvatskoj, Njemačkoj, Velikoj Britaniji, SAD-u, Austriji, Poljskoj, Mađarskoj, Sloveniji, Bugarskoj, Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori.

Članica je Hrvatskoga politološkog društva i Kluba hrvatskih humboldtovaca. Dobitnica je dviju državnih nagrada za društvene znanosti: 2006. za knjigu *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država* i 2011. za knjigu *Politički sustav i politika Izraela*.

Sažetak

U ovom radu nastojim ispitati osnovnu tezu o nastanku prezidencijaliziranih stranaka koje se pojavljuju kao poseban historijsko-empirijski model stranačke organizacije. Model prezidencijaliziranih stranaka ne predstavlja sljedeću fazu u postojećoj razvojnoj teoriji političkih stranaka koja bi označila kretanje prema još jednomu novom tipu stranke, niti mu se mogu pridodati značenja i vrijednosti novoga razvojnog tipa. Valjan je samo kao analitički model kojim se na historijskoj i empirijskoj razini može pratiti prilagodba suvremenih političkih stranaka zahtjevima socijalnih i političkih čimbenika za sve većom individualizacijom političkog života. Ono što prezidencijalizirane stranke čini specifičnim modelom upravo su ključne karakteristike snažne koncentracije moći u rukama stranačkog vođe i centralizacije procesa političkog odlučivanja, iz čega proizlaze njegova autonomija u formuliranju stranačkih politika, programa i izbornih strategija, neupitna dominacija nad svim razinama stranačke organizacije te rigidna hijerarhijska stranačka struktura. Komparativna analiza britanske Laburističke stranke, Španjolske socijalističke radničke stranke i Hrvatske demokratske zajednice nedvosmisleno je potvrdila glavnu hipotezu kojom je uspostavljena uzročna veza između složene kombinacije strukturnih i kontekstualnih čimbenika, koji su identificirani kao glavni pokretači prezidencijalizacijskih procesa, i nastanka prezidencijaliziranih stranaka koje se organizacijski prilagođavaju izazovima suvremenih demokracija.

Ključne riječi: model prezidencijaliziranih političkih stranaka, britanska Laburistička stranka, Španjolska socijalistička radnička stranka (PSOE) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ)

Summary

In this dissertation I test the hypothesis on the origin of presidentialized parties that appear as the specific historical and empirical model of party organization. The model of presidentialized parties does not represent the next phase in the existing developmental theory of political parties, which would indicate movement towards another new type of party organization, nor can it be attributed with the meaning and value of a new developmental type. It is valid only as an analytical model which follows the adaptation of modern political parties to the challenges of social and political factors for the increasing individualization of political life on the historical and empirical level. What makes presidentialized parties a specific model are the key characteristics of the strong concentration of power in the hands of party leader and the centralization of decision-making process, from which derive his autonomy in the formulation of party policies, programs and electoral strategies, unquestioned supremacy over all levels of the party organization and the rigid hierarchical party structure. A comparative analysis of the British Labour party, the Spanish socialist worker's party and the Croatian democratic union unambiguously confirmed the main hypothesis which established a causal relationship between the complex combination of structural and contextual factors that are identified as the main drivers of the process of presidentialization, on one hand, and the emergence of the presidentialized parties which organizationally adapt to the challenges of modern democracies, on the other.

Keywords: model of presidentialized political parties, British Labour party, Spanish socialist worker's party (PSOE) and Croatian democratic union (HDZ)

Sadržaj

<i>Popis tablica, grafikona i slika</i>	ix
1. Uvod	1
2. Teorijsko-metodološki okvir i istraživački problem	3
2.1. Nastanak i razvoj koncepta prezidencijalizacije.....	3
2.1.1. Deskriptijske preteče koncepta prezidencijalizacije.....	3
2.1.2. Pristup istraživanju izvršne vlasti: model <i>core executive</i>	5
2.1.3. Koncept prezidencijalizacije: britanski doprinosi.....	10
2.1.4. Koncept prezidencijalizacije parlamentarnih sustava	14
2.2. Prezidencijalizacija političkih stranaka: komparativni analitički okvir.....	20
2.2.1. Samuelsov i Shugartov model prezidencijalizacije političkih stranaka	20
2.2.2. Historijsko-empirijski model prezidencijaliziranih političkih stranaka	24
2.2.3. Prezidencijalizirane političke stranke na razini izbornog procesa.....	34
2.2.4. Prezidencijalizirane političke stranke na razini izvršne vlasti.....	40
2.3. Prezidencijalizacija političkih stranaka: metodološki okvir.....	45
2.3.1. Teorijski pristupi: teorija aktera i institucionalizam racionalnog izbora.....	45
2.3.2. Istraživački problem: ovisna varijabla	47
2.3.3. Neovisne varijable: strukturni i kontingentni uzroci prezidencijalizacije.....	48
2.3.4. Hipoteze: glavna i pomoćne	53
2.3.5. Strategija i dizajn istraživanja.....	54
2.3.6. Metode istraživanja	59
3. Prezidencijalizacija političkih stranaka: slučaj britanske Laburističke stranke	61
3.1. Uvod.....	61
3.2. Kritični izbori 1979. i 1983.	65
3.3. Transformacija britanske Laburističke stranke: nastanak prezidencijalizirane stranačke organizacije	70
3.3.1. Evolucijska modernizacija Laburističke stranke pod Neilom Kinnockom	70
3.3.2. Stagnacijska modernizacija Laburističke stranke pod Johnom Smithom	76
3.3.3. Revolucijska modernizacija Laburističke stranke pod Tonyjem Blairom	82
3.4. Prezidencijalizacija Laburističke stranke na razini izbornog procesa	98
3.5. Prezidencijalizacija Laburističke stranke na razini izvršne vlasti	104
3.6. Život nakon Blaira – kraj ili nastavak procesa prezidencijalizacije?.....	117
4. Prezidencijalizacija političkih stranaka: slučaj Španjolske socijalističke radničke stranke.....	120
4.1. Uvod.....	120

4.2. Sukob <i>renovadores</i> a i <i>histórica</i> s tijekom 1960-ih i prve polovice 1970-ih: nastanak novog PSOE-a	125
4.3. Ideološka radikalizacija PSOE-a i izborni porazi 1977. i 1979.....	132
4.4. Transformacija PSOE-a: nastanak prezidencijalizirane stranke.....	140
4.4.1. Prezidencijalizacija PSOE-a na razini stranačke organizacije	140
4.4.2. Prezidencijalizacija PSOE-a na razini izbornog procesa	155
4.4.3. Prezidencijalizacija PSOE-a na razini izvršne vlasti	160
4.5. Sukob <i>guerristas</i> a i <i>renovadores</i> a tijekom 1990-ih: kraj PSOE-ove predominacije u španjolskome političkom sustavu.....	167
4.6. Socijalistička stranka pod Zapaterom: nova era španjolske politike	170
4.6.1. Život nakon Gonzáleza – Zapaterov uspon na vrh stranke	170
4.6.2. Kritični izbori 2004.: terorizam kao katalizator promjene	172
4.6.3. Zapatero na vlasti: novi model socijaldemokracije?	173
5. Prezidencijalizacija političkih stranaka: slučaj Hrvatske demokratske zajednice	177
5.1. Uvod.....	177
5.2. HDZ u 1990-ima: od karizmatičke stranke-pokreta do klijentelističke stranke.....	179
5.2.1. Nastanak HDZ-a i razvoj nacionalnog pokreta.....	180
5.2.2. Evolucija HDZ-a u klijentelističku stranku	187
5.3. Transformacija HDZ-a: nastanak prezidencijalizirane stranke	191
5.3.1. Kritični izbori 2000.	191
5.3.2. Prezidencijalizacija HDZ-a na razini stranačke organizacije	194
5.3.3. Prezidencijalizacija HDZ-a na razini izbornog procesa	199
5.3.4. Prezidencijalizacija HDZ-a na razini izvršne vlasti.....	203
5.3.5. Janusovsko lice prezidencijalizacije – Sanaderova korupcijska mreža	207
5.3.6. Kraj ili nastavak sanaderovskog prezidencijalizma?	210
6. Prezidencijalizacija političkih stranaka: uzroci, obilježja i posljedice	213
6.1. Uvod.....	213
6.2. Funkcionalna valjanost neovisnih varijabli u tri analizirana slučaja	213
6.3. Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na organizacijskoj razini	216
6.4. Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na izbornoj razini.....	222
6.5. Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na razini izvršne vlasti	226
6.6. Posljedice nastanka prezidencijaliziranih političkih stranaka	230
6.7. Zaključak.....	232
<i>Literatura</i>	235
O autoru	269

Popis tablica, grafikona i slika

Popis tablica

Tablica 1: Modeli izvršne vlasti.....	10
Tablica 2: Temeljne razlike između tri odabrana slučaja	57
Tablica 3: Sažetak rada.....	60
Tablica 4: Rezultati parlamentarnih izbora u Velikoj Britaniji 1979-2010.....	68
Tablica 5: Izbori za vođu i zamjenika vođe britanske Laburističke stranke 1981-2010.....	81
Tablica 6: Individualno članstvo u tri najveće britanske stranke 1983-2010	89
Tablica 7: Rezultati parlamentarnih izbora u Španjolskoj 1977-2011	137
Tablica 8: Individualno članstvo u četiri najveće španjolske stranke 1977-2000.....	148
Tablica 9: Izbori za glavnog tajnika PSOE-a 1976-2012	154
Tablica 10: Rezultati HDZ-a na parlamentarnim izborima 1990-2011.....	192
Tablica 11: Izbori za predsjednika HDZ-a 1990-2012.....	196
Tablica 12: Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na organizacijskoj razini	217
Tablica 13: Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na izbornoj razini	223
Tablica 14: Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na razini izvršne vlasti	228

Popis grafikona

Grafikon 1: Ideološke pozicije Laburističke stranke 1945-2005	96
Grafikon 2: Ideološke pozicije HDZ-a 1990-2011	201

Popis slika

Slika 1: Uzroci prezidencijalizacije politike	52
---	----

1. Uvod

Suvremene političke stranke suočavaju se sa značajnom krizom legitimnosti predstavničkih institucija u suvremenim demokracijama koja se očituje u eroziji njihovih tradicionalnih društvenih uporišta, potpuno oslabljenom utjecaju na birače i smanjenoj sposobnosti donošenja političkih odluka, na temelju čega se razvila teza o izglednoj propasti stranaka u razvijenima industrijskim zemljama. Suprotno takvom stavu, ova studija polazi od pretpostavke kako se političke stranke organizacijski mijenjaju i strukturno prilagođavaju brojnim izazovima modernih političkih zajednica u kojima duboke socioekonomske i političke promjene potkopavaju tradicionalne temelje na kojima su stranke gradile svoju ulogu kolektivnih predstavnika različitih društvenih interesa. Stranke se prilagođavaju tim promjenama modernizacijom svojih organizacijskih struktura koja, prije svega, pretpostavlja procese prezidencijalizacije, deideologizacije i profesionalizacije. Prezidencijalizacijski procesi nadomještaju oslabljene veze između birača i političkih stranaka te nude odgovor na krizu legitimnosti suvremenih predstavničkih institucija stavljajući u prvi plan političke vođe koji supstituiraju kolektivne stranačke identitete i preuzimaju odgovornost za uspjehe i neuspjehe u vođenju stranačke i državne politike. Stranački vođe poduzimaju inicijative u nastojanju da obrasce interakcije sa svojim članovima, ali i sa širim biračkim tijelom, prilagode društvenoj stvarnosti koja na početku novog stoljeća iskazuje zahtjeve za sve većom individualizacijom političkog života. Proces prezidencijalizacije u tom se pogledu može promatrati kao vrlo važan oblik transformacije suvremenih političkih stranaka, koji krizu predstavničke demokracije nastoji prevladati izgradnjom neposrednog odnosa povjerenja što se uspostavlja između stranačkog vođe i pojedinačnih članova stranke, ali i običnih birača. Takav plebiscitaran model političkog vodstva i stranačke organizacije podrazumijeva osnaživanje pozicije stranačkog vođe, njegovu izravnu legitimaciju kao autonomnoga političkog aktera, ali i neposredovane oblike odlučivanja i komunikacije.

Rad je strukturiran u nekoliko cjelina. U drugom dijelu uspostavljen je teorijski okvir u kojemu je rekonstruiran nastanak i razvoj koncepta prezidencijalizacije od njegovih deskriptivskih preteča koje su se pojavile unutar britanske političke znanosti tijekom 1960-ih, pa do suvremenog poimanja prezidencijalizacije parlamentarnih sustava nastalog na temelju opsežnih komparativnih istraživanja Thomasa Poguntkea i Paula Webba tijekom 2000-ih. Središnje mjesto u tome interpretacijskom okviru zauzima definicija novoga historijsko-empirijskog modela prezidencijaliziranih političkih stranaka koji se u postojećoj razvojnoj

teoriji političkih stranaka razmatra kao poseban analitički model različit od njenih idealnih tipova. Unutar metodološkog okvira jasno je iskazan istraživački problem, uspostavljen je hipotetski odnos između neovisnih varijabli i ovisne varijable, određeni su strategija i dizajn istraživanja te su istaknute glavne metode istraživanja. Naredna tri poglavlja predstavljaju studije slučaja britanske Laburističke stranke, Španjolske socijalističke radničke stranke i Hrvatske demokratske zajednice u kojima su se prezidencijalizacijski procesi istraživati sukladno prihvaćenom analitičkom obrascu koji zahvaća stranačku organizaciju, izbornu natjecanje i izvršnu vlast. Tako je u trećem dijelu analizirana evolucijska transformacija Laburističke stranke prema prezidencijaliziranom načinu rada koja je dosegla vrhunac nakon dolaska Tonyja Blaira na čelo stranke, u četvrtom dijelu analizirana je transformacija PSOE-a u prezidencijaliziranu stranku neposredno nakon početka demokratske tranzicije u Španjolskoj, dok je u petom dijelu analiziran nastanka i razvoja HDZ-a od karizmatičke stranke-pokreta do klijentelističke stranke tijekom 1990-ih, kao i njegova transformacija u prezidencijaliziranu stranku nakon kritičnih izbora 2000. Posljednji dio predstavlja fokusiranu poredbenu analizu kojom su utvrđena temeljna zajednička obilježja prezidencijaliziranih stranaka koja se pojavljuju na razinama stranačke organizacije, izbornog procesa i izvršne vlasti. Nedvosmislena potvrda početne hipoteze o tome da se u parlamentarnim demokracijama pojavio novi model prezidencijaliziranih političkih stranaka, čija su glavna obilježja snažna koncentracija moći u rukama stranačkog vođe i centralizacija procesa političkog odlučivanja unutar stranačke organizacije, omogućila je donošenje nekih općih zaključaka o prirodi transformacijskih procesa kojima se suvremene političke stranke prilagođavaju strukturnima i kontekstualnim zahtjevima za sve većom individualizacijom političkog života.

2. Teorijsko-metodološki okvir i istraživački problem

2.1. Nastanak i razvoj koncepta prezidencijalizacije

2.1.1. Deskriptijske preteče koncepta prezidencijalizacije

Britanska politička znanost dokumentirala je značajne strukturne promjene koje su od 1960-ih zahvatile izvršnu vlast u zapadnoeuropskima parlamentarnim demokracijama. Pokazalo se, naime, kako europski parlamentarni sustavi, a posebice britanski, više ne djeluju po inherentnoj logici parlamentarizma, već kako funkcionalno sve više počinju sličiti predsjedničkom sustavu vlasti. Richard H. S. Crossman (1972) i John P. Mackintosh (1977) tvrdili su kako se tradicionalna britanska kabinetska vlada tijekom 20. stoljeća transformirala u čistu premijersku, bez presedana u dotadašnjoj ustavnoj teoriji i praksi. Teza o premijerskoj vlasti u osnovi polazi od toga da je britanski premijer ostvario dominantan položaj unutar kabineta, prvenstveno zbog ovlasti da postavlja i otpušta ministre, kontrolira strukturu kabineta, odlučuje o dnevnom redu i sjednicama te raspolaže patronažnim ovlastima nad birokratskim aparatom. Dva su ključna procesa nakon Drugoga svjetskog rata znatno unaprijedila moć premijera unutar egzekutive – prvi je bio rast birokratskog aparata zbog izgradnje države blagostanja, a drugi nastanak modernih, masovnih, discipliniranih političkih stranaka. „Crossman je kasnije dodao i premijerovu dominaciju nad vladinim medijskim strojem kao vitalno oružje premijerske nadmoći nad kabinetom“ (Hart, 1991: 209).

Richard Crossman u slavnom predgovoru još slavnijoj knjizi Waltera Bagehota *The English Constitution* iz 1963. godine¹ piše kako je u Bagehotovo vrijeme kolektivna odgovornost kabineta značila odgovornost grupe ravnopravnih ministara za donošenje kolektivnih odluka, nakon održane potpune, slobodne i tajne rasprave u kojoj su svi mogli sudjelovati. Bila je to „era klasičnog parlamentarizma“ (Hartmann, 2006: 51). Sada ta odgovornost znači kolektivnu poslušnost cijele administracije, od ministra vanjskih poslova i ministra financija naniže, volji jedne osobe koja se nalazi na vrhu piramide moći. „Tvrdim da je najbolji opis postojećeg sustava kontrole da to više nije kabinetska, nego premijerska vlada. Najznačajnije promjene u ovom stoljeću bile su: (1) rast moći središnje vlade i državne birokracije i (2) porast premijerove dominacije u kabinetu, Whitehallu i nad biračkim tijelom.

¹ Prvo izdanje knjige tiskano je 1867. kada je Bagehot već bio najznačajniji britanski politički komentator i novinar, kroničar i teoretičar britanske ustavne prakse te uvaženi urednik časopisa *The Economist*.

On se, u krajnjoj liniji, nije pretvorio u predsjednika, ali je zasigurno moćniji nego prije“ (Crossman, 1972: 45).² Koristeći se Bagehotovom terminologijom, Crossman je tvrdio kako se kabinet transformacijom u premijersku vladu pridružio „počasnim“ elementima britanske ustavne prakse.³

U opsežnoj studiji *The British Cabinet*, prvi put objavljenoj 1962. godine, John Mackintosh je iznio slična deskriptivna opažanja kao i Crossman, tvrdeći kako bi bilo pogrešno reći da je britanska vlada kabinetska. Njome sada upravlja premijer koji usmjerava i kontrolira ministre te koordinira njihove poslove. „Premijer se nalazi na vrhu potpomognut nizom koncentričnih krugova sačinjenih od ministara, kabineta, odbora, ministara izvan kabineta i ministarstava“ (Mackintosh, 1977: 543). Glavni je Mackintoshev argument da kabinet više nije devetnaeststoljetno tijelo koje donosi sve odluke, gdje se usuglašavaju zakonski prijedlozi, parlamentarni programi i *policy* inicijative. „Promjene u stranačkoj organizaciji, opsegu poslova i prirodi političkih problema stavile su u premijerove ruke veliku političku moć, a i potaknule nastanak brojnih razina na kojima se odluke donose“ (Mackintosh, 1977: 629). Transformacija iz kabinetske u premijersku vladu odvijala se unutar kabinetskog sustava, koji je očito i prije toga bio podložan manipulacijama i kontroli premijera. „Mackintosh tvrdi kako se moć unutar kabinetskog sustava pomaknula prema premijerskom položaju, a ne da je novi sustav premijerske vlade zamijenio stari sustav kabinetske vlade“ (Hart, 1991: 210-211). Međutim, Mackintosh ne dovodi u pitanje važnost kabineta kao tijela koje potvrđuje neke bitne političke odluke i u kojem se postižu kompromisi o nekim politikama, ali naglašava kako se sve ključne vladine politike ne kreiraju unutar kabineta, već na nekom drugom mjestu, prvenstveno u premijerovoj sferi, čineći ga mnogo više od „prvog među jednakima“. On naglašava kako bi bilo neutemeljeno britansku vladu nazivati predsjedničkom, jer bi to izazvalo (pogrešne) usporedbe i aluzije na američki politički sustav, koji karakteriziraju slab stranački sustav, vremenski fiksiran mandat izvršne vlasti i njena neovisnost o Kongresu. „To nije predsjednička vlast zato što premijer može u izvanrednim okolnostima biti smijenjen i može propasti ako ga napuste njegove (kabinetske) kolege ili vlastita stranka“ (Hart, 1991: 210).

Njihov glavni kritičar George W. Jones istaknuo je kako su metode vladanja britanskog premijera Harolda Macmillana potaknule Crossmana i Mackintosha da razviju tezu

² Iako su Mackintosh i Crossman bili prilično uvjereni da se u Britaniji razvio oblik premijerske vlade, nijedan nije tvrdio da je premijerska vlada istovjetna predsjedničkoj, niti su koristili pojam predsjednička vlast kao sinonim za premijersku (vidi Hart, 1991.)

³ U “počasne” (*dignified*) elemente britanskog ustava ubrajaju se Kruna i Dom lordova, dok su „djelotvorni” (*efficient*) elementi premijer, kabinet i Donji dom parlamenta. O detaljnijem razlikovanju ovih elemenata vidi Hartmann, 2006.

o britanskome predsjedničkom sustavu. On ne niječe da premijer raspolaže značajnim ovlastima, ali naglašava kako je premijerska pozicija ograničenija nego što to pokazuje Crossmanova analiza. Premijer je, poput američkog predsjednika, suočen s nizom političkih aktera koji raspolažu značajnom moći i s kojima je prisiljen ulaziti u kompromisne odnose ne bi li mogao provoditi željene politike. „Utemeljene su tvrdnje o tome da je premijerska moć preuveličana, budući da su ograničenja njegove dominacije snažna kao i prije, a u nekim slučajevima i snažnija“ (Jones, 1985: 196). Jones razvija tezu kako premijera u procesu vladanja ograničavaju kabinet i ministri, vlastita stranka, parlament i birokratski aparat. „Premijer je snažan onoliko koliko mu dopuštaju njegove kolege. Bez njihove bi potpore pao“ (Jones, 1985: 206). Da bi postao premijer i održao se na položaju, on mora neprestano osiguravati potporu svojih najvažnijih ministara i ne davati im mogućnost da ga smijene. Osobitu pažnju premijer mora usmjeriti prema političkim suparnicima unutar kabineta koji ističu svoju kandidaturu za njegova nasljednika. U kabinetu je premijerova moć nužno ograničena činjenicom da ne raspolaže obuhvatnom *policy* ekspertizom, zbog čega je osuđen na suradnju s ministrima koji su svojevrstni *policy* diktatori unutar svojih resora. Političke inicijative dolaze iz različitih izvora, a ne samo od premijera. Jones smatra kako su preuveličane i premijerove patronatske ovlasti, budući da je to samo paravan za osiguravanje stranačke potpore. Karijeristima unutar državne službe i nadalje su vlastito znanje i *policy* ekspertiza jedini put napredovanja, a ne dobre veze i poslušnost premijeru. Zaključno, Jonesova je teza da politička moć nije koncentrirana u rukama jedne osobe, već je disperzirana na različite političke aktere koji moraju biti spremni ulaziti u kompromisne odnose da bi mogli realizirati svoje političke ciljeve.

2.1.2. Pristup istraživanju izvršne vlasti: model *core executive*

Prethodna rasprava odražavala je samo empirijska opažanja i opise, bez ikakve sklonosti apstrahiranju od uočenih promjena u političkom životu i ustavnoj praksi te razvijanju teorijskih modela i koncepata koji bi te promjene objasnili. Kao odgovor na pojednostavnjeno razlikovanje premijerske i kabinetske vlade, britanski su politolozi ponudili rafiniran teorijski pristup *core executive*. „Ideja da politički ishodi nikad potpuno ne ovise o jednom akteru ili instituciji u temelju je modela *core executive*“ (Heffernan, 2005: 607). Model *core executive* prvi su predstavili Patrick Dunleavy i Rod Rhodes (1990; 1995), a dodatno su ga razvili Martin J. Smith (1999; 2003), Marsh, Richards i Smith (2001) i Peters,

Rhodes i Wright (2000). Termin *core executive* postao je tijekom proteklih dvadeset godina standardan koncept u političkoj znanosti, a u njegovoj je osnovi ideja da moć nije koncentrirana u ograničenom broju institucija, nego je distribuirana među većim brojem aktera i institucija koji osiguravaju normalno funkcioniranje izvršne vlasti. Temeljni je argument tog pristupa da svi akteri i institucije unutar izvršne vlasti imaju određene resurse, ali da bi donosili političke odluke potrebna je njihova međusobna suradnja. Model *core executive* prekinuo je začaran krug rasprava o prednostima i nedostacima premijerske i kabinetske vlade te je razvijen ponajprije kao teorijski odgovor na pitanje kako se donose političke odluke unutar kabineta. Dunleavy i Rhodes definiraju *core executive* kao „sve one organizacije i strukture koje primarno služe povezivanju i integraciji politika središnje vlade ili djeluju kao konačni suci (u rješavanju) sukoba između različitih elemenata vladina stroja unutar izvršne vlasti“ (Dunleavy i Rhodes, 1990: 4). Ukratko, *core executive* je srce upravljačkog stroja, a obuhvaća kompleksan okvir institucija, mreža i praksi oko premijera, kabineta, kabinetskih odbora i manje formalnih ministarskih klubova, dvostranih pregovora i međuministarskih odbora (Rhodes, 1995). Rhodes navodi institucije koje su dio tog modela: premijerski ured (*Prime Minister Office*), kabinetski ured (*Cabinet Office*), ministarstvo financija, ministarstvo vanjskih poslova, pravne službe te sigurnosne i tajne službe, a Burch i Holliday (2004: 3) još nadodaju urede za upravljanje stranačkom parlamentarnom i izvanparlamentarnom bazom (vidi i Holliday i Shinoda, 2002).

Najsustavniju ekspoziciju modela *core executive* ponudio je Martin J. Smith. On ističe da se „*core executive* nalazi u srcu britanske vlade. Obuhvaća ključne institucije i aktere koji se bave razvijanjem politika, koordiniranjem vladinih aktivnosti i osiguravanjem potrebnih resursa za pružanje javnih usluga“ (Smith, 1999: 1). Polazište je njegove analize tvrdnja da svi akteri unutar jezgre raspolažu resursima, ali nijedan akter ili institucija nemaju monopol. U osnovi modela *core executive* nalazi se pristup *policy* mreža koji odnose između ključnih aktera u jezgri izvršne vlasti objašnjava „modelom ovisne moći“ (*power-dependence model*), po kojem su institucije ovisne jedne o drugima u pogledu resursa kojima raspolažu te su primorane razmjenjivati ih ne bi li tako lakše ostvarile svoje ciljeve.⁴ Model *core executive* nadilazi shvaćanje moći kao objekta koji pripada nekomu pojedinačnom akteru ili instituciji.

⁴ Smith ističe da *policy* mreže unutar izvršne vlasti imaju nekoliko specifičnih karakteristika: prvo, ograničen je broj aktera koji su uključeni u mrežu; drugo, članovi neke mreže uglavnom imaju institucionalno definiranu i formaliziranu ulogu; treće, brojne mreže nastaju kao neformalne strukture, uglavnom da bi se njima premostile rigidne formalne hijerarhije; i četvrto, ako su mreže neformalne, tada će se institucionalizacija moći odvijati kroz kulturu i vrijednosti, a ne kroz institucionalne obrasce (Smith, 1999: 17; vidi i Marsh, 2008).

Keith Dowding ponudio je vrlo uvjerljivu kritiku *policy* mreža, smatrajući kako se radi o konceptu koji je jako dobra metafora, ali ne i stvaran model kojim se može objasniti proces donošenja odluka i formuliranja politika (Dowding, 1995).

Takvo tradicionalno shvaćanje izvršne vlasti pretpostavlja da je politika, određena kao proces donošenja odluka, zapravo igra nultog rezultata u kojoj premijer dominira nad ministrima, ministri nad državnim službenicima, a središnja vlast dominira nad lokalnim razinama. Suprotno tome, odnosi unutar *core executivea* uspostavljeni su u obliku *policy* mreža u kojima je moć disperzirana među akterima i institucijama koji su primorani razmjenjivati resurse unutar takvoga fragmentiranog sustava. Temeljni pojam oko kojeg Smith plete svoju teorijsku mrežu jest *ovisnost*. Budući da ni jedan akter ili institucija ne kontroliraju sve resurse potrebne za postizanje političkih ciljeva, nužno ovise jedni o drugima i razmjenjuju resurse.⁵ Moć nije igra nulte sume između aktera unutar izvršne vlasti nego je zapravo rezultat njihove međusobne ovisnosti i isprepletenosti. Stupanj ovisnosti kontekstualno je uvjetovan i akteri moraju razvijati specifične taktike za korištenje svojih ograničenih resursa.⁶ Drugim riječima, središnja je ideja da svi akteri raspolažu resursima, što znači da ni jedan nema monopol i ne može jednostrano donositi odluke. Moć unutar jezgre vrlo je fluidna i snaga svakoga pojedinog aktera ovisit će o tome kojim resursima raspolaže u interakcijskom procesu i koliko su drugim akterima potrebni njegovi resursi.

Odnosi među ključnima političkim akterima (premijerom, ministrima i najvišima državnim službenicima) ne ovise o njihovim osobnostima. Model *core executive* nastoji naglasiti kako su promjene unutar izvršne vlasti isključivo strukturne, te su uzrokovane društveno-političkim faktorima, a ne osobnostima pojedinaca koji unutar njih djeluju (posebno premijera). „Ako se pogleda iz te perspektive, brojne promjene u jezgri izvršne vlasti tijekom Blairova premijerskog mandata mogu se smatrati nastavkom i konsolidacijom praksi i pristupa koji su se počeli razvijati tijekom mandata prethodnih administracija“ (Burch i Holliday, 2004: 3).⁷ Smith naglašava kako su odnosi među političkim akterima strukturirani i oblikovani pravilima igre, institucijama vlasti, prethodnim *policy* odabirima i izvanjskim

⁵ Resursi kojima akteri i institucije raspolažu jesu informacije, vrijeme, znanje, ovlasti, financije i kontrola.

⁶ Model ovisne moći ističe da politička moć nije atribut neke institucije, odnosno ne pripada samo premijeru, već svi akteri raspolažu određenim resursima. Za Smitha je taj pristup u neku ruku odraz postmodernističkih ideja o tome da je politička moć disperzirana i nalazi se svugdje, a nije skrivena niti koncentrirana u nekoj pojedinačnoj instituciji. „Nemoguće je, dapače neproduktivno, pokušati identificirati jedinstvenu lokaciju moći unutar jezgre izvršne vlasti, zato što je moć svugdje. Strukture ovisnosti i distribucije resursa znače da svi akteri mogu ostvariti uspjeh. Nijedan akter ne može ostvariti ono što želi bez razmjene resursa, pa je kompromis ugrađen u strukturu vlasti“ (Smith, 1999: 6-7). Unutar modela *core executive* politička je moć ponajprije relacijska, a ne lokacijska kategorija.

⁷ Dakle, Burch i Holliday smatraju kako se promjene unutar izvršne vlasti mogu objasniti samo na temelju historijskog pristupa kojim je najlakše uočiti pojavu novih institucija i praksi unutar *core executive*. George Jones smatra kako oba pristupa griješe naglašavajući važnost struktura, a ne pojedinaca koji unutar njih djeluju. Želeći naglasiti utjecaj osobnosti pojedinih premijera na smjer razvoja političkih procesa, ponudio je slikovit opis kako kabinetska vlada zapravo funkcionira: ona je elastična gumica koja se rasteže i steže. Ako se pojavi neki resursima jak premijer, on može rastegnuti gumicu, ali kao što je pokazao slučaj Margaret Thatcher, ta ista gumica može snažno „opaliti po prstima“. Ili, kao što kaže budistička izreka: „Ako je žica previše nategnuta, puknut će, ali ako je prelabava, instrument neće svirati“ (u: Hargrove, 2001; Weller, 2003; Foley, 1993)

političkim i ekonomskim kontekstom. „Cilj je odmaknuti analizu od usredotočenosti na osobnosti i institucije u prikazima središnje vlade, koji je dominirao ovim područjem političke znanosti. Namjera je razviti analitički upravljani prikaz *core executive*, nastojeći istražiti interakcije koje se događaju između struktura i agenata u *policy* procesu“ (Smith, 1999: 7-8). Sažimljući glavne odrednice modela *core executive* potrebno je istaknuti sljedeće:

- Svi akteri unutar *core executivea* imaju resurse.
- Da bi se ostvarili ciljevi, resursi se moraju razmjenjivati.
- Nevažne su ideje o premijerskoj vladi, kabinetskoj vladi ili prezidencijalizmu, zato što se moć unutar *core executive* temelji na ovisnosti, a ne zapovijedanju.
- Da bi se razumjelo funkcioniranje jezgre, potrebno je razotkriti strukture ovisnosti. Strukture se temelje na preklapajućim mrežama.
- Čak su i resursima bogati akteri, kao što je premijer, ovisni o drugim akterima u postizanju svojih ciljeva.
- Akteri djeluju unutar strukturiranih arena, a tradicionalni su pristupi prevelik naglasak stavljali na osobnost.
- Stupanj ovisnosti aktera ovisi o kontekstu.
- Zbog distribucije resursa, snage pojedinih ministarstava i preklapajućih mreža, *core executive* je fragmentirana i iznimno je otežana središnja koordinacija (Smith, 2003; 1999).⁸

Da bi objasnili kako je politička moć raspodijeljena između ključnih političkih aktera unutar *core executive*, Dunleavy i Rhodes razvili se ideal-tipski analitički okvir. Apsolutnom moći ne raspolažu ni premijer ni kabinet, već određenom političkom moći raspolažu i neki drugi akteri kao što su birokracija ili pojedini ministri unutar svojih resora. Dunleavy i Rhodes stoga razlikuju pet modela izvršne vlasti: (1) premijerska vlada – premijerova dominacija u procesu političkog odlučivanja očituje se na tri načina: kroz mogućnost donošenja odluka u svim *policy* poljima; određivanjem ključnih pitanja o kojima će se raspravljati u pojedinim resorima; određivanjem upravljačkog etosa, atmosfere ili operativne ideologije koja proizvodi predvidljiva rješenja za većinu *policy* problema, čime se smanjuje manevarski prostor samih

⁸ Riječ je o funkcionalnom „ogoljivanju“ države (*hollowing out the state*), budući da određeni politički procesi erodiraju upravljački kapacitet centra. Radi se o procesima privatizacije, agencifikacije, europeizacije i novog javnog menadžmenta. Tezu o ogoljivanju britanske države (središnje vlade) razvio je Rhodes (1995), tvrdeći kako se jezgra izvršne vlasti zbog navedenih trendova raspada i ne može osigurati željene *policy* ishode. Ovako postavljenu tezu odbacuje Ian Holliday, budući da nije pronašao dokaze o raspadanju jezgre, već tvrdi suprotno da jezgra nikad nije bila integriranija nego sada. „Jezgra je u određenoj mjeri fragmentirana, ali to ne znači da je onespособljena. Početkom 21. stoljeća britanska je jezgra stvarnija nego ikad prije i sposobna je osigurati mnoge, iako ne sve, željene *policy* ishode“ (Holliday, 2000: 175).

ministara. Premijerska vlada ima dva podtipa: monokratsku varijantu i varijantu premijerske klike; (2) kabinetska vlada – riječ je o tradicionalnome operativnom modelu parlamentarnog sustava kojega karakterizira kolegijalni oblik donošenja odluka;⁹ (3) ministarska vlada – riječ je o tome da kabinetska vlada nije krenula u smjeru koncentracije moći u rukama premijera, već je ona disperzirana među pojedinim ministrima. Rudy Andeweg (1997) taj model naziva fragmentiranom vladom, a Laver i Shepsle smatraju kako su ministri *policy* diktatori unutar svojih resora; (4) model segmentiranog odlučivanja – polazi se od premise da premijer i ministri djeluju u različitim *policy* područjima, gdje premijer kontrolira obranu, vanjske poslove i važna ekonomska pitanja, dok ministri dominiraju nad svima ostalim aspektima javnih politika; (5) model birokratske koordinacije – po tom modelu *core executive* ima ograničenu kontrolu nad državnim aparatom, a ministri, premijer i kabinet igraju zanemarive uloge u upravljačkom procesu¹⁰ (podrobnije vidi u: Dunleavy i Rhodes, 1990; 1995).

Robert Elgie (1997; 1998) preuzeo je Dunleavyjev i Rhodesov pristup te je konstruirao okvir za komparativno istraživanje izvršne politike u polupredsjedničkim i parlamentarnim sustavima vlasti. Elgie razlikuje šest modela izvršne politike, od kojih su četiri identična onima Dunleavyja i Rhodesa: kolektivna, ministarska, birokratska i segmentirana vlada. Elgieva monokratska vlada slična je premijerskoj vladi Dunleavyja i Rhodesa, ali je razlika u tome što je Elgie dijeli na dva podtipa: predsjedničku i premijersku vladu. Smatra kako se taj model izvršne vlasti može primjenjivati samo u polupredsjedničkim sustavima, dok za analizu parlamentarnih demokracija nije funkcionalan. Podijeljena vlada njegov je posljednji model, a radi se o tome da dva ili tri aktera ravnopravno sudjeluju u procesu donošenja odluka (primjerice predsjednik i premijer u polupredsjedničkom sustavu ili premijer i ministar financija u parlamentarnom sustavu). Zaključno, Elgie smatra da samo jedan model izvršne vlasti može biti operativan u nekoj državi u određenom razdoblju. Može se, međutim, dogoditi da jedan model bude dominantan u određenoj zemlji tijekom duljeg razdoblja, ali postoji i mogućnost da se modeli izmjenjuju u relativno kratkim ciklusima.

⁹ Zanimljivu komparativnu analizu u kojoj je istraživao navodnu smrt kabinetske vlade proveo je Weller (2003).

¹⁰ Britanska humoristična serija *Yes, Minister* iz 1980-ih predstavlja izvanredan, iako pretjeran, prikaz birokratske vlade.

Tablica 1: Modeli izvršne vlasti

	Pred. vlada	Prem. vlada	Kabin. vlada	Minist. vlada	Segment. vlada	Birokratska vlada	Podijeljena vlada
Dunleavy i Rhodes		++	+	+	+	+	
Elgie	+	+	+	+	+	+	+

2.1.3. Koncept prezidencijalizacije: britanski doprinosi

Michael Foley, najpoznatiji akademski zagovaratelj teze o prezidencijalizacijskim tendencijama u britanskoj politici, objavio je 1993. godine knjigu *The Rise of the British Presidency*, a 2000. nadopunjenu verziju *The British Presidency*, u kojima je prvi put sustavno obrazložena postavka o prezidencijalizaciji britanskoga parlamentarnog sustava. Korištenjem koncepata i pristupa koji se, po pravilu, koriste u proučavanju američkoga predsjedničkog sustava, Foley je pokušao rasvijetliti prednosti i nedostatke nadolazećega britanskog prezidencijalizma. Komparirajući glavne karakteristike oba sustava došao je do zaključka da ih određuje zajednički nazivnik – „prostorno vodstvo“ (*spatial leadership*). Riječ je o tome da između političkog vodstva (premijera ili predsjednika) i njegove okoline nastaje prazan prostor kojega premijeri/predsjednici iskorištavaju za manevriranje tijekom donošenja odluka. Politički vođe na neki način stvaraju prostorni odmak (*leadership stretch*) od ostatka vlade odnosno, promatrano šire, od stranaka kojima pripadaju te zakonodavnih institucija. U razvoju britanskog prezidencijalizma vrlo važnu ulogu odigrao je čimbenik „premijera autsajdera“, koji svoj uspon prema najvišemu političkom položaju obično započinje iz društveno zakinute i politički marginalne skupine stanovništva. To mu daje početnu prednost u stvaranju manevarskog prostora, budući da nije interesno vezan za vladajuće političke strukture.

Foley smatra kako je prezidencijalizam duboko ukorijenjen u tradiciju i političke strukture britanske države, ali zbog evolucijskog karaktera britanske ustavnosti i parlamentarne suverenosti nikada nije uziman ozbiljno. Teze o prezidencijalizaciji britanske parlamentarne demokracije uvijek su bile strano tijelo u politološko-pravnim analizama jer se smatralo da je britanski parlamentarizam ideal tipski model i da se u tom pogledu ništa ne može promijeniti. „Prezidencijalizam nikad nije priznat u toj tradiciji. Štoviše, u većini ga se slučajeva označavalo kao točku razlikovanja i demarkacije britanske (političke) forme u

odnosu prema ostalima. Predsjednički se oblik vlasti obično uzimao kao sušta suprotnost parlamentarnome. Što se neki sustav više percipirao kao predsjednički, to je bio različiti od britanskog modela parlamentarne demokracije“ (Foley, 2000: 350). Suprotno tome, Foley tvrdi kako se prezidencijalizacijske tendencije mogu dokazati ne samo kroz empirijsku analizu, već i na razini konceptualne apstrakcije. Uspon britanskog prezidencijalizma ne temelji se na povremenima i iznenadnim mutacijama parlamentarnog sustava, već je riječ o sistemskoj „grešci“ evolucijske dinamike. Foley stoga pledira da politolozi priznaju tu „pogrešku“ u sustavu, jer su se unutar naizgled nepromijenjene forme britanske politike dogodile značajne transformacije. „U tom se slučaju *de facto* britanski prezidencijalizam pojavio unutar *de jure* parlamentarno-kabinetskog sustava“ (Foley, 2000: 352). Teza o prezidencijalizaciji zasnovana je na tvrdnji da se pod utjecajem suvremenih čimbenika odvijaju evolucija britanskog „premijerizma“ i radikalan odmak od onoga što je premijer činio i što je predstavljao.¹¹

Laburistički parlamentarni zastupnik Graham Allen u knjizi *The Last Prime Minister. Being Honest About UK Presidency* otvoreno zagovara prihvaćanje prezidencijalizma u britanskome političkom sustavu. Allen smatra kako nema dvojbe da je sustav postao predsjednički i da Britanijom zapravo upravlja predsjednik u osobi premijera, a ne kabinet i parlament. Upravo zbog toga predsjednički sustav treba priznati, prihvatiti ga i, što je najvažnije, demokratski kontrolirati. „Britanski 'premijerizam' u osnovi je neizabrana i nepriznata predsjednička vlast, a budući da je nepriznata, ne raspolaže sustavom *checks and balances* koji je neizostavan element predsjedničke vlasti“ (Allen, 2003: 2). Nekoliko je čimbenika utjecalo na razvoj moderne britanske predsjedničke vlasti: (1) centralizacija moći u britanskoj politici, (2) uloga modernih medija, (3) kraj kabinetske vlade, (4) evolucija parlamentarnih stranaka, (5) etos državne službe, (6) slabljenje ideoloških veza i jačanje važnosti personalizacije politike. Po Allenu, britanski ustavni stručnjaci ne trebaju birati između predsjedničke i premijerske vlasti, već samo između nereguliranoga i reguliranog prezidencijalizma. Zbog toga predsjednička vlast u Britaniji mora imati izravnu legitimaciju od naroda, odnosno premijer se mora birati na izravnim izborima.¹² Konzervativni britanski povjesničar Philip Norton suprotstavio se takvom stavu smatrajući kako može biti poguban za

¹¹ Foley smatra kako neki politolozi svojim radovima pokušavaju spasiti vrijednost teze o prezidencijalizaciji od ograničenja ustavno-pravnog formalizma i pomodarske političke upotrebe. Smatram da je tu prije svega riječ o radovima samog Foleyja (1993; 2000; 2004; 2008), zatim Pryce (1997); Hargrovea (2001), Allena (2003), Heffernana (2003; 2005a), Poguntkea i Webba (2000; 2005a) i Helmsa (2005a; 2005b).

¹² Tom je akademskom raspravom Allen svrstao britanski politički sustav u istu skupinu s nekima drugim sustavima, za koje su analitičari također zagovarali institucionalizaciju izravnih izbora premijera, napose u Izraelu, Belgiji, Nizozemskoj, Japanu i Italiji (detaljnije vidi u: Hazan, 1996 i 2000; Maddens i Fiers, 2004; Kretzmer, 2006; O'Malley, 2006; Kasapović, 2008).

evoluciju britanskoga političkog sustava, osobito za instituciju parlamenta. Prema Nortonu, premijer nema dovoljno institucionalnih i osobnih resursa pomoću kojih bi mogao jednostrano preuzeti upravljačku ulogu. Osim toga, bilo bi opasno izravnim izborom premijera zaobilaziti i marginalizirati parlament koji je glavno predstavničko i posredničko tijelo u političkom sustavu. Putem parlamenta građani se obraćaju vladi, a istim putem vlada regulira poslove građana. Ako bi se parlament dezavuirao, građani i interesne grupe izgubili bi mogućnost da se čuje njihov glas u javnoj sferi. „Ako je ova analiza točna, onda je posljednja stvar koju britanska vlada treba institucionalizacija fragmentirane političke moći kojoj svjedočimo u mandatu sadašnje vlade. Predlagati da premijer bude izravno biran znači pogoršavati problem, a ne rješavati ga“ (Norton, 2003a: 278).

Richard Heffernan (2003a; 2005a; 2005b) ponudio je prezidencijalističku kritiku modela *core executive*. On smatra kako u analizama jezgre izvršne vlasti posebnu pažnju treba obratiti na premijera, jer je on ključna figura središnje vlade. Ta je ideja osnova utemeljenja teze o prezidencijalizaciji i nova, revitalizirana ideja premijerske vlade. „Rezultat toga je da premijerska moć nikad nije samo marginalna i privremena, nego je uvijek utjecajna i sveobuhvatna; vladom neizbježno dominira snažan i autoritativan šef egzekutive“ (Heffernan, 2005a: 608). Prezidencijalistički model možda previše naglašava premoć premijera, ali s druge strane model *core executive* podcjenjuje njegovu moć.¹³ Heffernan stoga ističe kako su tvrdnje da je moć samo relacijska kategorija koja se temelji na ovisnosti, a ne dominaciji, samo djelomično točne. Moć jest relacijska, ali je i lokacijska kategorija, budući da je dominacija unutar jezgre izvršne vlasti jednako važna kao i ovisnost. „Ovisna je o tome gdje se akteri nalaze unutar *core executive* i jesu li smješteni u središtu ili na periferiji ključnih mreža *core executive*“ (Heffernan, 2003a: 348). Što je neki akter smješten bliže samom centru izvršne vlasti, to zauzima viši položaj u hijerarhiji *core executivea*, a samim time postaje moćniji i utjecajniji u odnosu na druge aktere. U britanskome političkom sustavu zamijećene su snažne centralizacijske tendencije kojima je ojačan sam centar izvršne vlasti oko premijera i njegovih najbližih suradnika (Burch i Holliday, 1999; 2004; Holliday, 2000; Rhodes, 2000; Hennessy, 1999; 2005a). Dakle, potreba za pozitivnom koordinacijom unutar

¹³ Koncept prezidencijalizacije kompleksan je fenomen koji može puno toga rasvijetliti i učiniti jasnijim, ali isto tako može djelovati obmanjujuće i navoditi na pogrešne zaključke. Heffernan ističe kako je, s jedne strane, koncept iznimno koristan za objašnjavanje promjena koje su zahvatile političko vodstvo suvremenih parlamentarnih demokracija. S druge strane, cijeli analitički okvir može izgledati zbunjujuće, budući da premijer, za razliku od predsjednika, nije biran izravno, nema fiksni mandat i nije neovisan o zakonodavnom tijelu (Heffernan, 2005a: 349; 2005b: 54).

izvršne vlasti smjestila je premijera (i njegov ured) u „jezgru jezgre“ odnosno u „centar centra“ (Burch i Holliday, 1999), čineći ga najmoćnijim akterom unutar *core executivea*.¹⁴

Heffernan navodi kako premijer ostvaruje predominaciju nad jezgrom izvršne vlasti ponajprije zahvaljujući osobnima i institucionalnim resursima koji su mu na raspolaganju. Premijer možda ne raspolaže bezuvjetnom političkom moći, ali može imati značajnu uvjetovanu moć. „Predominacija omogućuje premijeru da vodi, ali ne i da zapovijeda izvršnom vlašću, da usmjerava, ali ne i da kontrolira njen *policy* razvoj, te da rukovodi, a ne da potpuno dominira zakonodavnim tijelom“ (Heffernan, 2003a: 350). Drugim riječima, predominacija ne podrazumijeva apsolutnu moć premijera da kontrolira sve aktere i procese unutar jezgre izvršne vlasti, već prvenstveno to da ima nesmetan pristup resursima drugih aktera i institucija. Heffernan ističe da *core executive* nije fragmentirana već segmentirana, budući da su resursi nejednako raspodijeljeni među akterima, što premijera čini manje ovisnim o ostalim igračima unutar izvršne vlasti. Osobni resursi kojima premijer može raspolagati jesu: (1) reputacija, vještine i umijeće, (2) povezanost sa stvarnim ili očekivanim političkim uspjehom, (3) opća popularnost, (4) uživanje velikog ugleda u stranci. Osim osobnih resursa, postoje i institucionalni resursi zahvaljujući kojima se premijer pozicionira u središte jezgre izvršne vlasti. Premijer zasigurno ne raspolaže svim resursima, znanjima ni informacijama važnima za efikasno upravljanje, ali mu takvo pozicioniranje daje stratešku prednost pred ostalim akterima, jer kroz bilateralizam i medijaciju može osigurati kontrolu nad *policy* procesom. Najvažniji je institucionalni resurs to što je premijer legalni šef vlade. Posjedovanje formalnih ovlasti omogućuje mu da upravlja vladom postavljanjem i otpuštanjem ministara, raspodjelom i preraspodjelom ministarskih resora, nadgledanjem vladinih poslova, upravljanjem kabinetskim sustavom i sveopćim nadzorom nad vladinim strojem. Poseban institucionalni mehanizam jest glasovanje o povjerenju vladi, koje je obično povezano s raspuštanjem parlamenta, a koje premijeri mogu koristiti kao adut za ucjenjivanje parlamentaraca. Od ostalih institucionalnih resursa treba istaknuti kontrolu dnevnog reda kojom se ostvaruje nadzorom nad kabinetskim odborima. Kabinet samo potvrđuje odluke koje su donesene negdje drugdje i nema mogućnost raspravljati o njima. Proces automatizma potpuno je zamijenio deliberativni karakter kabinetskog odlučivanja, budući da su odluke prethodno donesene izvan kabineta, uglavnom u dvostranim razgovorima premijera i pojedinih ministara ili na *ad hoc* sastancima premijerovih konfidenata. Vrlo važan

¹⁴ Tako je, primjerice, odgovarajući na pitanja članova parlamentarnog odbora, Tony Blair izjavio da se „ne želi ispričavati što je izgradio snažan centar. Smatram da je snažan centar neophodan“ (Liaison Committee, 2002: paragraf 5).

institucionalan resurs predstavljaju kabinetski i premijerski uredi u koje se postavljaju politički službenici, među kojima značajnu ulogu imaju premijerovi posebni savjetnici. Premijerski ured sve više počinje nalikovati na ured američkog predsjednika, a savjetnici preuzimaju uloge kabinetskih ministara. Razvojem masovnih medija, osobito televizije od 1960-ih godina, kao značajan resurs nameće se premijerova komunikacijska strategija kroz ured za odnose s javnošću u kojemu *spin* doktori „komuniciraju“ vladine politike, predstavljajući ih kao premijerove.

Irski politolog Eoin O'Malley (2007a) potvrđuje Heffernanove teze i konstatira da su istraživači *policy* mreža precijenili snagu svojih argumenata usredotočujući se samo na ovisnost, a zanemarujući mogućnost dominacije u jezgri. Nisu pokazali kako se ovisnost ostvaruje ni kako se mijenja u odnosima između ključnih aktera. Pobornici pristupa *policy* mreža dopuštaju mogućnost da u razmjeni resursa unutar izvršne vlasti jedan akter bude uspješniji od drugih, ali O'Malley smatra da unatoč tome taj pristup nije ništa više od običnoga deskriptivnog modela jer ne pokazuje *zbog čega* premijer može ostvariti dominaciju unutar jezgre.¹⁵ Po O'Malleyu, autori kao što su Heffernan, Helms i King uočavaju središnju ulogu premijera i priznaju mogućnost variranja premijerske moći. Oni analiziraju resurse i ograničenja s kojima se suočavaju premijeri sustavnije od zagovaratelja teze o premijerskoj vladi, a za razliku od istraživača *policy* mreža i modela *core executive* prihvaćaju mogućnost dominacije premijera unutar izvršne vlasti.¹⁶ Zaključno se može reći kako se koncept prezidencijalizacije parlamentarnih sustava pojavio kao nužan korektiv modela *core executive*, postavivši aktere i institucije u hijerarhijske odnose, gdje su resursi i politička moć neravnomjerno raspodijeljeni. Svi akteri raspolažu određenom političkom moći, ali premijer ipak zauzima središnju ulogu u takvoj konstelaciji resursa, što ga čini manje ovisnim o drugim akterima, ali ne i potpuno neovisnim.

2.1.4. Koncept prezidencijalizacije parlamentarnih sustava

Sustav vlasti u parlamentarnim demokracijama prolazi kroz značajne promjene koje su istraživači nastojali obuhvatiti pojmom prezidencijalizacije. Osim što je sam koncept postao prava pomodarska krilatica koju novinari i politički analitičari koriste za opisivanje

¹⁵ Analizirajući slučaj britanskog uključivanja u irački rat, O'Malley pokazuje kako je mogućnost određivanja političkih alternativa glavni instrument moći. Premijer ostvaruje dominaciju i kontrolu nad *policy* procesom prvenstveno zahvaljujući mogućnosti definiranja alternativa, čime druge aktere u procesu suočava s neugodnim izborom i samim time ostvaruje poželjne ishode.

¹⁶ Za detaljnije teorijske i metodološke pristupe mjeranju političke moći pojedinih premijera unutar izvršne vlasti u parlamentarnim demokracijama vidi Heffernan i O'Malley, 2007; O'Malley, 2007b.

političkoga i upravljačkog stila nekoga popularnog političara, provedeno je malo sustavnih komparativnih istraživanja kojima bi se testirala teza o prezidencijalizaciji parlamentarnih sustava (Poguntke i Webb, 2005a; Bäck i dr., 2007; Korn, 2010; Krauss i Nyblade, 2004; Poguntke, 2008; 2009; Sundström, 2008; Crysler, 2009; Helms, 2005a; Kasapović, 2011a; Venturino, 2001). Već sam istaknuo kako su Foleyjevi radovi potaknuli raspravu o prezidencijalizaciji, koja se iz britanskoga političkog sustava proširila na druge zapadnoeuropske parlamentarne demokracije. Pokazalo se kako je zbog velike koncentracije političke moći ojačana uloga premijera u odnosu prema drugima političkim akterima, što mu omogućuje neupitnu dominaciju nad političkim procesom. Ipak, neki autori smatraju da unatoč širokoj primjeni, pojam prezidencijalizacije nije dovoljno analitički jasan, zbog čega u akademskima i javnim raspravama ostaje poprilično nedorečen i neprecizan (Helms, 2005a; Budge, 2006; Peters, 2011). Njihov je osnovni argument kako je procese jačanja premijerova položaja besmisleno nazivati prezidencijalizacijom, budući da su premijeri u parlamentarnim sustavima ionako mnogo moćniji nego predsjednici u predsjedničkim sustavima. Unatoč formalnoj ustavnoj odgovornosti izvršne vlasti zakonodavnom tijelu u parlamentarnim sustavima, premijer ostvaruje neupitnu dominaciju nad parlamentom, dok su u predsjedničkim sustavima šefovi izvršne vlasti prisiljeni dijeliti moć s kongresom, uspostavljajući sustav *checks and balances*. Peters, primjerice, smatra kako se pojam prezidencijalizacije primijenjen na parlamentarne sustave pokazuje posve pogrešan. „Predsjednici su u svakom slučaju slabiji dužnosnici od premijerâ, osobito suvremenih premijerâ. Predsjednici nemaju značajne kontrolne mehanizme nad zakonodavnim tijelom i zbog toga su manje sposobni od premijerâ donositi konačne političke odluke – osobito premijerâ u većinskima političkim sustavima kao što su (uobičajeno) Ujedinjeno Kraljevstvo i Kanada“ (Peters, 2011: 3-4).¹⁷

Koncept prezidencijalizacije parlamentarnih demokracija najsystemnije su unutar komparativne politike razvili Thomas Poguntke i Paul Webb, a kruna je njihova petogodišnjeg istraživanja komparativna studija četrnaest zapadnih demokracija objavljena 2005. Istraživanja su započela 2000. u sklopu ECPR-ove radionice *Presidentialization of Parliamentary Democracies?* u Kopenhagenu, a nastavila se dvije godine kasnije na projektnoj konferenciji u Sussexu. Poguntke i Webb definiraju prezidencijalizaciju kao proces

¹⁷ Helms ističe da se proces prezidencijalizacije političkog vodstva u parlamentarnim sustavima može alternativno nazvati „amerikanizacijom“, budući da su SAD jedini predsjednički sustav među etabliranim liberalnim demokracijama. Ipak, Helmsovo shvaćanje amerikanizacije parlamentarnih sustava treba jasno razlikovati od pojma amerikanizacije koji se upotrebljava u izbornima i medijskim studijama i označava dominantne trendove personalizacije i usmjerenosti na kandidate u izbornim kampanjama (Campus, 2010; Caprara, 2007; Mancini i Swanson, 1996; Fabbrini, 1994; Karvonen, 2007 i 2010).

kojim parlamentarni režimi postaju sve više predsjednički po svojoj funkcionalnoj logici i stvarnoj političkoj praksi, bez (u većini slučajeva) promjene formalne strukture odnosno tipa režima (Poguntke i Webb, 2005b; Poguntke, 2000). Budući da su formalne ustavne promjene iznimke, taj se koncept ponajprije odnosi na promjene u ustavnoj praksi parlamentarnih demokracija. One se događaju u zemljama kao što je Velika Britanija koja nema kodificiran ustav, ali i u zemljama koje imaju formalno definirana ustavna pravila. Kada se govori o prezidencijalizaciji parlamentarnih sustava, to ne znači da se oni kreću na ideal tipskom kontinuumu političkih sustava, što bi značilo da prvo prelaze u polupredsjedničke, a zatim u predsjedničke sustave. Polupredsjednički sustav nije prijelazan oblik između parlamentarnoga i predsjedničkog, nego sustav vlasti *sui generis* (Duverger, 1980; Elgie, 2004 i 2005; Pasquino, 1997, Boban, 2011).¹⁸ Koncept prezidencijalizacije znači da parlamentarni režimi po funkcionalnoj logici izravno konvergiraju predsjedničkim sustavima. Stoga se analiza temeljnih obilježja parlamentarnoga i predsjedničkog sustava smatra početnom točkom istraživanja prezidencijalističkih tendencija u parlamentarnim demokracijama (Verney, 1998; Lijphart, 1998; Cheibub, 2007; Samuels i Eaton, 2002; Colomer i Negretto, 2005; Ball i Peters, 2005; Gerring, Strom i Moreno, 2009; Poguntke, 2000; Bäck i dr., 2007). Dosadašnja višedesetljetna istraživanja prezidencijalizma i parlamentarizma uglavnom su nastojala utvrditi koji je sustav vlasti bolji, odnosno koji je tip režima učinkovitiji i stabilniji.¹⁹ Naime, pokazalo se kako „predsjednički sustavi daju mnogo više izvršne moći vodstvu izvršne vlasti, istovremeno mu osiguravajući značajnu autonomiju u odnosu prema političkim strankama i parlamentu“ (Poguntke i Webb, 2005b: 4). Tri su temeljna obilježja predsjedničkog sustava:

¹⁸ O neadekvatnosti koncepta semiprezidencijalizma vidi Siaroff, 2003.

¹⁹ Započeta još potkraj 19. stoljeća kao deskriptivno-empirijska razmjena mišljenja, istraživanja su tek nakon 1990. otvorila nove teorijske, metodološke i analitičke dimenzije. Naime, te je godine u časopisu *Journal of Democracy* poznati španjolski politolog Juan J. Linz objavio dva članka – *Perils of Presidentialism* i *Virtues of Parliamentaryism* – u kojima je iznio oštru kritiku predsjedničkog sustava i iskazao otvoreni pletaoje za parlamentarni sustav. Uspjeh demokratske konsolidacije u tomu se prvom valu istraživanja objašnjavao upravo tipom režima. U temelju Linzove argumentacije bila je tvrdnja da je za neuspjeh konsolidacije demokracije u postautoritarnim zemljama Latinske Amerike kriv prezidencijalizam, koji zbog „sistemske“ greške dovodi do paralize i propasti demokracije. U drugom valu predsjedničko-parlamentarnih studija od 1993. godine, kojeg su svojim radovima pokrenuli Shugart, Carey i Mainwaring, pored tipa režima pojavljuju se neke druge varijable kojima se pokušava objasniti uspješnost konsolidacije. Tako, primjerice, Mainwaring ističe tip stranačkog sustava kao ključnu nezavisnu varijablu – demokracija je u SAD-u stabilna jer kombinira prezidencijalizam s dvostranačkim sustavom, dok su nove latinoameričke demokracije nestabilne i sklone autoritarizmu zbog kombinacije prezidencijalizma i frakcionaliziranoga višestranačkog sustava. Shugart i Carey istražuju stvarnu moć predsjednika kao šefa izvršne vlasti, analizirajući formalne i neformalne ovlasti koje mu stoje na raspolaganju, istovremeno donoseći zaključak o problematičnosti onih sustava u kojima predsjednik ima na raspolaganju velike zakonodavne ovlasti. Za razliku od toga, istraživači se u trećem valu služe rigidnima metodološkim pristupima – teorijom veto igrača, teorijom principal-agent, institucionalizmom racionalnog izbora – kojima nastoje objasniti kako funkcioniraju političke institucije u cjelini. Tu se osobito ističu radovi Georgea Tsebelisa o veto akterima i Kaarea Strøma o predstavničkoj demokraciji kao lancu ovlašćivanja i odgovornosti (više o tim valovima istraživanja vidi u Elgie, 2005).

prvo, postoji stroga odvojenost izvršne i zakonodavne vlasti, što podrazumijeva političku neovisnost predsjednika i nemoć zakonodavnog tijela da ga smijeni; pored toga, predsjednik je neposredno izabran na fiksni mandat te je politički odgovoran isključivo biračima; konačno, predsjednik je šef izvršne vlasti koja je po prirodi nekolektivna, odnosno koncentrirana je u rukama jedne osobe. S druge, pak, strane ključne karakteristike parlamentarnog sustava naličje su prezidencijalizma. U parlamentarnom sustavu ne postoji odvojenost izvršne i zakonodavne vlasti, već njihova fuzija koja pretpostavlja formalnu dominaciju parlamenta kao središnje institucije i krajnjeg principala u lancu ovlašćivanja i odgovornosti (Strøm, Müller i Bergman, 2003; Strøm, 2000; Andeweg, 2000; Bergman, Müller i Strøm, 2000). Nadalje, minimalna definicija određuje parlamentarizam kao sustav vlasti u kome su premijer i kabinet odgovorni parlamentarnoj većini koja ih može smijeniti običnim ili konstruktivnim izglasavanjem nepovjerenja. Izvršna je vlast u parlamentarnim demokracijama dvoglava, što znači da pored premijera koji je stvaran šef kolektivne vlade postoji i monarh ili predsjednik, čija je ustavna funkcija simbolične prirode.²⁰

Imajući u vidu osnovne razlike između predsjedničkoga i parlamentarnog sustava vlasti, može se reći kako *de facto* prezidencijalizacija označava povećanje resursa i autonomije političkih vođa unutar stranaka i izvršne vlasti, te dominantnu usmjerenost izbornog procesa na individualne pretendente na vlast. Temeljne su značajke procesa prezidencijalizacije povećanje moći premijera unutar izvršne vlasti, uz istovremeno slabljenje kolektivne odgovornosti kabineta. Isto tako, stranački vođe ostvaruju sve veću dominaciju nad svojim strankama, što je uobičajeno povezano sa sudjelovanjem običnih članova u izravnom izboru predsjednika stranke. Naposljetku, personalizirane izborne kampanje funkcioniraju kao „konjske utrke“ u kojima se glavna borba vodi između stranačkih kandidata za premijerski položaj, budući da parlamentarni izbori sve više funkcioniraju kao kvazi premijerski izbori (o konstitutivnim obilježjima procesa prezidencijalizacije vidi i Bäck i dr., 2007: 5). Jasno je da Poguntke i Webb ne smatraju kako je tako shvaćena prezidencijalizacija parlamentarnih sustava istovjetna prezidencijalizmu *per se*. Parlamentarni sustav formalno ostaje takav, ali mijenjaju se funkcije i strukturni odnosi ključnih aktera u sustavu.²¹ Prezidencijalizacija označava pomak od kolektivne prema individualnoj političkoj moći i odgovornosti, a to se odvija unutar nepromijenjenoga institucionalnog okvira. Uspostavljajući jasnu razliku između

²⁰ Parlamentarna demokracija uobičajen je tip režima u Europi. Za razliku od američkog prezidencijalizma, parlamentarni sustav nije proizvod namjernoga institucionalnog dizajna, već historijsko-evolucijskog procesa koji je svoj konačan oblik dobio u Britaniji 19. stoljeća, a kasnije se proširio na europski kontinent i neke izvan europske zemlje. Anthony King (1976) je napisao klasičnu komparativnu raspravu o specifičnostima odnosa između izvršne i zakonodavne vlasti u Europi.

²¹ Riječ je, dakle, o *de facto*, ali ne i *de jure* prezidencijalizaciji.

prezidencijalizma kao *tipa političkog sustava* (odnosno sustava vlasti) i prezidencijalizacije kao *procesa transformacije*, Poguntke i Webb razvijaju dinamičan teorijski model prezidencijalizacije kojim je moguće objasniti promjene kroz koje prolaze parlamentarni sustavi od 1960-ih. Njih, dakle, zanimaju samo procesi koji se događaju ispod razine formalne promjene režima kojima bi se parlamentarni sustav transformirao u predsjednički (Merkel, 2011).²² Isto tako, prezidencijalizacija nije ograničena samo na institucionalnu dimenziju, već se radi fenomenu koji obuhvaća sam sadržaj politike u demokratskim sustavima (Foley, 2007: 870).²³

Već je istaknuto kako se proces prezidencijalizacije može pratiti na trima razinama – izvršne vlasti, izbornog procesa i stranačke organizacije. Na prvoj razini nastoji se utvrditi u kojoj je mjeri premijer preuzeo kontrolu nad procesom političkog odlučivanja unutar izvršne vlasti; na drugoj se istražuje stupanj personaliziranosti izbornog procesa gdje se biračke odluke temelje na razlikama među stranačkim vođama, a ne među samim strankama; na trećoj se razini utvrđuju mehanizmi kontrole koju politički vođe uspostavljaju nad svojim strankama, kao i obrasci transformacije stranaka prema prezidencijaliziranom načinu rada. Zajednički nazivnik koji povezuje sve tri razine tiče se sposobnosti političkih vođa da svoje djelovanje oslobode nametnutih institucionalnih i akterskih ograničenja te akumuliraju organizacijsko-institucionalne i osobne resurse potrebne za takvo djelovanje. Većina dosadašnjih istraživanja, ali i javnih rasprava, uglavnom su se usredotočivali na *izborni aspekt prezidencijalizacije*, koji se još naziva i personalizacijom izbornog procesa. Popularno praćenje političkih događaja, kao i sve veća medijska atraktivnost „ljudskog lica“ političkih vođa, privlače interese velikog broja znanstvenika, političkih analitičara i novinara. Osim toga, značajni istraživački naponi usmjereni su i prema *prezidencijalizaciji izvršne vlasti*, budući da neki autori smatraju kako su odnosi između vlade i parlamenta, ali i odnosi unutar same vlade, ključni za razumijevanje fenomena prezidencijalizacije. „Ako nisu promijenjeni odnosi između izvršne vlasti i stranke u parlamentu, kao ni oni između premijera i ostalih ministara u kabinetu, tada je teško iznositi tvrdnje o postojanju procesa prezidencijalizacije“

²² Zanimljivu razliku između prezidencijalizma i prezidencijalizacije ponudio je američki politolog Anthony Mughan. U studiji u kojoj je istraživao prezidencijalizaciju izbornog procesa u Velikoj Britaniji, Mughan je istaknuo kako pojam prezidencijalizam označava utjecaj stranačkih vođa na biračke preferencije samo u jednim izborima, dok prezidencijalizacija implicira da ta utjecaj sve više jača s protokom većeg broja izbornih ciklusa (Mughan, 2000).

²³ Imajući u vidu evolucijski karakter procesa prezidencijalizacije, opravdano je pitanje jesu li trendovi zahvaćeni tim konceptom samo oblik normalne fluktuacije parlamentarnih režima, a ne dio fundamentalne i neizbježne promjene na koju upućuje teza o prezidencijalizaciji. Isto tako, može se dovesti u pitanje i vremenski karakter procesa prezidencijalizacije, po kojem su 1960-e određene kao početno razdoblje strukturnih promjena, navodeći povijesne presedane koji su ukazivali na prezidencijalizacijsko „ponašanje“ parlamentarnih sustava i prije tog razdoblja (Budge, 2006).

(Bäck i dr., 2007: 5-6). Naglašavajući važnost izbornog procesa i izvršne vlasti kao dviju najvažnijih arena demokratskog procesa, talijanski politolog Fulvio Venturino pravi razliku između institucionalne i izborne prezidencijalizacije. Iz institucionalne perspektive, parlamentarni se sustavi prezidencijaliziraju kada premijeri preuzimaju snažniju ulogu unutar kabineta i jačaju u odnosu prema drugim članovima izvršne vlasti. Prezidencijalizacija se iz izborne perspektive događa kad se biračke odluke sve više temelje na odabiru između potencijalnih premijera, a manje na tradicionalnim čimbenicima kao što su stranačka identifikacija, ideologija ili problemska orijentacija (Venturino, 2001).

Malobrojni su radovi nastojali problematizirati *prezidencijalizaciju političkih stranka*, budući da se smatralo kako promjene na toj razini nisu u tolikoj mjeri presudne za objašnjenje šireg procesa prezidencijalizacije parlamentarnih sustava. Tako Poguntke i Webb ističu kako su tri razine prezidencijalizacije međusobno povezane pa se može uspostaviti kauzalnost između prezidencijalizacije izbornog procesa s jedne i povećanja autonomije i dominacije vođe u stranci i izvršnoj vlasti, s druge strane. Prema toj interpretaciji, prezidencijalizacija izbornog procesa dovodi do prezidencijalizacije sustava vlasti (o tom argumentu vidi i Pryce, 1997). Može se pretpostaviti i obratan uzročni odnos po kojem povećanje premijerove moći unutar izvršne vlasti dovodi do jačanja njegova izbornog utjecaja i sve veće dominacije nad strankom. Suprotno tvrdnjama kako prezidencijalizacija parlamentarnog sustava izvire iz izbornog procesa, odnosno izvršne vlasti, moja je temeljna pretpostavka kako je nastanak predsjedničkih ili prezidencijaliziranih stranaka nužan uvjet šireg procesa prezidencijalizacije suvremenih demokracija (vidi i Kasapović, 2011a). Drukčije rečeno, prezidencijalizacijske procese nastojat će objasniti nastankom specifičnoga historijsko-empirijskog modela prezidencijaliziranih stranaka, budući da je on temeljna pretpostavka strukturnih promjena što se događaju u izvršnoj vlasti parlamentarnih sustava. Osnovna je postavka da politički vođe trebaju najprije „monarhijski“ ovladati svojom strankom i uspostaviti rigidne centralizirane odnose unutar stranačke strukture, da bi potom takve obrasce dominacije putem izbornog procesa preselili u izvršnu vlast i preslikali ih u organizaciju poslova vlade i kabineta. Dakle, transformacijski obrasci najprije zahvaćaju političke stranke, koje su zbog svoje strukturne nestalnosti najpodložnije promjenama, a zatim se „lančanom reakcijom“ prenose na druge političke institucije i procese na različitim institucionalnim razinama parlamentarnih demokracija. Centralizacija političkog odlučivanja dovela je do toga da predominacija koju je snažan vođa uspostavio u stranci učvršćuje njegovu predominaciju unutar izvršne vlasti. Stoga ću u nastavku najprije sustavno eksplicirati obrasce prezidencijalizacije političkih

stranaka te utvrditi strukturne i kontingentne čimbenike koji dovode do tih promjena, a zatim detaljno obrazložiti dominantne oblike prezidencijalizacije izbornog procesa i izvršne vlasti.

2.2. Prezidencijalizacija političkih stranaka: komparativni analitički okvir

Prije nego što u narednim poglavljima izložim osnovne aspekte procesa prezidencijalizacije na razinama izbornog procesa i izvršne vlasti, u nastavku rada okrećem se konstruiranju središnjeg elementa analitičkog okvira koji u prvi plan ističe temeljne značajke historijsko-empirijskog modela prezidencijaliziranih političkih stranaka. Već sam naglasio kako za razliku od Poguntkea i Webba, koji uzroke fenomena prezidencijalizacije parlamentarnih sustava prepoznaju u promjenama koje se događaju u arenama izbornog natjecanja i izvršne vlasti, u ovom radu polazim od pretpostavke kako su prezidencijalizirane stranke ključna pokretačka snaga šireg procesa prezidencijalizacije suvremenih demokracija. Zbog svoje strukturne nestabilnosti i kontingentne organizacijske prirode političke stranke prve reagiraju na podražaje makrosocijalnih čimbenika koji usmjeravaju političke institucije i procese u parlamentarizmu prema sve većoj individualizaciji političkog odlučivanja i koncentraciji političke moći. Stoga ću se u ovom dijelu usredotočiti na tri dimenzije problema. Najprije ću prikazati konkurentski teorijski model prezidencijalizacije političkih stranaka koji su razvili David Samuels i Matthew Shugart. Suprotno tvrdnjama Poguntkea i Webba, oni smatraju da je logički nemoguća pojava prezidencijaliziranih stranaka u parlamentarnim sustavima zbog toga što stranke svojim organizacijskim djelovanjem samo oponašaju sustav vlasti unutar kojega djeluju. Potom ću ponuditi definiciju prezidencijalizacije političkih stranaka i iz nje izvesti historijsko-empirijski model transformacije koji usmjerava stranke prema prezidencijaliziranom načinu rada. Model prezidencijaliziranih stranaka potrebno je precizno razgraničiti od općeprihvaćenih teorijskih ideal tipova političkih stranaka, odnosno smjestiti ga u širi istraživački kontekst stranačke razvojne tipologije. Na koncu ću identificirati strukturne i kontekstualne čimbenike koji se mogu označiti kao najvažniji uzroci prezidencijalizacije političkih stranaka.

2.2.1. Samuelsov i Shugartov model prezidencijalizacije političkih stranaka

Malobrojna su istraživanja nastojala uspostaviti hipotetski odnos između tipova sustava vlasti (predsjednički, parlamentarni i polupredsjednički) i različitih modela stranačkog

organiziranja i djelovanja. Među njima osobito se ističu radovi američkih politologa Davida Samuelsa i Matthewa S. Shugarta (Samuels, 2002; Samuels i Shugart, 2006; 2010) koji su nastojali utvrditi u kojoj mjeri ustavna struktura koja podrazumijeva formalnu podjelu vlasti i neovisnu egzekutivu utječe na organizaciju i „ponašanje“ stranaka. Suština njihova argumenta može se jednostavno iskazati na sljedeći način: predsjednički sustav vlasti stvara prezidencijalizirane stranke, dok parlamentarni sustav utječe na oblikovanje parlamentariziranih stranaka. Argumentacija počinje određenjem predstavničke demokracije kao lanca ovlašćivanja (delegiranja) koji se uspostavlja između principala i agenta. Demokracija pretpostavlja da prva karika u tom lancu povezuje birače (principala) s izabranim dužnosnicima (agentima), a ti su dužnosnici odgovorni principalu koji ih može smijeniti. U trenutku kad zauzmu položaje u vlasti, izabrani dužnosnici i sami postaju principal, budući da ovlašćuju državni birokratski aparat koji u njihovo ime provodi i implementira politike. Tako definiran lanac ovlašćivanja razlikuje se u parlamentarnim i predsjedničkim sustavima. U parlamentarnim demokracijama građani biraju članove parlamenta; parlamentarni zastupnici izabiru izvršnu vlast, odnosno premijera i ministre; a premijer i ministri upravljaju birokratskim aparatom kao posljednjim agentom u tom lancu. Izvršna vlast u parlamentarnim sustavima proizlazi iz parlamenta i nije rezultat izravnog izbora od strane birača. U predsjedničkim sustavima zapravo postoje dva lanca: jedan koji izravno povezuje birače s predsjednikom koji je njihov neposredan agent, a koji se onda kao principal povezuje s kabinetskim aparatom kao agentom; i drugi lanac koji izravno povezuje birače sa zakonodavnom tijelom kao agentom, koji se opet kao principal preko svojih odbora povezuje s birokracijom kao agentom. Za razliku od parlamentarnog sustava u kojem postoji izravna odgovornost izvršne vlasti zakonodavnoj, u predsjedničkom sustavu takav mehanizam ne postoji, već predsjednik kao agent izravno odgovara biračima. Stoga je temeljna razlika prezidencijalizma i parlamentarizma kao idealnih tipova sustava vlasti upravo u načinu izbora izvršne vlasti i mehanizmu odgovornosti.

Imajući to u vidu, Samuels i Shugart se pitaju u kojoj mjeri prisutnost formalne podjele vlasti i nezavisne egzekutive utječe na prezidencijalizaciju političkih stranaka. Drugim riječima, stranke i stranačke politike razlikuju se s obzirom na institucionalna uređenja unutar kojih djeluju. Stranke će imati drukčije organizacijske strukture i izborne strategije u parlamentarnom sustavu u kojemu je ustavni aranžman unaprijed odredio osvajanje parlamentarnih mjesta kao najvažniju političku nagradu, nego što će ih imati u predsjedničkom sustavu u kojemu je strankama podjednako važno osvojiti izvršnu vlast i mjesta u zakonodavnom tijelu. Samuels i Shugart polaze od hipoteze da formalno ustavno

uređenje predsjedničkog sustava, koje strogo razdvaja izvršnu i zakonodavnu granu vlasti, potiče nastanak prezidencijaliziranih stranaka. Kada su izvršna i zakonodavna vlast ustavnim određenjem razdvojene kao dvije neovisne grane, tada će i stranke „podesiti“ svoje organizacijske strukture dijeleći se na dva dijela – jedan kojemu je primaran interes zakonodavna vlast i drugi koji je usmjeren na predsjedničku funkciju. Tako postavljen teorijski okvir pretpostavlja da stranke organizacijski oponašaju ustavnu strukturu podjele vlasti, iz čega proizlazi da će one svoje djelovanje tako prilagoditi poticajima te iste strukture. U predsjedničkim sustavima podjela vlasti prisiljava stranke na strateško diferenciranje ciljeva koje podrazumijeva osvajanje predsjedničkog položaja, ali i osvajanje mjesta u zakonodavnom tijelu. Međutim, ta dva cilja ne moraju biti podudarna te u konačnici mogu stranke dovesti pred organizacijsku dilemu. Naime, predsjednički kandidat može voditi kampanju i osvojiti izbore slijedeći bitno drukčije ciljeve nego što ih ima onaj dio njegove stranke kojemu je osnovni cilj osvajanje zakonodavne vlasti. U sustavu koji poznaje podjelu vlasti, biračko tijelo stranačkoga predsjedničkog kandidata ne mora biti isto ono koje glasuje za kongresne kandidate te stranke. Stranke u predsjedničkim sustavima prilagođavaju svoju organizacijsku strukturu preslikavajući mehanizme podjele vlasti koja postoji na ustavno-pravnoj razini. Iz toga proizlaze različite izborne strategije jer je stranci podjednako važno osvojiti izvršnu i zakonodavnu vlast – predsjednički kandidat može osmisliti i voditi kampanju autonomno od svoje stranke. Jednom kada osvoje te položaje, dio stranke u izvršnoj vlasti (predsjednik) i dio stranke u zakonodavnoj vlasti (zastupnici) autonomni su u svom djelovanju i nisu međusobno odgovorni. Nasuprot tome, parlamentarizirane stranke ne susreću se s takvim dilemama kolektivnog djelovanja, jer parlamentarni sustav ne poznaje mehanizam podjele vlasti. Stoga svojom organizacijskom strukturom parlamentarizirane stranke oponašaju ustavno-pravni mehanizam odgovornosti vlade parlamentu. Samuels ističe kako postoje dvije ključne razlike u ponašanju između predsjedničkih i parlamentarnih stranaka. „Prvo i najvažnije, parlamentarne stranke nikad se ne moraju suočiti s poticajima koje im nameće izravan izbor izvršne vlasti. Preciznije rečeno, prezidencijalizam utječe na to kako će stranke raspodijeliti financijska sredstva za kampanje, odnosno kako će koncipirati medijsku kampanju. (...) Drugo, predsjedničke stranke suočavaju se s različitim i potencijalno suprotstavljenim poticajima koji proizlaze s dviju razina izbora, onih za izvršnu i zakonodavnu vlast. Prezidencijalizam tjera stranke da donose teške odluke o nominaciji kandidata, raspodjeli resursa i izbornim koalicijama s kojima se parlamentarne stranke ne moraju suočavati“ (Samuels, 2002: 470-471).

Samuels i Shugart definiraju prezidencijalizaciju političkih stranaka kao način na koji podjela vlasti u predsjedničkom sustavu utječe na oblikovanje organizacijskih karakteristika i djelatnih strategija stranaka, a koji su bitno različiti od organizacije i djelovanja stranaka u parlamentarnom sustavu. Takva definicija bitno je ograničavajuća budući da nastanak prezidencijaliziranih stranaka veže samo za predsjedničke sustave, niječući mogućnost pojave prezidencijaliziranih stranaka u parlamentarnim sustavima. U nastojanju da minoriziraju istraživački rad Poguntke i Webba, govoreći o njihovom konceptu kao o „navodnoj“ prezidencijalizaciji stranaka u parlamentarnim sustavima, Samuels i Shugart naglašavaju da stranke u parlamentarizmu nikada ne mogu postati prezidencijalizirane. „Teorijska logika i dokazi koje smo iznijeli u ovoj knjizi sugeriraju da ne bi trebalo preuveličavati taj oblik prezidencijalizacije stranaka u parlamentarnim sustavima“ (Samuels i Shugart, 2010: 17). Drugim riječima, prezidencijalizacija stranaka nespojiva je s osnovnom logikom parlamentarizma i vjerojatnije se radi o iznimci, nego o nekomu općem trendu kako to impliciraju Poguntke i Webb. Samuels i Shugart tvrde da neke stranke u parlamentarnim sustavima mogu pokazivati određene karakteristike prezidencijaliziranosti, ali da se tu zapravo radi o personalizaciji – stranke se u svom djelovanju sve više oslanjaju na individualne vođe i snažne ličnosti. Smatram da je takav pristup sporan zbog dva razloga. Prvo, prezidencijalizacija stranaka u parlamentarnim sustavima ne može se svesti na puku personalizaciju jer je ipak riječ o složenijem procesu strukturnih promjena koje se događaju unutar, ali i izvan samih stranaka. Snažni vođe mijenjaju organizacijsku strukturu svojih stranaka, prilagođavajući izborne strategije i organizacijske oblike osvajanju premijerskog položaja, bez obzira na formalna stranačka, izborna i ustavna pravila. Osim toga, ne mogu se zanemariti ni snažni obrasci plebiscitarne političke komunikacije kojima stranački vođe i premijerski kandidati zaobilaze posredovane oblike stranačke komunikacije, izravno se obraćajući biračima i članovima u nastojanju da steknu izravan legitimitet. Drugo, koncept prezidencijalizacije stranaka u parlamentarnim sustavima pretpostavlja bitno drukčiji hipotetski odnos između sustava vlasti i političkih stranaka. Kod Samuela i Shugarta taj se hipotetski odnos uspostavlja između predsjedničkog sustava vlasti (nezavisna varijabla) kojim se objašnjava nastanak prezidencijaliziranih stranaka (zavisna varijabla). Tako postavljena hipoteza pokazuje najslabiju točku njihova pristupa – statičan teorijski model prezidencijalizacije kojim nije moguće objasniti promjenu ili transformaciju političkog sustava, budući da odbacuju mogućnost pojave prezidencijaliziranih stranaka u parlamentarnim sustavima. Može se zaključiti kako njihov model prezidencijalizacije političkih stranaka predstavlja apsolutizaciju formalne strukture vlasti, odnosno svojim

pristupom prenaplaćavaju krutost i nepromjenjivost političkih sustava. Suprotno tome, normativni modeli vlasti se u političkoj praksi mijenjaju ili čak transformiraju u druge modele, prilagođavajući se na taj način specifičnim društvenim i političkim okolnostima.²⁴

2.2.2. Historijsko-empirijski model prezidencijaliziranih političkih stranaka

Iz prethodnih poglavlja jasno je da brojne analize polaze od pretpostavke kako je prezidencijalizacija višedimenzionalan fenomen koji u prvom redu služi kao konceptualni okvir za razumijevanje autonomnoga i nekolegijalnog stila odlučivanja snažnih premijera. Za razliku od toga, tek nekolicina autora usmjerava svoje istraživačke napore prema neposrednoj primjeni koncepta prezidencijalizacije u istraživanju političkih stranaka (Cross i Pilet, 2011; Cross i Blais, 2011; Crysler, 2009; Kasapović, 2011a; Lisi, 2009). U tom području prezidencijalizacija podrazumijeva kontinuiran proces izgradnje dominantne pozicije stranačkog vođe putem akumuliranja političke moći i povećanja unutarstranačke autonomije. Polazeći od takvog razumijevanja pojma prezidencijalizacije, smatram da se najvažniji istraživački doprinos ovog rada sastoji u testiranju teze o tome da stranački vođe postaju glavni akteri u suvremenima političkim strankama. Osoba koja želi postati premijer u većini slučajeva mora najprije zauzeti položaj stranačkog vođe, stoga funkcija predsjednika stranke služi kao ulazna točka do najviših političkih položaja u sustavu (vidi i: Kenig, 2008; 2009). Stranački vođe uvećavaju svoju moć i utjecaj na svim razinama stranačke aktivnosti – zakonodavnoj, izornoj i organizacijskoj – čime uspijevaju zauzeti središnje mjesto u upravljačkom lancu predstavničke demokracije. Uzimajući u obzir određene strukturne razlike između stranaka i stranačkih sustava, načelno se može konstatirati da vođe predstavljaju „javno lice“ svojih stranaka u izbornom natjecanju. Oni se smatraju utjelovljenjem stranaka, budući da je njihova tradicionalna uloga glasnogovornika stranačkih politika i programa ustupila mjesto dominantnom obrascu potpune personalne supstitucije kolektivnoga stranačkog identiteta. Ako stranke konvergiraju u pogledu svojih političkih platformi i programa, onda jedinu razliku čine stranačke vođe zbog kojih se birači odlučuju za njih glasovati (Cole, 2008). „Stanje stvari sugerira da postoji znatan stupanj 'plebiscitarnog vodstva' koji se razvio na račun političkih stranaka i tradicionalnih oblika stranačkog vodstva“ (Peters, 2011: 5). Nadalje, vođe ostvaruju ključnu kontrolu nad izvanparlamentarnom stranačkom organizacijom i njenim resursima, provode čvrstu stegu nad svojom

²⁴ Analize transformacija i prilagodbi normativnog modela polupredsjedničkog sustava vlasti u Rusiji i Poljskoj vidi u: Boban, 2011.

parlamentarnom frakcijom, a u slučaju pobjede na izborima uspostavljaju strogu disciplinu nad stranačkim ministrima i ostalima vladinim dužnosnicima.

Proces prezidencijalizacije političkih stranaka označava specifičan obrazac redistribucije moći unutar stranaka kojim se ona premješta od izvanparlamentarne prema parlamentarnoj stranačkoj eliti. Slijedom toga unutar parlamentarne frakcije dolazi do pomicanja centra moći od kluba zastupnika i kabineta kao kolektivnih aktera prema stranačkom vođi kao individualnome i autonomnom igraču. Prezidencijalizaciju stranaka stoga možemo definirati kao sustavno povećanje političke moći predsjednika stranke, bez obzira na to bio on premijer ili opozicijski vođa, u odnosu prema stranačkim aktivistima, dominantnima unutarstranačkim koalicijama i frakcijama te vodstvima lokalnih stranačkih organizacija. Temeljne su joj karakteristike umnožavanje institucionalnih i osobnih resursa kojima raspolažu stranački vođe te dominantan interes koji mediji i stranke u izbornom procesu usmjeravaju prema individualnim pretendentima na premijerski položaj. Dominacija se ostvaruje proširivanjem zone autonomije u formuliranju stranačkih politika i programa te povećanjem materijalnih i ljudskih resursa, osobito uspostavom predsjedničkog ureda. Stranački vođe teže osigurati neposrednu potporu za provođenje strukturnih promjena uvođenjem izravnog izbora vodstva od strane stranačke baze, čime nastoje zaobići i marginalizirati stranačke organizacije i podružnice koje smatraju potencijalnim akterima veta. Osim toga, izravna kontrola nad stranačkim strojem pokušava se ostvariti formalnim promjenama stranačkih statuta koji vođama osiguravaju široke ovlasti za samostalno donošenje odluka, provođenje stranačkih programa i određivanje stranačkih interesa, ali i za discipliniranje i kažnjavanje neposlušnika unutar organizacije.²⁵ Prezidencijalizacija političkih stranaka zamjećuje se na svim razinama stranačke organizacije: u stranačkoj središnjici, u stranci na terenu i u stranci na javnom položaju.²⁶

Centralizacijski oblici unutarstranačke raspodjele moći u načelu nisu isključivo obilježje prezidencijaliziranih stranaka, već se pojavljuju od početaka stranačkog organiziranja i djelovanja. Redistribucija unutarstranačke moći, koja polazi od činjenice slabljenja utjecaja običnih članova i sve veće važnosti stranačkih vođa, temeljni je zajednički nazivnik koji povezuje sve teorijske tipove i empirijske modele političkih stranaka. „Svaki model stranačke organizacije, bez obzira na to radi li se o kadrovskome, masovnom, *catch-all*, izbornom profesionalnom, kartelskom ili modelu stranke kao franšize, naglašava relativnu

²⁵ Razlike između stranačke kohezije i unutarstranačke discipline vidi u: Hazan, 2003.

²⁶ Ovisno o tome sudjeluje li stranka u vlasti, ta se razina može dodatno podijeliti na stranku u vladi i parlamentarnu stranačku frakciju.

moć različitih grupa stranačkih aktera“ (Cross i Pilet, 2011). Njemački sociolog Robert Michels bio je jedan od prvih autora koji je još početkom 20. stoljeća ukazivao na pojavu oligarhijskih tendencija unutar političkih stranaka. U svojoj studiji nastaloj na iskustvu njemačke Socijaldemokratske stranke kao prve masovne stranke u Europi, Michels je istaknuo presudnu ulogu stranačkih elita koje stvaraju zatvorenu oligarhijsku strukturu i uspostavljaju čvrstu dominaciju čak i u socijalističkim strankama (Michels, 1999 [1915]). Uobličena u glasovitome „željeznom zakonu oligarhije“, Michelsova je osnovna teza da unutar stranaka dolazi do nedemokratske centralizacije moći u rukama malog broja stranačkih vođa. Vođe imaju zajednički interes da očuvaju svoje pozicije unutar stranačke organizacije, te razvijaju osjećaj uzajamne solidarnosti, ali i mehanizme samoodržanja. Ako bi došlo do ugrožavanja njihovih interesa i položaja od strane članstva i aktivista, djelovali bi kohezivno kako bi spriječili takvo ponašanje. Drugim riječima, pojedinci se podređuju stranačkoj organizaciji kojom neizbježno dominiraju stranački vođe (Daalder, 1992: 271).

Michelsov izniman doprinos političkoj i društvenoj znanosti očitovao se u snažnom utjecaju njegove elitističke „teorije“ organizacije na većinu kasnijih teoretičara koji su, razvijajući svoje tipologije i modele političkih stranaka, naglašavali kontinuirano povećanje dominacije i moći stranačkih vođa.²⁷ Naime, „još od propasti masovnih ili socijalno-integracijskih stranaka, novi tipovi stranaka (odnosno *catch-all*, izborni ili kartelski) naglašavaju pomicanje moći prema vođama unutar stranačke organizacije, što se ogleda u smanjivanju važnosti običnih članova u toj istoj organizaciji“ (Costa Lobo, 2008: 282). Radi se, zapravo, o tome da su moderne stranke nastojale omekšati krutu organizacijsku strukturu koja je karakterizirala tradicionalne masovne stranke, što je dovelo do jačanja moći stranačkih vođa i opadanja utjecaja pojedinačnih članova i aktivista. Rušenje temelja masovnih stranaka omogućeno je pojavom „novih kompeticijskih zahtjeva koji se na političkom tržištu stvaraju uslijed promjena u socijalno-ekonomskoj strukturi industrijskih društava nakon Drugoga svjetskog rata“ (Čular, 2004a: 28). Riječ je o procesu slabljenja društvenih rascjepa na kojima su bili izgrađeni tradicionalni kolektivni identiteti, snažnome ekonomskom rastu i ekspanziji države blagostanja te razvoju masovnih medija koji su od 1960-ih posve promijenili logiku

²⁷ Više od pola stoljeća politolozi konstruiraju različite tipologije i modele političkih stranaka u nastojanju da zahvate samu bit stranačke organizacije i definiraju njena temeljna obilježja. Rezultati njihovih istraživačkih napora dosad se nisu pretočili u neku opću teoriju stranaka, ali se ogledaju u masi literature koja je „prenapučena“ raznovrsnim tipovima, modelima i kategorijama stranaka, od kojih su neki zadobili status klasika u političkoj znanosti. Tu se osobito ističu radovi Duvergera (1954), Kirchheimera (1966), Sartorija (2002 [1976]), Panebianca (1988), Katza i Maira (1995) te Beymea (2002). Za novije rasprave o tipovima političkih stranaka vidi Sartori (2005), Gunther i Diamond (2003), Gunther, Moreno i Linz (2002), Daalder (2001), Detterbeck (2005), Carty (2004), Forestiere (2009) te izvrstan *Handbook of Party Politics* iz 2006. godine koji su uredili Katz i Crotty.

političke komunikacije. Politička je znanost na takav promijenjen društveni i politički kontekst reagirala stvaranjem koncepta *catch-all* stranke, koji je sustavno izložio njemački politolog Otto Kirchheimer. Definirajući temeljne značajke *catch-all* odnosno narodnih stranaka, Kirchheimer je posebno istaknuo važnost jačanja uloge stranačkih vođa i oslabljen potencijal pojedinačnih članova. *Catch-all* stranke isključivo su usmjerene prema maksimizaciji glasova, pobjedi na izborima i osvajanju vlasti. Pet je ključnih obilježja: prvo, smanjenje važnosti ideologije, odnosno drastično reduciranje stranačke „ideološke prtljage“ čime se stranke pomiču prema političkom centru; drugo; dodatno jačanje uloge stranačkih vođa i vodećih skupina; treće, značajno slabljenje utjecaja individualnih članova stranke; četvrto, potiskivanje *classe gardée*, posebne klasno-socijalne i denominacijske klijentele, u korist regrutacije birača iz cjelokupnog stanovništva; i peto, različitima interesnim skupinama osigurava se neometan pristup stranci, što može rezultirati izgradnjom posebnih veza između stranke i tih saveza (Kirchheimer, 1966: 190).

Logički se nadovezujući na Kirchheimerov idealni tip *catch-all* stranke, talijanski teoretičar Angelo Panebianco (1988) iznio je tezu o preobrazbi masovnih birokratskih stranaka u suvremeni tip izborne profesionalne stranke. Jedine značajne razlike između Panebiancova i Kirchheimerova tipa tiču se dodatnog naglašavanja profesionalizacije stranačkog djelovanja i personalizacije stranačkog vodstva, te ukazivanja na važnost javnog financiranja stranaka kao čimbenika koji bitno utječe na unutarstranačke odnose moći. Nekoliko je strukturnih i organizacijskih obilježja na kojima se temelji razlika između masovnih i izbornih profesionalnih stranaka. Prvo, središnju ulogu u masovnim strankama ima birokracija koja obavlja političko-administrativne poslove, dok u je izbornim strankama središnja uloga povjerena profesionalcima koji se bave specijaliziranim zadacima. Drugo, u masovnim strankama snažna vertikalna organizacija povezuje brojno članstvo koje ujedno predstavlja stabilno biračko tijelo, što je u suprotnosti s izbornim strankama koje nemaju masovno članstvo, slabo su im razvijene vertikalne veze i uglavnom se oslanjaju na *opinion electorate*. Treće, birokratskim strankama dominiraju stranački vođe i kolektivno vodstvo, dok u izbornim strankama primat preuzimaju javni predstavnici s posebnim naglaskom na dodatnu personalizaciju stranačkog vodstva. Četvrto, masovne stranke se financiraju putem članarina i „posrednih aktivnosti“ koje proizlaze iz njihovih uskih veza s interesnim organizacijama kao što su, primjerice, sindikati, a izborne stranke svoje financije crpe iz proračunskih sredstava i donacija određenih interesnih skupina, prije svega poslovnog sektora. Konačno, u masovnim strankama ideologija predstavlja posebno vezivno tkivo koje drži na okupu stranačke „vjernike“, dok se u izbornim naglasak stavlja na problemsku

stranačku orijentaciju i učinkovito vodstvo, u kojem posebno mjesto zauzimaju karijeristi i predstavnici interesnih skupina (Panebianco, 1988: 264).

Konačno, evolucijski karakter stranačke promjene doveo je do nastanka kartelskih stranaka koje prilagođavaju svoju organizacijsku strukturu specifičnim društvenim i političkim uvjetima u kojima se oblikuju. Nastojeći smjestiti taj novi tip stranaka u širi kontekst linearne transformacije političkih stranaka u 20. stoljeću, Katz i Mair (1995; vidi i Katz, 2008) razvijaju svojevrsnu evolucijsku teoriju stranačkih organizacija koja polazi od kadrovskih stranaka pa preko masovnih, *catch-all* i profesionaliziranih biračkih dolazi do kartelskih stranaka. „Razvoj se odvija po dijalektičkom načelu gdje svaki novi tip stranke izaziva niz reakcija u sustavu i potiče stare stranke na preobrazbu. Ta preobrazba ne vodi konvergenciji stranačkih tipova, već sama po sebi ide prema još jednomu novom tipu stranke“ (Čular, 2004a: 28). Katz i Mair ističu kako su nove stranke nastale na temelju čvrstih strukturnih veza koje su uspostavljene između države i političkih stranaka. Nekoliko je suštinskih značajki kartelskih stranaka: obraćaju se širokome i vrlo raznolikom biračkom tijelu; služe se kapitalno-intenzivnim izbornim strategijama i kampanjama; dodatno naglašavaju upravljačke vještine i učinkovitost stranačkog vodstva; uspostavljaju labavu organizacijsku strukturu unutar koje je potpuno oslabljen utjecaj običnih članova. Ipak, ključnom odrednicom smatra se proces kolonizacije države kojim je kartelska stranka prodršla u državnu strukturu i pretvorila se u agenta koji zastupa i brani interese države u njenom odnosu s civilnim društvom. Javno financiranje političkih stranaka stoga je postalo temeljna poveznica države i stranačkih kartela iz koje proizlazi nastojanje stranačkih vođa da ograniče opće stranačko natjecanje i trajno osiguraju svoje pozicije na vlasti kako bi maksimalno iskoristili državne resurse i uspostavili čvrstu kontrolu nad njihovom distribucijom.²⁸ Takav oblik financiranja značajno utječe na unutarstranačku raspodjelu moći između triju razina stranačke organizacije, s obzirom na to da se državne subvencije prvenstveno usmjeravaju prema parlamentarnim stranačkim frakcijama, a ne izravno stranačkim središnjicama. Drukčije rečeno, državno financiranje stranačkih aktivnosti stavlja u ruke stranačkih vođa znatne resurse pomoću kojih oni ostvaruju dominaciju nad cijelim stranačkim strojem. Odlučivanje je centralizirano u samom vrhu stranačkog vodstva koje je sve profesionalnije i autonomnije. Krajnji je rezultat takve konstelacije snaga osamostaljivanje stranačkog vodstva

²⁸ „Kartelske stranke polako monopoliziraju državne resurse i uspostavljaju pravni okvir koji favorizira stranke na javnim položajima i diskriminira nove takmace. Reagirajući na takvo isključivanje, politički poduzetnici koji nemaju pristup državnim resursima počinju se služiti resursima i strategijama privatnog sektora, osobito komercijalnim masovnim medijima, da bi osigurali pristup izbornoj areni i izvršnoj vlasti“ (Krouwel, 2006: 252).

u odnosu prema razvlaštenoj stranačkoj središnjici i sve slabijima lokalnim stranačkim organizacijama. Slijedom toga može se zaključiti kako je članstvo stranke do kraja marginalizirano, a katkad i kontekstualno instrumentalizirano, s obzirom na to da stranački vođe više nisu izravno odgovorni članovima stranke, već prvenstveno širemu biračkom tijelu. Razlika između formalnih članova i običnih birača posve je nejasna budući da kartelske stranke pozivaju sve zainteresirane pristaše da sudjeluju u stranačkim aktivnostima i donošenju odluka. „Rezultat toga je vodstvo koje se može legitimirati kako unutar tako i izvan stranke, pozivajući se na brojno i formalno osnaženo članstvo. Istovremeno je povećana autonomija toga istog vodstva, budući da atomizirano članstvo nije u mogućnosti stvoriti osnovu za mobilizaciju, ali i s obzirom da je dezavuirana uloga lokalnih aktivista kao neophodnih posrednika“ (Katz i Mair, 1995: 21).

Izloženi teorijski obrasci političkih stranaka predstavljaju veberijanske idealne tipove koji se uzimaju kao referentne točke rasprava o političkim strankama. Takav je slučaj i s ovim radom u kojem nastojim ispitati osnovnu tezu o nastanku prezidencijaliziranih stranaka koje se pojavljuju kao poseban *historijsko-empirijski model* stranačke organizacije. Ako se promatra u širem kontekstu stranačke evolucije, taj model nastaje kao poseban obrazac nakon višegodišnjeg procesa transformacije suvremenih političkih stranaka od masovnih preko *catch-all* i izbornih profesionalnih do kartelskih stranaka. Međutim, potrebno je jasno razlikovati teorijsku narav idealnih tipova političkih stranaka i historijsko-empirijsku prirodu modela prezidencijaliziranih stranaka. Stoga je važno istaknuti kako model prezidencijaliziranih stranaka ne predstavlja novu fazu u postojećoj tipologiji političkih stranaka. Valjan je samo kao analitički model kojim se na historijskoj i empirijskoj razini može pratiti prilagodba suvremenih političkih stranaka zahtjevima socijalnih i političkih čimbenika za sve većom individualizacijom političkog života. Prezidencijalizirane stranke obuhvaćaju glavne elemente *catch-all* i kartelskih stranaka, ali ono što ih čini specifičnim modelom upravo su snažna koncentracija moći u rukama stranačkog vođe i centralizacija procesa političkog odlučivanja, iz kojih proizlaze njegova autonomija u formuliranju stranačkih politika, programa i izbornih strategija, neupitna dominacija nad svim razinama stranačke organizacije te rigidna hijerarhijska stranačka struktura. Budući da su organizacijski ovisne o snažnom vođi, prezidencijalizirane stranke pokazuju visoku razinu strukturne nestabilnosti, ali mogu imati i znatan potencijal da s vremenom razviju određena autoritarna i patološka obilježja.

Definiran kroz procese centralizacije i koncentracije političke moći, model prezidencijaliziranih političkih stranaka nastaje kao odgovor na krizu legitimnosti

predstavničkih institucija u suvremenim demokracijama. Političke stranke stvorile su modernu demokraciju tako što su kao integracijska poveznica društva i države osigurale legitimnost demokratskog poretka (Scarrow, 1999; Stokes, 1999). Počevši od 1980-ih neki su politolozi razvili tezu o propasti političkih stranaka koja se očituje kroz eroziju njihovih društvenih uporišta, potpuno oslabljen utjecaj na birače i smanjenu sposobnost donošenja političkih odluka (Daalder, 1992; Dalton i Wattenberg, 2000; vidi i Webb, 2002; Poguntke, 2004; Dalton, 2004). Duboke socioekonomske i političke promjene potkopale su tradicionalne temelje političkih stranaka na kojima su gradile svoju ulogu kolektivnih predstavnika različitih društvenih interesa. Brojni su empirijski pokazatelji ukazivali na nadolazeću krizu i izglednu propast stranaka u svima razvijenim industrijskim zemljama, a među njima se posebno ističu smanjenje broja članova stranaka, porast fluktuacije birača između izbornih ciklusa te zamjetno opadanje sudjelovanja u izborima. S druge strane, kao reakcija na tezu o slabljenju i propasti stranaka, razvija se postavka o transformaciji političkih stranaka koje se organizacijski mijenjaju i strukturno prilagođavaju brojnim izazovima modernih političkih zajednica (Katz i Mair, 1994; Mair, 1994; Beyme, 2002).²⁹ „Ta se interpretacija ne temelji toliko na negiranju ili relativiziranju empirijskih pokazatelja o slabljenju veza između stranaka i birača – devedesete su naime još jasnije potvrdile dugoročne trendove tog slabljenja – koliko na tvrdnji da je sama interpretacija o propasti stranaka promašena. Fokusrajući se na odnos stranaka i birača zagovornici teorije o propasti stranaka propuštaju uočiti da pokazatelji o vezama stranaka i države pokazuju sasvim drugačije trendove – institucionalno stranke su jače nego ikad. Drugo, političke se stranke organizacijski i funkcionalno mijenjaju“ (Čular, 2004a: 44). Stranke se prilagođavaju promjenama u društvenoj i političkoj okolini ne samo pasivnim oslanjanjem na državno financiranje svojih djelatnosti, na što je ukazao proces kartelizacije vlasti, već i postajući aktivnim sudionicima tih društvenih promjena. Stoga stranački vođe poduzimaju inicijative u nastojanju da obrasce interakcije sa svojim članovima, ali i sa širim biračkim tijelom, prilagode društvenoj stvarnosti koja na početku novog stoljeća iskazuje zahtjeve za sve većom individualizacijom političkog života. Proces prezidencijalizacije u tom se pogledu može promatrati kao vrlo važan oblik transformacije suvremenih političkih stranaka, koji krizu predstavničke demokracije nastoji prevladati izgradnjom neposrednog odnosa povjerenja što se uspostavlja između stranačkog vođe, s jedne, i atomiziranih članova stranke i običnih birača, s druge strane. Takav plebiscitaran

²⁹ Kanadski politolog John Crysler (2007) smatra kako se tu zapravo radi o modernizacijskom napretku koji pretpostavlja procese prezidencijalizacije, deideologizacije i profesionalizacije. I dok suvremene političke stranke u većoj ili manjoj mjeri obuhvaćaju glavna obilježja idealnih tipova stranaka, ta tri procesa ključni su čimbenici koji se pojavljuju u svakoj stranačkoj organizaciji.

model političkog vodstva i stranačke organizacije podrazumijeva osnaživanje pozicije stranačkog vođe, njegovu izravnu legitimaciju kao autonomnoga političkog aktera, ali i neposredovane oblike odlučivanja i komunikacije u kojima je kao neizostavan sudionik prisutna stranačka baza. Plebiscitarnim individualnim vodstvom nadomještaju se značajno oslabljene veze između političkih stranaka kao kolektivnih aktera i politički apatičnih građana čije bi interese trebale predstavljati.

Razvijanjem modela plebiscitarnoga političkog vodstva, prezidencijalizirane stranke nastoje uključiti pojedinačne članove u sve važne unutarstranačke procese donošenja odluka, što se prvenstveno odnosi na izravno sudjelovanje u izboru stranačkog vođe, odabiru stranačkih kandidata za opće izbore te određivanju stranačkih politika, strategija i izbornih platformi. Dakle, sve se više zamjećuju tendencije opće demokratizacije političkih stranaka kojima se nastoji osnažiti stranačka baza i učiniti je jedinstvenim izvorom unutarstranačke legitimacije. Riječ je o svojevrsnom paradoksu s obzirom na to da, s jedne strane, postoje izraženi trendovi sve snažnije prezidencijalizacije političkih stranaka i uspostave apsolutne dominacije stranačkog vođe, dok se s druge strane nameće potreba demokratizacije stranaka i prividnog raspršivanja unutarstranačke moći. Dosadašnji istraživački napor u tom području uglavnom su se usmjeravali na analize različitih obrazaca nominacije i selekcije stranačkih kandidata (Bille, 2001; Cross, 2008; Kasapović, 2001a; Katz, 2001; Lundell, 2004; Rahat i Hazan, 2001; Pennings i Hazan, 2001; Wauters, 2010). Odabir kandidata jedna je od najvažnijih funkcija političkih stranaka i temeljni kriterij koji ih razlikuje od ostalih političkih organizacija. Povećavajući broj onih koji imaju pravo glasa u postupcima nominacije i selekcije kandidata za izbore, stranke znatno povisuju stupanj inkluzivnosti individualnih članova, pa čak i običnih birača koji nisu formalni članovi stranke. Osim toga, kandidacijski postupci ključan su pokazatelj unutarstranačke raspodjele moći, budući da se putem nadzora nad procesom nominacije kandidata može uspostaviti potpuna kontrola nad samom stranačkom organizacijom. Longitudinalna istraživanja stranaka u razvijenima zapadnim demokracijama pokazala su kako je ojačana uloga pojedinačnih članova u odabiru stranačkih kandidata, s obzirom na to da su u posljednja dva desetljeća kandidacijski i selekcijski postupci značajno decentralizirani i demokratizirani.

Međutim, u kontekstu prezidencijalizacije političkih stranaka mnogo se važnije čini uvođenje postupka izravnog izbora stranačkog vođe, koji se nameće kao dominantan obrazac plebiscitarne unutarstranačke demokracije. Zbog nadmoćnog položaja koji vođa ima u svojoj stranci, ali i naglašenog utjecaja koji ostvaruje u širem političkom procesu parlamentarnih sustava, vrlo je važno utvrditi tko sudjeluje u njegovu izboru i na kakvima je legitimacijskim

temeljima izgrađena takva politička moć. Na toj se osnovi može zaključiti kako je postupak izbora predsjednika stranke iznimno važna politička procedura koja, unatoč tomu, nije zadobila primjerenu pažnju u politološkim studijama. Malobrojni autori koji su se bavili tim pitanjem nastojali su utvrditi koji čimbenici navode stranke da napuste zatvoreni elitistički model izbora stranačkog vodstva i usmjere se prema općem trendu širenja biračkog prava na sve članove stranke (Kenig, 2008; 2009; Carty i Blake, 1999; Young i Cross, 2002; Cross i Blais, 2011; Cross i Pilet, 2011; Lisi, 2009). „U posljednja dva desetljeća svjedočilo se značajnoj promjeni u načinu izbora stranačkih vođa: kao dio šireg fenomena unutarstranačke demokratizacije, mnoge su stranke omogućile širemu izborničkom tijelu (*selectorate*) sudjelovanje u proceduri izbora svoga vodstva. Takav postupak doživljava se kao sredstvo kojim se zaobilazi stranački stroj, ali i kao izraz prakse izravne demokracije. Nadalje, očekuje se smanjenje stranačkih elitističkih i oligarhijskih tendencija kroz privlačenje većeg broja kandidata i osiguravanje kompetitivnijih izbora“ (Kenig, 2008: 240). Dakle, smatra se kako izravna demokracija unutar stranaka zamjenjuje konvencionalnu predstavničku demokraciju, odnosno neposredan izbor stranačkog vođe zauzima mjesto dosad uobičajenoga delegatskog sustava odlučivanja. Osim toga, inzistiranje na unutarstranačkoj demokratizaciji poboljšava javni imidž stranaka i povećava njihovu izbornu atraktivnost među biračima. U nastojanjima da osiguraju većinsku potporu biračkog tijela, stranke su svjesne kako je demokratski izbor stranačkog vodstva vrlo važan izborni adut na koji mogu računati. Uvođenje plebiscitarne demokratske izborne procedure obično se događa nakon što stranka doživi izborni poraz, koji se smatra izravnim poticajem stranačkom vodstvu da pronađe učinkovitije načine mobilizacije birača i privlačenja novih članova. Stranke će izabrati one vođe za koje smatraju da su sposobni ostvariti kolektivne stranačke ciljeve, bez obzira na to radi li se o provođenju stranačkih politika, zauzimanju pozicija u vlasti ili osvajanju glasova birača (Müller, 2000: 319). Do uvođenja takvih promjena uobičajeno dolazi „kad je stranka u opoziciji i nastoji (ponovno) zadobiti povjerenje birača. Stoga je reforma načina izbora stranačkog vodstva dio strateškog plana koji želi unaprijediti imidž stranačkog vođe i poboljšati izborni rezultat stranke“ (Lisi, 2009: 4). Zaključno se može konstatirati kako stranačke vođe sve manje odabiru njihove stranke, iako se izbor formalno odvija unutar stranačke organizacije. Drugim riječima, „izbor vođe sve je manje određen razinom potpore koju kandidati dobiju unutar stranke, a sve više njihovom sposobnošću da se obraćaju medijima i kroz njih širemu biračkom tijelu“ (Mair, 2008: 227). Između stranačkih vođa i birača uspostavlja se izravan odnos u kojemu političke stranke gube status ekskluzivnih posredničkih organizacija.

Naposljetku je važno istaknuti kako su zahtjevi za demokratizacijom unutarstranačkih izbornih procedura i pravila na prvi pogled vrlo neobični, osobito ako se uzme u obzir da se javljaju u uvjetima izrazito naglašene prezidencijalizacije i personalizacije stranačkog života. No, ako se taj fenomen osnaživanja stranačke baze promatra iz šire perspektive strateškog djelovanja stranačkih vođa, onda se pokazuje kako reforme kandidacijskih i izbornih postupaka te uvođenje unutarstranačke demokracije služe prvenstveno kao mehanizmi dodatnog učvršćivanja njihova dominantnog položaja. Imajući u vidu empirijske pokazatelje koji upozoravaju na smanjivanje broja stranačkog članstva i gubitak povjerenja građana u političke stranke, stranačke su vođe „primorani“ omogućiti običnim članovima sudjelovanje u procesima donošenja odluka, ali isto tako nastoje pokazati kako su svoje stranke uspješno transformirali u otvorene i demokratske organizacije. No iza te prividne zabrinutosti za kvalitetu demokratskih institucija i procesa krije se stvaran strateški interes stranačkih vođa koji pokušavaju povećati i učvrstiti svoju moć utemeljenu na legitimaciji stečenoj u izravnima unutarstranačkim izborima. Riječ je, zapravo, o svojevrsnom demokratskom paradoksu, budući da su „stranački predizbori – izvorno zamišljeni kao demokratski postupak selekcije stranačkih kandidata za opće izbore, a kasnije i kao postupak izravnog izbora stranačkih vođa, koji su trebali spriječiti ili makar ublažiti oligarhizaciju političkih stranaka – pridonijeli osamostaljivanju vođa od članova i aktivista stranaka i povećanju njihove moći izvedene iz legitimnosti stečene izravnim izborima. Kandidat koji pobijedi na općim unutarstranačkim izborima ne iskorištava to samo kao 'plebiscitarno pravo' da predstavlja stranku u izborima nego i da je gotovo potpuno supstituira“ (Kasapović, 2011a: 383). Važno je naglasiti kako se nominalno povećanje moći pojedinačnih članova i osnaživanje stranačke baze ne ostvaruje na račun samoga stranačkog vodstva, nego isključivo na štetu stranačkih organizacija, aktivista i vodstava lokalnih stranačkih podružnica koji se doživljavaju kao potencijalna prijetnja nastojanjima stranačkih vođa da uspostave potpunu kontrolu nad strankom. Drugim riječima, stranačke vođe razvlašćuju stranku na terenu formalnom „sjećom glava“ lokalnih stranačkih baruna i ideološki motiviranih aktivista, te ih na taj način onemogućuju u nastojanju da se organiziraju i suprotstave središnjem vodstvu. „Najočitiji je primjer takve strategije donošenje stranačkih odluka (na primjer, pri izboru stranačkog vođe ili kod prihvatanja izbornog programa) izravnim glasovanjem svih članova putem pošte, a ne odlučivanjem na stranačkoj konvenciji“ (Katz, 2001: 290). Dakle, uvođenjem neosporivoga demokratskog izbornog pravila „jedan član, jedan glas“ (OMOV – *one member, one vote*), stranačko vodstvo učinkovito potkopava pozicije militantnih radikala i otvorenih kritičara u svojim redovima te ih zaobilazi i razvlašćuje u procesu donošenja odluka, a sve to čini u ime širenja

unutarstranačke demokracije. Dezorganizirano i atomizirano masovno stranačko članstvo ne predstavlja stvarnu prijetnju stranačkom vodstvu, već je, dapače, sklono snishodljivo i bespogovorno potvrđivati sve njegove prijedloge (Katz i Mair, 2002: 129). Na taj način stranačke vođe vrlo jednostavno uspijevaju staviti pod kontrolu frakcijske borbe koje mogu naštetiti stranačkima izbornim perspektivama i uspostaviti čvrstu koheziju važnu za normalno funkcioniranje stranačke organizacije. Bez obzira na to može li se o tim postupcima govoriti kao o načinu smanjivanja očitog demokratskog deficita u strankama ili o kamufliranom nastojanju vodstva stranke da ograniči moć stranačkih aktivista, jasno je da trend uvođenja demokratskih procedura u izboru stranačkog vodstva prvenstveno služi legitimaciji stranačkog vođe te proširivanju njegove autonomije i manevarskog prostora za strateško i programsko djelovanje.

2.2.3. Prezidencijalizirane političke stranke na razini izbornog procesa

Na razini prezidencijalizacije izbora, koja se očituje u sve većoj dominaciji političkih vođa nad političkim strankama u izbornim kampanjama, važna su tri aspekta. Prvo, nastoji se utvrditi stavljaju li stranke u izbornim kampanjama veći naglasak na stranačke vođe. Drugo, očekuje se da personalizirana kampanja ima utjecaja na medije koji se sve više usredotočuju na stranačke vođe. I treće, ako su stranačke kampanje i medijsko pokrivanje izbora orijentirani na političke vođe, pretpostavlja se da glavni kandidati svojim ličnostima i osobinama privlače sve više glasova birača. „Predsjednički su izbori vrlo personalizirani. Prezidencijalizacija izbornog procesa parlamentarnih sustava znači da uloga stranačkih vođa dobiva veliko značenje u izbornim kampanjama. To se odnosi na strategije kampanja političkih stranaka kao i na medijsku pokrivenost kampanja“ (Poguntke, 2000: 9). Personalizacija izbornog procesa najočitiji je aspekt prezidencijalizacije. No neki autori upozoravaju kako treba napraviti jasno razlikovanje između tih dvaju pojmova. Tako, primjerice, Mirjana Kasapović ističe da se taj fenomen usredotočenosti na političke vođe u starijima izbornim studijama konvencionalno nazivao personalizacijom izbora, dok je sada uklopljen u tematski šire i analitički zahtjevnije rasprave o prezidencijalizaciji politike. „Personalizacija i prezidencijalizacija izbora nisu potpuno istovjetni pojmovi: dok se pod prvom misli na primarnu usmjerenost birača u izborima na pojedine kandidate umjesto na stranke i programe, pod drugom se podrazumijeva poglavita usmjerenost samo na političke vođe kao 'jedine kandidate'“ (Kasapović, 2011a: 382). U tom se pogledu prezidencijalizacija shvaća kao viši rodni pojam u odnosu na fenomen personalizacije, budući da je

personalizacija izbornih kampanja samo jedan aspekt mnogo šireg procesa prezidencijalizacije parlamentarnih sustava. Slično tome, talijanski politolog Paolo Mancini (2008) pravi razliku između prezidencijalizacije, personalizacije i liderizacije utemeljenu na samo jednom kriteriju – stupnju (im)personalnosti. Nastojeći riješiti nejasnoće koje nastaju korištenjem tih pojmova, Mancini naglašava kako se prezidencijalizacija zapadnih demokracija očituje kroz centralizaciju moći u rukama predsjednika vlade, a ostvaruje se normativnim ustavnim reformama ili funkcionalnim prilagodbama procesa političkog odlučivanja. Prezidencijalizacija je najapstraktniji pojam u toj trijadi, budući da je, za razliku od personalizacije i liderizacije, uglavnom karakteriziraju impersonalni odnosi koji se vežu za samu formalnu dužnost, a ne neku specifičnu osobu koja tu dužnost obnaša. Prezidencijalizacija ne mora nužno isključivati sve oblike personalnih odnosa, ali je dominantno određena funkcionalnom strukturom. Za razliku od liderizacije, niti personalizacija, kao srednje apstraktan pojam, ne podrazumijeva izravnu vezu političkog vođe s građanima. Taj je odnos posredovan sredstvima masovne komunikacije, osobito velikim utjecajem televizije u političkom procesu. Na koncu, liderizacija je najmanje apstraktan pojam koji označava neposredovan odnos političkih vođa i njihovih sljedbenika, što pretpostavlja plebiscitarne obrasce političkog komuniciranja i odlučivanja.

Suprotno takvim stavovima o sadržajnoj i leksičkoj nepodudarnosti pojmova prezidencijalizacije i personalizacije, postoje istraživanja u kojima se polazi od njihove identičnosti, pa čak i konceptualne nadređenosti pojma personalizacije. Među njima osobito se ističe studija Anthonyja Mughana *Media and the Presidentialization of Parliamentary Elections* iz 2000. godine. On polazi od nedvojbene pretpostavke kako je njegova studija „sustavna evaluacija općeprihvaćene 'prezidencijalizacije' parlamentarnoga izbornog natjecanja“ (Mughan, 2000: 1). Stoga prezidencijalizaciju definira kao prijelaz iz kolektivne u personaliziranu vlast, odnosno kao promjenu obrazaca izborne politike kojima dominiraju političke stranke prema onima u kojima stranačke vođe zadobivaju sve veću autonomiju i političku moć. Shvaćena kao određeni oblik transformacije, prezidencijalizacija se načelno može promatrati kroz: (1) ustavnu (*de jure*) promjenu koja podrazumijeva formalnu modifikaciju parlamentarnog sustava vlasti; (2) evolucijsku (*de facto*) promjenu odnosa između premijera i ostalih političkih aktera koja se odvija bez promjene ustava; (3) te privremenu i obično vremenski ograničenu promjenu odnosa između premijera i njegove stranke, koja je rezultat specifičnih političkih okolnosti. Mughan odbacuje takva shvaćanja, naglašavajući kako prezidencijalizaciju vidi isključivo kao personalizaciju izbornog procesa. Ona se, s jedne strane, „događa u okviru nepromijenjenoga parlamentarnog ustava“, dok s

druge strane „opstaje tijekom vremena, iako stvaran utjecaj stranačkih vođa na masovno političko ponašanje i ishode izbora može značajno varirati od jednoga izbornog natjecanja do drugog“ (Mughan, 2000: 9). Tako shvaćena prezidencijalizacija zapravo je složen fenomen u komu se raspoznaju dvije dimenzije – prezentacija i utjecaj. Prezidencijalizacija kao prezentacija označava sve važniju ulogu stranačkog vođe kao javnoga i prepoznatljivog lica stranke, a očituje se u rastućem trendu *celebrity* politike (Street, 2003; Korn, 2010; Campus, 2010). Dimenzija prezidencijalizacije kao utjecaja tiče se izbornih učinaka koje stranačke vođe imaju na biračke preferencije i odluke, a samim time i na rezultate izbora.³⁰ Neki autori poimaju prezidencijalizaciju kao pojam koji je podređen širem konceptu personalizacije politike. Nastojeći empirijski provjeriti teze o presudnom utjecaju političkih vođa na ishode izbora, finski politolog Lauri Karvonen ističe kako su studije o prezidencijalizaciji samo dio obuhvatnijega istraživačkog korpusa koji se bavi fenomenom personalizacije. Tri su glavna istraživačka područja: prvo, studije o prezidencijalizaciji koje se uglavnom bave dominantnom ulogom premijera u parlamentarnim sustavima; zatim studije o presudnom utjecaju političkih vođa na izbornu ponašanje, što će Karvonen nastojati razotkriti kao običan mit; te konačno ostale studije koje se ne mogu povezati nekim koherentnim istraživačkim okvirom, ali donose zanimljive zaključke o utjecaju političkih vođa na različite faze političkog procesa (Karvonen, 2007; 2010).

Imajući u vidu prethodne rasprave koje su nastojale ukazati na definicijske razlike, ali i logičku neraskidivost koncepata prezidencijalizacije i personalizacije, u ovom radu polazim od neosporive činjenice o sve većoj individualizaciji suvremenoga političkog života. Naime, slabljenjem i transformacijom političkih stranaka i pokreta kao tradicionalnih društvenih struktura koje su predstavljale kolektivne obrasce političkih identiteta i lojalnosti, individualni političari i stranački vođe počeli su dobivati sve veći utjecaj na političko ponašanje i biračke preferencije. U temelju je teze o personalizaciji izbora tvrdnja da individualni politički akteri dobivaju presudnu važnost u odnosu prema političkim strankama i drugim oblicima kolektivnih identiteta. S druge, pak, strane tradicionalan pristup polazi od tumačenja kako politikom u parlamentarnim sustavima dominiraju političke stranke, zbog čega su izbornu natjecanje i politički proces oslobođeni bilo kakvih oblika individualizacije i personalizacije. Parlamentarni izbori u tom su pogledu shvaćeni kao natjecanje stranaka koje djeluju kao

³⁰ Većina psefologa smatra kako su upravo te dvije dimenzije ključne odrednice personalizacije izbornog procesa. Tako Max Kaase ističe da je, s jedne strane, riječ o fenomenu masovnih medija koji se sve više usredotočuju na političke vođe kao glavne igrače u političkom procesu, dok se, s druge strane, personalizacija promatra kroz prizmu izravnog utjecaja kojeg vođe ostvaruju na biračko ponašanje (Kaase, 1994: 213). Može se reći kako te dvije razine polaze od različitih metodoloških i analitičkih pristupa i alata, budući da je prva predmet istraživanja medijskih studija, dok je druga istraživački predmet izbornih studija.

kolektivni predstavnici čvrsto strukturiranih identiteta nastalih ne temelju dubokih društvenih rascjepa. Stoga su osobnosti i leaderske karakteristike stranačkih kandidata izbornu posve beznačajne, budući da nemaju nikakvu važnost za biračke odluke i ishod izbora.³¹ Suprotno tome, personalistička teorija izbornog natjecanja može se iskazati kroz četiri jednostavne tvrdnje: prvo, biračima se sviđaju ili ne sviđaju pojedini vođe i kandidati; drugo, na temelju sviđanja ili nesviđanja birači općenito vrednuju vođe i kandidate; treće, opće biračko vrednovanje vođa i kandidata znatno, a možda i presudno, utječe na njihovo glasovanje; konačno, budući da opće vrednovanje vođa i kandidata znatno utječe na to kako će birači glasovati pojedinačno, ono time utječe i na opći ishod izbora (King, 2002a: 210). Tri glavne komponente utječu na odluku birača o tome za koga će glasovati: pored spomenute kandidatske preferencije, to su još stranačka identifikacija i problemska (*policy*) orijentacija.³² Personalistički pristup naglašava kako kandidatsko glasovanje sve više potiskuje stranačku identifikaciju i problemsku orijentaciju kao najvažnije odrednice odluke birača za koga će glasovati (Hogwood, 2004).

Personalizacija izbornog natjecanja izravna je i neizbježna posljedica dvaju makrosocijalnih čimbenika koji stavljaju premijere i stranačke vođe u središte izborne pozornice. U prvom slučaju radi se o općem trendu slabljenja stranačke identifikacije koji je svoje znanstveno objašnjenje dobio u obliku općeprihvaćene teze o krizi i propasti političkih stranka (Dalton i Wattenberg, 2000). Duboke društvene, tehnološke i kulturološke promjene uzrokovale su nestajanje tradicionalnih društvenih rascjepa, koji se očitovao u slabljenju stranaka kao nositelja kolektivnih identiteta i grupne lojalnosti. Brojni su autori, pišući osmrtnice političkim strankama, ukazivali na mjerljive empirijske pokazatelje kojima su nastojali potvrditi svoje teze. Radi se o značajnom opadanju broja članova političkih stranaka, porastu fluktuacije glasova između izbornih ciklusa te smanjivanju važnosti ideologije kao vezivnog tkiva birača i stranaka, budući da su se stranke sve više počele približavati političkom centru u nastojanju da zahvate medijalnog birača (Fabbrini, 1994; Schmitt i Ohr, 2000; McAllister, 2007). Zbog slabljenja stranačkih lojalnosti i nepostojanja snažnih

³¹ O tome koliko su snažno ti duboki klasni i ideološki sukobi strukturirali ponašanje birača svjedoči i izjava jednog Britanca koji je, sudjelujući na parlamentarnim izborima 1951. godine, rekao kako bi „glasovao i za svinju ako bi je njegova stranka nominirala“ (Mughan, 2000: 2).

³² Stranačka identifikacija pretpostavlja „dugoročnu stabilnu vezanost birača za određene političke stranke koja se razvija tijekom ranoga procesa socijalizacije u obitelji i školi i na koju ne utječu prolazni politički događaji“. Nasuprot tome, „problemske i kandidatske orijentacije uglavnom su kratkoročne i kontingentne odrednice biračkih odluka. Problemska orijentacija znači da su birači spremni dati svoje glasove u određenim izborima onoj stranci za koju vjeruju da je najsposobnija riješiti trenutačno najvažnije društvene probleme ili one društvene probleme koje oni smatraju najvažnijima. Kandidatska orijentacija znači, pak, da će glasovati za one kandidate koji, prema njihovu mišljenju, mogu najbolje rješavati društvene probleme i koji su najsposobniji i najprikladniji da vladaju državom“ (Kasapović, 2004: 365).

stranačkih veza povećava se uloga političkih vođa u mobilizaciji birača i privlačenju njihovih glasova. U odsutnosti jasno uočljivih stranačkih markera na temelju kojih su se birači orijentirali u izbornom natjecanju, osobnost stranačkih vođa postaje najvažniji čimbenik biračkih odluka, što širom otvara vrata plebiscitarnim obrascima političkog vodstva. Drugi čimbenik koji presudno utječe na personalizaciju političkog vodstva u parlamentarnim demokracijama razvoj je modernih masovnih medija, osobito televizije, koji su od 1960-ih potpuno transformirali logiku političke komunikacije (Mancini i Swanson, 1996; Campus, 2010; Caprara, 2007; Helms, 2008; Langer, 2007; Sametko i Schoenbach, 1999).³³ Politika je u modernim demokracijama postala iznimno kompleksna, zbog čega televizija služi redukciji te kompleksnosti putem personalizacije političke komunikacije (Schmitt i Ohr, 2000: 6). Drugim riječima, logika masovnih medija funkcionira tako da osobne karakteristike političkih vođa pretpostavlja apstraktnima političkim problemima i interesima, odnosno vizualna prezentacija preuzima primat političkoj raspravi kao obliku razmjene argumenata i ideja. „Nadmoć televizije prisilila je političke stranke da izabiru vođe i kandidate koji ostavljaju povoljan dojam na televiziji, a ta usmjerenost na individualne političare snažno je uvjetovala način na koji građani promatraju politiku. S obzirom na to da traje gotovo pola stoljeća, nadmoć televizije kao središnjeg foruma u politici ne pokazuje znakove slabljenja. Pojava novih komunikacijskih tehnologija nije usporila proces personalizacije, već ga je zapravo i ubrzala“ (Karvonen, 2007: 4).³⁴

Zaključci istraživača o fenomenu personalizacije izbornog natjecanja pokazuju se dvojakima i često nedovoljno čvrstima. Neki ukazuju kako osobnost političara ima presudan utjecaj na birače i njihove odluke, čak i veći od onoga koji imaju ideje, programi, političke platforme ili identitetska vezanost. Tako, primjerice, Langer (2007) u svojoj longitudinalnoj studiji dokazuje kako je došlo do nesumnjivog povećanja stupnja personalizacije u tiskanim medijima u slučaju britanskih premijera. Testirajući tezu o prezidencijalizaciji britanskih

³³ Uvriježeno je mišljenje kako su američki predsjednički izbori 1960. godine označili prekretnicu i početak nove ere izbornog natjecanja. Te je godine održana prva televizijska debata između demokratskog kandidata Johna F. Kennedyja i tadašnjega republikanskog potpredsjednika Richarda Nixona. Trendovi uspostavljeni u SAD-u kasnije su se prelili u europske parlamentarne demokracije, gdje su postali poznati kao „amerikanizacija“ izbornih kampanja i medijskog izvještavanja. Televizijske debate, kao najočitiji aspekt „amerikanizacije“, postale su norma izbornih utakmica – krajem 1970-ih debate su bile prihvaćene u samo deset zemalja u svijetu, da bi do kraja 1990-ih postale sastavni element općih izbora u najmanje trideset i pet zemalja (Reinemann i Wilke, 2007).

³⁴ Stranke i stranačke vođe shvaćaju da je televizija postala osnovni kanal političke komunikacije, međutim, isto tako su svjesni mogućnosti koje im ona pruža. Stoga oni ne samo da se prilagođavaju funkcionalnoj logici medija, već njima manipuliraju s ciljem unapređenja vlastitih interesa. Tako se stranačke vođe koriste medijskim kanalima da bi se izravno obraćali biračima te na taj način stekli osobni politički kapital i publicitet koji su im potrebni za uspostavu kontrole nad strankom ili kabinetom. Strankama je, pak, lakše nuditi politike i ideje preko svojih vođa s kojima se birači mogu poistovjetiti, nego putem „bezličnih“ stranačkih dokumenata ili priopćenja za javnost (Langer, 2007: 372; McAllister, 2007).

parlamentarnih izbora, i Mughan (2000; 2005) dolazi do nekoliko zanimljivih zaključaka. Prvo, prikupljeni empirijski dokazi pokazuju kako je uistinu došlo do prezidencijalizacije britanskih općih izbora, kako u obliku *prezentacije* tako i u obliku *utjecaja* stranačkih vođa. Drugo, stupanj prihvaćenosti i potencijal za širenje tog proces nisu beznačajni, „budući da pravi vođa može donijeti odlučujuću prevagu između pobjede i poraza“. Treće, prezidencijalizam je postao neizostavan element modernih parlamentarnih izbora koji neće tako lako nestati, „prvenstveno zato što su političke stranke u svojoj komunikaciji s biračima postale ovisne o vizualnomu i kandidatski usmjerenom posredovanju televizije“ (Mughan, 2000: 129). Međutim, postoje i ozbiljne komparativne analize izbora koje nastoje opovrgnuti te teze. One su došle do uvida da ne postoji jedinstven trend porasta kandidatskog glasovanja te da su kandidatske preferencije zasnovane uglavnom na biračkoj procjeni problemske kompetentnosti i vodstvene sposobnosti političara, a tek onda na njihovima osobnim karakteristikama i nepolitičkim svojstvima. Drugim riječima, politički sadržaji i ideologije još uvijek su važniji od simbola, a programi od osoba koje ih predstavljaju. Istražujući obrasce kandidatskoga i biračkog ponašanja u Njemačkoj, Max Kaase (1994) je došao do zaključka kako ne postoje dokazi o sve većoj važnosti koju kandidati imaju na biračke preferencije. Do sličnih je nalaza došao i Anthony King (2002a) u longitudinalnoj komparativnoj studiji šest zapadnih demokracija, navodeći kako se ne može govoriti o općem trendu porasta kandidatskog glasovanja, budući da ono varira između izbornih ciklusa i nema jedinstvenog uzorka personalizacije u analiziranim političkim sustavima. Koristeći se Kingovim metodološkim pristupom u empirijskoj analizi pet izbornih ciklusa u Hrvatskoj, Mirjana Kasapović (2004) ne pronalazi dokaze kojima bi se potvrdila teza o porastu personalizacije izbora te je odbacuje kao običan mit. Konačno, recentno komparativno istraživanje šest europskih parlamentarnih demokracija pokazalo je da osobnosti političkih vođa nisu postale najvažnije odrednice biračkih preferencija ni ishoda izbora (Karvonen, 2010). Međutim, osnovni problem te studije sastoji se u prevelikomu Karvonenovu simpatiziranju teze o personalizaciji politike kao mitu. Čini se kako je njegovo nastojanje da pod svaku cijenu odbaci fenomen personalizacije kao neutemeljen u očitom neskladu s empirijskim pokazateljima do kojih je došao. Analizirani slučajevi ne rezultiraju jednostranim negativnim zaključcima u pogledu personalizacije parlamentarnih demokracija. Dapače, više je pozitivnih i „mješovito-pozitivnih“ slučajeva koji potvrđuju pretpostavke o personalizaciji, nego negativnih i „mješovito-negativnih“ slučajeva koji ih opovrgavaju. Služeći se vječnom dvojmom „laičke psihologije“ o napola praznoj ili napola punoj čaši, može se zaključiti kako je Karvonen kao personalizacijski skeptik svjesno odlučio promatrati čašu kao napola praznu.

Uzimajući u obzir definicijske, ali i analitičke probleme s kojima se suočava fenomen personalizacije izbornog natjecanja, smatram kako je taj koncept iznimno važan za oblikovanje cjelokupne slike o procesu prezidencijalizacije parlamentarnih sustava. Dosadašnja su istraživanja pokazala kako će biti iznimno teško ponuditi dokaze o sustavnom porastu važnosti kandidatskog glasovanja, budući da je ono uvjetovano kontingentnim čimbenicima, kao što je osobnost političkih vođa, ali i političkim kontekstom u kojem se izbori odvijaju. Međutim, iznimno korisnim se pokazalo analitičko razlikovanje *meke* i *tvrde* razine personalizacije, odnosno onoga što Mughan naziva prezentacijom i utjecajem. U prvom slučaju trendovi ukazuju na nedvojben porast personalizacije medijskog izvještavanja o izbornim utrkama, ali i sve veću važnost koju stranke pridaju personaliziranim izbornim strategijama. U slučaju „tvrde“ personalizacije, koja ukazuje na utjecaj koji političke vođe ostvaruju na biračke preferencije i ishode izbora, trendovi nisu tako jednoznačni. Pokazuje se da opći smjer razvoja nije isključivo pozitivan, ali upravo zbog naglašene kontekstualne nestalnosti i kontingentnosti ne treba ga nužno isključivati.

2.2.4. Prezidencijalizirane političke stranke na razini izvršne vlasti

U nastojanju da naglasim temeljne razlike između predsjedničkoga i parlamentarnog sustava, istaknuo sam kako su odnosi između izvršne i zakonodavne vlasti ključno definicijsko obilježje svakoga političkog sustava. Kada govorim o prezidencijalizaciji parlamentarnih sustava, prvenstveno mislim na promjene koje se događaju između tih dviju razina, ali i na transformaciju odnosa između glavnih aktera unutar same vlade. Značajni društveno-politički čimbenici doveli su do sveobuhvatne individualizacije politike u parlamentarnim demokracijama, koja se očituje u sve većoj dominaciji premijera nad ostalima političkim akterima na svim razinama političkog procesa. Taj se fenomen prepoznaje čak i na simboličko-semantičkoj razini budući da je postalo uobičajeno vlade u parlamentarnim demokracijama nazivati po njihovim šefovima, a ne više po samim strankama kako je to dosad bilo uvriježeno. Tako je općeprihvaćeno upotrebljavati izraze poput blerizma i tačerizma u Velikoj Britaniji, felipizma i zapaterizma u Španjolskoj, berluskonizma u Italiji, šrederizma u Njemačkoj ili sanaderizma u Hrvatskoj. „Donedavno su ti eponimi bili rezervirani samo za predsjedničke i polupredsjedničke sustave – primjerice, reganizam, degolizam, kekonizam, kučmanizam, jeljcinizam, putinizam, tuđmanizam – te za diktature – lenjinizam, staljinizam, hitlerizam, frankizam, peronizam, titoizam“ (Kasapović, 2011a: 389; vidi i McAllister, 2004). Pokazuje se kako je tradicionalnu logiku parlamentarizma, koja je

pretpostavljala statusnu jednakost svih članova kabineta i u kojemu je premijer bio *primus inter pares*, zamijenila logika prezidencijalizacije po kojoj je premijer postao najmoćniji igrač. Isto tako, formalnu konstitucionalnu dominaciju zakonodavne vlasti nad izvršnom, koja se iskazivala kroz ovisnost kabineta o povjerenju parlamentarne većine, zamijenila je funkcionalna dominacija vlade nad parlamentom. Polazeći od toga, može se reći kako na razini izvršne vlasti prezidencijalizacija znači slabljenje kolektivnog karaktera vlade i jačanje premijerove moći. „Tražimo dokaze o pomicanju političke moći unutar izvršne vlasti prema šefu vlade, što je povezano s pokazateljima rastuće izvršne autonomije u odnosu prema njegovoj stranci“ (Webb i Poguntke, 2005c: 337).³⁵ Dva najznačajnija elementa prezidencijalizacije izvršne vlasti jesu širenje političke moći izvan autonomnih zona i povećanje resursa kojima se mogu nadvladati potencijalni otpori drugih aktera. Resursi mogu biti formalni, poput ovlasti, broja osoblja, financiranja, ali i neformalni, kao što je mogućnost određivanja dnevnog reda ili definiranja političkih alternativa. U političkoj praksi to bi trebalo dovesti do toga da je kabinet sve manje mjesto gdje se donose političke odluke i iznose političke inicijative, dok premijerova sfera postaje središnji prostor političkog odlučivanja.

Dakle, premijerov položaj unutar izvršne vlasti ojačan je prvenstveno zbog sve veće koncentracije političke moći i centralizacije kontrole nad procesom formuliranja javnih politika, što se očituje u povećanju formalnih i neformalnih resursa na temelju kojih šef izvršne vlasti uspostavlja dominaciju i nadzor nad vladinom mašinerijom. Prvi put uočeni u zapadnoeuropskim parlamentarnim demokracijama, ti su trendovi postali poznati kao „angloamerikanizacija izvršne vlasti“ (Sykes, 2009), dok su ih neki autori identificirali i u postkomunističkim istočnoeuropskim zemljama (Kopecky, 2004). Centralizacija izvršne vlasti stvorila je snažno vodstvo koje se može smatrati svojevrsnim lijekom za slabu identifikaciju građana s političkim strankama kao kolektivnim predstavnicima društvenih interesa, ali i sredstvom koje će otkloniti neučinkovitost pluralističkih političkih zajednica. Smatra se kako izvršna vlast mora imati dominantnu ulogu unutar moderne države, dok unutar egzekutive pozornost prvenstveno treba biti usmjerena prema najmoćnijem akteru, bez obzira na to bio on predsjednik, premijer ili kancelar (Peele, 2005; Helms, 2005b). Brojni autori ukazuju na trendove centralizacije i koordinacije političkog odlučivanja unutar parlamentarne izvršne vlasti (Korn, 2010; Arter, 2004; Bäck i dr., 2007; Helms, 2002;

³⁵ Važno je napomenuti kako taj proces koncentracije političke moći unutar izvršne vlasti treba jasno odvojiti od procesa koji označava sve veću autonomiju stranačkog vođe u odnosu prema unutarstranačkim moćnicima i koalicijama. Stoga pojam „stranka“ u Webbovu i Poguntkeovu citatu označava parlamentarnu stranačku frakciju o čijoj potpori ovisi premijerova sudbina, dok je u drugom slučaju riječ o izvanparlamentarnoj stranačkoj organizaciji.

McAllister, 2004; Paloheimo, 2003; Sundström, 2009; Uhr, 2001; Peters, 2011; Poguntke, 2009; Rhodes, 2006). Svi njihovi argumenti mogu se svesti na tri zajednička nazivnika koji predstavljaju sukob prezidencijalizacijskih procesa što su zahvatili egzekutivu: prvo, uočava se izgradnja snažnog centra od kojeg vodi jedinstvena linija odlučivanja i kontrole u procesu formuliranja javnih politika; drugo, dolazi do proliferacije posebnih premijerovih savjetnika koji svojim djelovanjem ugrožavaju legitimnost predstavničke demokracije; i treće, prelijevanje efekata personalizacije izbornog natjecanja na izvršnu vlast manifestira se kroz stvaranje plebiscitarnih obrazaca političkog vodstva kojima se delegitimiraju predstavničke institucije i uspostavlja neposredovan odnos između šefa izvršne vlasti i građana.

Prezidencijalizaciju izvršne vlasti treba, prije svega, promatrati kroz prizmu odnosa dominacije i podređenosti uspostavljenih između premijera i ministara. Proces prezidencijalizacije, dakle, podrazumijeva napuštanje tradicionalne uloge predsjednika vlade kao posrednika između autonomnih aktera unutar kabineta i njenu zamjenu modernim monokratskim stilom kojim se osiguravaju lojalnost i neupitna poslušnost kabinetskih ministara. Stoga se premijerova ovlast postavljanja i otpuštanja ministara može označiti kao najvažniji kontrolni mehanizam u tom procesu i najočitiji aspekt njegove strukturne nadmoći (Bäck i Verzichelli, 2011; Dowding i Dumont, 2007; 2009; Huber i Martinez-Gallardo, 2008). Samostalnim odlučivanjem o njihovim političkim karijerama, ali i jednostranim određivanjem samog trenutka (*timing*) reorganizacije vlade (Kam i Indridason, 2005; 2008), premijer stječe ključan strateški resurs koji mu omogućava izgradnju snažne jezgre unutar izvršne vlasti. Nadalje, konvencionalan način kabinetskog odlučivanja, utjelovljen u formalnoj kolektivnoj odgovornosti svih članova vlade, ustupa mjesto *ad hoc* bilateralizmu – neformalnim, a katkad i neslužbenim razgovorima premijera i pojedinih ministara tijekom kojih se donose ključne odluke koje se kasnije samo potvrđuju na zajedničkim sjednicama.³⁶ Ministri u parlamentarnim demokracijama sve više počinju sličiti državnim tajnicima u američkome predsjedničkom sustavu, čija je uloga isključivo stručno-savjetodavne prirode. Stoga premijeri u odabiru budućih ministara osobito pažnju poklanjaju njihovomu prethodnom iskustvu – sindikalnomu, poduzetničkom, upravnom i sl. – koje ih čini osobito podobnima za službu. Osim toga, značajne političke ovlasti dobivaju i sve brojniji posebni premijerovi savjetnici,

³⁶ Istražujući promijenjenu ulogu premijera u švedskomu političkom sustavu, koji je paradigmatički primjer konsenzusne i deliberativne demokracije, neki su autori došli do zaključka kako je premijerova kontrola nad ministrima suštinska značajka teze o prezidencijalizaciji (Arter, 2004; Bäck i dr., 2007; Sundström, 2009). Slučaj socijaldemokratskog premijera Görana Perssona pokazuje da se razvila tendencija imenovanja ministara koji nemaju nikakvu stranačku ni parlamentarnu bazu na koju bi se mogli osloniti. Persson se okruživao slabim ministrima koji mu se nisu smjeli suprotstaviti, već su samo bespogovorno potvrđivali i izvršavali njegove odluke.

koji u nekim slučajevima zauzimaju rang samih ministara. Kao neizabrani i imenovani politički dužnosnici, oni ozbiljno narušavaju temelje demokratske legitimacije, budući da svojim djelovanjem dovode do „politizacije“ političkog odlučivanja i široke uporabe *spina* u procesu upravljanja (Peters, 2011: 4-5).

Nakon što su istaknute temeljne karakteristike procesa prezidencijalizacije unutar izvršne vlasti, valja naglasiti kako uspješnost šefa izvršne vlasti u izgradnji snažnog centra ovisi o ustavnima, stranačkim i drugim strateškim čimbenicima koji mogu ograničiti njegov manevarski prostor. Među njima osobito je važan odnos premijera i njegove parlamentarne stranke, odnosno izvršne i zakonodavne vlasti ako se fenomen promatra u širim kategorijama. Taj je odnos naoko paradoksalan: premijer je, s jedne strane, potpuno ovisan o zakonodavnom tijelu budući da je njegov položaj utemeljen na formalnom povjerenju parlamentarne većine; s druge strane, premijer ostvaruje neupitnu faktičku dominaciju nad tom istom većinom. Paradoks se vrlo lako može razumjeti ako se postavi u širi kontekst potpuno oslabljene sposobnosti zakonodavnog tijela da kontrolira izvršnu vlast. Nekoliko je glavnih uzroka takvog stanja: prvo, pojava discipliniranih i čvrsto strukturiranih političkih stranaka kod parlamentarnih je zastupnika uzrokovala nastanak stabilne i trajne stranačke lojalnosti; drugo, izgradnja kompleksne moderne države, osobito u područjima socijalne politike i ekonomije, zahtijeva specijalizirana znanja i upravljačke kapacitete koji se mogu naći isključivo u vladinom sektoru; treće, za razliku od izvršne vlasti, parlament nema razvijene upravljačke kapacitete na temelju kojih može ponuditi brze i učinkovite odgovore na brojne izazove suvremenih društava; četvrto, parlament je izgubio svoju moć nametanja dnevnog reda i pokretanja inicijativa, prepustivši je ne samo izvršnoj vlasti, već i brojnim interesnim skupinama, organizacijama civilnog društva, ali prije svega medijima koji su postali ključan politički akter; konačno, internacionalizacija političkog odlučivanja, a osobito snažna europeizacija nacionalnih političkih arena, najvažniji je čimbenik koji utječe na promjenu odnosa između izvršne i zakonodavne vlasti (Thomas, 2006; Arter, 2004). Zbog globalizacije političkih pitanja i problema ključnom postaje nadnacionalna međuvladina razina odlučivanja na kojoj premijeri zauzimaju strateške položaje i sudjeluju u kreiranju konačnih političkih rješenja, dok nacionalnim parlamentima i vladama preostaje samo ratificirati prethodno donesene odluke na koje ne mogu utjecati.³⁷

³⁷ Njemački kancelarski sustav vrlo je ilustrativan slučaj transformiranih odnosa između izvršne i zakonodavne vlasti. Tako je jedno istraživanje pokazalo da više od šest posto zastupnika u Bundestagu i gotovo osamnaest posto njemačkih građana smatraju da žive u predsjedničkomu, a ne parlamentarnom sustavu (Helms, 2004).

Logika prezidencijalizacije pretpostavlja korištenje posebnih strateških i taktičkih resursa kojima premijer ostvaruje dominaciju nad svojom parlamentarnom većinom, o čijem povjerenju formalno ovisi njegovo preživljavanje. Radi se ponajprije o tome da premijer drži parlamentarce u šahu služeći se strategijom „mrkve i batine“. Učinkovitu provedbu vladine zakonodavne inicijative osigurava raspodjelom nagrada u obliku atraktivnih političkih položaja i obećanja bržeg napredovanja, ali i provođenjem strogih kazni ako se neki parlamentarac odluči suprotstaviti vladinim prijedlozima. Kompleksnost i obujam vladine zakonodavne inicijative izlažu premijera sve većem pritisku da se uspješno nosi s potencijalnim pobunama i odmetništvom svojih zastupnika. „Nastojanje individualnih političara da zadrže svoje položaje i napreduju u karijeri omogućuje stranačkom vodstvu da ih relativno lako kontrolira, zbog čega parlamentarna većina može biti učvršćena. Taj obrazac premijerske dominacije dodatno je naglašen nastojanjem glavnih političkih stranaka u parlamentarnim sustavima da postanu 'kartelske stranke'. Drugim riječima, stranke su postale preokupirane zadržavanjem položaja, smanjujući tako svoju predstavničku ulogu“ (Peters, 2011: 4).

Puno važnijim instrumentom za discipliniranje parlamentarne većine pokazuje se premijerovo formalno pravo da zatraži glasovanje o povjerenju vladi, što je neraskidivo povezano s posljedičnom mogućnošću raspuštanja parlamenta. Iako se korištenje te institucionalne ovlasti uglavnom smatra premijerovim taktičkim blefiranjem, riječ je o iznimno učinkovitom sredstvu za kojim predsjednici vlada često posežu u stalnoj borbi s parlamentarcima. Valja naglasiti kako je „odnos povjerenja“ uspostavljen između vlade i parlamenta zapravo dvosmjern i uzajaman proces. S jedne strane parlamentarni zastupnici nastoje kontrolirati ishode javnih politika pokretanjem ili prijetnjom pokretanja postupka glasovanja o nepovjerenju vladi, dok s druge strane premijer može poduzeti zakonodavnu inicijativu i zahtijevati od parlamenta glasovanje o povjerenju vladi ako procijeni da se poželjan *policy* ishod neće ostvariti. „Zapravo, vlada može pokrenuti ono što nazivam procedurom glasovanja o povjerenju, što predstavlja institucionalni mehanizam koji joj omogućuje da ishod određene politike ili programa veže za svoj pad ili preživljavanje. Smatram da ta proceduralna mogućnost mora imati središnju ulogu u razumijevanju procesa formuliranja javnih politika u parlamentarnim demokracijama“ (Huber, 1996: 269). Postupak glasovanja o povjerenju omogućuju premijeru značajnu kontrolu nad konačnim ishodom predloženih zakona, čak i onda kada ta procedura nije formalno zatražena. Služeći se taktikom „uzmi ili ostavi“ (*take-it-or-leave-it*) premijer suočava parlamentarne zastupnike svoje stranke s neugodnim izborom između dviju opcija – bezuvjetnog pružanja podrške njegovim

zakonskim prijedlozima ili buntovničkom protivljenju premijerovima zakonodavnim inicijativama, padu vlade, raspuštanju parlamenta i raspisivanju novih izbora. Premijer računa na to da će se zastupnici kao racionalni akteri uvijek odlučiti za prvu opciju, ne želeći riskirati dugoročan gubitak svojih parlamentarnih mjesta radi kratkoročnog dobitka u obliku promjene ili blokiranja određene vladine politike.

2.3. Prezidencijalizacija političkih stranaka: metodološki okvir

Polazeći od definiranih istraživačkih interesa i ciljeva, osnovni je zadatak ovog rada pokušati pronaći odgovore na pitanja koji su uzroci prezidencijalizacije političkih stranaka i kakve su posljedice tog procesa na politički sustav. Prethodno dizajniran koncept prezidencijalizacije političkih stranaka predstavlja samo teorijsku osnovicu disertacije na koju se logično nadovezuje konstruiranje metodološkog okvira. Stoga ću u nastavku rada najprije obrazložiti teorijske pristupe koji su temeljna osnova svakoga istraživačkog poduhvata. Riječ je o dva usko povezana pristupa – teoriji aktera i institucionalizmu racionalnog izbora – koji u središte analize stavljaju djelatne pojedince i nastoje utvrditi kakvi se odnosi moći uspostavljaju između glavnih aktera unutar stranačke organizacije. Zatim ću formulirati istraživački problem i iz njega izvesti hipotetski odnos koji se uspostavlja između ovisne i neovisnih varijabli. Iz glavne hipoteze ovog rada proizlazi kako prezidencijalizaciju stranaka uzrokuje kombinacija strukturnih i kontingentnih čimbenika čiji je izvor u neposrednoj okolini političkih stranaka. Nakon toga ću se usmjeriti na dizajniranje samog istraživanja i objasniti zašto sam kao analitičke slučajeve odabrao britansku Laburističku stranku, Španjolsku socijalističku radničku stranku i Hrvatsku demokratsku zajednicu. Posljednji dio posvećen je metodama istraživanja s glavnim naglaskom na njihovu kvalitativnu prirodu.

2.3.1. Teorijski pristupi: teorija aktera i institucionalizam racionalnog izbora

U radu će poseban naglasak biti stavljen na pojam *transformacije* suvremenih političkih stranaka budući da prezidencijalizaciju stranaka, u kojoj središnju ulogu imaju snažne vođe koji mijenjaju stranačku organizacijsku strukturu i prilagođavaju je svojim preferencijama, smatram važnim modelskim oblikom tog procesa. „Transformacije političkih stranaka rezultat su prilagodbe političkih stranaka promjenama u političkom i socijalnom, pa i samom neposrednom institucionalnom okruženju, i po pravilu su dio temeljitijih promjena u

općenitijim obrascima političkoga života“ (Čular, 2004a: 19). Stoga u istraživanju polazim od osnovnih postavki jedne od najvažnijih teorija transformacije – teorije aktera – i s njom usko povezanoga novoinstitucionalnog pristupa racionalnog izbora. Teorija aktera najvažniju je primjenu pronašla u analizi tranzicijskih procesa iz autokratskih sustava u trećem valu demokratizacije (Linz i Stepan, 1996; O'Donnell i Schmitter, 2006; Merkel, 2011). Unatoč tome smatram kako se temeljne premise teorije aktera mogu primijeniti u istraživanju prezidencijalizacije političkih stranaka. Najvažniji transformacijski pojmovi poput krize, ključnih prekretnica, sukcesivnih faza transformacije, relevantnih aktera (kolektivnih i individualnih), aktera veta, uloge i interesa vođa, umjerenjaka i radikala mogu pronaći svoje funkcionalne ekvivalente u analizi procesa prezidencijalizacije stranaka. Nasuprot makrosociološkim teorijama kao što su teorija sustava, teorija modernizacije ili kulturološka teorija, teorija aktera „postavlja djelatne aktere na mikrorazinu i mezorazinu“ (Merkel, 2011: 71). Merkel ističe kako teorija naglašava neodređenost političkog djelovanja s obzirom na tijek i ishod promjene sustava. „Iz perspektive teorije djelovanja, ishod procesa transformacije manje ovisi o objektivnim okolnostima (strukturama) ili konstelacijama moći nego o subjektivnim procjenama, strategijama i djelovanjima relevantnih aktera. Oni određuju odluke, promjenjive saveze, procese i procesne obrasce transformacije“ (Merkel, 2011: 71).

Institucionalizam racionalnog izbora usko je povezan s mikropolitološkom teorijom aktera. Nakon bihevioralne revolucije koja je umanjila značaj institucionalnih korijena političke znanosti, obnovljeni interes za institucije od 1980-ih rezultirao je stvaranjem novog institucionalizma (March i Olsen, 1989; 2006), koji se zbog velike popularnosti i široke primjene razvio u nekoliko teorijskih i empirijskih pravaca. Tako je nastao i naoko protuslovan pristup – institucionalizam racionalnog izbora – koji je nastojao povezati institucije i racionalne pojedince kojima je osnovni interes maksimiranje osobne koristi. Unatoč tome prividnom paradoksu, „institucionalisti racionalnog izbora jasno shvaćaju da se većina političkog života zbiva unutar institucija, i da bi one mogle pružiti obuhvatno objašnjenje politike, njihove se teorije moraju pozabaviti prirodom i ulogom političkih institucija“ (Peters, 2007: 49). Peters ističe kako je temeljni argument pristupa racionalnog izbora maksimiranje koristi koje je primarna motivacija pojedinaca, ali ti individualni akteri shvaćaju i da se njihovi ciljevi mogu najučinkovitije ostvariti institucionalnim djelovanjem. Pojedinci kao glavni akteri političkog procesa ponašaju se racionalno kako bi maksimirali osobne koristi. Institucije shvaćene kao skupovi pravila i poticaja uspostavljaju ograničenu racionalnost, stvarajući međusobnu ovisnost političkih aktera i potrebu za strateškim manevriranjem kako bi pojedinci što lakše ostvarili vlastite ciljeve (Hall i Taylor, 1996;

Weingast, 1996). Unutar teorije racionalnog izbora postoje dva osnovna pristupa istraživanju institucija. Prvi poima institucije kao *egzogena* ograničenja djelovanju pojedinaca, odnosno kao izvana nametnute danosti koje strukturiraju ljudsko ponašanje. Druga interpretacija institucija mnogo je „dublja i suptilnija“, budući da institucije ne shvaća kao zadane izvanjske oblike već prvenstveno kao pravila igre koja određuju sami igrači (Shepsle, 2006). Taj *endogeni* pristup, koji preuzimam kao dominantan istraživački okvir u svojoj analizi političkih stranaka, ističe kako institucije „nastaju iz želje jednog ili više pojedinaca da nametnu svoju volju drugima“, odnosno „pojedinci moraju imati sposobnost manipuliranja političkom strukturom kako bi stvorili takvu jednu instituciju, i moraju anticipirati da će im biti bolje s institucijom nego bez nje“ (Peters, 2007: 62). U tom je pogledu osobito važno pitanje trajnosti institucija te mogućnosti njihove promjene i transformacije. Za razliku od ostalih pristupa u institucionalnoj teoriji koji ističu kako su institucije čvrste strukture koje pojedinci ne mogu mijenjati, endogeni pristup naglašava važnost upravo toga voljnog i djelatnog aspekta institucionalne promjene. Institucije su svojevrsni ekvilibriji koji ograničavaju ljudsko djelovanje. Ako odlučan i moćan igrač želi nametnuti drukčija pravila igre, onda institucije više nisu u ravnoteži i postaju podložne promjeni (Shepsle, 2006: 26). Premda institucije osiguravaju stabilnost, one nisu statične već u sebi nose potencijal individualno usmjerene promjene. Prema Petersu promjena se zbiva kada postojeća institucija ne uspije zadovoljiti zahtjeve zbog kojih je stvorena, odnosno promjena se shvaća kao zaseban događaj, a ne kontinuirani proces prilagođavanja i učenja. „Ono što je najvažnije jest to da je promjena svjesni proces, čak i ako podrazumijeva petljanje s postojećim institucijama, a ne kontinuirani proces što ga pretpostavlja većina drugih teorija institucija (Peters, 2007: 63).

2.3.2. Istraživački problem: ovisna varijabla

Svako komparativno istraživanje, po riječima Hansa Kemana (2008), podrazumijeva trijadu koja se sastoji od istraživačkog pitanja (IP), istraživačkog odgovora (IO) i dizajna istraživanja (DI).

$$IP \rightarrow IO \rightarrow DI$$

Istraživačko pitanje ukazuje na to što se nekim istraživanjem nastoji objasniti, odnosno što je ovisna varijabla u komparativnoj analizi. Istraživački odgovor pokazuje koji su najvjerojatniji

uzroci fenomena koji se istražuje, odnosno koje neovisne varijable uzrokuju varijaciju ovisne varijable u različitim političkim sustavima. Odgovarajući dizajn istraživanja predstavlja poveznicu između istraživačkog pitanja i istraživačkog odgovora, a ključnu ulogu u tome ima izbor slučajeva. Temeljno istraživačko pitanje (IP) ovog rada glasi:

Koji su uzroci nastanka prezidencijaliziranih političkih stranaka u suvremenima parlamentarnim demokracijama i koje su posljedice tog procesa na politički sustav u cjelini?

Neovisne varijable kojima se objašnjava ovisna varijabla, odnosno daje odgovor na istraživačko pitanje, mogu se podijeliti na glavne i pomoćne.

1. Glavne varijable dodatno se dijele u dvije podskupine, s parovima strukturnih i kontingentnih varijabli.
 - 1a. Strukturne varijable:
 - Erozijska tradicionalnih društvenih rascjepa
 - Promijenjena struktura masovnih komunikacija
 - 1b. Kontingentne varijable:
 - Osobnost političkih vođa
 - Politički kontekst u kojemu je najvažniji čimbenik izborni poraz
2. Budući da je prezidencijalizacija višerazinski proces, mogu se izdvojiti dvije pomoćne varijable koje dodatno objašnjavaju promjene u izvršnoj vlasti. Riječ je o internacionalizaciji politike i porastu kompleksnosti moderne države.

2.3.3. Neovisne varijable: strukturni i kontingentni uzroci prezidencijalizacije

Uzroke prezidencijalizacije političkih stranaka, a time i parlamentarnih sustava u cjelini, treba tražiti u složenom spletu makrosocijalnih i mikropolitičkih čimbenika koji su svoj pun potencijal dosegli nakon 1960-ih. Ukratko, radi se o trajnim strukturnim i kratkoročnim kontingentnim značajkama koje usmjeravaju moderne demokracije prema prezidencijalnom načinu rada. Strukturna prezidencijalizacija označava promjene koje se događaju ispod ustavno-pravne razine, a odnosi se na promijenjene uvjete u društvenoj i političkoj okolini. Tu je, prije svega, riječ o slabljenju tradicionalnih stranačkih identiteta i lojalnosti koji su dominantno određivali stabilne biračke preferencije; promijenjenoj logici

masovnih medija koji su omogućili političkim vođama da zaobiđu stranke i uspostave neposredan odnos s biračima; proširenima upravljačkim kapacitetima vladine mašinerije koji su se razvili na račun znatno ograničene parlamentarne kontrole; te internacionalizaciji moderne politike koja je povećala moć političkih elita *vis-à-vis* nacionalnih parlamenata i političkih stranaka. Transformacija organizacijskih oblika političkih stranaka te prilagodba njihovih izbornih strategija i programskih ciljeva nije uzrokovana samo društvenim promjenama, već je znatan prostor ostavljen individualnome političkom izboru i inovacijama. Upravo je u tome najveće značenje kontingentne prezidencijalizacije koja je, s jedne strane, određena osobnim značajkama političkih vođa i njihovom sposobnošću da iskoriste potencijal resursa koji im je na raspolaganju, dok je, s druge strane, uvjetovana političkim kontekstom u kojemu se kao najvažniji čimbenik pojavljuje izborni poraz koji se smatra izravnim povodom stranačke transformacije. Temeljni strukturni uzroci pojavljuju se u svima modernim demokracijama, ali unatoč tomu njihov stvaran utjecaj može značajno varirati od jednog slučaja do drugog. Slično je i s kontingentnim čimbenicima koji se mogu značajno razlikovati s obzirom na konkretne učinke do kojih dovode u specifičnim okolnostima pojedinih političkih sustava.

Prvi strukturni uzrok prezidencijalizacije političkih stranaka može se identificirati u procesu erozije tradicionalnih društvenih rascjepa i s njim povezanog slabljenja stranačke identifikacije do kojih je došlo u svim razvijenim demokracijama. Zbog niza ekonomskih, socijalnih, tehnoloških, kulturoloških i političkih promjena koje su zahvatile zapadne demokracije nakon Drugoga svjetskog rata, stranke su izgubile dominantnu ulogu posrednika između države i društva.³⁸ Osim toga, proliferacija različitih interesnih skupina i drugih posredničkih organizacija ugrozila je tradicionalnu predstavničku ulogu političkih stranaka. Kriza stranačke predstavničke demokracije očituje se u značajnom smanjenju broja članova političkih stranaka; oslabljenomu stranačkom utjecaju u procesu formuliranja javnih politika; kontinuiranom opadanju sudjelovanja birača u izborima; gubitku povjerenja u stranke, što je vidljivo iz ciničnog stava građana prema politici i političarima; povećanju izborne volatilnosti; te pucanju posebnih veza koje su postojale između stranaka i pridruženih organizacija (Dalton i Wattenberg, 2000; Mair i van Biezen, 2001; Diamond i Gunther, 2001). „Desetljećima se empirijski dokumentira slabljenje veza između političkih stranaka i društvenih klasa, slojeva ili skupina na koje se oslanjaju, čije interese, vrijednosti i identitete

³⁸ Slična je situacija i u novima europskim demokracijama koje su nastale slomom autoritarnih režima u Južnoj Europi i komunističkih diktatura na istoku kontinenta, gdje su stranke imale presudnu ulogu u demokratskoj tranziciji, ali uglavnom nisu uspjele izgraditi dublje emocionalne i ideološke veze s građanima (van Biezen, 2001; Webb i White, 2007; McAllister i White, 2007; Karp i Banducci, 2007).

politički artikuliraju i predstavljaju, te iz njih regrutiraju svoje birače. To je utjecalo na mijenjanje ideološkoga profila i organizacijskih obrazaca modernih političkih stranaka“ (Kasapović, 2011a: 381). Ako slabe tradicionalni društveni rascjepi utemeljeni na klasi, religiji ili ideologiji, onda grupni identiteti više ne određuju biračku lojalnost. Pojavljuju se novi individualni identiteti i postmaterijalističke vrijednosti (Scarrow, 1999) koji u velikoj mjeri određuju izborne strategije stranaka i ponašanje birača, gdje posebnu važnost dobivaju individualni stranački vođe i njihove naglašene osobne karakteristike i kvalitete. „Jednostavno rečeno, ako birači postaju 'dostupni' temeljem slabljenja socijalnih spona, a uz to nedostaju jasne programske alternative, onda stranački političari pronalaze utočište u vodstveno usmjerenoj politici“ (Poguntke i Webb, 2005b: 16).

Promijenjena struktura masovnih komunikacija iznimno je važan čimbenik koji uzrokuje prezidencijalizaciju stranaka i značajno određuje političke procese u suvremenim demokracijama. Razvoj novih komunikacijskih tehnologija, osobito televizije, potaknuo je medije i političke stranke da sve veći naglasak stavljaju na stranačke vođe, koji to iskorištavaju kao svoju stratešku prednost za povećanje vlastite moći i autonomije. Moderna politička komunikacija usredotočuje se na vizualnu prezentaciju političkih vođa i njihovih osobnih karakteristika, a sve više zanemaruje političke programe i izborne platforme. Televizija je revolucionirala izborne kampanje stavljajući u prvi plan stranačke vođe i njihove ključne savjetnike, što je za cijenu imalo marginaliziranje lokalnih i regionalnih stranačkih elita. U nastojanju da reducira kompleksnost političkih fenomena, televizija kao najvažniji posrednički kanal postupno odbacuje mogućnost sukobljavanja ideja i argumenata kao dominantnog oblika stranačke političke komunikacije. Mediji se u posredovanju političkih poruka sve više usredotočuju na osobnosti političara, koji na takav promijenjeni kontekst odgovaraju razvijanjem posebnih komunikacijskih strategija u čijim su temeljima simboli, a ne politički sadržaj. Zbog toga u izbornoj areni prestaju vrijediti tradicionalne konvencije političkoga, osobito biračkog ponašanja, a prvenstvo preuzimaju posredovani oblici simboličke političke komunikacije. Masovni mediji imaju presudnu ulogu u određivanju načina na koji će političari komunicirati s biračima, ali stranke i njihove vođe koriste medijsku eksponiranost kako bi privukli glasove birača. Stranke se prilagođavaju logici modernih medija i poduzimaju sve da istaknu svoje vođe u prvi plan. „Strankama je lakše oglašavati svoje političke preferencije preko pojedinaca koji mogu mnogo učinkovitije promovirati određene politike nego što je to slučaj s jednostavnim izdavanjem priopćenja za javnost ili objavljivanjem stranačkih dokumenata“ (McAllister, 2004: 14). To dovodi do

posvemašnje „medijske kolonizacije politike“ (Meyer, 2003), koja se sve više određuje kao polje personaliziranog djelovanja političkih vođa.

Pored oslabljenih društvenih rascjepa i razvijenih masovnih medija kao glavnih uzročnika prezidencijalizacije političkih stranaka, valja istaknuti dvije pomoćne strukturne varijable koje ne utječu izravno na stranačku transformaciju, ali su važne za objašnjenje fenomena prezidencijalizacije na razini izvršne vlasti. Tu se, prije svega, radi o procesima internacionalizacije i europeizacije nacionalnih političkih arena. Politika sve više postaje internacionalna, budući da se brojni politički problemi rješavaju na nadnacionalnoj razini. U rasponu od aktualnih političkih pitanja, kao što su globalna ekonomska kriza i borba protiv međunarodnog terorizma do „običnih“ tema vezanih za zaštitu okoliša, regionalnu suradnju, bilateralne odnose ili energetske politiku, države su prisiljene surađivati i koordinirati svoje aktivnosti. Zbog toga ključnom postaje međuvladina razina odlučivanja na kojoj predsjednici vlada preuzimaju glavnu ulogu, a nacionalni parlamenti i vladini kabineti samo ratificiraju prethodno donesene odluke na koje ne mogu utjecati. Ako parlamentarci odbiju ratificirati neki međunarodni sporazum, dovode u pitanje ne samo međunarodni ugled svoje zemlje, već i stabilnost vlade, ali i vlastite pozicije. Stoga premijer može ucjenjivati parlament prijetnjom da će biti raspušten ako ne potvrdi dogovorene političke odluke, čime lako može disciplinirati svoju parlamentarnu većinu.³⁹ Internacionalizacija politike kao uzrok prezidencijalizacije izvršne vlasti u parlamentarnim sustavima osobito je vidljiva u poslovima Europske Unije, gdje se velik broj obvezujućih odluka donosi na europskoj razini (Raunio, 2002; Poguntke, 2008).

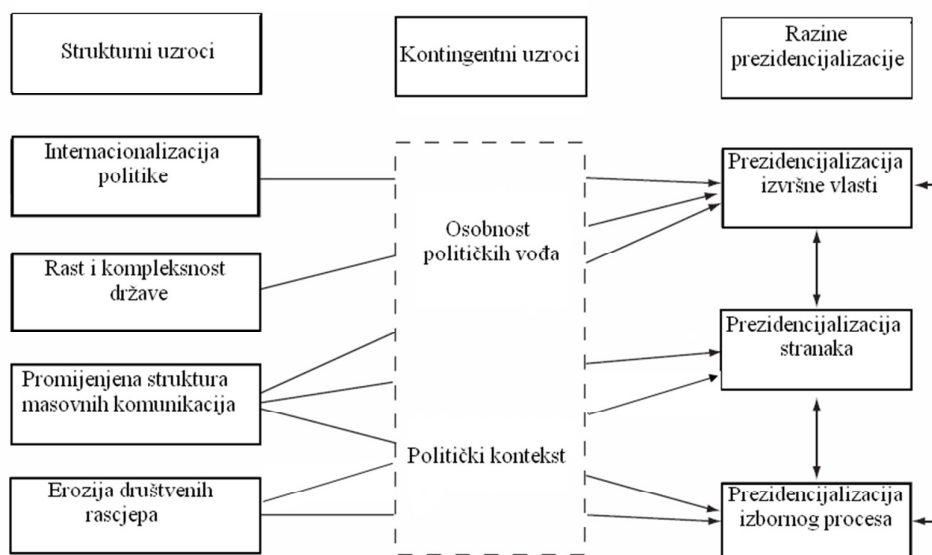
Druga se pomoćna varijabla očituje u izgradnji moderne socijalno-liberalne države, što je dovelo do povećanja kompleksnosti upravljačkog aparata. Širenje javnih poslova u područjima socijalne, zdravstvene, ekonomske, obrambene, sigurnosne, kulturne i vanjske politike kontinuirano je povećavalo državne proračune i širilo sektorsku odgovornost političara. To je dovelo do veće kompleksnosti, organizacijske diferencijacije, funkcionalne specijalizacije i ministarske autonomije (Peters i dr., 2000). Moderno upravljanje karakteriziraju institucionalna diferencijacija (povećanje organizacijskih oblika) i institucionalna pluralizacija (povećanje broja istih oblika organizacije). Prezidencijalizacija izvršne vlasti stoga se prvenstveno pojavljuje kao način reduciranja kompleksnosti moderne države i nastaje zbog potrebe koordiniranja njenih institucionalnih segmenata. Premijer

³⁹ U politološkoj literaturi ta je strategija poznatija kao *executive bias* i podrazumijeva da se odluke donesene na međunarodnoj razini teško mogu mijenjati u nacionalnoj političkoj areni, čime šef izvršne vlasti zaobilazi svoju stranku i parlament.

centralizira moć unutar izvršne vlasti te na sebe preuzima posao i odgovornost za usklađivanje institucionalnih fragmenata, čime potkopava kolektivnu odgovornost vlade. Naime, trend sektorskog oblikovanja javnih politika iziskuje bilateralne kontakte između mjerodavnih ministarstava i šefa izvršne vlasti (Poguntke i Webb, 2005b: 14).

Na kraju još treba obrazložiti dva kontingentna čimbenika koji su u izravnome uzročnom odnosu s nastankom prezidencijaliziranih političkih stranaka. U prvom slučaju riječ je o osobnostima stranačkih vođa i njihovima liderskim karakteristikama koje su nužne pretpostavke transformacije stranačkih organizacija. Prije svega se misli na osobni politički kapital stranačkih vođa – njihove razvijene upravljačke i komunikacijske vještine, jasno definirane političke preferencije i strateške interese, ali i na izgradnju specifičnoga stila vođenja stranke. Predsjednici stranaka nesumnjivo moraju imati određeni talent i veliku želju za uspjehom, ali mnogo važnijima se čine pregovaračke sposobnosti, vještine u sklapanju političkih i interesnih saveza, kao i znanja važna za definiranje političkih ciljeva i alternativa. Stranački vođe moraju znati upravljati svojim stranačkim strojevima služeći se strategijom „mrkve i batine“ i donositi političke odluke na temelju kojih će steći povjerenje stranačkih članova i pristaša te na taj način izgraditi stabilnu legitimacijsku bazu. Upravo će zbog tih značajki stranačko članstvo birati za vođe one pojedince koji mogu transformirati stranku i osigurati joj najvažniju političku nagradu – pobjedu na izborima i osvajanje vlasti.

Slika 1: Uzroci prezidencijalizacije politike

Izvor: Poguntke i Webb, 2005: 16.

Prezidencijalizirane stranke kao kolektivni akteri uglavnom su usmjerene prema izbornoj pobjedi kao jednom od svojih najvažnijih ciljeva. Upravo se zbog toga izborni poraz

shvaća kao drugi kontingentni uzrok prezidencijalizacije političkih stranaka te se nameće kao logički odgovor na pitanje zašto se stranke transformiraju. Izborni je poraz „majka svake stranačke promjene“, budući da revitalizacija stranačke organizacije izravno proizlazi iz izbornog neuspjeha koji se interpretira kao biračko odbijanje stranačkih politika ili kao gubitak povjerenja u sposobnost stranačkih vođa da upravljaju zemljom (Janda i dr., 1995: 173; Harmel i Janda, 1994). Transformacija stranaka ne događa se sama po sebi već je rezultat izvanjskog šoka koji prisiljava stranke-gubitnice da u svomu djelovanju preuzmu model izbornu uspješnih stranaka i preslikaju njihovu organizacijsku strukturu i izbornu strategiju. „Sve organizacije su konzervativne u smislu izbjegavanja promjene, a stranke su osobito konzervativne zbog nekoliko razloga. Prvo, stranke se identificiraju s određenima problemskim pozicijama koje ograničavaju njihovo političko djelovanje. Drugo, ovisne su o potpori određenih socijalnih skupina koje ograničavaju njihov društveni obuhvat. Treće, (...) one su izgrađene na osjetljivim temeljima i zbog toga promjena može ugroziti njihovu organizacijsku koheziju“ (Janda i dr., 1995: 174). Zaključno treba istaknuti da izborni poraz ne uzrokuje samo organizacijsku promjenu, već prisiljava stranke da promijene politike koje nude biračima u izbornom natjecanju.

2.3.4. Hipoteze: glavna i pomoćne

Sukladno navedenom istraživačkom pitanju i istaknutima neovisnim varijablama koje su naznačene kao glavni uzroci procesa prezidencijalizacije, u ovom radu postavljena je sljedeća hipoteza:

Složena kombinacija strukturnih i kontekstualnih čimbenika uzrokuje prezidencijalizaciju političkih stranaka u parlamentarnim demokracijama, koja se manifestira u oblicima snažne koncentracije moći u rukama stranačkog vođe i centralizacije procesa političkog odlučivanja unutar stranačke organizacije.

Osim glavne hipoteze postoje i dvije pomoćne, koje trebaju dati odgovore na pitanje kakve posljedice nastanak prezidencijaliziranih stranaka ima na politički sustav. Riječ je o sljedećim hipotezama:

1. Prezidencijalizacija stranaka u parlamentarnim sustavima dovodi do prezidencijalizacije izbornog procesa, gdje su mediji, stranačke kampanje i birači dominantno usmjereni na stranačke vođe kao glavne kandidate.

2. Pobjedom na izborima prezidencijalizirane stranke potiču strukturne promjene u izvršnoj vlasti parlamentarnih sustava, koje se očituju u slabljenju kolektivnog karaktera vlade, porastu premijerove moći i centralizaciji procesa političkog odlučivanja.

2.3.5. Strategija i dizajn istraživanja

Kompariranje triju stranaka – Laburističke stranke, Španjolske socijalističke radničke stranke i Hrvatske demokratske zajednice – predstavlja metodu kompariranja malog broja slučajeva, odnosno primjer fokusirane studije s malim brojem slučajeva (odabrane stranke predstavljaju funkcionalne jedinice analize). Strategija istraživanja predviđa da se najprije naprave tri studije slučaja odabranih stranaka, a da se zatim provede poredbeni fokusirana analiza sukladno odabranom dizajnu istraživanja.⁴⁰ Cilj istraživanja, dakle, nije samo detaljan opis i dubinska studija svakoga pojedinog slučaja, nego njihova komparacija kako bi se testirala teza o tome da stranačke vođe postaju ključni akteri u suvremenima političkim strankama, ali i u parlamentarnim sustavima u cjelini.

Najvažniji problem u komparativnoj istraživačkoj strategiji predstavlja odabir slučajeva koji su američki politolozi Adam Przeworski i Henry Teune (1982) pokušali riješiti razvijajući dva temeljna istraživačka dizajna: najslabijih i najrazličitijih slučajeva. Pitanje je, dakle, kako biramo slučajeve za komparaciju s obzirom na to da komparativno istraživanje pretpostavlja namjeren, a ne slučajni odabir. Komparativni bi se odabir slučajeva trebao obaviti na osnovi triju selekcijskih načela koje Peters naziva fundamentalnom litanijom istraživanja u društvenim znanostima: slučajevi bi trebali „maksimirati eksperimentalnu varijancu, minimizirati varijancu greške i kontrolirati izvanjsku varijancu“ (Peters, 1998: 30; vidi i Keman, 2008: 71). Maksimiranje eksperimentalne varijance znači da pažljivim odabirom slučajeva izoliramo utjecaj jedne ili više varijabli koje se istražuju, čime do krajnje mjere iskorištavamo logiku komparacije. Minimiziranje varijance greške znači da odabrani slučajevi moraju biti reprezentativni, a ne jedinstveni ili neuobičajeni. Pod kontrolom izvanjske varijance podrazumijeva se minimizirati utjecaj ostalih varijabli. Dva su temeljna

⁴⁰ Studija slučaja vrlo je diskutabilna metoda u komparativnoj politici. John Gerring (2004; 2007) smatra kako je riječ o svojevrsnom paradoksu: s jedne strane komparatisti uzimaju studiju slučaja vrlo oprezno smatrajući je „samo“ studijom slučaja. S druge strane unutar discipline nastaje velik broj studija slučajeva koje se smatraju klasičnim djelima. Gerring studiju slučaja definira kao intenzivnu studiju jedne jedinice čija je svrha razumijevanje više kategorije ili sličnih jedinica. Landman (2008) pak smatra kako se studija jedne zemlje može smatrati komparativnom ako se služi pojmovima koji se mogu primijeniti i na druge zemlje, razvija pojmove koji se mogu primijeniti i na druge zemlje ili teži nekim općenitijim zaključcima.

dizajna komparativnog istraživanja zasnovana na različitoj vrsti logike: dizajn najslabijih slučajeva (MSSD) i dizajn najrazličitijih slučajeva (MDSD). Oba su proistekla iz Millovihi metoda slaganja i razlike (Mill, 1886).

Dizajn najrazličitijih slučajeva, koji upotrebljavam u ovom radu, rjeđe se koristi u istraživanjima, ali to ne znači da je njegova snaga komparacije manja. Njime se „kompariraju zemlje koje nemaju nikakvih zajedničkih značajki osim političkog ishoda koji se želi objasniti te jednoga ili dva eksplanacijska faktora koja se smatraju važnima za ishod“ (Landman, 2008: 66). Njime se nastoje utvrditi ključne značajke koje su jednake za različite zemlje, a koje objašnjavaju opaženi politički ishod. Przeworski i Tuene kao prvi korak u tom dizajnu navode identificiranje onih neovisnih varijabli, opaženih unutar sustava, koje ne ugrožavaju pretpostavku o homogenosti cijele „populacije“. To bi značilo da „strategija dizajna najrazličitijih sustava počinje od pretpostavke da se fenomen koji se nastoji objasniti nalazi na nižoj, podsustavskoj razini“ (Peters, 1998: 38). Ako se uzorci „populacija“, koji su derivirani iz različitih sustava, ne razlikuju u pogledu ovisne varijable, tada razlike među samim sustavima nisu važne za objašnjavanje te varijable. Isto tako, ako je odnos između neovisne i ovisne varijable jednak unutar svakog uzorka neke „populacije“, tada se ponovno razlike između sustava ne uzimaju u razmatranje. Dakle, dizajn najrazličitijih slučajeva nastoji eliminirati čimbenike razlikovanja pojedinih političkih sustava, a to se ostvaruje formuliranjem hipotetskih iskaza o odnosu neovisne varijable X i ovisne varijable Y koji su valjani bez obzira na sustav u kojem se provjeravaju. Sve dok se takav hipotetski odnos potvrđuje u različitim sustavima i kontekstima, karakteristike sustava (kao što je, primjerice, tip političkog režima) ne uzimaju se u obzir i smatraju se irelevantnima kao potencijalni eksplanacijski čimbenici. Može se reći kako je logika komparacije koju primjenjuje dizajn najrazličitijih slučajeva u osnovi različita od logike koja se koristi u dizajnu najslabijih slučajeva. „Dok se dizajn najslabijih slučajeva nosi s pitanjem kontrole pažljivim odabirom uparenih slučajeva, ovaj dizajn se bavi pitanjem kontrole jednostavno ga ignorirajući“ (Peters, 1998: 40).

Jedinice analize u ovom su radu odabrane sukladno dizajnu najrazličitijih slučajeva, s obzirom na to da među strankama postoje značajne kontekstualne, formativne, evolucijske, ideološke i organizacijske razlike, ali su se u sva tri slučaja pojavile snažne prezidencijalizacijske tendencije. Drugim riječima, odabrane stranke primjeri su uspješnih prezidencijalizacijskih procesa, budući da se u sva tri slučaja pojavljuju istovjetni uzročni obrasci, unatoč mnogima značajnim razlikama među njima. Budući da logika komparacije ne podrazumijeva istraživanje svih dostupnih slučajeva prezidencijaliziranih stranaka niti analizu

njihova slučajnog uzorka, nužno je obrazložiti na temelju kojih su mjerila odabrane upravo te tri stranke kao analitički slučajevi. Četiri su glavna kriterija izbora:

1. Sve tri stranke funkcioniraju u parlamentarnim sustavima što je osnovna pretpostavka istraživanja prezidencijalizacijskih procesa. Tako jedna stranka djeluje u staroj parlamentarnoj demokraciji (Laburistička stranka u Velikoj Britaniji), dok su druge dvije dio mladih parlamentarnih sustava koji su nastali tranzicijom iz autoritarnog režima (Socijalistička stranka u Španjolskoj) odnosno ustavnom promjenom polupredsjedničkog sustava u defektnoj demokraciji koji je zamijenjen parlamentarnim (HDZ u Hrvatskoj).

2. U sva tri slučaja riječ je o velikim strankama koje su iznimno važne za funkcioniranje političkih sustava unutar kojih djeluju. Budući da su stranke slijedile istovjetan transformacijski obrazac (izborni poraz → prezidencijalizacija stranke → pobjeda na izborima → prezidencijalizacija izvršne vlasti), to omogućuje analizu prezidencijalizacijskih tendencija na trima razinama političkog procesa – stranačke organizacije, izbora i sustava vlasti.

3. Ideološki kriterij pokazao se vrlo važan pri izboru stranaka, budući da su neka istraživanja nametnula zaključak kako su stranke desnice sklonije prezidencijalizaciji nego stranke na suprotnoj strani ideološkog spektra (Calise, 2005). Stoga se u odabiru slučajeva vodilo računa o tome da se u istraživanje uključe socijaldemokratske stranke ljevice (Laburistička stranka i Španjolska socijalistička radnička stranka) kojima bi se testirala ta deduktivna premisa, dok konzervativna stranka desnice (Hrvatska demokratska zajednica) u tom pogledu ima ulogu svojevrsnoga kontrolnog slučaja.

4. Sukladno dizajnu istraživanja, stranke su odabrane tako da se maksimalno naglase njihove međusobne razlike, ali i heterogenost kontekstâ unutar kojih djeluju. Već je istaknuto kako stranke djeluju u različitim oblicima parlamentarnih demokracija – jedna stara demokracija evolucijskog tipa i dvije tranzicijske s drukčijim preddemokratskim autoritarnim iskustvom. Stranke su prije prezidencijalizacije imale bitno različita obilježja – laburisti su djelovali kao masovna socijalistička stranka ovisna o moćnim sindikatima; španjolski socijalisti su nakon Francove smrti, u specifičnim okolnostima demokratske tranzicije, obnovljeni kao slaba stranka razjedinjena između marksističkih radikala i umjerenih modernizatora; dok je HDZ slomom socijalizma, demokratskom tranzicijom i u ratnim uvjetima nastao i djelovao kao specifična karizmatička stranka-pokret s izraženima klijentelističkim karakteristikama. Jedine sličnosti koje ih povezuju tiču se jednakih uzročnih čimbenika, identičnih transformacijskih obrazaca i jedinstvenog ishoda, što će pokazati da je prezidencijalizacija poopćiv proces primjenjiv na druge slučajeve.

Tablica 2: *Temeljne razlike između tri odabrana slučaja*

	Britanska Laburistička stranka	Španjolska socijalistička radnička stranka	Hrvatska demokratska zajednica
Kontekstualne razlike	Nastala u staroj parlamentarnoj demokraciji evolucijskog tipa	Obnovljena u tranzicijskoj demokraciji nastaloj slomom frankističkog režima 1970-ih	Nastala u tranzicijskoj demokraciji u vrijeme sloma komunističke diktature početkom 1990-ih
Formativno- evolucijske razlike	Stvorena 1900. godine i ubrzo se razvila u masovnu socijalističku stranku ovisnu o moćnim sindikatima	Nastala 1879. godine, a nakon Francove smrti obnovljena kao slaba socijalistička stranka razjedinjena između marksističkih radikala i umjerenih modernizatora	Utemeljena 1989. godine kao masovni nacionalistički pokret, da bi nakon završetka rata prerasla u specifičnu karizmatiku stranku-pokret s izraženima klijentelističkim obilježjima
Ideološke razlike	Socijaldemokratska stranka	Socijaldemokratska stranka	Konzervativna demokršćanska stranka
Transformacijske razlike	Modernizacijski procesi pokrenuti nakon „stoljeća dominacije“ konzervativaca i četiri uzastopna izborna poraza	Modernizacija pokrenuta neposredno nakon početka demokratske tranzicije zbog dvaju izbornih poraza	Modernizacija pokrenuta nakon desetljeća hegemonijske vladavine, zbog poraza na „kritičnim izborima“ 2000.
Organizacijske razlike	Među strankama postoje značajne razlike koje se tiču veličine i strukture stranačkog članstva; uloge lokalnih i regionalnih ograna; pridruženih organizacija; broja organizacijskih razina; strukture i funkcija stranačkih tijela; načina nominacije i izbora stranačkih dužnosnika, kandidata i stranačkih vođa; te prirode odnosa između triju razina stranačke organizacije		

Vrlo je važno precizno odrediti i razdoblja analize odabranih slučajeva. Kao početna točka analize Laburističke stranke uzeta je 1981. kada je, nakon izbornog poraza 1979., došlo do unutarstranačke krize i otvorenog raskola, a analiza završava izbornim porazom 2010. Španjolska socijalistička radnička stranka obuhvaćena je istraživanjem od 1975., kada je nakon Francove smrti počela demokratska tranzicija, do 2011. kada je stranka doživjela težak poraz na prijevremenima parlamentarnim izborima. HDZ je obuhvaćen analizom u cijelom

demokratskom razdoblju, od 1989. kada je stranka osnovana pa sve do izbornog poraza 2011. kada je izgubio vlast na redovitim parlamentarnim izborima.

Imajući u vidu da se proces prezidencijalizacije odvija na trima razinama demokratske politike – stranačke organizacije, izbornog procesa i izvršne vlasti – potrebno je utvrditi funkcionalne empirijske indikatore koji mogu precizno mjeriti opažene fenomene. Na razini stranačke organizacije identificirani su sljedeći indikatori:

- promjena stranačkih pravila i statuta kojima se daju veće ovlasti predsjednicima;
- povećanje financijskih i kadrovskih resursa u uredima predsjednika stranaka;
- sposobnost stranačkog vođe da provodi programe i politike neovisno o stranci;
- plebiscitarni modeli političke komunikacije i mobilizacije;
- institucionalizacija izravnog izbora stranačkog vodstva;
- uvođenje personaliziranog mandata (vodeći kandidati za vođe stranaka nisu osobe koje su do tada bile na najvišim stranačkim položajima).

Na razini izbornog procesa postoje četiri indikatora:

- medijsko pokrivanje izborne kampanje uglavnom se usredotočuje na stranačke vođe i premijerske kandidate;
- stranačke kampanje u prvi plan ističu osobnosti i sposobnosti vodećih kandidata;
- mediji, posebice televizija, nastoje predstaviti izbornu kampanju kao „konjsku utrku“;
- povećava se utjecaj vodećih kandidata na biračke preferencije i time na rezultate izbora.

Na razini izvršne vlasti indikatori su:

- porast resursa koji su na raspolaganju šefu vlade (osoblje, savjetnici, financijska sredstva, itd.);
- trendovi prema integriranoj komunikacijskoj strategiji koju kontrolira šef vlade;
- trendovi prema povećanoj centralizaciji i koordinaciji *policy* procesa;
- istraživanja premijerove popularnosti i *policy* preferencija birača koje provodi premijerov ured;
- povećanje broja nestranačkih tehnokrata i političara bez stranačkog ili parlamentarnog zaleđa u vladi;
- povećana tendencija reorganizacija vlade;
- često premijerovo pozivanje na osobni mandat (plebiscitarne tehnike vodstva);
- povećanje broja posebnih savjetnika ili vijeća za savjetovanje premijera, čime se zaobilaze kabinet i birokratski aparat;

- povećano sudjelovanje premijera na međunarodnim skupovima
- sve manja uključenost premijera u formalne parlamentarne poslove i aktivnosti kao što su držanje govora ili rasprave na aktualnom satu.

2.3.6. Metode istraživanja

Sukladno odabranome metodološkom pristupu s malim brojem slučajeva, u ovom se radu logično nameće primjena kvalitativnih istraživačkih metoda kojima se „nastoje utvrditi i razumjeti svojstva, obilježja i značajke objekta istraživanja“ (Landman, 2008: 33). Od 1990-ih u komparativnoj je politici došlo do proliferacije istraživanja koja se koriste kvalitativnim metodama, budući da je prepoznata njihova stvarna vrijednost u formuliranju i testiranju hipoteza (Mahoney, 2007). Stoga će se uglavnom koristiti kvalitativnim metodama koje su karakteristične za komparativna istraživanja: makrohistorijskom komparacijom, uključujući njene podtipove – paralelno dokazivanje teorije, usporedbu konteksta i makrokauzalno objašnjenje; dubinskim intervjuima; interpretativizmom ili „gustim opisom“; analizom sadržaja; te analizom sekundarnih i tercijarnih izvora podataka (Landman, 2008; Burnham i dr., 2006; Mahoney i Villegas, 2007). S obzirom na raspoloživost podataka koristit će se recentnima i povijesnim stranačkim statutima i dokumentima, novinskim izvještajima o unutarstranačkim izborima, promjenama stranačkih pravila i procedura, te intervjuima s pripadnicima stranačke elite. Upotreba kvantitativnih podataka bit će ograničena na rezultate parlamentarnih i unutarstranačkih izbora te neke druge brojčane pokazatelje opaženih fenomena.

Tablica 3: Sažetak rada

Analiza nastanka prezidencijaliziranih političkih stranaka u parlamentarnim demokracijama	
Vrsta studije	Fokusirana studija s malo (3) slučajeva
Teorijski pristupi	Teorije aktera, institucionalizam racionalnog izbora
Metodološki pristup	Istraživački dizajn najrazličitijih slučajeva
Vrsta komparativne analize	Sinkronijsko-dijakronijska
Jedinica analize	Politička stranka
Ovisna varijabla	Prezidencijalizacija političkih stranaka u parlamentarnim demokracijama
Neovisne varijable	Strukturne: promijenjena struktura masovnih komunikacija; erozija tradicionalnih društvenih rascjepa Kontingentne: osobnost političkih vođa; izborni poraz
Hipoteza	Složena kombinacija strukturnih i kontekstualnih čimbenika uzrokuje prezidencijalizaciju političkih stranaka u parlamentarnim demokracijama, koja se manifestira u obliku snažne koncentracije moći u rukama stranačkog vođe i centralizacije procesa političkog odlučivanja unutar stranačke organizacije.

3. Prezidencijalizacija političkih stranaka: slučaj britanske Laburističke stranke

3.1. Uvod

Nastanak Laburističke stranke u Velikoj Britaniji vezuje se za zbivanja s kraja 19. stoljeća kada je masovan radnički pokret, okupljen oko moćnih sindikalnih organizacija, počeo isticati zahtjeve za stvaranje političke stranke na nacionalnoj razini koja bi u parlamentarnim raspravama i zakonodavnom procesu zastupala autentične interese sve brojnije radničke klase. Prethodna nastojanja radničkog pokreta da razbije granitni dvostranački sustav Konzervativne i Liberalne stranke nisu urodila plodom, budući da se mala Neovisna laburistička stranka (ILP), s kojom su sindikati bili usko povezani, nije uspjela nametnuti kao parlamentarni glasnik nove političke snage. Neovisna laburistička stranka bezuspješno se pokušavala razviti u masovnu stranku po uzoru na njemačku Socijaldemokratsku partiju, budući da nije imala razgranatu organizacijsku mrežu kojom bi privlačila nove članove i osiguravala stalan priljev financijskih sredstava (Quinn, 2002). Stoga je krovno tijelo sindikalnih organizacija u Velikoj Britaniji, poznatije kao *Trades Union Congress* (TUC), 1899. donijelo rezoluciju kojom je pozvalo na osnivanje neovisne političke organizacije čija bi glavna svrha bilo zastupanje interesa sindikata u donjem domu britanskog parlamenta. S tim je ciljem u veljači 1900. održana londonska konferencija na kojoj su predstavnici većine sindikalnih organizacija, Neovisne laburističke stranke i reformističko-socijalističkoga Fabijanskog društva usuglasili stavove o osnivanju Laburističkoga zastupničkog odbora (*Labour Representation Committee*) kao skupine parlamentarnih zastupnika koji bi obavljali zakonodavnu djelatnost u izravnom interesu radništva (Fielding, 2003). Dakle, Laburistička stranka nastala je kao parlamentarna skupina za pritisak koja je u svojim početnim godinama nastojala zauzeti slobodan ideološki prostor stvoren izrazitom političkom podpredstavljenošću radničke klase, ali se istodobno suočavala s brojnim problemima koji su proizlazili iz nerazvijene stranačke strukture: nije imala izgrađen sustav lokalnih podružnica niti je postojalo stalno stranačko članstvo, već je financijski i organizacijski ovisila o pridruženim organizacijama među kojima su dominirali izuzetno moćni sindikati.⁴¹

⁴¹ Izvršnu studiju o ideološkim i organizacijskim temeljima Laburističke stranke, te njenom razvoju tijekom prva dva desetljeća 20. stoljeća napisao je kanadski povjesničar J. H. Stewart Reid (1955).

Prije Prvoga svjetskog rata novoformljena je stranka sve više jačala, šireći organizacijsku mrežu na velik broj izbornih jedinica, dok je na strateškom planu 1903. sklopljen izborni pakt s Liberalnom strankom kojim su se laburistički zastupnici obvezali osiguravati opstojnost budućih liberalnih vlada. Prekretnicom na razvojnem putu Laburističke stranke pokazala se 1918. kada su se dogodile tri ključne promjene koje su označile početak nove ere britanske politike: prvo, tijekom posljednjih godina rata vladajući liberali doživjeli su rascjep uslijed unutarstranačkog sukoba koji se rasplamsao između dviju dominantnih struja, što je trajno oslabilo njihov izborni potencijal i omogućilo laburistima da preuzmu mjesto druge najjače stranke pored konzervativaca; drugo, stalno širenje biračkog prava na gotovo sve muškarce i žene omogućilo je Laburističkoj stranci stvaranje stabilne i brojne biračke baze, što se očitovalo kroz izgradnju sustava stranačkih podružnica u svima izbornim jedinicama (*Constituency Labour Parties*), u kojima su pojedinci mogli pristupiti stranci neovisno o sindikatima i socijalističkim društvima; treće, statut Laburističke stranke (*party constitution*), koji je prihvaćen na stranačkoj konferenciji 1918., u glasovitom četvrtom članku (*Clause IV*) čije autorstvo potpisuje poznati fabijanski socijalist i ekonomist Sidney Webb, istaknuo je važnost uspostave društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, distribuciju i razmjenu. Tako definirana strategija opće nacionalizacije postat će težak teret koji je tijekom cijeloga 20. stoljeća znatno umanjivao izborne izgleda Laburističke stranke i narušavao njenu vjerodostojnost u očima birača.

Prvo iskustvo na vlasti Laburistička stranka stekla je tijekom 1923. i 1924. pod vodstvom iznimnog parlamentarca i govornika, istaknutoga socijalističkog teoretičara i antiratnog idealista Ramsayja MacDonalda. Međutim, njegova manjinska vlada preživjela je samo nekoliko mjeseci uz podršku liberalnih zastupnika. Sličan se obrazac ponovio od 1929. do 1931. kada je zbog Velike depresije sudbina manjinske laburističke vlade od početka bila osuđena na propast. Naime, nakon što su se laburistički ministri nepomirljivo sukobili oko pitanja smanjivanja naknada za nezaposlene, vlada je doživjela raskol i podnijela ostavku, dok je MacDonald spasio svoj premijerski položaj počinivši političku izdaju sklapanjem tajnog sporazuma s konzervativcima i dijelom liberala o formiranju „Nacionalne vlade“ kojoj je bio na čelu do 1935. (Morgan, 2004; Cronin, 2004). Tijekom 1930-ih Laburistička stranka je bila potpuno marginalizirana, bezuspješno pokušavajući zadobiti povjerenje birača, sve dok joj se 1940. nije pružila jedinstvena prilika da poboljša imidž sudjelovanjem u ratnoj vladi Winstona Churchilla. Na prvim izborima nakon okončanja rata 1945. laburisti predvođeni Clementom Attleejem ostvarili su trijumfalnu pobjedu osvojivši gotovo polovicu glasova birača, što im je osiguralo uvjerljivu parlamentarnu većinu od 146 zastupnika, nužnu za provođenje dubokih

ekonomskih i socijalnih reformi. Kad su preuzeli uzde vlasti, Attleejevi laburisti nastojali su provesti „sveobuhvatan program reformi kojim se nastojalo povećati ekonomsku učinkovitost i stvoriti ravnopravnije društvo putem državne intervencije“ (Fielding, 2003: 22). U nastojanju da postigne krajnji cilj svojeg političkog programa – društvenu pravednost – Attleejeva vlada masovno je nacionalizirala ključne sektore domaće ekonomije, što je u konačnici rezultiralo izgradnjom države blagostanja u kojoj se posebno isticao nacionalni zdravstveni sustav kao perjanica nove poslijeratne Britanije. Međutim, visoke stope poreza kojima su se namicala proračunska sredstva potrebna za financiranje brojnih socijalnih programa značajno su oslabjele potporu birača laburističkoj vladi i bitno umanjile njen izborni potencijal. Stoga je Laburistička stranka platila cijenu svoje porezne politike gubitkom parlamentarnih izbora 1951. i trinaestogodišnjim izbivanjem s vlasti tijekom kojega stranačko vodstvo nije uspjelo transformirati radikalne stranačke politike i promijeniti negativan imidž stranke koja samo „oporezuje i troši“.

Tijekom 1960-ih i 1970-ih stranka predvođena Haroldom Wilsonom uspjela je prekinuti višegodišnju dominaciju konzervativaca i barem djelomično ublažiti tezu o konzervativnomu 20. stoljeću, ali skromni rezultati laburističkih vlada pod Wilsonom i kasnije Callaghanom nisu bili dovoljni da uvjere birače u njihovu spremnost da postanu „prirodnom strankom vlasti“. Osim toga, ministri u Wilsonovoj prvoj vladi od 1964. do 1970. ignorirali su brojne kritičke glasove koji su dolazili iz same stranke, osobito od predstavnika radikalne ljevice, koji nisu bili zadovoljni umjerenima i skromnim reformskim dosezima stranačkih politika. Stoga je laburističko vodstvo punu cijenu svoga političkog autizma platilo tijekom 1970-ih kada je, uslijed brojnih ekonomskih i socijalnih problema s kojima se suočavalo, izgubilo potporu stranačkih aktivista, čime su se stvorili uvjeti za osvetnički pohod lijevih radikala i militantata. Nakon poraza na izborima 1979. revolucionarna plima s ljevice nametnula je nove radikalne politike te je izmjenama stranačkog statuta značajno promijenila odnose unutar stranke, jačajući ulogu laburističkih aktivista i lokalnih podružnica u izborima stranačkog vodstva te selekciji i nominaciji kandidata. Bio je to izravan povod za početak otvorenoga unutarstranačkog rata koji je doveo Laburističku stranku na rub samouništenja, ostavljajući za sobom dramatične posljedice: podijeljenu stranku koja je doživjela raskol kada ju je napustilo umjereno desno krilo; urušavanje izborne vjerodostojnosti i potpun gubitak povjerenja birača u njene upravljačke kapacitete; težak poraz na izborima 1983. zbog kojeg su laburisti gotovo izgubili poziciju druge najjače stranke; političku pustoš iz koje se stranka nije mogla izvući punih osamnaest godina.

Transformacija Laburističke stranke slijedila je modelski obrazac prezidencijalizacije koji, kako je istaknuto u prethodnom poglavlju, polazi od poraza stranke na izborima kao neposrednog uzroka tog procesa, da bi se zatim pokrenuti mehanizmi centralizacije i koncentracije političke moći unutar stranke manifestirali u obliku personalizacije izbornog natjecanja te se naknadno prelili na izvršnu vlast stvarajući snažan premijerski centar do kojeg vodi jedinstvena linija političkog odlučivanja i kontrole. Porazi na parlamentarnim izborima 1979. i 1983. bili su osobito bolni za Laburističku stranku – u prvom slučaju stranka je izgubila vlast uslijed teške ekonomske i socijalne krize koja je potaknula seriju štrajkova zaposlenika u javnom sektoru, dok je u drugom slučaju doživjela dramatičan pad izborne potpore koji se očitovao u gubitku više od tri milijuna glasova i 60 predstavničkih mjesta te je samo zahvaljujući mehanizmima većinskoga izbornog sustava uspjela sačuvati poziciju druge jakosne stranke. Ipak, do konačne transformacije Laburističke stranke nije došlo neposredno nakon kritičnih izbornih poraza, već je prezidencijalizirana stranačka struktura nastala kao rezultat višegodišnjega evolucijskog procesa modernizacije – najprije u vidu inkrementalnih i nedovoljno radikalnih reformi koje su pokrenuli Neil Kinnock (1983.–1992.) i John Smith (1992.–1994.), a zatim kroz Blairovu unutarstranačku revoluciju (1994.–1997.) koja je potpuno promijenila identitet stranke i njene politike, oslabila stranačke veze sa sindikalnim organizacijama te izgradila nove unutarstranačke odnose zasnovane na dominaciji Blairova centra moći. Osim toga, stranka je do 1997. potpuno promijenila logiku izbornog natjecanja u britanskoj politici, namećući dominantne trendove koje je preuzela od Clintonovih „Novih demokrata“ – personalizaciju stranačkih kampanja, plebiscitaran stil političke komunikacije, tehnike kontinuiranog istraživanja stavova birača te profesionalizaciju stranačkog osoblja. Nakon pobjede na svibanjskim izborima 1997. Blair se posvetio izgradnji snažnoga političkog centra u samom srcu vestminsterske parlamentarne demokracije, zbog čega su brojni analitičari s pravom upozoravali na nastanak *de facto* predsjedničkog sustava vlasti. Zaobilazeći ustaljene konvencije i norme britanske politike, Blair i njegovi najbliži suradnici uspjeli su u kratkom roku transformirati strukturu izvršne vlasti i stvoriti premijersku jezgru koja je uspostavila neupitnu dominaciju i kontrolu nad parlamentom, kabinetom i kabinetskim ministrima, državnom upravom i najvišim mandarinima te javnim i privatnim medijima.

3.2. Kritični izbori 1979. i 1983.

Stalni sukobi tradicionalista i revizionista bili su temeljno obilježje Laburističke stranke tijekom cijeloga 20. stoljeća. Brojni pokušaji modernizacije neslavno su propali, a jedan od najbolje dokumentiranih slučajeva zbio se na stranačkoj konferenciji 1959. kada je tadašnji vođa Laburističke stranke Hugh Gaitskell pokušao promjenom četvrtog članka stranačkog statuta provesti modernizaciju stranke i približiti je običnim ljudima, ali je njegova nastojanja osujetila doktrinarna stranačka ljevica. Tijekom 1960-ih i 1970-ih modernizacija stranke nije bila od presudne važnosti za tadašnjega laburističkog premijera Harolda Wilsona koji nije mogao ispuniti suprotstavljene zahtjeve koje su nametale stranačka ljevica i desnica, čime je stvorio uvjete da „građanski“ rat unutar Laburističke stranke postane neizbježan. „Reakcija protiv revizionističkih socijaldemokratskih ideja i politika nakon 1970. bila je praćena značajnim skretanjem ulijevo koje se dogodilo unutar stranačkih institucija zaduženih za donošenje odluka – Nacionalnoga izvršnog odbora (NEC) i godišnje stranačke konferencije – kao i oživljavanjem zahtjeva za primjenom tradicionalnih socijalističkih rješenja, iako prezentiranih u suvremenom obliku“ (Jones, 2005: 66). Virus radikalizma nove stranačke ljevice predvođene Tonyjem Bennom zarazio je aktiviste u lokalnima stranačkim podružnicama koji su bili razočarani postignućima laburističkih vlada od 1974. do 1979. Laburistička ljevica nije se mogla pomiriti s nesposobnošću svojih vlada da riješe ekonomske probleme izazvane naftnim krizama, zbog čega je optužila stranačko vodstvo da je objavom smrti kejnzijanske ekonomije potražnje i prihvatanjem neoliberalnih makroekonomskih politika izdalo temeljne vrijednosti socijalizma.⁴²

Konačan pad stare Laburističke stranke dogodio se na parlamentarnim izborima 1979. kada je vlada Jamesa Callaghana potpisala kapitulaciju i predala vlast konzervativcima predvođenima Margaret Thatcher. Do izbornog poraza došlo je nakon serije štrajkova zaposlenika u javnom sektoru, koji su se organizacijom masovnih prosvjeda odlučili suprotstaviti vladinoj namjeri da rastuću inflaciju pokuša obuzdati nametanjem novih kolektivnih ugovora (Heath, Jowell i Curtice, 2001). Naime, vlada je u jesen 1978. predložila da se rast plaća u javnom sektoru ograniči na pet posto, što je izazvalo veliko nezadovoljstvo gotovo milijun i pol slabo plaćenih radnika koji su svoja prava odlučili zaštititi zatvarajući bolnice, škole i druge javne ustanove te obustavljajući isporuku javnih usluga. Ekonomska

⁴² Socijalisti unutar Laburističke stranke smatrali su kako kapitalistički sustav zbog čestih kontrakcija i ekspanzija ne može osigurati punu zaposlenost i pristojne životne uvjete radnicima, što dovodi do neravnotežne raspodjele prihoda i bogatstva. Ti problemi proizlaze iz sustava privatnog vlasništva i mogu se razriješiti samo sveobuhvatnom nacionalizacijom i širenjem društvenog vlasništva (Shaw, 2002a: 2).

kriza i socijalni nemiri dosegнули su vrhunac u siječnju i veljači 1979. kad su se štrajkovi proširili do te mjere da čak ni „smeće nije odvoženo, lijekovi protiv karcinoma ostavljani su na pristaništima, škole i bolnički odjeli bili su zatvoreni, čak su i grobari štrajkali u čuvenim zbivanjima u Liverpoolu“ (Morgan, 2004: 46). Toj krizi, koja je zbog medijskih napisa ubrzo postala poznata kao „Zima nezadovoljstva“ (*Winter of Discontent*⁴³), osobito velik doprinos dao je sam premijer Callaghan koji je napravio nekoliko taktičkih pogrešaka: prvo, prijedlog o ograničavanju stope rasta plaća na pet posto nije prvotno dogovorio sa sindikatima, već ga je pustio kao probni balon u jednom radijskom intervjuu; drugo, odlučio je odgoditi raspisivanje očekivanih izbora u rujnu 1978. u trenutku kada je imao povoljno političko ozračje i značajnu potporu vodećih sindikata; i treće, pokazao je potpunu problemsku neosviještenost i nespремnost u situaciji koja je zahtijevala čvrsto vodstvo, budući da je u siječnju 1979. pri povratku s ekonomskog samita s Kariba, sav osunčan i preplanuo na pitanje novinara kako planira riješiti krizu odgovorio kako je to samo jedan pogled na situaciju te ako se pogleda iz šire perspektive, ljudi u svijetu zasigurno se ne bi suglasili s tvrdnjom da je riječ o sve većem kaosu.

Odgovornost za katastrofalne posljedice „Zime nezadovoljstva“ stranačka ljevica nije pripisala prosvjednicima i sindikatima, već je izravno optužila Callaghanovu vladu da je ignorirala odluke stranačkih tijela, te je nametanjem deflacijskih ekonomskih politika prisilila radnike na štrajk (Shaw, 2002a). Smatralo se da su Callaghan i njegovi ministri odveli stranku previše udesno, te ju je bilo potrebno vratiti na njenu prirodnu lijevu poziciju koju je zastupala od osnutka početkom 20. stoljeća. Dakako, povratak na tu ideološku poziciju zahtijevao je radikalnu promjenu stranačkih pravila, institucija i politika, zbog čega su Benn i njegovi militantni drugovi nastojali ojačati institucionalnu ulogu pojedinačnih članova u lokalnim stranačkim podružnicama koji su bili pod njihovim utjecajem i nametnuti strogu kontrolu stranačkog vodstva i laburističkih zastupnika u parlamentu. S tim je ciljem na stranačkoj konferenciji potkraj 1979. donesena rezolucija kojom se imperativno zahtijevalo da svaki laburistički zastupnik mora proći redoviti postupak reizbora u svojoj lokalnoj stranačkoj bazi, te da godišnja stranačka konferencija bude isključivo nadležna za izradu izbornog programa stranke. Prijedlog da stranačkog vođu, umjesto parlamentarnih zastupnika, biraju svi članovi stranke nije dobio dovoljnu potporu konferencijskih izaslanika, ali je zato prošao u modificiranom obliku na konferenciji 1980. kada je postignut načelan kompromis o stvaranju

⁴³ Frazu *Winter of Discontent*, preuzetu iz Shakespearove drame *Richard III*, prvi je upotrijebio Robin Chater koji je tijekom 1970-ih bio zaposlenik nezavisne istraživačke organizacije koja se bavila radničkim pitanjima, a kasnije ju je u svojim govorima popularizirao premijer Callaghan.

tripartitnoga izborničkog kolegija koji bi se sastojao od sindikalnih delegata, parlamentarnih zastupnika i predstavnika individualnih članova u lokalnim podružnicama. Konačna odluka o formiranju izborničkog kolegija donesena je na izvanrednoj stranačkoj konferenciji u siječnju 1981. gdje je dogovoreno da će u izboru stranačkog vođe i njegova zamjenika sindikati sudjelovati s 40 posto glasova, dok su parlamentarni zastupnici i pojedinačni članovi u laburističkim podružnicama dobili po 30 posto glasova (LeDuc, 2001). Pored institucionalnih promjena unutar Laburističke stranke, kojima su ciljevi bili jačanje uloge militantnih lokalnih aktivista i sindikalista te slabljenje utjecaja stranačkog vodstva okupljenog oko „kabineta u sjeni“, nova ljevica pokrenula je reviziju stranačkih politika kojom je kao prioritetne laburističke politike istaknula sveobuhvatan program nacionalizacije, izlazak Britanije iz Europske ekonomske zajednice i jednostrano odricanje od nuklearnog naoružanja.

Kako je rasla institucionalna i ideološka dominacija ljevice, tako su se odnosi unutar stranke sve više polarizirali, a konačan slom koji je nepovratno rascijepio laburiste dogodio se neposredno nakon izbora vremesnog ljevičara Michaela Foota za stranačkog vođu u studenom 1980.⁴⁴ Foot je tijekom svoje političke karijere bio usko povezan s laburističkom ljevicom, pa su revizionisti okupljeni oko umjerene desnice njegov izbor doživjeli kao konačnu potvrdu da je Laburistička stranka na nekontroliranom putu u političku katastrofu koja će trajno naštetiti njenima izbornim potencijalima. Grupa umjereno desnih socijaldemokrata okupljenih oko „Tročlane bande“ (*Gang of Three*) koju su činili bivši kabinetski ministri David Owen, Shirley Williams i William Rodgers već je tijekom ljeta 1980. upozoravala na mogućnost pojave nove socijaldemokratske stranke ako Laburistička stranka napusti svoja demokratska i multilateralna načela. U siječnju 1981. „Tročlanjoj bandi“ pridružio se i visokopozicionirani laburistički dužnosnik i parlamentarni zastupnik Roy Jenkins, te su izdali deklaraciju kojom su ustanovili *Vijeće za socijaldemokraciju* kao preteču nove Socijaldemokratske stranke (SDP), koja je osnovana u ožujku te godine. Odmetnuti vođe nove stranke istaknuli su da zbog frakcijskih lomova i militantnog ekstremizma unutar Laburističke stranke nisu imali drugog izbora nego se odcijepiti, a o brojnosti nezadovoljnika svjedoči podatak da je zajedno s njima laburiste napustilo nešto više od dvadeset parlamentarnih zastupnika i gotovo 40.000 članova koji su se tijekom nekoliko mjeseci pridružili SDP-u (Gould, 1998; Shaw, 2002a).

⁴⁴ Britanski politolog Michael Foley smatra da je izbor šezdesetsedmogodišnjeg Foota za vođu Laburističke stranke bio velika pogreška ljevice. „U vrijeme kad je Margaret Thatcher primjenjivala najnovije američke tehnike za projiciranje imidža, Foota se moglo vidjeti kako šepa kroz svjetinu oslanjajući se na štap za hodanje, kako se obraća publici nesuvislim govorima i kako se u javnosti pojavljuje u iznošenoj odjeći, dok mu se raščupana kosa istodobno vijori u nekoliko smjerova“ (Foley, 2002: 78).

Nastanak Socijaldemokratske stranke izazvao je ozbiljne tektonske pomake u britanskome dvostranačkom sustavu, budući da je novostvorena stranka ubrzo sklopila izborni savez s liberalima kojem je cilj bio uvođenje razmjernoga izbornog sustava i onemogućavanje Laburističke i Konzervativne stranke da samostalno formiraju buduće vlade. S obzirom na to da je biračka potpora Laburističkoj stranci početkom 1980-ih bila u slobodnom padu, liberali i socijaldemokrati nastojali su iskoristiti tu situaciju i trajno izgurati laburiste s pozicije druge najjače stranke, čime bi njihova koalicija postala glavna oporbena snaga konzervativnoj vladi (Lynch i Garner, 2005; Fielding, 2003). To im je gotovo i uspjelo na izborima 1983. kada je Laburistička stranka ostvarila najlošiji izborni rezultat u svojoj povijesti i osvojila samo dva posto glasova više od koalicije. Rezultati izbora otkrili su da je Laburistička stranka osvojila najmanje glasova po kandidatu još od 1900., ukupni postotak glasova bio je na najnižoj razini od 1918., dok je broj izabranih zastupnika bio najmanji od 1935. (Coates, 2005: 25; Heath, Jowell i Curtice, 2001: 84).⁴⁵

Tablica 4: Rezultati parlamentarnih izbora u Velikoj Britaniji 1979.–2010.

	Konzervativna stranka		Laburistička stranka		Liberalni demokrati*	
	% glasova – N mandata		% glasova – N mandata		% glasova – N mandata	
1979.	43,9	339	36,9	269	13,8	11
1983.	42,4	397	27,6	209	25,4	23
1987.	42,3	376	30,8	229	22,5	22
1992.	41,8	336	34,2	271	17,9	20
1997.	30,7	165	43,4	419	16,8	46
2001.	31,7	166	40,7	413	18,3	52
2005.	32,4	198	35,2	355	22,0	62
2010.	36,1	306	29,0	258	23,0	57

* 1983.–1987. koalicija Liberalne stranke i SDP-a; 1988. dvije su se stranke ujedinile u Liberalne demokrate.

Izvor: *House of Commons Library Research Papers 04/61, 05/33, 10/36.*

Težak izborni poraz dogodio se kao posljedica ideoloških sukoba između ljevice i desnice, institucionalnih borbi za prevlast između parlamentarne i izvanparlamentarne stranačke organizacije te normativne krize koja je nastala zbog suprotstavljenih vizija razvoja unutarstranačke demokracije. Nakon stranačkog rascjepa i formiranja SDP-a, nekolicina umjereno desnih parlamentarnih zastupnika predvođenih Denisom Healeyjem, Royjom Hattersleyjem i Johnom Smithom nastavili su unutarstranačku borbu protiv Bennove ljevice, nastojeći obnoviti narušenu vjerodostojnost Laburističke stranke. Sama ljevica bila je „bizarna

⁴⁵ Prema riječima britanskog politologa Anthonyja Kinga, nakon kritičnih izbora 1983. Velika Britanija je postala zemlja koja ima jednu veliku konzervativnu stranku, jednu malu laburističku stranku i jednu perifernu liberalno-demokratsku stranku (vidi u: Dunleavy, Heffernan, Cowlea i Hay, 2006).

mješavina radikalnih demokrata, starih i novih lenjinista, tradicionalnih laburističkih ljevičara, feministica, libertarijanaca i decentralista“ (Anderson i Mann, 1997: 12), zbog čega je od samog početka bila nestabilna i nepostojana te se ubrzo počela dijeliti na tvrdi ljevicu, koja je pod svaku cijenu nastojala provesti radikalne unutarstranačke reforme, i umjerenu ljevicu, koja je bila spremna na kompromis.⁴⁶ U kojoj je mjeri tvrda ljevica uspjela uspostaviti dominaciju nad Laburističkom strankom moglo se vidjeti u izbornom programu iz 1983. koji je bio najradikalniji laburistički manifest u 20. stoljeću, a u kojemu su istaknuti zahtjevi za povećanjem poreza, trenutnim istupanjem iz Europske ekonomske zajednice, jednostranim razoružanjem, masovnom nacionalizacijom, kontrolom uvoza i značajnim povećanjem javne potrošnje.⁴⁷ Izravna posljedica takvih radikalnih politika bio je dramatičan pad biračke potpore Laburističkoj stranci čak i među radničkom klasom, zbog čega se laburistička biračka baza svela na samo jedan segment radništva – „tradicionalnu radničku klasu“ u Škotskoj i sjevernoj Engleskoj, zaposlenike u javnom sektoru i korisnike socijalnih stambenih programa (Shaw, 2002a: 27). Prema riječima Philipa Goulda, jednog od arhitekata Novih laburista i Blairova ključnoga izbornog stratega, Laburistička stranka teško je poražena na izborima 1983. ne samo zato što je izgubila doticaj s radničkom klasom, već ponajprije zato što je objavila politički rat vrijednostima, društvenim instinktima i etičkim stavovima većine pristojnih i radišnih birača. „Stranka koju sam instinktivno volio izdala je ljude koji ovdje žive, svoje prirodne pristaše: obične ljude sa snovima o životu u predgrađu koji rade naporno da bi poboljšali svoje domove i svoje živote; da s vremenom kupe bolje automobile, perilice rublja i televizore; da si priušte odmor u Španjolskoj umjesto u Bournemouthu“ (Gould, 1998: 3).

⁴⁶ Laburistička stranka pod Footovim vodstvom podijelila se na tri suprotstavljene frakcije: izrazito lijevu koaliciju okupljenu oko *Campaign Group* koju je predvodio Tony Benn, desnu koaliciju poznatu kao *Solidarity Group* na čijem su čelu bili Hattersley i Smith, te umjereno lijevu *Tribune Group* koja je predstavljala političku bazu velškog laburista Neila Kinnocka (Seldon, 2005: 94).

⁴⁷ Laburistički parlamentarni zastupnik Gerald Kaufman cinično je opisao izborni program svoje stranke kao „najduže oproštajno pismo samoubojice u povijesti“ (Denver i Fisher, 2009: 23; Anderson i Mann, 1997: 17).

3.3. Transformacija britanske Laburističke stranke: nastanak prezidencijalizirane stranačke organizacije

3.3.1. Evolucijska modernizacija Laburističke stranke pod Neilom Kinnockom

Katastrofalan izborni poraz 1983. bio je ključna prekretnica nakon koje je počeo sveobuhvatan proces transformacije Laburističke stranke, zahvaćajući ponajprije njenu organizacijsku strukturu. Ta institucionalna reforma, kojom je slomljen otpor lijeve unutarstranačke opozicije, bila je nužan preduvjet svih ostalih promjena, osobito onih koje su se ticale stranačkih politika i izbornih strategija. Laburistička stranka suočila se nakon 1983. s brojnim problemima, među kojima su se posebno isticali smanjenje tradicionalne radničke klase koja je desetljećima predstavljala stabilnu stranačku izbornu bazu; nepopularnost ključnih laburističkih politika koje su označene kao ekstremna opasnost za stabilnost britanskog društva i države; nemogućnost zadobivanja povjerenja umjerenih birača koji su svoje poboljšane socijalne statuse u novoj radničkoj klasi i srednjem sloju dugovali stabilnim ekonomskim politikama konzervativne vlade; potpun gubitak upravljačkih kapaciteta i kompetencija zbog čega je stranka ostala bez potpore čak i dijela lijevih birača koji se nisu mogli poistovjetiti sa stalnim sukobima, podjelama, ekstremizmom i bezizlaznom krizom. „Kao rezultat najgorega poslijeratnog izbornog poraza 1983., Laburistička stranka je u očima mnogih ljudi postala sinonim za ekstremizam, nelegitiman utjecaj sindikata, klasne borbe i neefikasno vodstvo“ (Quinn, 2005: xv). Stranka koja kontinuirano gubi izbore mora se modernizirati, odnosno promijeniti svog vođu, organizacijsku strukturu i politike, ako želi ponovno doći u priliku da osvoji vlast. Upravo je takav proces počeo izborom Neila Kinnocka za novog vođu Laburističke stranke.

Iako je bio izabran na čelo stranke kao pripadnik umjerene ljevice, Kinnock je od početka nastojao uvjeriti sindikalne vođe i lokalne aktiviste kako strateška modernizacija stranke koja će voditi poboljšanju njenih izbornih izgleda nema alternativu. Ona je podrazumijevala obračun s militantnim trockistima i njihovo izbacivanje iz stranke, slabljenje utjecaja i marginalizaciju ljevice, izgradnju cjelokupne organizacijske strukture u kojoj će parlamentarno stranačko vodstvo preuzeti glavnu ulogu, sveobuhvatnu reviziju stranačkih politika i strategija koja je trebala dovesti do uklanjanja nepopularnih ekstremističkih ideja iz stranačkog programa, te profesionalizaciju stranačkog osoblja i izbornih kampanja (Alderman i Carter, 1994; Casey, 2009; Denver, 1998). Premda je Kinnockova modernizacijska agenda pretpostavljala dugotrajne i katkad bolne promjene s vrlo neizvjesnim ishodima, on je svojim

reformskim projektom postavio organizacijske temelje na kojima je Blair mogao izgraditi novu Laburističku stranku. Naime, kad je izabran za stranačkog vođu 1983., Kinnock je naslijedio stranku koja je bila beznažno razjedinjena i frakcijski sukobljena te ideološki i programski odbojna većini umjerenih birača. Kada je podnio ostavku na svoju funkciju 1992., ostavio je za sobom značajno promijenjenu stranku koja je bila čvrsto disciplinirana i pod snažnom kontrolom parlamentarnoga stranačkog vodstva te potpuno spremna prihvatiti kapitalističko slobodno tržište, ali još uvijek nedovoljno transformirana da bi promijenila svoje izborne izgleda i postala prihvatljiva većini birača (o tome vidi: Shaw, 2002a; Quinn, 2005; Seyd i Whiteley, 2004a). Da bi prilagodio stranku „surovoj natjecateljskoj stvarnosti“ u kojoj su laburisti morali proširiti svoju biračku bazu i zadobiti povjerenje moderne radničke klase, Kinnock je pokrenuo proces modernizacije koji je do određene mjere zahvatio tri razine stranačkog stroja – organizacijsku strukturu, stranačke politike te komunikacijsku strategiju i s njom povezane identitetske obrasce.

Kinnock je reformu stranačkih institucija i organizacija provodio vrlo oprezno, uzimajući u obzir oslabljenu poziciju stranačkog vodstva, ali i presudnu ulogu radikalne ljevice koja je dominirala unutarstranačkim životom. Postojala su dva temeljna razloga za takav taktički i strateški inkrementalizam: prvo, sva nastojanja da se promjene provedu brzo i bezrezervno bila bi unaprijed osuđena na neuspjeh ako ne bi bila rezultat dugotrajne pripreme i kontinuiranog uvjeravanja ljudi u nužnost pokretanja novog razvoja stranačke politike; drugo, unutar Laburističke stranke nisu postojali institucionalni mehanizmi na temelju kojih bi „kabinet u sjeni“ ili parlamentarno stranačko vodstvo pokrenulo takve promjene, dok je u Nacionalnome izvršnom odboru (*National Executive Committee* – NEC) perzistirala stabilna većina koja se protivila namjerama stranačkog vodstva da uvede značajnije izmjene politika i institucija (Jones, 2005). Kinnock je stoga od početka nastojao neutralizirati negativne učinke ekstremističkog djelovanja u laburističkim podružnicama koje su bile legla radikalnih ljevičara, istovremeno koncentrirajući sve veću moć u svojim rukama te proširujući ovlasti „kabineta u sjeni“ na račun stranačkih aktivista, sindikalnih organizacija i središnjih stranačkih tijela. Javnim prokazivanjima i presudama novoformiranih laburističkih sudova iz stranke su izbačeni infiltrirani članovi ekstremističke ljevičarske skupine *Militant Tendency*, a obračun s brojnim centrima moći radikalne struje vodio se na svim razinama stranačke organizacije – od stranačkih podružnica i lokalnih vijeća, preko unutarstranačkih organizacija mladih i žena pa sve do Nacionalnoga izvršnog odbora kao središnjega upravljačkog tijela stranke.

Usporedo s tim procesima odvijala se snažna centralizacija kojom su povećane ovlasti stranačkog vodstva te se počelo s formiranjem pridruženih stranačkih organizacija i agencija koje su bile izravno odgovorne samom Kinnocku. Strategija jačanja čelništva stranke omogućila je novom vođi uspostavljanje kontrole ne samo nad procesom formuliranja stranačkih politika, već i nad odabirom kandidata za parlamentarne izbore. Tako je Nacionalni izvršni odbor, koji je do tada bio nadležan za formuliranje politika, strateške inovacije i planiranje razvoja, bio prisiljen prepustiti većinu svojih ovlasti parlamentarnoj stranačkoj eliti okupljenoj u „kabinetu u sjeni“, ali i u uredu stranačkog vođe (*Leader's Office*) u kojem su se stalno povećavali broj zaposlenika i obujam financijskih resursa. Kinnockov se ured do početka 1986. transformirao u dominantan centar moći koji je djelovao kao snažan neformalni sustav strateškog donošenja odluka (Shaw, 2002a: 41). Posebnu ulogu u tom procesu imali su sve brojniji „politički tehničari – savjetnici za pojedine javne politike i opći politički savjetnici koji su bili povezani s *frontbencherima* i uredom stranačkog vođe. Njih nije zapošljavao Nacionalni izvršni odbor niti su bili pod njegovim nadzorom, već su ih birali i plaćali članovi 'kabineta u sjeni' i sam stranački vođa kojima su prvenstveno dugovali svoju lojalnost, odnosno o kojima su ovisili njihovi položaji i buduće karijere“ (Shaw, 2002a: 112). Nadalje, novo stranačko vodstvo ukinulo je obveznu proceduru reizbora laburističkih zastupnika koju je nametnula radikalna ljevica u svome osvetničkom pohodu, tako da su zastupnici dobili stranačku zaštitu svojih položaja i sigurnost od potencijalnih napada ljevičarskih aktivista. Tim potezom laburističko vodstvo posredno je preuzelo kontrolu nad postupkom odabira parlamentarnih kandidata, kako za opće izbore tako i za naknadne izbore (*by-elections*), što je bio nesporan dokaz rastuće moći Kinnocka i njegovih najbližih suradnika unutar stranke.

Osim toga, da bi dodatno učvrstio svoju poziciju i stekao legitimaciju za provođenje reformskog plana, Kinnock se zauzimao za izgradnju neposredovanog odnosa sa širim biračkim tijelom te je pokušavao stranačko vodstvo učiniti odgovornim običnim članovima koji su bili znatno umjereniji od laburističkih aktivista. Iako je njegov prijedlog širenja prava običnih članova uvođenjem pojedinačnog glasovanja (jedan član, jedan glas – OMOV) u izborima stranačkog vodstva i parlamentarnih kandidata odbačen na stranačkoj konferenciji 1984., Kinnock je u brojnim slučajevima nastojao zaobići tradicionalne stranačke obrasce političkog odlučivanja i komuniciranja te uspostaviti izravan odnos s laburističkim članstvom. Stoga su prethodno uspostavljeni horizontalni mehanizmi unutarstranačkih odnosa s vremenom ustupili mjesto izravnoj i vertikalnoj komunikaciji. Drukčije rečeno, tradicionalni obrasci predstavničke demokracije koji su omogućavali donošenje odluka putem procesa

deliberacije na redovitim sastancima članova stranke zamijenjeni su modelom izravne demokracije čija je temeljna odrednica bila neposredovana veza između individualnih članova i stranačkog vodstva. Glavni instrument kojim se Kinnock služio da bi sustavno marginalizirao i zaobilazio konvencionalnu stranačku strukturu i stranačka tijela, posebice Nacionalni izvršni odbor i laburističku konferenciju, bile su novoosnovane „alternativne“ organizacije koje je stavio pod svoju izravnu kontrolu. Među njima se posebno ističu *Campaign Strategy Committee* (CSC) i *Shadow Communications Agency* (SCA), tijela koja su bila zadužena za strateško planiranje izbornih kampanja, promotivno komuniciranje i politički marketing.⁴⁸

Unatoč značajnim reformama organizacijske mašinerije, Laburistička stranka doživjela je treći uzastopni poraz na izborima 1987., nakon kojega su neki politički komentatori upozorili na to kako se čini da je stranku zadesilo prokletstvo kojeg se ne može osloboditi. Laburistički izborni stratezi identificirali su tri ključna cilja koja je trebalo ostvariti ne bi li laburisti izbjegli zlosretnu političku sudbinu: prvo, bilo je nužno promijeniti stranačke politike i repozicionirati stranku bliže političkom centru; drugo, trebalo je uvjeriti birače kako je stranka sposobna upravljati nacionalnom ekonomijom u okvirima tržišnog kapitalizma; i treće, nametala se potreba obnove stranačkog identiteta koji je tijekom godina potpuno izgubio vjerodostojnost. Kinnock je stoga pokrenuo drugu fazu modernizacije koja je uključivala sveobuhvatnu reviziju stranačkih politika i odbacivanje ekstremističkih politika vezanih za obranu, državno vlasništvo, sindikalizam i Europu, koje su bile izborno neatraktivne i odbijale većinu umjerenih birača (Kavanagh, 1997; Seldon, 2005; Webb, 2000). Tako se odustalo od planova da se ukine Dom lordova i zatvore američke nuklearne baze u Velikoj Britaniji, kao što su odbačeni i prijedlozi da se napusti Europska ekonomska zajednica i nacionaliziraju privatni segmenti zdravstvenog sustava. Nacionalizacija privatnog vlasništva i unilateralno razoružanje bile su najvažnije politike zbog kojih je Laburistička stranka u najvećoj mjeri izgubila povjerenje i potporu biračkog tijela te se na tom području stranačkog natjecanja stvorio najveći jaz u odnosu na vladajuće konzervativce.

Kinnockova revizija laburističkih politika kulminirala je objavom opsežnoga strateškog dokumenta *Meet the Challenges, Make the Changes* koji je označio implicitno prihvaćanje ključnih elemenata tačerovske neoliberalne politike: nepromjenjivost zakonodavnog okvira vezanog za industrijsku politiku; prihvaćanje tržišne logike u raspodjeli

⁴⁸ Primjerice, *Campaign Strategy Committee* institucionaliziran je tako da je u svojem djelovanju bio formalno podređen Nacionalnome izvršnom odboru kojemu je podnosio redovna izvješća, ali je u stvarnosti obavljao djelatnosti neovisno o NEC-u i *de facto* postao dio organizacijske strukture stranačkog vodstva (više u: Foley, 2002).

dobara i usluga, uz mogućnost državne intervencije ako tržišne snage zakažu; prihvaćanje privatizacijskih mjera konzervativne vlade; napuštanje kejnzijanske ekonomije potražnje; ograničavanje državne potrošnje; značajan odmak od tradicionalne stranačke uloge u zaštiti sindikalnih kolektivnih ugovora, koja je zamijenjena politikom zaštite prava pojedinaca na radnom mjestu (Foley, 2002; Seyd i Whiteley, 2002). Do koje je mjere Kinnockova revizija uspjela supstancijalno promijeniti stranačke politike i prilagoditi ih političkome i ideološkom *mainstreamu* posvjedočio je David Marquand, istaknuti laburistički intelektualni guru i jedan od utemeljitelja SDP-a, koji je početkom 1990-ih konstatirao kako je Laburistička stranka „nesumnjivo postala još jedna europska socijaldemokratska stranka koja je posvećena, kao i njene kontinentalne sestrinske stranke, širenju europskih integracija, daljnjem članstvu u atlantskom savezu i tržišno orijentiranoj mješovitoj ekonomiji“ (navedeno u: Heath, Jowell i Curtice, 2001: 101-102).

Naposljetku, nastojeći prilagoditi Laburističku stranku novome političkom dobu, koje su obilježili slabljenje stranačkih veza i značajno povećanje izborne volatilnosti, Kinnock je pod svaku cijenu želio reformirati stranačke izborne i komunikacijske strategije te potpuno promijeniti staromodan i zastario identitet stranke. Stoga je prvi korak u toj trećoj fazi stranačke modernizacije bilo postavljanje Petera Mandelsona na mjesto direktora zaduženog za komunikacije i kampanje u listopadu 1985. Mandelson je shvaćao realnost moderne političke komunikacije, budući da je prethodno iskustvo stekao radeći kao televizijski producent, te je vrlo brzo identificirao ključan laburistički problem: stranačka mašinerija i osoblje bili su bez odlučnog vodstva koje bi im ponudilo jasan smjer i svrhu, što se očitovalo u potpunom izostanku interakcije između ključnih elemenata stranke – njenih politika, organizacijske strukture i komunikacijskih strategija. Kao rješenje tog problema Mandelson je ponudio plan koji je predviđao korištenje usluga komunikacijskih i marketinških stručnjaka, usklađivanje stranačkih izbornih strategija i kampanja s logikom masovnih medija te prilagođavanje redovitih stranačkih aktivnosti načinu medijskog izvještavanja. Najvažniju funkciju u toj modernoj komunikacijskoj arhitekturi imalo je novoosnovano tijelo *Shadow Communications Agency* u kojemu je Mandelson okupio laburistima bliske stručnjake iz svijeta političkog marketinga i oglašavanja. Među njima posebno važnu ulogu imao je bivši specijalist za oglašavanje Philip Gould, kojega je Mandelson regrutirao kao stranačkoga političkog konzultanta i *pollstera*. Njih dvojica su započeli revoluciju laburističkoga medijskog menadžmenta i marketinške strategije koja se sastojala u primjeni suvremenih

komunikacijskih i marketinških metoda.⁴⁹ Namjera im je bila „ukinuti sve suprotstavljene grupe i odbore te ih zamijeniti jednom središnjom, integriranom i profesionalnom grupom koja bi upravljala komunikacijama Laburističke stranke, koristeći se svim modernim tehnikama koje joj stoje na raspolaganju iz poslovnog svijeta“ (Gould, 1998: 48). *Shadow Communications Agency* inicirala je promjenu javnog imidža stranke, koju je na simboličnoj razini označilo uvođenje novoga korporativnog identiteta vizualiziranog kroz amblem crvene ruže i novi poslovni stil odijevanja. Ipak, najveća promjena dogodila u natjecanju za parlamentarne izbore 1987. kada je Laburistička stranka napravila revolucionaran odmak od svoje tradicionalne izborne strategije odlukom da provede „predsjedničku“ kampanju s Kinnockom u glavnoj ulozi. Nikad prije Laburistička stranka nije dopustila da prezentacija njenoga stranačkog programa bude zasjenjena cjelovitom osobnom projekcijom stranačkog vođe (Foley, 2002: 83; vidi i Shaw, 2002a: 76-77).

Unatoč značajnim uspjesima u modernizaciji Laburističke stranke, Kinnock se tijekom svojega devetogodišnjeg vodstva suočavao s brojnim problemima i izazovima koji su kočili potpunu i nepovratnu transformaciju stranke. Tako je štrajk rudara tijekom 1984. i 1985. onemogućio Laburističku stranku u legitimnoj kritici javnih politika konzervativne vlade, ali je i doveo u pitanje legitimnost Kinnockove pozicije s obzirom na to da je, s jedne strane, morao osuditi nasilje štrajkaša do kojeg je došlo tijekom prosvjeda, dok je, s druge strane, pružao javnu potporu rudarima i njihovim obiteljima. Nadalje, potpunu realizaciju Kinnockova modernizacijskog projekta značajno je sputavala i snažna unutarstranačka opozicija koja se otvoreno suprotstavljala uvođenju organizacijskih i komunikacijskih novina. Kinnock često nije nailazio na razumijevanje i potporu ni sindikalnih vođa ni svojih najbližih suradnika, uključujući njegova kasnijeg nasljednika Johna Smitha, koji su u teškim trenucima kada se odlučivalo o sudbini Laburističke stranke radije „sjedili prekrivenih ruku“ (Kavanagh, 1996: 42). Ipak, najveće ograničenje stranačke transformacije predstavljao je sam Kinnock, čiji je stil političkog vodstva prvenstveno bio percipiran kroz njegov nepromjenjiv gubitnički mentalitet i značajnu izbornu nepopularnost. Kinnock je u kratkom vremenu promijenio svoje političke stavove i uvjerenja o ključnim laburističkim politikama, zbog čega su ga mediji portretirali kao neprincipijelnog čovjeka koji se povodi za promjenama javnog mnijenja. Rezultat takvoga političkog obraćenja bio je dugotrajan gubitak potpore u stabilnoj stranačkoj

⁴⁹ Jedna od najčešće korištenih metoda bile su fokusne grupe u kojima je Gould provodio kontinuirana testiranja svih aspekata stranačkog života – od organizacijskih i identitetskih obrazaca, preko prednosti i nedostataka stranačkog vođe, pa sve do stranačkih politika i inicijativa – kojima je želio ispitati javnu percepciju Laburističke stranke.

bazi, ali i nemogućnost zadobivanja povjerenja neodlučnih birača koji nisu bili uvjereni u to da je Kinnock uistinu uspio promijeniti Laburističku stranku.

Takvi negativni aspekti modernizacijskog procesa pokazali su se presudnim čimbenicima koji su usmjerili Laburističku stranku prema četvrtom uzastopnom porazu na parlamentarnim izborima 1992. I dok je za prethodne izborne neuspjehe stranačko vodstvo moglo ponuditi donekle uvjerljiva objašnjenja – „Zima nezadovoljstva“ 1979., uspjeh konzervativne vlade u Falklandskom ratu 1983., snažan ekonomski rast koji je pogodovao vladajućoj stranci 1987. – dotle za izborni poraz 1992. nije postojalo nijedno razložno opravdanje, zbog čega je Kinnock svojom ostavkom platio punu cijenu izbornog neuspjeha. Postizborna kvalitativna istraživanja (fokusne grupe) pokazala su da se percepcija Laburističke stranke u očima birača uopće nije promijenila – ona je ostala nazadna stranka izvan doticaja s običnim biračima, ekonomski nekompetentna i nepouzdana, sklona podjelama i ekstremizmu te usko povezana sa sindikatima, tradicionalnim industrijskim radnicima, manjinama, siromašnima i društvenim gubitnicima (Shaw, 2002a: 174; Foley, 2002: 83). Philip Gould je kao temeljni uzrok razočaravajućeg neuspjeha istaknuo nedovoljno brzu i nedovoljno obuhvatnu modernizaciju stranke pod Kinnockom. „Rezultati izbora jasno su pokazali da su laburisti izgubili zato što su još uvijek bili stranka 'Zime nezadovoljstva'; sindikalnog utjecaja; štrajkova i inflacije; razoružanja; Benna i Scargilla. Izgubili su zato što su ljudi smatrali da su napustili stranku i da je ona napustila njih. Laburistička stranka nije izgubila zato što se previše promijenila, već zato što se promijenila premalo. Izgubila je zato jer je proces modernizacije bio prespor“ (Gould, 1998: 158).

3.3.2. Stagnacijska modernizacija Laburističke stranke pod Johnom Smithom

Izbor Johna Smitha za novog vođu Laburističke stranke tri mjeseca nakon četvrtoga uzastopnog izbornog poraza trebao je označiti nastavak Kinnockova transformacijskog projekta. Smatralo se da će Smith slijediti put ideološke i organizacijske modernizacije, dok su se određene dvojbe iskazivale samo u pogledu brzine i punog dosega tog procesa. Međutim, pokazalo se da Smith nije bio osobito sklon nastojanjima modernizatora okupljenih oko političkih zvijezda u usponu Gordona Browna i Tonya Blaira, budući da je još dok je bio ministar financija u Kinnockovoj „vladi u sjeni“ iskazivao suzdržanost prema njihovoj viziji razvoja Laburističke stranke. Smatrao je kako nisu potrebne velike promjene laburističkog programa koje bi ugrozile opstanak stranke. Stoga su dvije godine njegova vodstva bile pogodne za one tradicionaliste koji su smatrali da stranka treba poduzimati samo marginalne

promjene svojih politika ne bi li napravila posljednji iskorak prema izbornoj pobjedi (Kavanagh, 1997: 533). Smith se nastojao prividno distancirati od unutarstranačkih sukoba između modernizatora i tradicionalista, ali je zapravo pokušavao rehabilitirati marginaliziranu ljevicu izgradnjom široke unutarstranačke koalicije u kojoj je bilo sve manje mjesta za modernizatore i njihove organizacijske i ideološke inovacije. Drugim riječima, strategija njegova političkog vodstva sastojala se od izbjegavanja radikalnih ideoloških i organizacijskih promjena, dok je svojim konsenzusnim stilom posredovanja želio spriječiti novu polarizaciju stranke. „John Smith je stranku htio izliječiti, a ne reformirati. Njegov nagon je bio usmjeren prema konsolidaciji, a ne modernizaciji. Tijekom kampanje za stranačkog vođu koja je uslijedila nakon ostavke Neila Kinnocka netom poslije izbora 1992. (...) on je izrazio suzdržanost prema procesu modernizacije: 'Ako radikalna promjena podrazumijeva da Laburistička stranka pogazi svoja načela i napusti svoju misiju, onda sam ja konzervativac u punom smislu te riječi'“ (Gould, 1998: 161).

Mala grupa stranačkih modernizatora – Tony Blair, Gordon Brown, Peter Mandelson i Philip Gould – postajala je sve nezadovoljnija Smithovim opreznim i suzdržanim stilom vođenja stranke, osobito u pogledu odnosa Laburističke stranke prema velikim sindikatima. Iako je bio svjestan promijenjenih socijalnih i ekonomskih uvjeta u kojima je došlo do slabljenja utjecaja sindikalnih i radničkih organizacija na suvremenu politiku, Smith se vodio logikom nezamjeranja jakim sindikalnim vođama s obzirom na to da je smatrao kako bez njihove potpore Laburistička stranke ne bi opstala. Suprotno tome, modernizatori su zahtijevali potpunu i radikalnu promjenu stranke, polazeći od toga da je izborni uspjeh i osvajanje vlasti potrebno platiti napuštanjem starih socijalističkih dogmi – intervencionizma, redistribucije, ekskluzivne potpore radničkoj klasi i formalne povezanosti sa sindikatima. „Po njima je Laburistička stranka zadržala 'dogmatsku aktivističku kulturu' i potpunu predanost centraliziranoj državi, državnom vlasništvu nad industrijom, visokom oporezivanju i javnoj potrošnji, zastupanju sindikata i radničke klase te jednakoj raspodjeli dobara i prava bez odgovornosti“ (Seyd i Whiteley, 2002: 8). Modernizatori su upravo snažnu povezanost Laburističke stranke sa sindikatima označili kao glavni uzrok poraza na parlamentarnim izborima 1992., budući da su birači doživljavali stranku kao sindikalnoga trojanskog konja, ali može se zaključiti kako su i prethodni izborni porazi bili uvelike uvjetovani snažnim vezama laburista i sindikata (Shaw, 2007: 122-123). Stoga su zahtijevali slabljenje, pa čak i raskidanje veza sa sindikatima te eliminaciju svih institucionalnih mehanizama koji su omogućavali dominaciju velikih sindikata u procesu donošenja odluka unutar stranke. Premda je Smith bio svjestan nužnosti slabljenja sindikalne dominacije nad strankom, modernizatori su na njega

morali vršiti snažan pritisak da pokrene inicijativu i razriješi taj gordijski čvor koji je sputavao stranku u ostvarenju boljšeg izbornog rezultata. S druge strane, sindikalni vođe nastojali su očuvati svoje dominantne pozicije u stranci, ali ih je neočekivani izborni poraz 1992. izložio snažnima reformskim pritiscima. Tako je polarizaciju između ljevice i desnice, koja je dominirala Laburističkom strankom tijekom 1980-ih, zamijenio kritičan rascjep koji je početkom 1990-ih nastao između modernizatora i tradicionalista oko pitanja sudbine sindikata. „Modernizatori su nastojali usmjeriti Laburističku stranku prema 'izravnoj' unitarnoj strukturi članstva, dok su tradicionalisti, koji su okupljali većinu sindikalnog pokreta, željeli očuvati postojeću federalnu strukturu“ (Quinn, 2005: 67).

Korijen problema između Laburističke stranke i sindikata proizašao je iz same prirode nastanka stranke i njenoga kasnijeg razvoja. Naime, sindikati su bili temeljni osnivači stranke koja je iz njih crpila neophodna financijska sredstva, kadrovske resurse i jamstvo organizacijske stabilnosti, zbog čega su sindikalne organizacije tijekom cijeloga stoljeća imale iznimno važnu ulogu u životu stranke. Laburistička stranka je u strukturnom pogledu nastala kao „neizravna“ federalna organizacija kojoj su pojedinci mogli pristupiti samo kao članovi pridruženih organizacija poput sindikata ili socijalističkih društava.⁵⁰ Svaka pridružena organizacija zadržavala je pravo samostalnog donošenja odluka, dok je u unutarstranačkim odnosima nastupala unisono, što je omogućavalo dominaciju velikih sindikata koji su imali vrlo brojno članstvo. Taj je sustav odlučivanja institucionaliziran u obliku *blokovskog glasovanja* koje je predstavljalo najkontroverzniji aspekt stranačko-sindikalnih veza (Quinn, 2002; 2005; vidi i: Moran, 2005; Bale, 1997).⁵¹ Sindikalna dominacija nad strankom očitovala se kroz kontrolu glavnih stranačkih tijela i organizacijskih procedura, pa su tako početkom 1990-ih sindikati imali pravo na dvanaest mjesta u Nacionalnome izvršnom odboru, 90 posto glasova na godišnjoj stranačkoj konferenciji, 40 posto glasova u izborničkom kolegiju koji bira stranačkog vođu i njegova zamjenika te 40 posto glasova u izborničkim kolegijima koji biraju kandidate za parlamentarne izbore na razini lokalnih stranačkih organizacija (Lovenduski i Norris, 1994: 202; vidi i Alderman i Carter, 1994). Naglašavajući sve probleme

⁵⁰ Takvo se stanje održalo sve do početka 1920-ih kada je stranka omogućila pojedincima da joj pristupe kao individualni članovi, dok se evidencija o individualnom članstvu počela voditi tek od 1930-ih.

⁵¹ Blokovsko glasovanje omogućavalo je svakom sindikatu da u donošenju odluka u stranci sve glasove svojih članova koji su plaćali „političku“ članarinu priloži kao jedinstven blok glasova. Ako je, primjerice, sindikat imao 500.000 članova, u glasovanju na stranačkoj konferenciji ili u izboru stranačkog vodstva raspolagao je jedinstvenim blokom od 500.000 efektivnih glasova, dok manjinski stavovi i mišljenja uopće nisu bili zastupljeni. Dakle, što je sindikat imao više članova, to je njegov utjecaj na stranku bio veći. Zanimljivo je kako su se sve do 1953. blokovski glasovi tiskali na kartonima koje su sindikalni vođe dizali u zrak prilikom glasovanja. Međutim, kako je televizija stjecala sve veće značenje u medijskom izvještavanju, tako su stranački vođe, da bi izbjegli potencijalne neugodne situacije, uveli tajno glasovanje (Quinn, 2002: 216).

koji su proizlazili iz tako strukturiranog saveza između Laburističke stranke i sindikata, modernizatori su svoja reformska nastojanja usmjerili na tri razine stranačke organizacije na kojima su htjeli oslabjeti ili eliminirati sindikalni utjecaj: na godišnju stranačku konferenciju, izbornički kolegij koji bira stranačkog vođu i njegova zamjenika te izborničke kolegije koji biraju laburističke kandidate za parlamentarne izbore. Glavno institucionalno oruđe kojim su razbili granitni blokovski sustav glasovanja bilo je temeljno demokratsko načelo „jedan čovjek, jedan glas“, koji je unutar stranačke organizacije primijenjen u obliku formule „jedan član, jedan glas“ (OMOV – *one member, one vote*).⁵²

Reforma sustava glasovanja na godišnjoj stranačkoj konferenciji nije bila osobito sporna, budući da su i sami sindikati bili svjesni svoga precijenjenog utjecaja na najvažnije stranačko tijelo. Polazilo se od toga da je sustav blokovskog glasovanja dao preveliku moć sindikalnim barunima koji nisu imali potrebnu demokratsku legitimaciju, dok je predstavljanje manjinskih interesa bilo posve onemogućeno. Često su sindikalni vođe glasovali na stranačkim konferencijama bez prethodnih konzultacija sa svojim članovima, od kojih mnogi nisu ni podržavali Laburističku stranku, što je stvaralo neugodne teškoće vodstvu stranke. Poseban je problem bio prevelik udio sindikalnih glasova u ukupnom broju glasova na konferenciji, koji je iznosio oko 90 posto, zbog čega su lokalne stranačke podružnice bile jako podpredstavljene. Stoga je na stranačkoj konferenciji 1990. odlučeno da se sindikalni udio glasova smanji s 90 na 70 posto, dok se udio lokalnih stranačkih podružnica povećao na 30 posto. Nakon izbornog poraza 1992. novo stranačko vodstvo je u jeku borbe za smanjenje sindikalne dominacije osnovalo *ad hoc* grupu za reviziju sustava glasovanja na konferencijama. Grupa je predložila da svaki sindikalni delegat, neovisno o veličini sindikata, ima jednak udio konferencijskih glasova, uz omjer od jednog delegata na 5000 članova. Lokalne stranačke podružnice imale bi jednog delegata na prvih 500 članova i dodatnog delegata na svakih narednih 250 članova, što je trebalo potaknuti rast individualnog članstva u podružnicama. Najvažniji prijedlog odnosio se na sustav glasovanja po kojem bi delegati na konferenciji glasovali pojedinačno, umjesto dotadašnje prakse da vođa svake delegacije raspolaže jednim blokovskim glasom. Stranačka konferencija održana u Brightonu 1993.

⁵² Prve inicijative za ukidanje blokovskog glasovanja i uvođenje načela „jedan član, jedan glas“ u stranačke izborne procedure pokrenuo je Kinnock odmah po dolasku na čelo stranke, ali njegov prijedlog nije dobio potporu delegata na stranačkoj konferenciji 1984. Početkom 1990-ih Smith je, suočen s neminovnošću modernizacijskog procesa, odlučio podržati uvođenje tog načela koje je prihvaćeno na stranačkoj konferenciji 1993.

prihvatila je prijedloge revizijske grupe uz omjer glasova 47,5 posto za i 44,4 posto protiv, čime je formalno ukinuto blokovsko glasovanje.⁵³

Slično kao u slučaju reforme sustava konferencijskog glasovanja, tako je i modifikacija uloge sindikata u izboru stranačkog vođe i njegova zamjenika prošla bez velikih napetosti između stranačkih modernizatora i sindikalnih vođa. Vođu Laburističke stranke i njegova zamjenika od 1981. birao je tripartitni izbornički kolegij u kojem su glasovi bili podijeljeni između sindikata (40 posto), parlamentarnih zastupnika (30 posto) i aktivista u lokalnim podružnicama (30 posto).⁵⁴ Veliki sindikati dominirali su sindikalnim dijelom izborničkog kolegija, pa je tako u izborima za stranačkog vođu 1988. pet najvećih sindikata kontroliralo 62,5 posto glasova sindikalnog dijela ili četvrtinu cjelokupnog kolegija. Blokovski glasovi tih pet sindikata kolektivno su vrijedili kao glasovi 191 od ukupno 229 parlamentarnih zastupnika i 500 od više od 600 lokalnih stranačkih podružnica (Quinn, 2004: 340).⁵⁵ Upravo je ta nelegitimna dominacija sindikata u izborničkom kolegiju potaknula modernizatore da pokrenu reformu postupka izbora stranačkog vođe. Stoga je na brajtonskoj konferenciji 1993. prihvaćena preporuka revizijske grupe o izjednačavanju udjela sindikata, parlamentarnih zastupnika i lokalnih aktivista u izborničkom kolegiju prema kojoj bi svaka od tri grupacije imala pravo na jednu trećinu glasova. Podjednako važno bilo je i ukidanje blokovskog glasovanja u dijelovima izborničkog kolegija koji su bili pod kontrolom sindikata i lokalnih podružnica. Tako je u sindikalnom dijelu kolegija blokovsko glasovanje zamijenjeno glasovanjem poštom po načelu „jedan član, jedan glas“⁵⁶, a isto je načelo prihvaćeno i za glasovanje pojedinačnih članova u lokalnim podružnicama. Demokratizacija sustava glasovanja podrazumijevala je i ukidanje načela „pobjednik uzima sve“, što znači da je prema novim pravilima svaki kandidat za stranačkog vođu mogao dobiti glasove samo onih članova koji su stvarno glasovali za njega.⁵⁷ Širenje participacijskih prava na obične članove i

⁵³ Konferencija je prihvatila i prijedlog Nacionalnoga izvršnog odbora da se potpuno izjednače udjeli konferencijskih glasova sindikata i laburističkih podružnica kada broj pojedinačnih članova prijeđe 300.000, što se dogodilo 1996.

⁵⁴ Formiranje izborničkog kolegija predstavljalo je vrhunac kampanje unutarstranačke ljevice kojom je stranačku elitu nastojala podvrgnuti strožoj kontroli lokalnih aktivista. Prethodno su stranačkog vođu tajnim glasovanjem birali laburistički parlamentarni zastupnici koji su bili tradicionalno umjereniji od stranačkih aktivista, zbog čega su laburistički vođe uglavnom bili pripadnici umjerene desne struje.

⁵⁵ Samo je najveći britanski sindikat *Transport and General Workers' Union* kontrolirao 8,8 posto glasova cijeloga izborničkog kolegija, što je bilo ekvivalentno glasovima 67 parlamentarnih zastupnika i 176 lokalnih podružnica.

⁵⁶ Točnije, riječ je o načelu „jedan član koji plaća 'političku' članarinu, jedan glas“ (OLOV – *one levy-payer, one vote*).

⁵⁷ Prema pravilima sustava blokovskog glasovanja sindikat koji je imao 500.000 registriranih članova koji su plaćali „političku“ članarinu raspolagao je s isto toliko glasova u sindikalnom dijelu izborničkog kolegija, bez obzira na to koliko je članova stvarno sudjelovalo u preliminarnome konzultacijskom glasovanju. Pored toga, kandidat koji je dobio najveću potporu u konzultacijskom glasovanju uzeo je svih 500.000 glasova. Prema novim

uvodjenje načela „jedan član, jedan glas“ u proces izbora stranačkog vođe ojačali su centralizacijske tendencije unutar Laburističke stranke. Laburističko vodstvo je demokratizacijom stranke zaobišlo radikalne i kritički usmjerene aktiviste te uspostavilo neposredovanu vezu s umjerenom i atomiziranom izborničkom bazom iz koje je moglo izravno crpiti svoju legitimacijsku snagu.⁵⁸

Tablica 5: *Izbori za vođu i zamjenika vođe britanske Laburističke stranke 1981. – 2010.*

	Vođa	%	Zamjenik vođe	%
1981.	¹		Dennis Healey ²	50,4
1983.	Neil Kinnock	71,3	Roy Hattersley	67,3
	Roy Hattersley	19,3	Michael Meacher	27,9
	Eric Heffer	6,3	Denzil Davies	3,5
	Peter Shore	3,1	Gwyneth Dunwoody	1,3
1988.	Neil Kinnock	88,6	Roy Hattersley	66,8
	Tony Benn	11,4	John Prescott	23,7
			Eric Heffer	9,5
1992.	John Smith	91,0	Margaret Beckett	57,3
	Bryan Gould	9,0	John Prescott	28,1
			Bryan Gould	14,6
1994.	Tony Blair	57,0	John Prescott	56,5
	John Prescott	24,1	Margaret Beckett	43,5
	Margaret Beckett	18,9		
2007.	Gordon Brown ³		Harriet Harman ⁴	50,4
2010.	Ed Miliband ⁵	50,7	Harriet Harman ⁶	

¹ Izbori za stranačkog vođu nisu se održali 1981.

² Izabran u 2. krugu glasovanja.

³ Imenovan vođom Laburističke stranke budući da je bio jedini kandidat.

⁴ Izabrana u 5. krugu glasovanja.

⁵ Izabran u 4. krugu glasovanja.

⁶ Nastavila obnašati dužnost zamjenice stranačkog vođe.

Izvor: *Kelly, Lester i Durkin, 2010.*

Zasigurno najviše prijedora između Laburističke stranke i pridruženih sindikata izazvala je reforma sustava kojim su se birali stranački kandidati za parlamentarne izbore. Sindikati su utjecali na izbor stranačkih kandidata, a time posredno i na sastav laburističke

se pravilima samo glasovi onih članova koji su stvarno sudjelovali u glasovanju poštom uzimaju u obzir, dok se istovremeno ti glasovi raspodjeljuju kandidatima sukladno rezultatu glasovanja (Quinn, 2005: 134).

⁵⁸ Suprotno očekivanjima, izbornički kolegij nije uspio staviti pod kontrolu stranačko vodstvo, s obzirom na to da je stranački vođa potpuno autonoman u odnosu prema izvanparlamentarnoj stranačkoj organizaciji. Stoga sustav izborničkog kolegija potvrđuje tezu da unutarstranačka demokratizacija može, paradoksalno, povećati autonomiju i moć stranačkog vođe (Quinn, 2004: 349).

parlamentarne frakcije, na tri načina: financijski – sponzoriranjem velikog broja kandidata; kulturološki – utjecajem sindikalnih vrijednosti na stranački život; institucionalno – formalnim sudjelovanjem u postupcima nominacije i izbora kandidata (Lovenduski i Norris, 1994: 202-203). Postupci izbora i reizbora stranačkih kandidata za parlamentarne izbore dugo su bili kamen smutnje u stranci s obzirom na to da su ih tijekom 1980-ih modernizatori pod Kinnockovim vodstvom bezuspješno pokušavali reformirati uvođenjem načela „jedan član, jedan glas“. Djelomičan uspjeh ostvaren je 1987. kada su uvedeni lokalni izbornički kolegiji u kojima su glasovi za izbor kandidata bili podijeljeni između individualnih članova koji su birali po načelu „jedan član, jedan glas“ (60 posto glasova) i sindikata koji su glasovali po blokovskom sustavu (40 posto glasova). Sindikalna dominacija u takvome hibridnom sustavu očitovala se u tome što je kandidat mogao osvojiti većinu glasova individualnih članova, ali bi izgubio ako ne bi dobio dovoljan broj sindikalnih glasova. Drukčije rečeno, kandidati su mogli biti izabrani unatoč tome što ne bi osvojili većinu glasova individualnih članova (Quinn, 2005: 107). Konačan uspjeh postignut je na konferenciji 1993. kada je većina delegata poduprla ukidanje sindikalnih glasova u postupku izbora parlamentarnih kandidata i uvođenje čistog sustava „jedan član, jedan glas“. Bio je to trijumf modernizacijskih snaga nad sindikalnim tradicionalizmom nakon kojeg je uslijedio završni čin raskidanja veza između Laburističke stranke i sindikalnih organizacija u kojemu je glavnu ulogu imao Smithov nasljednik Tony Blair.

3.3.3. Revolucijska modernizacija Laburističke stranke pod Tonyjem Blairom

Nakon fatalnoga srčanog udara i iznenadne smrti Johna Smitha sredinom svibnja 1994., Laburistička stranka suočila se s neočekivanim problemom izbora novog vođe. U najizglednije kandidate odmah su se prometnuli Gordon Brown i Tony Blair, dvojica vodećih stranačkih reformatora koji su činili jezgru modernizacijskog projekta tijekom Kinnockovih i Smitovih godina. Obojica su vrlo rano postali parlamentarni zastupnici 1983. i pod Kinnockovim političkim pokroviteljstvom strelovito su napredovali do vodećih mjesta u stranci.⁵⁹ Tako je u Smithovoj „vladi u sjeni“ Brown pokrивao resor ministra financija, mijenjajući iz temelja laburističku poreznu i monetarnu politiku, dok je Blair kao „ministar unutrašnjih poslova u sjeni“ modernizirao laburistički pristup zakonu i redu, tradicionalnima

⁵⁹ Blair i Brown karakterno su bili potpune suprotnosti. Blair se uspeo na vrh pomoću šarma, komunikacijskih vještina i kreativne spretnosti, dok se Brown oslanjao na intelekt, organizacijske sposobnosti i nezaustavljivu upornost.

torijevskim vrijednostima, stavljaajući naglasak na ravnotežu između prevencije i kažnjavanja koja je popularizirana kroz parolu „oštri prema kriminalu i oštri prema uzrocima kriminala“ (Gould, 1998: 178). Međutim, unatoč Brownovu senioritetu unutar stranke, višem statusu koji je izgradio tijekom godina stranačkog djelovanja i općem uvjerenju kako je on logičan izbor za Smithova nasljednika, Blair se u kratkom roku prometnuo u glavnog kandidata za čelno stranačko mjesto.⁶⁰ Da bi izbjegli međusoban sukob koji bi oslabio modernizacijski potencijal i ugrozio izborne izgleda stranke, Blair i Brown su se u restoranu Granita u Islingtonu potkraj svibnja 1994. dogovorili kako će se Brown povući iz utrke za vodstvo, a Blair će mu zauzvrat, u dogledno vrijeme kada osvoje vlast, omogućiti kontrolu nad ekonomijom i slobodu u izboru suradnika te mu s vremenom prepustiti premijerski položaj.⁶¹ Britanski politolog Michael Foley identificirao je pet ključnih čimbenika koji su utjecali na odluku da se Blair kandidira umjesto Browna: prvo, kao važan član „ministarstva financija u sjeni“ Brown je bio izravno odgovoran za neuspjeh laburističke financijske strategije na izborima 1992.; drugo, u nastojanjima da uspostavi kompetentnost Laburističke stranke u ekonomskim pitanjima, Brown nije mogao slomiti otpor sindikata i lijevih aktivista; treće, njegovi zahtjevi za proračunskom štednjom i fiskalnim ograničenjima nisu bili dobro prihvaćeni od strane birača; četvrto, za razliku od Browna, Blair je bio sposoban uspostaviti blisku vezu s biračima koji su po svome socijalnom statusu pripadali britanskoj srednjoj klasi (*Middle England*), a čija je potpora bila presudna za pobjedu na izborima i osvajanje vlasti; peto, Brownova odluka da se ne kandidira za stranačkog vođu bila je uvjetovana i procjenom kako bi u izravnom srazu s Blairom zasigurno pretrpio težak poraz koji bi uzdrmao njegovu poziciju u stranci (Foley, 2002: 104-106).

Izborom Tonyja Blaira za stranačkog vođu 1994. projekt modernizacije Laburističke stranke dobio je snažan zamah koji je poprimio razmjere prave unutarstranačke revolucije. Dolazak jednog od najgorljivijih zagovornika modernizacijskog projekta na čelo stranke

⁶⁰ Blairovo preuzimanje primata u nasljednom redu počelo je još tijekom 1993. kada je pobijedio Browna u izborima za članove Nacionalnoga izvršnog odbora. Konačnu promjenu odnosa u stranačkoj primogenituri potvrdili su rezultati ispitivanja javnog mnijenja neposredno nakon Smithove smrti koji su pokazali da Blair uživa najveću potporu laburističkih pristaša, ali i širega biračkog tijela (više u: Alderman i Carter, 1995).

⁶¹ Blair i Brown često su razgovarali o tome kako modernizirati stranku i koji će od njih dvojice podnijeti glavni teret, a jedan od najzanimljivijih susreta dogodio se u kući Nicka Rydena, Blairova prijatelja iz školskih dana. Naime, dvojac je u četiri oka vodio žustar razgovor o tome tko će preuzeti stranku nakon Smithove smrti: Blair je smatrao kako se upravo on treba kandidirati jer će tako pružiti najbolju šansu stranci za pobjedu na izborima, dok je Brown isticao kako mu to mjesto pripada po načelu senioriteta i popularnosti među stranačkim kolegama. U jednom trenutku Brown je otišao u toalet, minute su prolazile a on se nije vraćao, zbog čega je nervozni Blair pomislio kako je pobjegao. Međutim, iznenada je zazvonio telefon i nakon što se uključila automatska sekretarica začuo se Brownov glas: „Tony. Gordon je. Zaključan sam u toaletu.“ Ispostavilo se da je Brown slomio ključ i nije mogao izaći, na što mu je Blair poručio da ga neće pustiti dok ne pristane na njegove uvjete (Campbell, 2007: 54).

označio je početak potpune i nepovratne transformacije stranačke organizacije koja je rezultirala stvaranjem nove Laburističke stranke. Pridodavši nazivu Laburističke stranke pridjev „nova“ (*New Labour*), Blair je želio naglasiti kako njegova stranka više nije ona „stara“ socijalistička stranka (*Old Labour*) iz 1970-ih i 1980-ih kojom su dominirali moćni sindikati i radikalna ljevica.⁶² Blair je nastavio reformirati stranačke institucije izgrađujući monocentričnu organizacijsku strukturu; formulirao je umjerene i centrističke politike koje su, za razliku od „državnog socijalizma“ starih laburista, bile usmjerene na zauzimanje prostora u samom centru stranačkog natjecanja; nastojao je privući nove članove koji bi u Laburističkoj stranci pronašli trajno ideološko utočište i činili njenu stabilnu bazu; stvorio je novu unutarstranačku kulturu utemeljenu na snažnoj koheziji i disciplini, dok je istovremeno stranka prema biračima projicirala imidž iznimno učinkovitoga i nemilosrdnog organizacijskog stroja. Obraćajući se prvi put kao novoizabrani stranački vođa delegatima na godišnjoj stranačkoj konferenciji 1994., Blair je u svom govoru istaknuo nužnost korjenite transformacije Laburističke stranke: „Stranke koje se ne mijenjaju umiru, dok je ova stranka živi pokret, a ne povijesni spomenik. Ako se svijet mijenja, a mi ne, onda više nismo korisni tom svijetu. (...) Stoga nam je potreban moderan statut koji će reći što smo, na način koji javnost ne može pogrešno shvatiti, a torijevci lažno prikazati.“⁶³

Organizacijski aspekt Blairove strategije stranačke transformacije može se promatrati kroz nekoliko dimenzija. Zasigurno je najvažniji mehanizam u novome organizacijskom stroju bila uspostava snažne kontrole nad Laburističkom strankom koja se temeljila na koncentraciji moći u rukama stranačkog vođe i centralizaciji procesa političkog odlučivanja. Svi prethodni laburistički vođe suočavali su se sa značajnim problemima i izazovima u upravljanju strankom, budući da su se morali nositi s buntovnim parlamentarnim zastupnicima, na jednoj strani, i kritički usmjerenima stranačkim aktivistima i moćnim sindikalistima koji su dominirali Nacionalnim izvršnim odborom i stranačkom konferencijom, na drugoj strani. Blair je bio odlučan u namjeri da nametne integralnu organizacijsku

⁶² Naziv *New Labour* prvi je upotrijebio Philip Gould u proljeće 1989., ali je kao moderan politički koncept zaživio tek nakon izvanrednoga izbornog uspjeha Clintonovih *Novih demokrata* 1992. Blair je maksimalno iskoristio njegov strateški i komunikacijski potencijal, što je osobito bilo vidljivo na laburističkoj konferenciji 1995. kada je u svom govoru riječ „nov“ upotrijebio 59 puta, od čega 16 puta referirajući se na novu Laburističku stranku. Za usporedbu, riječ „socijalizam“ upotrijebio je samo jedanput, dok se nijednom nije referirao na „radničku klasu“. Detaljnije o ključnim razlikama između nove i stare Laburističke stranke te političkom jeziku novih laburista vidi u: Seldon i Hickson, 2004; Watts, 2006: 245-247; Fairclough, 2000.

⁶³ Projekt *New Labour* bio je timski rad velike petorke – Tonyja Blaira i Gordona Browna kao idejnih tvoraca te Petera Mandelsona, Alastaira Campbella i Philipa Goulda kao komunikacijskih operativaca i marketinških stručnjaka koji su cijelome političkom konceptu dali jasan vizualni oblik. Ta grupa, koja je bila poznatija kao P5 – *Political Five* – uspjela je ostvariti potpunu sadržajnu i identitetsku transformaciju stranke i nakon osamnaest godina političke pustoši vratiti laburiste na vlast.

kontrolu, te je svoju modernizacijsku agendu usmjerio na dva ključna cilja: prvo, uspostaviti modernu i discipliniranu stranku sa snažnim centrom i, drugo, učvrstiti unutarstranačku demokraciju i ojačati utjecaja običnih članova (Seyd, 2001: 614). Polazeći od percepcije unutarstranačkih odnosa kao igre nultog rezultata, Blair je istaknuo kako su „prethodni stranački vođe izgubili zato što su bili spremni na kompromise. Ja nikad neću pristati na kompromise. Radije ću primiti batine i napustiti politiku nego popustiti stranci. Ja ću nadjačati stranku“ (navedeno u: Gould, 1998: 216). Discipliniranje i nadjačavanje stranke podrazumijevalo je uspostavljanje rigidne centralizirane regulacije nižih razina laburističke organizacijske strukture, dok se na najvišoj nacionalnoj razini takva kruta „monarhijska“ kontrola materijalizirala u apsolutizaciji moći u rukama stranačkog vođe i njegova ureda koji je postao „temelj centralizirane strukture moći jedinstvene u povijesti Laburističke stranke“ (Shaw, 2002b: 162). Drugim riječima, tradicionalne stranačke strukture i ustaljeni mehanizmi višerazinskog pregovaranja koji su u prošlosti znatno ograničavali djelovanje laburističkih vođa sada su u najvećoj mjeri marginalizirani i zamijenjeni krutom stranačkom hijerarhijom na čijem se vrhu nalazio Blairov upravljački centar.

Blairova strategija uspostave apsolutne kontrole nad Laburističkom strankom bila je bez presedana u modernoj britanskoj političkoj povijesti. Umjesto policentrične stranačke strukture u kojoj je moć bila disperzirana između stranačkog vodstva, lokalnih aktivista, običnih članova i sindikata, uspostavljena je unitarna organizacija u kojoj je moć bila koncentrirana isključivo u rukama novoga stranačkog vođe. Jedan od najvažnijih idejnih začetnika izgradnje takve visoko-centralizirane stranačke organizacije bio je Philip Gould koji je u travnju 1995. uputio Blairu podnesak u kojemu ga je upozorio da je nova Laburistička stranka još uvijek u tranziciji i da je potrebno nastaviti obuhvatnu modernizaciju kako bi stranka bila spremna za dolazeće izbore. „Nova Laburistička stranka nema fleksibilnost, prilagodljivost, kapacitet za inovacije... koji predstavljaju zaštitni znak uspješne političke organizacije. (...) Laburistička stranka još uvijek nema politički projekt koji bi bio usporediv s agendom Margaret Thatcher iz 1979. te koji bi održao stranku na vlasti i preobrazio Britaniju. (...) Laburistička stranka mora zamijeniti postojeće suprotstavljene strukture jedinstvenim zapovjednim lancem koji vodi izravno do stranačkog vođe. To je jedini način da Laburistička stranka postane politička organizacija koja je sposobna nositi se s konzervativcima. Na taj će način biti učinkovitija, a sa sustavom jedan član, jedan glas, i demokratičnija“ (Gould, 1998: 240). Cilj Blairove modernizacijske strategije nije bio jednokratno osvajanje vlasti koje bi bilo samo kratkotrajna faza između dviju konzervativnih vlada, već je bila usmjerena na to da od laburista napravi „prirodnu stranku vlasti“ koja će

dominirati britanskom politikom u narednim desetljećima. Imajući to u vidu, Blair je nastavio jačati stranačku disciplinu, uspostavio je kontrolu nad stranačkom konferencijom i ograničio je kapacitete Nacionalnoga izvršnog odbora da se razvije u alternativni i konkurentski centar moći budućoj laburističkoj vladi.

U desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata organizacijska struktura Laburističke stranke postala je previše difuzna zbog nekontrolirane disperzije moći između Nacionalnoga izvršnog odbora, laburističke parlamentarne frakcije, stranačke konferencije i lokalnih stranačkih podružnica, što je uvelike otežavalo procese donošenja odluka i formuliranja stranačkih politika. Stoga je glavni cilj reforme procesa odlučivanja, koja je pokrenuta početkom 1990-ih, bilo slabljenje utjecaja stranačke konferencije i Nacionalnoga izvršnog odbora te izgradnja strukture u kojoj će „kabinet u sjeni“ imati najvažniju ulogu. Kako bi se osigurala dominacija stranačkog vodstva u formuliranju laburističkih politika i programa, 1993. stvoreno je novo stranačko tijelo *National Policy Forum* (NPF) koje je formalno trebalo unaprijediti učinkovitost procesa formuliranja politika utemeljenom na širokome participacijskom sustavu (Ingle, 2008: 82; Quinn, 2005: 83; Seyd, 1999: 391). U narednom četverogodišnjem razdoblju Forum se sastao osam puta kako bi raspravljao o različitim programskim dokumentima, ali nije uspio ispuniti prvobitna očekivanja budući da je zbog nejasnoga formalnog statusa i skromnih financijskih kapaciteta imao ograničen utjecaj na *policy* proces. Međutim, izgledan povratak Laburističke stranke na vlast potaknuo je stranačko vodstvo da prije svibanjskih izbora 1997. uspostavi novi strukturni okvir koji će omogućiti harmoničan odnos između buduće laburističke vlade i njene izvanparlamentarne stranačke organizacije, a u kojemu će NPF zauzeti važno mjesto. Blair je smatrao kako njegova buduća vlada treba pod svaku cijenu izbjeći probleme s kojima su se suočavale prethodne laburističke vlade, osobito Wilsonova iz 1966., kada stranački vođa nije mogao iskoristiti sve prednosti stabilne parlamentarne većine zato što dio stranačke organizacije izvan parlamenta nije bio osobito sklon prihvaćanju čvrste discipline i lojalnosti (Seldon, 2005: 249; Seyd i Whiteley, 2002: 19). Zbog toga je, nakon opsežnih konzultacija, Nacionalni izvršni odbor objavio izvješće *Partnership in Power* u kojem je predložio stvaranje novog sustava donošenja odluka koji bi trebao omogućiti kooperativan i konsenzusan pristup formuliranju politika.

Blair je uspostavljanjem novoga strukturnog okvira *Partnership in Power* nepovratno dezavuirao uloge stranačke konferencije i Nacionalnoga izvršnog odbora u procesu donošenja odluka, a umjesto njih je uspostavio „organski sustav konzultacija“ u kojemu su središnje mjesto zauzela novostvorena i restaurirana stranačka tijela – *Joint Policy Committee*, *National*

Policy Forum i *Policy Commissions* (osam povjerenstava zaduženih za formuliranje politika) – koja su stavljena pod izravan nadzor stranačkog vodstva. „Uzeti zajedno, oni čine poligon za vladine inicijative, odnosno platformu za 'obrazovanje' članova i legitimiranje procesa“ (Faucher-King, 2009: 44). *Joint Policy Committee* (JPC) najvažnije je institucionalno oruđe koje stoji na raspolaganju stranačkom vodstvu u procesu formuliranja politika.⁶⁴ Ono odlučuje koje su politike važne za stranku te je zaduženo za „strateško nadgledanje procesa formuliranja politika“. Njegova dominacija očituje se u tome što ima ključnu ulogu u pokretanju dvogodišnjega *policy* procesa i određivanju tema o kojima će se raspravljati na nižim instancijama. Nakon što u prvoj godini JPC pokrene inicijativu za formuliranje stranačkih politika, odgovornost za izradu specifičnih *policy* prijedloga preuzima osam povjerenstava u kojima sudjeluje između 18 i 22 predstavnika Nacionalnog izvršnog odbora, *National Policy Forum*a i laburističke vlade. Povjerenstva primaju i razmatraju *policy* prijedloge koji dolaze sa svih razina stranačke organizacije – od individualnih članova, dužnosnika, stručnjaka, lokalnih podružnica kao i različitih pridruženih organizacija – nakon čega sastavljaju izvješća s komentarima i prijedlozima koja upućuju na razmatranje JPC-u. Odbor može tako definiranim *policy* prijedlozima slobodno dodati svoje komentare i preporuke koje prosljeđuje NPF-u na raspravu. NPF se nalazi na vrhu višerazinskog *policy* procesa, a glavni mu je zadatak da nadgleda razvoj cjelovitog *policy* programa iz kojega nastaje laburistički izborni program za naredne parlamentarne izbore.⁶⁵ Iz toga se može zaključiti kako u novoj stranačkoj arhitekturi koju je Blair izgradio nakon 1997. NPF predstavlja posljednju instanciju na kojoj se prijedlozi stranačkih politika mogu modificirati ili zamijeniti alternativnim prijedlozima, dok je uloga stranačke konferencije svedena samo na završnu ratifikaciju stranačkog programa bez mogućnosti predlaganja vlastite agende.⁶⁶

Centralizacija procesa političkog odlučivanja i formuliranja laburističkih politika očitovala se u tome što je stranačko vodstvo uspostavilo čvrstu kontrolu nad određivanjem dnevnog reda i tema koje mogu postati predmet rasprave; osiguralo je sebi manevarski prostor za usmjeravanje tijeka rasprave i sprječavanje artikulacije unutarstranačke opozicije; uspostavilo je nadležnost nad interpretacijom ishoda višerazinskih konzultacija i formuliranjem prijedloga o kojima se raspravlja na konferenciji (Webb, 2000: 205). Iako je

⁶⁴ JPC se sastoji od 32 člana: osam članova dolazi iz Nacionalnoga izvršnog odbora, osam iz vlade, devet iz NPF-a, dok su preostalih sedam najviši stranački dužnosnici, uključujući premijera koji predsjedava tim tijelom, zamjenika premijera, tajnika stranke i vođu laburističke stranke u Europskom parlamentu (Quinn, 2005: 84-85).

⁶⁵ NPF je razmjerno malo stranačko tijelo u kojemu sjede 184 stranačka predstavnika laburističkih podružnica, engleskih regija, Škotske i Walesa, sindikata, parlamentaraca, pridruženih organizacija, socijalističkih društava, lokalnih vijećnika i Nacionalnoga izvršnog odbora.

⁶⁶ Detaljnije analize Blairova strukturnog okvira *Partnership in Power* ponudili su Seyd, 1999; Detterbeck, 2005; Shaw, 2002b; Fielding, 2003; Ingle, 2008; Quinn, 2005; Webb, 2000; Heffernan, 2007.

novi *policy* okvir formalno omogućio „stvarnu uključenost i stvarne debate“ između vlade i svih razina stranačke organizacije, te je zbog svoga participativnog karaktera prividno omogućio običnim članovima značajniju ulogu u stvaranju stranačkih politika (više u Seyd i Whiteley, 2002: 24), u praksi se pokazalo kako su nove procedure uvelike olakšale uspostavu dominacije stranačkog vodstva nad *policy* procesom zbog nekoliko razloga. Prvo, ograničen broj članova NPF-a, kao i činjenica da se gotovo tajnovito sastaje dva do tri puta godišnje, znači kako vrlo mali broj članova zna za njegovo postojanje i rezultate njegovih rasprava. Drugo, financijski resursi, stručno znanje, vrijeme i informacije nejednako su raspodijeljeni između ključnih aktera u novom procesu formuliranja politika. Na sastancima *policy* povjerenstava i u radionicama NPF-a očita je supremacija stranačkog vodstva koje nameće inicijalne nacрте stranačkih politika i određuje granice do kojih se politike mogu mijenjati kroz rasprave. Presudnu ulogu imaju moderatori koji usmjeravaju tijekom rasprava, vode zapisnike koji kasnije postaju osnova za stvaranje konačnog izvješća, a u njima bilježe samo opće dojmove i svoje interpretacije iznesenih prijedloga te filtriraju svaki oblik kritike upućen na račun stranačkog vodstva.⁶⁷ Treće, iako je godišnja konferencija zadržala formalnu ulogu političkog suverena unutar nove organizacijske arhitekture Laburističke stranke, njen je stvarni utjecaj posve marginaliziran, čime je pretvorena u tijelo koje samo potvrđuje prethodno donesene odluke. Slična sudbina zadesila je i Nacionalni izvršni odbor koji je izgubio svaki oblik nadležnosti nad *policy* procesom, čime je postao obično administrativno tijelo s vrlo nejasnima i općenito određenim ovlastima. Osim toga, reformirana je i njegova struktura te je broj članova povećan s 29 na 32, čime su sindikati izgubili većinu u tom tijelu, dok je stranačko vodstvo uspostavilo glasačku nadmoć kroz sustav kooptiranja i *ex officio* imenovanja (Quinn, 2005: 146-148; vidi i: Seyd, 2002).

Druga važna dimenzija Blairove strategije stranačke transformacije odnosila se na jačanje utjecaja običnih članova i uvođenje plebiscitarnih obrazaca unutarstranačke demokracije. Povećanje broja članova Laburističke stranke bilo je osnovna pretpostavka modernizacijskog projekta i kamen temeljac na kojem je Blair mogao graditi centraliziranu stranačku strukturu. Velika članska baza jamčila je stabilan priljev financijskih sredstava koja su neophodna za normalno funkcioniranje stranke, ali je predstavljala i nepresušan izvor legitimacije stranačkog vodstva. Blair je stoga ulagao znatne stranačke resurse kako bi privukao nove članove, jamčeći im da će imati izravan utjecaj na oblikovanje stranačkih politika i izbor najviših stranačkih dužnosnika (Seyd i Whiteley, 2004b; vidi i: Seyd i

⁶⁷ Moderatore određuje stranačko vodstvo i riječ je uglavnom o visokopozicioniranim stranačkim dužnosnicima.

Whiteley, 1995). Analizirajući Blairovu fanatičnu predanost demokratizaciji Laburističke stranke, britanski politolog Patrick Seyd istaknuo je četiri ključna čimbenika koji su stajali iza takvoga ciljanog osnaživanja individualnih članova. Prvo, uspostavljajući izravnu vezu s pojedinačnim članovima i uključujući ih u procese donošenja odluka, stranački vođa pokazuje kako su otvorenost i participacija najvažniji mehanizmi kojima se može obnoviti narušena legitimnost stranke i smanjiti njen demokratski deficit. Drugo, sudjelovanje članova u donošenju odluka može poslužiti kao sredstvo kojim stranački vođa pokazuje javnosti da ima potpunu kontrolu nad svojom strankom. Treće, širenjem prava glasa na sve članove vođa može zaobići srednju razinu stranačke organizacije koja se nalazi pod kontrolom stranačkih aktivista, čime delegitimira njihove pozicije i onemogućuje njihova nastojanja da svojim radikalnim djelovanjem ugroze stabilnost stranke i naštetu njenima izbornim izgledima. Četvrto, stranački vođa može koristiti članove kao besplatnu radnu snagu tijekom izbornih kampanja, ali i kao stabilan izvor financijskih resursa (Seyd, 1999: 385-386).

Tablica 6: *Individualno članstvo u tri najveće britanske stranke 1983.–2010.*

	Konzervativna stranka	Laburistička stranka	Liberalni demokrati*
1983.	1.200.000	295.000	145.000
1987.	1.000.000	289.000	138.000
1992.	500.000	280.000	101.000
1997.	400.000	405.000	87.000
2001.	311.000	272.000	73.000
2005.	258.000	198.000	73.000
2010.	177.000	194.000	65.000

* 1983.–1987. koalicija Liberalne stranke i SDP-a; 1988. dvije su se stranke ujedinile u Liberalne demokrate.
Izvor: *McGuinness, 2012.*

Sukladno Blairovoj strategiji stranačke modernizacije, regrutiranje novih članova i primjena procedura izravne demokracije u unutarstranačkim procesima bili su usmjereni isključivo na jačanje pozicije stranačkog vođe. Eric Shaw smatra kako je laburističko vodstvo, slijedeći tako definiranu strategiju, sustavno iskorištavalo organizacijski paradoks modernih političkih stranaka po kojem su potpuno demokratizirane stranke izuzetno podložne središnjoj kontroli. „Centralizacija i širenje izravnog članstva zapravo su dvije uzajamno podupiruće strategije, budući da međusobno udružene ograničavaju ulogu posredničkih jedinica. (...) Unutarstranački sustav centraliziran je do te mjere da se razvio visoko-koncentriran mehanizam zapovijedanja i kontrole, dok u najvažnijim pitanjima vezanima za politike gotovo neizostavno prevladava volja stranačkog vodstva. Pojedinačni članovi imaju pravo

glasa, ali je sva inicijativa čvrsto u rukama stranačkog vodstva“ (Shaw, 2002b: 162-165).⁶⁸ Koristeći se inovativnima plebiscitarnim tehnikama političkog komuniciranja i odlučivanja, Blair je horizontalnu komunikacijsku mrežu koja je spajala stranačke podružnice, ogranke i izborne jedinice zamijenio vertikalnim komunikacijskim sustavom u kojemu je uspostavljena izravna i neposredovana veza između stranačkog vodstva i atomiziranog članstva. Takav plebiscitaran obrazac političkog vodstva dizajniran je tako da omogući legitimiranje odluka koje je stranačko vodstvo prethodno donijelo, bez ikakve mogućnosti deliberacije u koju bi bili uključeni svi članovi Laburističke stranke. „Moderna Laburistička stranka sve je više plebiscitarna organizacija. Njome dominira stranačko vodstvo, dok se individualne članove potiče na participaciju samo unutar vrlo ograničenog okvira koji je postavilo samo vodstvo. Članovi su u najvećoj mjeri isključeni iz procedure određivanja dnevnog reda i unatoč tome što se povremeno traži da podrže različite prijedloge, oni imaju male mogućnosti da utječu na pitanja koja se postavljaju na plebiscitima. Takva vrsta plebiscita treba omogućiti stranačkom vodstvu da legitimira svoje inicijative, a ne da aktivno uključi članove u proces donošenja odluka“ (Seyd i Whiteley, 2002: 177).

Blairovim dolaskom na čelo stranke individualni članovi dobili su priliku sudjelovati ne samo u izborima laburističkog vodstva i stranačkih kandidata za parlamentarne izbore, već i u glasovanjima na kojima se odlučivalo o stranačkim politikama i izbornim programima. Tako je na stranačkoj konferenciji 1994. Blair istaknuo svoju namjeru da reformira Statut stranke i izmijeni poznati Članak 4 (*Clause IV*) koji je tijekom cijeloga 20. stoljeća definirao laburiste kao socijalističku stranku koja se zauzima za „društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, distribuciju i razmjenu“. Aktivisti iz laburističkih podružnica otvoreno su se suprotstavili takvom prijedlogu smatrajući ga činom izdaje tradicionalnih socijalističkih vrijednosti, pa Blairu nije preostalo ništa drugo nego da zaobiđe ustaljene stranačke procedure donošenja odluka i legitimacijsku potvrdu svoje inicijative dobije na referendumskom glasovanju svih članova stranke. Stranačko vodstvo poslalo je svakom pojedinom članu primjerak prijedloga novog Članka IV s nedvosmislenim pitanjem: „Slažete li se da ovi iskazi trebaju biti prihvaćeni u stranačkim pravilima kao novi ciljevi i vrijednosti Laburističke stranke?“ Formalno gledajući, samo referendumsko glasovanje nije moglo izmijeniti stranački Statut, ali je iznimno povoljan rezultat Blair iskoristio na izvanrednoj stranačkoj konferenciji 1995. kao sredstvo pritiska na predstavnike lokalnih podružnica i sindikata da prihvate

⁶⁸ Shaw je taj sustav nazvao „novim demokratskim centrizmom“, a pod njim je podrazumijevao marginalizaciju predstavničkih procedura unutar Laburističke stranke, uvođenje plebiscitarnih tehnika te zaobilazjenje stranačke konferencije i aktivista u prilog uspostavljanja izravne veze sa širokom stranačkom bazom.

predložene promjene.⁶⁹ Nadalje, u pripremama za nadolazeće parlamentarne izbore, Blair je 1996. organizirao unutarstranački referendum na kojem su se članovi trebali izjasniti žele li podržati paket ključnih laburističkih politika na kojima će se temeljiti budući izborni program. Svaki pojedinačni član dobio je kratak sažetak predloženog programa koji je popraćen rečenicom „Podržavam izborni program Laburističke stranke, *New Labour, New Life for Britain*“, na koju se trebao izjasniti jednostavnim odgovorom DA ili NE. Referendumu je prethodio niz nacionalnih skupova i manifestacija, poznatijih kao „Put do izbornog programa“, na kojima je stranačko vodstvo nastojalo ojačati svoju poziciju i u neposrednom kontaktu uvjeriti članove da podrže izborni program. Cilj Blairove referendumske inicijative nije bio da uključi članove u proces formuliranja politika, već da mu osigura osobni mandat za vođenje stranke i države te da bude zaštita od kasnijih optužbi da je laburistička vlada iznevjerila vlastitu stranku (Fielding, 2003: 179). To je potvrdio i sam Blair, izjavivši kako će referendum omogućiti članovima da „prisegnu na aktivnu potporu laburističkom programu za vlast“, čime će se „otkloniti svaka sumnja u to jesmo li mi snažna i ujedinjena stranka“ (navedeno u: Seyd, 1999: 390).

Treća dimenzija organizacijske modernizacije Laburističke stranke pretpostavljala je uspostavljanje odlučnoga i snažnog vodstva koje je trebalo uvjeriti birače kako će stranka biti pod Blairovom čvrstom kontrolom. On je inzistirao na disciplini i lojalnosti koje su laburisti nužno morali projicirati prema javnosti i biračima, te je oštro kažnjavao svaki oblik neposlušnosti i samosvojnog djelovanja članova „kabineta u sjeni“. Smatrao je kako njegovo centralizirano upravljanje Laburističkom strankom treba biti posve suprotno „mlakome“ i neodlučnom stilu konzervativnog premijera Johna Majora koji nije bio sposoban spriječiti sukobe, frakcionaštvo i konačnu dezintegraciju Konzervativne stranke. U jednom intervjuu lijevo orijentiranom tjedniku *New Statesman* Blair je priznao kako su mnogi u stranci frustrirani modernizacijskim procesom, osobito zbog nepostojanja bilo kakvog oblika konzultacija i rasprave. Istaknuo je da učinkovito vodstvo nužno podrazumijeva centralizaciju procesa odlučivanja te da se stranka treba prilagoditi takvom tipu vodstva ili može jednostavno pronaći drugog vođu. „U modernima političkim strankama morate imati učinkovite načine donošenja odluka. Moj stav je uvijek bio: ako vam se ne sviđa vođa, riješite ga se i izaberite nekog drugog da odradi posao. Ali nemojte izabrati vođu i ne dopustiti mu da upravlja. To nije prihvatljivo u modernoj politici“ (navedeno u: Foley, 2002: 118).

⁶⁹ Osim konzultacijskog referenduma, Blair je tijekom nekoliko mjeseci prije izvanredne konferencije organizirao 35 skupova na kojima je sudjelovalo više od 30.000 laburističkih pristaša, a sve kako bi stvorio što širu legitimacijsku osnovicu koja će podržati nužne promjene (Seyd, 1998: 57).

Blair je svoju unutarstranačku „monarhijsku“ moć temeljio na formalnim ovlastima i privilegijama koje su mu pripadale kao vođi opozicijske stranke, ali i na nekoliko kontingentnih čimbenika koji su dodatno osnažili njegovu poziciju. Foley (2002: 109-111) smatra da je tu, prije svega, riječ o Blairovu strelovitu usponu do vrha Laburističke stranke koji je imao izravan učinak na uspostavljanje apsolutne dominacije nad strankom. Često se ističe kako je Blair uspješno napredovao u stranačkoj hijerarhiji unatoč tome što nije imao prethodnih iskustava u sindikatima ili javnom sektoru, niti je bio član unutarstranačkih frakcija koje su dominirale strankom tijekom 1970-ih i 1980-ih. Po svom porijeklu, obiteljskom odgoju,⁷⁰ obrazovanju i socijalnom statusu bio je ideološki autsajder u Laburističkoj stranci što mu je uvelike olakšalo rušenje tradicionalnih laburističkih dogmi i ideala, zbog čega je brzo stekao reputaciju modernizacijskog ikonoklasta.⁷¹ Blairova glavna prednost bila je ta što nije „rođen“ niti je „odrastao“ u stranci, zbog čega je njegova politička figura bila strano tijelo u tradicionalnome laburističkom okruženju. „Stranka je morala znati da ne blefiram. Ako nisu željeli novu Laburističku stranku, mogli su izabrati nekoga drugog. Birači su morali znati, ako budem njihov premijer, bit ću čovjek iz stranke, ali i oslobođen stranačkih veza“ (Blair, 2010: 96). Nadalje, njegov neupitan unutarstranački autoritet bio je uvelike uvjetovan i načinom izbora za stranačkog vođu. Reformiranje postupka za izbor laburističkog vođe i uvođenje demokratskog načela „jedan član – jedan glas“ stvorili su čvrsto uporište i legitimacijsku osnovicu njegova modernizacijskog projekta. Blairov status unutar stranke i njegove atraktivne liderske osobine omogućili su mu da ga birači povežu sa stvarnim i očekivanim političkim uspjehom, odnosno da postane personifikacija laburističkoga izbornog trijumfa. Osobni resursi kojima je raspolagao, poput opće popularnosti, reputacije glavnog modernizatora, upravljačkih vještina, urođenoga govorničkog talenta te empatijskog umijeća uvjeravanja i prezentiranja, proizveli su svojevrsan „Blairov efekt“ koji je bio jamac uspostavljanja čvrste i trajne veze između novih laburista i širega biračkog tijela.

Posljednja organizacijska dimenzija Blairova transformacijskog projekta polazila je od nužnosti konačnog raskida svih institucionalnih veza između sindikata i Laburističke stranke. Imajući u vidu brojne organizacijske probleme i niz izbornih neuspjeha koji su nastali kao

⁷⁰ Otac mu je bio član Konzervativne stranke i izgledan kandidat za parlamentarnog zastupnika tijekom 1960-ih.

⁷¹ Blair je izabran za parlamentarnog zastupnika 1983. u vrijeme kad ga se povezivalo s umjerenom laburističkom ljevicom. Već nakon sljedećih parlamentarnih izbora postao je član Kinnockova „kabineta u sjeni“, preuzevši dužnost glasnogovornika opozicijskog ministarstva za trgovinu i industriju, da bi zatim postao „ministar u sjeni“ zadužen za rad i zapošljavanje, a potom i unutrašnje poslove. Međutim, izvan okvira parlamentarnog života Blairov utjecaj bio je vrlo ograničen, što je bilo vidljivo iz rezultata ankete provedene 1992. među članovima Laburističke stranke, po kojima ga je samo tri posto ispitanika istaknulo kao potencijalnoga Kinnockova nasljednika. Unatoč tome, tijekom naredne dvije godine Blair je postao jedan od najvažnijih stranačkih dužnosnika.

posljedica toga patološkog simbiotskog odnosa, Blair je smatrao kako se Laburistička stranka pod svaku cijenu mora distancirati od sindikata i prestati biti talac njihovih ambicioznih vođa. Stoga je odlučio okončati stoljetnu laburističko-sindikalnu vezu i ukinuti povlašten položaj sindikalnih baruna u stranci, dok bi u budućnosti laburistička vlada surađivala i komunicirala sa sindikatima na isti način kao i sa svakom drugom interesnom skupinom. Blair je često naglašavao kako moderne političke stranke ne mogu održavati „posebne odnose“ s interesnim organizacijama jer time slabe svoje izborne potencijale i ugrožavaju stabilnost biračkih baza. U svom govoru na godišnjem kongresu krovne organizacije britanskih sindikata (TUC) 1995. nedvosmisleno je istaknuo kako sindikati od buduće laburističke vlade mogu očekivati samo pravedan tretman, ali ne i posebne privilegije (*fairnes not favours*), dok je konačna potvrda promijenjenih odnosa izražena u laburističkom izbornom programu 1997. u kojemu je eksplicitno navedeno kako Blairova vlada neće poništiti ključne elemente radikalne reforme sindikalnih organizacija koju je provela konzervativna vlada Margaret Thatcher. Takve duboke strukturne promjene rezultirale su značajnim smanjenjem financijskih prihoda Laburističke stranke, koja je tijekom cijeloga 20. stoljeća potpuno financijski ovisila o sindikatima. Neke procjene pokazuju da je 1983. gotovo 96 posto svih stranačkih prihoda dolazilo od sindikata, deset godina kasnije taj se udio smanjio na dvije trećine, u godini povratka na vlast 1997. iznosio je 40 posto, dok se 2003. smanjio na samo 27 posto (Webb, 2000: 237; Heffernan, 2003b: 127-128). Kako bi nadomjestilo neophodna financijska sredstva, laburističko vodstvo okrenulo se alternativnim izvorima financiranja, pa je tako uspostavljena nova interesno-pragmatična veza s poduzetničkim sektorom i privatnim donatorima koji su postali glavni financijeri stranke. Stranka je njegovala bliske odnose s bogatim biznismenima koji su joj osiguravali značajne donacije, redovito su organizirane ekskluzivne večere za članove koji su pomagali stranci s najmanje tisuću funti godišnje (*Thousand Club*) te se poticalo privatno financiranje ureda stranačkog vođe i drugih najviših laburističkih dužnosnika (Kavanagh, 1997: 535; vidi i Johnson, 1997: 495).

Osim organizacijske transformacije koja je potpuno promijenila lice Laburističke stranke, Blairova revolucijska modernizacija zahvatila je i njeno ideološko naličje. Laburistički modernizatori zahtijevali su simboličke promjene koje se prethodni stranački vođe nisu usudili provesti, pa je jedan od prvih Blairovih poteza bila promjena stranačkog statuta i revizija povijesnog Članka IV. Članak je predstavljao trajnu odrednicu stranačkoga ideološkog usmjerenja i strateških programskih ciljeva te je obvezivao Laburističku stranku

na sveobuhvatnu državnu kontrolu cjelokupnoga ekonomskog sektora (Hopkin, 2007).⁷² Potaknut rezultatima stranačkog istraživanja javnog mnijenja koji su ukazali na to da je većini birača Laburistička stranka još uvijek velika i nepredvidiva nepoznanica te da nisu uvjereni kako je novo vodstvo uspjelo značajnije promijeniti samu srž stranke, Blair je već tijekom ljeta 1994. svojim najbližim suradnicima izložio namjeru da izmijeni Članak IV. „Blair je tako postao prvi laburistički vođa nakon Gaitskella koji se otvoreno usprotivio statusu Članka IV kao formalnog iskaza stranačkih socijalističkih namjera. Poput Gaitskella, on je smatrao da je revizija Članka IV neophodna ne samo u svjetlu važnih ekonomskih i socijalnih promjena u Britaniji, nego i kao način izbjegavanja nesporazuma i lažnog predstavljanja (stranke). Poput Gaitskella, i novi laburistički vođa smatrao je reformu statuta Laburističke stranke važnim simbolom stranačke modernizacije“ (Jones, 2005: 103). Međutim, unatoč praktičnoj neprimjenjivosti temeljnih odrednica samog članka, stranačka ljevica smatrala je kako će najavljene promjene uzrokovati apokaliptički kraj Laburističke stranke. Za mnoge na stranačkoj ljevici socijalizam je bio moguć samo uz značajno društveno vlasništvo, te su očuvanje četvrtog članka stranačkog statuta vidjeli kao sredstvo za održavanje te ideje na životu (Fielding, 2003: 75; Gamble, 2010: 643).⁷³ Samo dva dana nakon stranačke konferencije 1994. na kojoj Blairov prvi prijedlog reforme nije dobio potrebnu potporu delegata, radikalna ljevica pokrenula je kampanju „Obranimo Članak IV“ koja je bila usmjerena na mobilizaciju sindikalista, stranačkih aktivista i laburističkih zastupnika u Europskom parlamentu. Početkom 1995. unutarstranačka oporba sve je otvorenije iskazivala svoje protivljenje, pa je tako sredinom siječnja većina stranačkih europarlamentaraca sponzorirala objavljivanje članka u *Guardianu* koji brani četvrti članak, dok je jedan od potpisnika peticije, Ken Coates, izjavio da „Blair ne razumije mentalitet Laburističke stranke“ (Mandelson i Liddle, 1996: 224). Blair je bio svjestan da bi neuspjeh u „rušenju“ Članka IV i poraz u novome unutarstranačkom sukobu ozbiljno naštetili njegovu nedovoljno afirmiranom vodstvu, zbog čega je odlučio pokrenuti medijski eksponiranu kampanju te u izravnoj komunikaciji sa stranačkim članovima i pristašama osigurati potporu za najavljenу reformu.

⁷² Nakon što je postao laburistički vođa 1994., Blair je istaknuo kako je rješavanje problema nekompetentnosti Laburističke stranke u ekonomskim pitanjima jedan od njegovih najvažnijih prioriteta. Prethodne laburističke vlade neuspješno su upravljale zemljom u vremenima najtežih ekonomskih kriza 1960-ih i 1970-ih, kada je većina birača izgubila povjerenje u njihove sposobnosti. Stoga je revizijom Članka IV želio, na simboličnoj razini, razuvjeriti birače i pokazati im kako je nova Laburistička stranka spremna uhvatiti se u koštac s najvećim izazovima suvremene politike.

⁷³ Tako je Arthur Scargill, sindikalni vođa Nacionalnog udruženja rudara, u intervjuu za jedan britanski tjednik izjavio kako se „mi borimo za samu dušu naše stranke“. Odustajanje od gotovo svetog Članka IV bilo je za stranačku ljevicu jednako važno kao i traženje da „kršćanski fundamentalisti prestanu vjerovati u Boga“ (Campbell, 2007: 11).

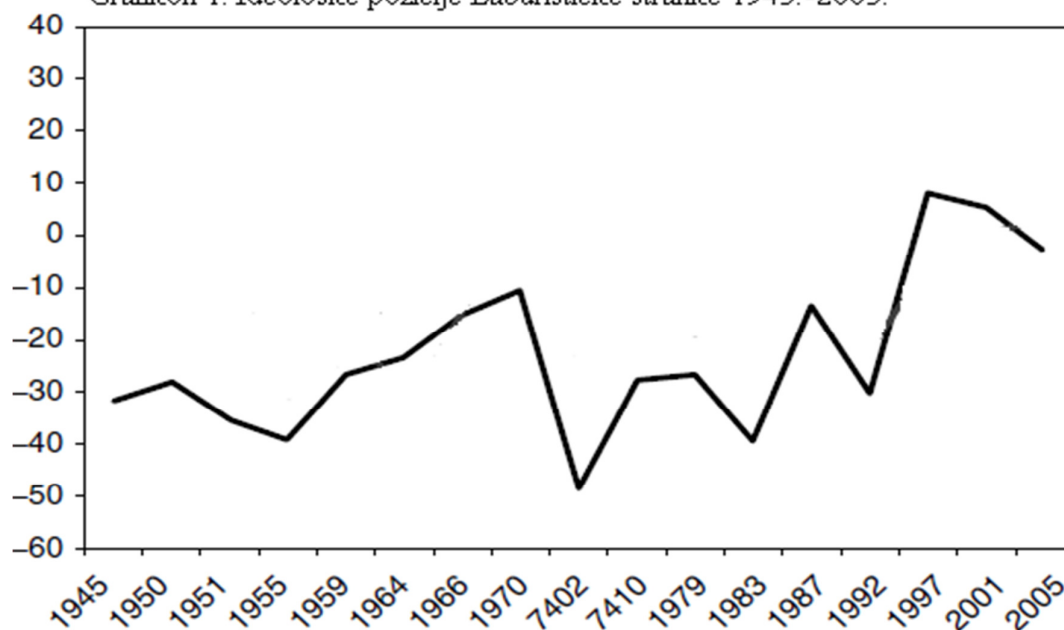
Vrhunac kampanje bio je unutarstranački referendum na kojemu je Blairovu inicijativu podržala premoćna većina od 85 posto članova stranke.⁷⁴ Nakon tako uspješne komunikacijske strategije i uvjerljive plebiscitarne podrške bilo je jasno da je sudbina Članka IV, o kojemu se odlučivalo na izvanrednoj stranačkoj konferenciji potkraj travnja 1995., sasvim izvjesna.⁷⁵ Revizionistički projekt prihvaćen je sa 65 posto glasova svih delegata, što je uključivalo 90 posto glasova predstavnika lokalnih stranačkih podružnica i 54,6 posto sindikalnih glasova.

Cilj revizije laburističke ideologije bio je da stranka postane poželjan izbor većini birača koji su tijekom prijašnjih izbornih ciklusa zbog pragmatičnih razloga glasovali za Konzervativnu stranku. Da bi usmjerio laburiste na put izbornog oporavka i uspjeha, Blair je smatrao kako stranka mora formulirati politike utemeljene na individualističkim vrijednostima s kojima se birači mogu poistovjetiti, što je podrazumijevalo prihvaćanje glavnih ideoloških odrednica Konzervativne stranke i njihovo kontekstualno prilagođavanje novima socioekonomskim, komunikacijskim i izbornim uvjetima. Osnovni problem laburističkog vodstva bilo je kontinuirano smanjivanje radničke klase, što je rezultiralo ograničavanjem izbornih potencijala Laburističke stranke, budući da je sve manji broj birača iskazivao lijeve ideološke preferencije. Blair je uvidio taj problem tijekom kampanje za parlamentarne izbore 1992. kada je, suprotno predizbornim istraživanjima koja su joj predviđala gotovo „siguran“ trijumf nad oslabljenim torijevcima, Laburistička stranka doživjela četvrti uzastopni poraz. „Mogu se jasno sjetiti trenutka kada sam spoznao da smo izgubili izbore. Obilazio sam tijekom kampanje Midlands (srednju Englesku, nap. a.) te sam posjetio sasvim običan privatni posjed u predgrađu. Sreo sam čovjeka koji je laštio svoju Ford Sierru. Bio je samozaposleni električar. Rekao mi je da je njegov otac uvijek glasovao za Laburističku stranku. I on je obično glasovao za laburiste. Ali sada je kupio svoju vlastitu kuću. Pokrenuo je svoj vlastiti obrt. Išlo mu je prilično dobro. 'Tako sam postao torijevac', rekao je. Taj čovjek koji je laštio svoj auto bio je sasvim jasan. Instinktivno je želio uspjeti u životu. I smatrao je da je naš instinkt da ga u tome spriječimo“ (navedeno u: Heath, Jowell i Curtice, 2001: 7).

⁷⁴ Važno je istaknuti kako je referendumskom glasovanju pristupilo samo 27 posto od ukupno 320.000 članova stranke, što je ukazivalo na to da je većina članstva bila nezainteresirana za unutarstranačka pitanja ili je jednostavno smatrala kako je sudjelovanje u referendumu nepotrebno zbog marginalne važnosti samog problema.

⁷⁵ Zanimljivo, konferencija je održana u vestminsterskoj *Methodist Central Hall*, istom mjestu gdje je izvorni Članak IV usvojen 1918.

Grafikon 1: Ideološke pozicije Laburističke stranke 1945.-2005.

Izvor: Klingemann i dr., 2006: 26.

Zajedno sa svojim najbližim suradnicima Blair je formulirao moderne centrističke politike koje su bile namijenjene britanskoj srednjoj klasi – *Middle England* – te je učinkovitom komunikacijskom strategijom tim politikama dao prepoznatljiv medijski izraz, privlačeći birače kratkima efektivnim porukama koje su najbolje oslikavale novi umjereni imidž stranke. Drugim riječima, on je bio odlučan u namjeri da reformiranjem laburističkih politika – porezne, monetarne, kaznene, o minimalnoj plaći, obrazovne, devolucijske, politike prema Sjevernoj Irskoj i Domu Lordova – oslobodi stranku tradicionalne „ideološke prtljage“ i pozicionira je bliže torijevcima, preuzimajući od njih dominaciju nad ideološkim centrom stranačkog natjecanja u kojemu su se odlučivali ishodi izbora. Blair je potaknuo Laburističku stranku da postane fleksibilnija, otvorenija i pomirljivija prema brojnim političkim, ekonomskim i socijalnim pitanjima koja su se smatrala izravnom političkom ostavštinom Margaret Thatcher. Tako je prihvatio njenu predanost slobodnom tržištu i vrijednostima privatnog poduzetništva; zadržao je većinu torijevskih reformi sindikalnog sustava; obvezao se na održavanje niskih stopa inflacije; obećao je poštivati fiskalne planove konzervativne vlade o zadržavanju niskih poreznih stopa i ograničene javne potrošnje tijekom prve dvije godine svoga premijerskog mandata; shvaćao je važnost individualizma i osobnih aspiracija; jasno je artikulirao probleme vezane za održavanje zakona i reda. Radikalna ideološka reforma omogućila je novoj Laburističkoj stranci da u kratkom roku počne projicirati imidž

modificiranog „tačerizma s ljudskim licem“, odnosno onoga što su neki analitičari nazvali „nježnijom verzijom tačerizma“, „neotačerizmom“ ili pridjevom „tačerovski“ (Fielding, 2003: 9). Centrističko repozicioniranje Blairove Laburističke stranke na ideološkoj osi lijevo-desno, koje je vidljivo u *Grafikonu 1* (linija pokazuje kretanje ideoloških pozicija stranke tijekom godina, gdje negativan rezultat podrazumijeva lijevu poziciju, dok pozitivan rezultat podrazumijeva desnu poziciju), potvrdilo je teze o drastičnom ublažavanju tradicionalne socijalističke retorike, eliminiranju radikalnih sadržaja iz stranačkih politika te formuliranju umjerenih političkih stavova i socijaldemokratskih vrijednosti koji su u skladu s modernim programima političkih stranaka lijeve provenijencije.⁷⁶

Kako bi pokazao da je njegova Laburistička stranka u osnovi koherentan ideološki projekt *sui generis*, koji se sadržajno razlikuje i od državnog socijalizma starih laburista i konzervativnog neoliberalizma Margaret Thatcher, Blair je propagirao političku filozofiju *Trećeg puta* koja je postala ishodište modernizirane socijaldemokracije. Laburistički modernizacijski revolucionari nisu prihvaćali klasičnu polarizaciju političkog natjecanja na ideološku ljevicu i desnicu, te je nova politička filozofija trebala predstavljati *Treći put* između individualnih sloboda i tržišne ekonomije kao ključnih liberalnih vrijednosti, s jedne strane, te socijalne pravde i državnog intervencionizma kao najvažnijih socijaldemokratskih vrijednosti, s druge strane. „Nova Laburistička stranka vjeruje da je moguće kombinirati ekonomiju slobodnog tržišta sa socijalnom pravdom; slobodu pojedinca sa širokim mogućnostima za sve; državnu sigurnost s učinkovitošću i kompetitivnošću; prava s odgovornošću; osobno samoispunjenje s jačanjem obiteljske zajednice; učinkovitu vladu i odlučno političko vodstvo s novima ustavnim rješenjima i novim odnosom povjerenja između političara i naroda; ljubav prema Britaniji s vizijom britanske budućnosti u Europi“ (Mandelson i Liddle, 1996: 17). Blair je smatrao kako filozofija Trećeg puta nije ni neka aritmetička sredina između ljevice i desnice, ni najmanji zajednički nazivnik populističke politike. „Ona je izvoran, koherentan i stvarno uspješan pokušaj da se redefinira progresivna politika. Da se ona oslobodi zastarjele ideologije; da se njene vrijednosti primijene u novom svijetu; da se reformira uloga vlade i države; te da se stvori moderan odnos između odgovornosti građana i odgovornosti društva – potvrda blagostanja, mogućnosti i odgovornosti kao temeljnih odrednica snažnog društva“ (Blair, 2010: 231).⁷⁷

⁷⁶ Detaljnije usporedbe ključnih značajki tačerizma i blerizma vidi u: Bara i Budge, 2001; Norris i Lovenduski, 2004; Campbell i Rockman, 2001; Budge, 2004; 2008; Lipset, 2001.

⁷⁷ *Blerizam* kao ideologija formalizirana u reformskom planu *Trećeg puta* doživio je neuspjeh. *Treći put* trebao je ponuditi politike koje su suprotne staroj ljevici i novoj desnici. Ali upravo ta nemogućnost jasnog

3.4. Prezidencijalizacija Laburističke stranke na razini izbornog procesa

Prezidencijalizacijom stranačke organizacije stvorene su pretpostavke za pokretanje druge faze Blairova transformacijskog projekta koja je bila usmjerena na modernizaciju stranačkih komunikacijskih i izbornih strategija. Blairovo vodstvo otvorilo je vrata novoj eri političke komunikacije čije su glavne značajke profesionalizacija i centralizacija izbornih kampanja, oblikovanje strategije „stalne političke kampanje“, usvajanje modernih tehnika za ispitivanje javnog mnijenja, političko oglašavanje i odnose s javnošću, personalizacija stranačkih izbornih strategija te često pozivanje na plebiscitarne oblike političke odgovornosti uspostavljene između stranačkog vođe i birača. Blairova komunikacijska revolucija bila je pod izravnim utjecajem Clintonovih predsjedničkih kampanja iz 1992. i 1996. u kojima su se njegovi Novi demokrati koristili najsuvremenijim komunikacijskim tehnikama i organizacijskim rješenjima. Tako su se glavni laburistički izborni stratezi (primjerice, Philip Gould), koji su sudjelovali u Clintonovim kampanjama kao savjetnici i promatrači, imali priliku uvjeriti u učinkovitost izborne mašinerije Demokratske stranke, dok su neki od najistaknutijih Clintonovih savjetnika (Paul Begala, James Carville, Stanley Greenberg i George Stephanopoulos) aktivno sudjelovali u planiranju laburističke kampanje i operacionalizaciji njenih pojedinih faza. Gould je istaknuo kako je upravo Greenberg postavio temelje novog modela izborne strategije: „On je uspio potpuno artikulirati ono što sam ja uvijek instinktivno osjećao i vrlo nejasno opisivao. Radilo se o tome da ljevica može pobijediti samo kroz modernizirane stranke, preuzimajući vrijednosti za koje su mnogi smatrali da pripadaju isključivo desnici i, što je najvažnije, koje su ukorijenjene u nadanjima i težnjama običnih radnih ljudi“ (Gould, 1998: 172). Upravo je to bila najvažnija izborna lekcija koju je Blair naučio iz Clintonove pobjede na izborima 1992. – prava politička borba uvijek se vodi za glasove neodlučnih birača koji se nalaze u samom centru stranačkog nadmetanja, a ne za izbornu podršku tradicionalne stranačke baze koja bi ionako glasovala za laburiste. Zbog toga su neki britanski politički znanstvenici ustvrdili kako je došlo do „amerikanizacije“ odnosno „klintonizacije“ Laburističke stranke, podrazumijevajući pod time uvoženje politika i komunikacijskih tehnika iz SAD-a (Foley, 2000: 6; vidi i Gamble, 2010).⁷⁸

pozicioniranja stranačkog programa na ideološkom spektru lijevo–desno sputavala je Blaira da precizno definira svoj projekt. Analizu Blairova ideološkog naslijeđa ponudili su Randall i Sloam, 2009; vidi i Curtice, 2007.

⁷⁸ Do kraja 1990-ih trendovi „klintonizacije“ stranačkih kampanja i izbornog procesa proširili su se na gotovo sve zapadnoeuropske parlamentarne demokracije, pa je tako, primjerice, britanska politologinja Patricia Hogwood (2004) identificirala postojanje istovjetnih obrazaca u Schröderovom SPD-u.

Zasigurno najvažniji aspekt nove komunikacijske i izborne strategije odnosio se na tehniku kontinuiranog vođenja kampanje (*permanent campaign*) koja polazi od toga da se ishod izbora ne odlučuje tijekom četiri tjedna službene kampanje, nego u mjesecima i godinama koji prethode izborima. Sveopća prisutnost i društveno značenje masovnih medija omogućili su političkim strankama da se između dva izborna ciklusa u najvećoj mjeri posvete vođenju izborne kampanje, osobito ako je riječ o oporbenim strankama koje nisu opterećene odgovornošću za vlast. Tako Pippa Norris navodi da je Laburistička stranka počela kampanju za parlamentarne izbore 1997. odmah nakon što je Blair izabran za stranačkog vođu, stavljajući naglasak na centralizirano vođenje kampanje u onima izbornim okruzima u kojima se nalazilo ciljano biračko tijelo. Stranačko vodstvo formiralo je radnu skupinu koja je imala zadatak osigurati izbornu potporu pet tisuća neodlučnih birača koji su na prethodnim izborima glasovali za konzervativce u svakome od devedeset ciljanih marginalnih izbornih okruga. S onim biračima koji su u tim okruzima identificirani kao potencijalni laburistički obraćenici kontaktirali su stranački volonteri, nastojeći ih osobno uvjeriti u to da glasuju za Laburističku stranku. „Godinu dana ranije Margaret McDonagh izradila je detaljnu bazu podataka o obraćenicima, tako da je Millbank imao nacionalnu bazu ključnih birača, uglavnom ljudi koji su 1992. glasovali za konzervativce ili liberale i koji su sada bili spremni promijeniti stranu. Oni su bili naše primarne mete, zajedno s biračima koji su bili laburisti, ali su htjeli apstinirati – uglavnom mladi ljudi“ (Gould, 1998: 309). Početkom siječnja 1997. stranačka središnjica poslala je personalizirana motivacijska pisma za izlazak na izbore svakoj od ciljanih skupina birača, dok su mladi birači dobili posebne Blairove video poruke. Laburistički kandidati u marginalnim izbornim okruzima dobili su naputak stranačkog vodstva da osobno kontaktiraju s najmanje tisuću neodlučnih birača, a sve prikupljene informacije slali su Philipu Gouldu koji je na temelju toga oblikovao prezentacijske poruke Laburističke stranke (Norris, 1998: 127; vidi i Pattie i Johnston, 2009).

Na komunikacijske zahtjeve koji su dolazili iz kompleksne političke i socijalne okoline Laburistička stranka je odgovarala koristeći se uslugama spin doktora, istraživača javnog mnijenja, komunikacijskih operativaca i marketinških stručnjaka. Tako je laburistički izborni strateg i glavni stranački *pollster* Philip Gould od kraja 1993. sustavno provodio istraživanja javnog mnijenja koristeći se metodom fokusnih grupa. Riječ je o tehnici koja se uobičajeno koristi u oglašavanju i odnosima s javnošću, a kao dio stranačke izborne strategije podrazumijevala je analizu reakcija male grupe od osam birača na laburističke politike, ideje i inicijative. Njena važnost u modernoj politici sastajala se u tome što je „omogućavala političarima da izravno čuju glasove birača“ (Gould, 1998: 326). Gouldova istraživanja i

analize stoga su imali ključnu funkciju u procesu formuliranja stranačkih politika i oblikovanju laburističkih strategija budući da su se temeljili na stavovima birača o svima važnim stranačkim pitanjima.⁷⁹ Nadalje, iznimno značajnu ulogu u moderniziranoj Laburističkoj stranci imali su spin doktori, koji su kao medijski stručnjaci i komunikacijski savjetnici, iskorištavali medije za stvaranje povoljne slike o stranci.⁸⁰ Tijekom prvih nekoliko godina Blairova vodstva zasigurno najutjecajniji spin doktor bio je bivši televizijski producent Peter Mandelson, koji je zbog svoje iznimne vještine u manipulaciji medijima dobio nadimak *Princ tame*. Mandelson je bio pravi tvorac laburističke komunikacijske strategije, polazeći temelje projekta *New Labour* još od sredine 1980-ih, u vrijeme inkrementalnih reformi Neila Kinnocka.⁸¹ Osim njega, presudnu ulogu u izgradnji uspješne laburističke komunikacijske strategije i stvaranju stranačkoga propagandnog stroja imao je bivši tabloidni novinar Alastair Campbell, koji je u kratkom roku uspio preokrenuti negativne medijske trendove koji su pratili stranku još od teškoga izbornog poraza 1979.⁸² On je od početka prihvatio sve revolucionarne promjene i ideje koje je Blair nastojao ostvariti u stranci, a jednom od najvažnijih pokazala se potreba da osigura potporu konzervativnih medija, posebice onih koji su bili dio medijskog carstva Ruperta Murdocha.⁸³ S istančanim osjetom za tabloidno novinarstvo, Campbell i Mandelson shvaćali su važnost stalne kampanje koja ne počinje danom kada premijer posjeti Kraljicu, već je birače trebalo kontinuirano „bombardirati“ novim *policy* inicijativama, pokazivati im promijenjeno lice stranke i stalno ih uvjeravati u vjerodostojnost laburista koji su sposobni preuzeti vlast.

⁷⁹ O Gouldovoj ulozi gura modernizirane Laburističke stranke vidi: Shaw, 2007.

⁸⁰ Spin doktori su važni stranački operativci koji novinare opskrbljuju povoljnim interpretacijama određenih događaja te na taj način manipuliraju medijskim sadržajima s ciljem maksimizacije stranačkih izbornih izgleda. S obzirom na svoje neformalne unutarstranačke pozicije, oni imaju značajnu političku moć i utjecaj čime dodatno pridonose centralizacijskim tendencijama u stranci.

⁸¹ S urođenim talentom za politiku Mandelson je bio pravi revolucionar robespjerovskog tipa. No njegov je glavni problem bio taj što je uvijek igrao ulogu trećeg čovjeka. Naime, neposredno nakon Smithove smrti i početka modernizacije, Mandelson je bio treći čovjek u odnosu na Blaira i Browna, da bi potom s usponom Alastaira Campbella kao najbližega Blairova savjetnika i sve češćim sukobima na relaciji Blair–Brown ponovno pao u drugi plan. O njegovoj ulozi u izgradnji nove Laburističke stranke vidi Mandelson, 2010.

⁸² Izvrsnu Campbellovu političku biografiju napisali su Peter Osborne i Simon Walters (2004).

⁸³ Shvaćajući važnost medija u oblikovanju javnog mnijenja, mobilizaciji birača, utjecaju na biračke preferencije i personalizaciji izbornog natjecanja, Campbell i Blair smatrali su kako dio laburističke komunikacijske i izborne strategije mora biti zadobivanje povjerenja medijskih kuća koje su tradicionalno bile sklone Konzervativnoj stranci. S tim su ciljem održali sastanak s najvećim medijskim mogulom Rupertom Murdochom u mondenom privatnom ljetovalištu na australskom otoku Hayman 1995., što su mnogi u Laburističkoj stranci shvatili kao čin izdaje laburističkih vrijednosti. Usprkos tome, rezultat njihovih napora bio je vidljiv već prvog dana kampanje kada je na naslovnici najtiražnijega dnevnog lista *The Sun* objavljena nedvosmislena poruka „The Sun Backs Blair“, dok je tijekom kampanje Laburistička stranka dobila potporu šest od jedanaest nacionalnih dnevnih listova i naklonost većine elektronskih medija. Više o tome vidi u: Norris, 1998; Coleman, 1998; Seymour-Ure, 2002; Gavin i Sanders, 2003; Bartle, 2005. O odnosu Laburističke stranke i medija u izborima 2001. i 2005. vidi: Norris, 2005 i 2006.

Preseljenje laburističke središnjice iz *Kuće Johna Smitha* u nove prostrane urede u neboderu Millbank, samo godinu dana nakon Blairova preuzimanja Laburističke stranke, na simboličan je način označilo izgradnju nove stranačke izborne i komunikacijske strukture. Modeliran po uzoru na Clintonovu „ratnu sobu“ (*war room*), koja je formirana za potrebe predsjedničke kampanje 1992., novi zapovjedni i kontrolni centar Laburističke stranke okupio je na jednom mjestu prethodno dislocirane i atomizirane stranačke agencije i organizacijske jedinice, maksimalno iskorištavajući njihove potencijale i organizacijsku učinkovitost. Jezgru nove stranačke središnjice činio je najuži krug Blairovih suradnika i savjetnika – Peter Mandelson, Gordon Brown, Alastair Campbell, Philip Gould, Blairova osobna asistentica Anji Hunter, predstojnik njegova ureda Jonathan Powell, stranački *policy* strateg David Miliband, tajnica zadužena za institucionalne odnose Sally Morgan i pisac Blairovih govora Peter Hyman. Oni su, uz pomoć dvjestotinjak stranačkih zaposlenika, koordinirali izbornu kampanju na nacionalnoj razini, održavajući stalne komunikacijske veze s laburističkim kandidatima i stranačkim operativcima na terenu.⁸⁴ Opremljen bogatima istraživačkim materijalima, *policy* dokumentima, bazama podataka, anketnim podacima te visokotehnološkom analitičkom i komunikacijskom opremom, laburistički izborni stožer bio je ključan logistički, menadžerski i prezentacijski instrument Blairova projekta. Millibank je ubrzo postao sinonim za profesionalizam i organizacijsku sofisticiranost, simbolizirajući novi obrazac upravljanja strankom koji naglašava supremaciju laburističkog vođe i njegova ureda, centraliziranu kontrolu nad stranačkim komunikacijama i discipliniranu privrženost Blairovu projektu (više vidi u: Kavanagh, 2001: 6; Foley, 2000: 159-161; Ingle, 2008: 86; Whiteley i Seyd, 2003: 640; Bartle, 2002: 185). Prema riječima Philipa Goulda, cilj je bio usmjeravati cjelokupan proces izborne kampanje isključivo iz ureda stranačkog vođe: „Mora postojati jedan ultimativan izvor koji rukovodi kampanjom, i to mora biti stranački vođa... Operativni centar kampanje trebao bi nedvojbeno biti uspostavljen u uredu stranačkog vođe“ (Gould, 1998: 241-242). Zasižno najvažnije oruđe u Millbankovu arsenalu bio je *Excalibur* ili EFS (*Electronic Filing System*) – velika digitalna baza govora, komentara, *policy* izjava, statističkih podataka i medijskih izvještaja koji su omogućavali stranačkim stratezima brzo pobijanje torijevskih napada i inicijativa (ta je tehnika poznata kao *rapid rebuttal*). Osnovna je logika bila ne dopustiti konzervativcima da preuzmu inicijativu, te se na svaki njihov potez reagiralo u vrlo kratkom roku jer se smatralo da odugovlačenje s odgovorom može nanijeti veliku štetu i dovesti do nagle promjene biračkih preferencija. „Svijet politike krcat je

⁸⁴ „Političku sociologiju“ laburističkih profesionalaca i stalnih zaposlenika u Millbanku analizirali su Paul Webb i Justin Fisher (2003).

tvrdnjama koje nisu istinite, ali se smatraju istinitima budući da se na njih nije učinkovito odgovorilo. Svaka nepobijena laž postane prihvaćena kao istina. Morate uvijek odbiti politički napad jer će vam u suprotnom naštetiti. I to morate napraviti trenutno, najbolje za nekoliko minuta, najkasnije nekoliko sati, i s obranom koja je utemeljena na činjenicama. To je bila glavna svrha koju su kompjutor *Excalibur* i *Rapid Rebuttal Unit* imali u Millbanku“ (Gould, 1998: 295).

Službena četverotjedna izborna kampanja bila je vrhunac Blairova modernizacijskog projekta kojim je biračima htio pokazati potpuno promijenjeno lice Laburističke stranke.⁸⁵ Pragmatično iskorištavajući plebiscitarne tehnike političke komunikacije i pozivajući se na svoj autsajderski status unutar stranke, Blair je nastojao sklopiti osobni ugovor s britanskim narodom kojim bi jamčio ispunjenje stranačkih izbornih obećanja te uspostavio osobnu odgovornost za rezultate Laburističke stranke na vlasti. Povodeći se za primjerima Clintonova „Novog sporazuma“ (*New Covenant*) iz predsjedničke kampanje 1992. i Gingrichova republikanskog „Ugovora s Amerikom“ (*Contract with America*) iz izborne kampanje za Kongres 1994., dao je deset obećanja koja su se odnosila na ključne laburističke politike – obrazovnu, socijalnu, devolucijsku, zdravstvenu i poreznu.⁸⁶ Na taj se način stavio u središte političke odgovornosti i nadležnosti: „Ovo je moj sporazum s britanskim narodom. Sudite me po njemu. S ovim prestaje prebacivanje odgovornosti“ (navedeno u: Foley, 2000: 103; vidi i: Hindmoor, 2004). Istovremeno je u pozadini izborne kampanje Gould ekstenzivno testirao učinkovitost danih obećanja u svojim fokusnim grupama te je došao do zaključka kako su onâ skromnija i jednostavnija obećanja bila vjerodostojnija u očima birača. „Obećanja su bila djelotvornija od bilo čega drugoga što sam dotad testirao u politici. Ništa se nije moglo mjeriti s njima. Funkcionirala su zato što su bila izravno povezana s ljudskim životima; zato što su bila relativno mala, a što im je dalo vjerodostojnost; zato što se znala njihova cijena; i zato što su bila eksplicitan ugovor između birača i Tonyja Blaira. Činjenica da je on bio taj koji je dao obećanja, koji je ponudio ugovor, silno je pridonijela njihovoj snazi“ (Gould, 1998: 270). Kako bi biračima mogli ponuditi opipljiv dokaz laburističkih izbornih obećanja, stranački stratezi izradili su jamstvene kartice na kojima su istaknuli pet ključnih Blairovih ciljeva: smanjivanje veličine školskih razreda za djecu mlađu od sedam godina; skraćivanje kaznenih

⁸⁵ Analize rezultata parlamentarnih izbora 1997. i brojnih izbornih rekorda koje su laburisti postigli svojom trijumfalnom pobjedom vidi u: Norris, 1997; King, 1998a; Coates, 2005. O utjecaju izbornog sustava na Blairov izborni trijumf 2001. vidi: Curtice, 2001.

⁸⁶ Dan prije početka službene kampanje i predstavljanja izbornog programa Laburističke stranke 3. travnja 1997. snimljen je kratak promidžbeni film u kojemu je prikazano kako Blair u vrtu svoje kuće u Islingtonu rukom ispisuje ugovor s britanskim narodom. Sam izborni program bio je koncipiran kao tekstualni iskaz Blairove osobne vizije britanskog društva i države, na čijoj je naslovnici stajala samo Blairova slika.

postupaka za opetovane mlade prijestupnike; smanjivanje bolničkih lista za čekanje; zapošljavanje 250,000 mladih osoba; smanjivanje PDV-a na ogrjevne energente.⁸⁷

Snažna personalizacija izborne kampanje nastala je kao izravan strateški odgovor na zahtjeve makrosocijalnih čimbenika – smanjenog stupnja stranačke identifikacije i povećanog utjecaja modernih masovnih medija – za sve većom individualizacijom suvremenoga političkog života. Blair je smatrao kako se zbog slabljena stranačkih lojalnosti i nepostojanja snažnih ideoloških veza nužno povećava uloga političkih vođa u mobilizaciji birača i privlačenju njihovih glasova. „Stranke su još uvijek važne, ali slabljenjem stranačkih lojalnosti mnogo važnija postaje osoba stranačkog vođe. U određenoj mjeri to je razumljivo – zasigurno da su politike važne, kao i socijalni pokreti koji određuju ishode, događaji koji oblikuju sudbinu – ali s vremenom ljudi počnu smatrati kako je razlikovanje lijeve i desne sve manje značajno, oni misle da su politike otvorene za promjene te znaju da programi i izborni manifesti ne mogu predvidjeti kako će netko reagirati na događaje. Ako politike nisu jasno definirane i usklađene, onda su karakter, dopadljivost i osobnost stranačkog vođe od najveće važnosti. Oni mogu odrediti ishod izbora, i to je sada velik, ako ne i najveći, čimbenik“ (Blair, 2010: 52). Blair je bio jedan od najvažnijih izbornih aduta Laburističke stranke s obzirom na to da je, prema riječima Anthonyja Kinga, imao profil savršenoga stranačkog vođe – bio je mlad, neopterećen klasnim podjelama, nije imao veze sa sindikalnim pokretom i nije bio ograničen ideološkom prtljagom (King, 1998b: 201). Upravo je to proizvelo svojevrsan „Blairov izborni efekt“, budući da su neka istraživanja pokazala da je isključivo zahvaljujući njegovima liderskim osobinama Laburistička stranka na izborima 1997. osvojila 273.000 dodatnih glasova, što je preračunato u mandate na razini svih izbornih jedinica značilo šest dodatnih mjesta u parlamentu (Bartle, Crewe i King, 1997; navedeno u: Webb, 2000: 148). Webb smatra da s obzirom na laburističku parlamentarnu većinu od 179 mandata to i nije bio neki poseban doprinos, ali može se zamisliti situacija u kojoj taj broj dodatnih mandata može odlučiti konačan ishod izbora.⁸⁸ Blair je nastavio učvršćivati svoj plebiscitarni odnos s biračima i nakon što je preuzeo premijerski položaj, pa je tako neposredno poslije pobjede na svibanjskim izborima najavio održavanje redovitih mjesečnih

⁸⁷ Na jamstvenim karticama je s jedne strane stajala Blairova slika ispod koje je pisalo „Sačuvajte ovu karticu i vidjet ćete da mi ispunjavamo svoja obećanja“, dok su se s druge strane nalazila sažeto navedena obećanja. Margaret McDonagh prvi put je vidjela takve kartice kad je sudjelovala u Clintonovoj predsjedničkoj kampanji u Kaliforniji, dok ih je za potrebe Blairove kampanje osmislio Peter Hyman (vidi: Gould, 1998: 271; Rentoul, 2001: 288).

⁸⁸ Podrobnije o utjecaju liderskih osobina na biračke preferencije i glasovanje u britanskoj politici vidi u: Bean i Mughan, 1989; Stewart i Clarke, 1992; Smith, 2009; Shephard i Johns, 2008. O politizaciji privatne sfere života političkih vođa vidi Pearce, 2001 i Langer, 2010, dok je o depersonaliziranoj verziji Blairova efekta pisao Crewe, 2001.

druženja s građanima diljem Velike Britanije na kojima će oni imati priliku postavljati pitanja i iznositi mišljenja o širokom spektru društvenih i političkih problema. Takav eksperimentalni obrazac izravne demokracije, nastao po uzoru na Clintonove „town meetings“, imao je samo jedan cilj – „omogućiti običnim ljudima da utvrde odgovornost običnih ljudi“ (Foley, 2000: 190).⁸⁹

3.5. Prezidencijalizacija Laburističke stranke na razini izvršne vlasti

Nakon uvjerljive pobjede na svibanjskima parlamentarnim izborima 1997., Blair je odlučio iskoristiti modernizacijski zamah koji se razvio tijekom uspješne transformacije Laburističke stranke i pretočiti prezidencijalizirane obrasce i procese, koji su se već bili učvrstili unutar stranačke strukture, u organizacijske poslove vlade i kabineta. On je smatrao kako su centralizacija procesa političkog odlučivanja i izgradnja snažne premijerske jezgre neophodni elementi na kojima će se temeljiti njegova dominacija nad tradicionalnim kabinetskim sustavom. Blairov monarhijski stil upravljanja, razvijen tijekom nekoliko godina opozicijskog djelovanja, pokazao se vrlo funkcionalnim i učinkovitim, ali je za posljedicu imao nastanak monocentričnog sustava moći u kojemu je laburistički „kabinet u sjeni“ bio posve marginaliziran. Glavnu logističku potporu modernizacijskom projektu osiguravao je Blairov stranački ured koji je raspolagao značajnim ljudskim i financijskim resursima, pa je tako početkom 1997. u njemu bio zaposlen gotovo jednak broj savjetnika i suradnika kao što ih je radilo za tadašnjega konzervativnog premijera Johna Majora. Nakon osvajanja vlasti Blair je doslovno preselio svoj tim najbližih suradnika u Downing Street, postavljajući ih na moćne ministarske i savjetničke položaje: Mandelson je postao ministar bez portfelja, Campbell glavni tajnik za odnose s javnošću, Powell predstojnik Ureda premijera, Morgan politička tajnica, Hunter posebna suradnica i Miliband šef Odjela za javne politike, dok su najuži krug oko premijera još činili Gould, Hyman i nekoliko imenovanih službenika za odnose s javnošću (Bennister, 2007: 331; Seldon, 2005: 261; Kavanagh, 2005: 8-9). Blair je svoju namjeru da preslika stranački *modus operandi* u organizacijsku strukturu izvršne vlasti najavio u govoru na skupštini Novinarskog društva u ožujku 1997., kada je izjavio kako „ljudi moraju znati da ćemo upravljati iz centra i vladati iz centra“ (Richards, 2008: 105). Blairove

⁸⁹ Tijekom prvih dvanaest mjeseci svoga premijerskog mandata, Blair je održao više od 80 javnih govora, 66 konferencija za tisak i medijskih intervjua, te je dao 23 izjave pred vratima Downing Streeta. Osim toga, kako bi se izravno obraćao javnosti i izbjegao nepotrebne medijske interpretacije, tijekom prve dvije godine na čelu vlade objavio je oko 150 potpisanih članaka u nacionalnim i međunarodnim tiskanim medijima u kojima je komentirao određene „teme dana“ (Kavanagh i Seldon, 2000: 282-283).

centralizacijske namjere najbolje je opisao Jonathan Powell, jedan od njegovih ključnih savjetnika, koji je tijekom susreta s najvišim državnim službenicima nekoliko tjedana prije početka izborne kampanje naglasio kako „ćete vidjeti promjenu iz feudalnog sustava barunâ u napoleonski sustav“ (Hennessy, 1998: 5; 1999: 1; 2001: 478). Pod time je podrazumijevao uspostavu sustava u kojemu će se odluke donositi u jednome zapovjednom i kontrolnom centru, a ne unutar samostalnih resora pojedinih ministara ili kolektivnim procesom deliberacije u kabinetu. Modernizacijska strategija predviđala je da Ured premijera u Downing Streetu 10 postane jezgra izvršne vlasti iz koje će se uspostaviti snažna kontrola nad kabinetom, ministrima, birokratskim aparatom, parlamentom, medijima i izvanparlamentarnom organizacijom Laburističke stranke, što je nužno podrazumijevalo značajno povećanje osoblja, osobito posebnih savjetnika premijera koji su imali ovlasti izdavati naredbe državnim službenicima, pa čak i ministrima.

U nastojanju da objasne strukturne promjene koje su postale zajednički nazivnik modernizirane Laburističke stranke i nove laburističke vlade, neki politički znanstvenici počeli su upotrebljavati nekonvencionalan analitički pojam „prezidencijalizacija“, koji je vrlo brzo postao središnji element suvremenoga političkog diskursa u britanskoj parlamentarnom sustavu (Foley, 2000; 2004; 2008; vidi i Smith, 2003: 60).⁹⁰ Jedna strana „prezidencijalizacijske medalje“ ukazuje na snažnu koncentraciju moći u rukama stranačkog vođe odnosno premijera, dok druga strana pokazuje kako je došlo do slabljenja kolektivnog sustava odlučivanja koji je tradicionalno bio jedan od središnjih elemenata vestminsterskog modela demokracije. Neposredno nakon dolaska na vlast, Blair je sa svojim najbližim suradnicima počeo marginalizirati kabinetsku vladu, brzo je pretvarajući u „počasni“ element britanske konstitucionalne prakse. Zbog toga su brojni politički znanstvenici, politički komentatori, ustavni teoretičari, politički povjesničari, ministri i najviši državni službenici proglasili smrt kabinetske vlade, počelo se govoriti o njenom „virtualnom nestanku“ i zanemarivanju te slomu sustava kolektivne kabinetske odgovornosti (Bowles, King i Ross, 2007: 380; Brady, 1999: 214; Gray i Jenkins, 1999: 140; Hennessy, 2000; 2005a; Buckley, 2006; Driver i Martell, 2006: 137-169). „Neosporni su dokazi koji potvrđuju taj argument. Sjednice kabineta sada se održavaju samo jednom tjedno, one su kratke (prema riječima jednoga bivšeg ministra neke traju samo dvadeset minuta) i nisu ništa drugo nego obično informiranje ili prigoda da se potvrde odluke koje su već donesene. Takav razvoj događaja, pored Blairova stila političkog vodstva, često se koristi kao potpora za teoriju marginalizacije

⁹⁰ O promijenjenim percepcijama britanske parlamentarne demokracije i njenim usporedbama s američkim predsjedničkim sustavom vidi: Epstein, 1994; Judge, 1993; 2004; Watts, 2003; Jones, 2005.

kabineta i pridonosi općem uvjerenju da je kabinetska vlada za sve namjere i svrhe mrtva“ (Buckley, 2006: 84-85).

Prema riječima Lorda Robina Butlera, bivšega tajnika kabineta i najvišega državnog službenika, kabinet je pod Blairom degenerirao u tijelo iz 18. stoljeća u kojemu se jedanput tjedno sastaju „politički prijatelji“ kako bi u neformalnoj atmosferi raspravljali o stvarima o kojima su odluke već donesene na nekome drugom mjestu (Hennessy, 1998: 4; Bennister, 2007: 334; vidi i Bennister, 2008). Za razliku od svojih prethodnika, Blair je sve rjeđe sazivao sjednice kabineta, one su trajale sve kraće i na njima je distribuirano sve manje dokumenata. Tako su tijekom prvih osam mjeseci nove laburističke vlade članovi kabineta donijeli samo jednu kolektivnu odluku, dok su podaci koje je iznio Lord Butler jasno ukazivali na dubinu propasti kabinetskog sustava: tijekom 1940-ih kabinet se prosječno sastao 87 puta godišnje i na sjednicama se raspravljalo o 340 dokumenata; tijekom 1970-ih kabinet se prosječno sastao 60 puta i raspravljalo se o 140 dokumenata; dok se krajem 1990-ih kabinet nije sastao više od 40 puta godišnje i raspravljalo se samo o 20 dokumenata (navedeno u: Rhodes, 2007: 98; Bennister, 2009: 169-170; Bevir, 2006: 6). Blair je u jednome novinskom intervjuu, objašnjavajući zašto sjednice kabineta u prosjeku ne traju dulje od četrdeset minuta, istaknuo kako mu je „Roy Jenkins pričao o laburističkim kabinetima tijekom 1960-ih, kada su sjednice kabineta trajale po dva dana. Možete li zamisliti kako bi danas bilo obavljati posao na taj način? Vlada bi naprosto propala! Smatram da je većina stvari koje sam napravio – snažan centar, jamstvo da se premijerove zapovijedi provode – jednostavno neizostavan dio moderne vlade. Uopće se neću ispričavati za to“ (navedeno u: Hennessy, 2002: 20-21).⁹¹ Osim toga, Blair je s grupom najbližih suradnika donio brojne odluke o kojima nikad nije obavijestio kabinetske ministre, niti su oni imali priliku o njima raspravljati. Među njima su se posebno isticale odluke o davanju nezavisnosti *Bank of England*, o nastavku izgradnje *Millennium Domea*, o odgodi ulaska u euro zonu, o smanjivanju prava samohranih roditelja, o smanjivanju broja nasljednih *peerova*, o odgodi referenduma o europskom ustavu i o sudjelovanju britanske vojske u rat u Iraku (Bever, 2006: 6; Kettell, 2006: 22; Kavanagh, 2007: 11).⁹²

⁹¹ Zbog kratkog trajanja sjednica kabineta među ministrima se proširila ironična šala: „Zašto se čaj poslužuje samo polovici kabineta? Zato što je sastanak gotov prije nego što se uspije poslužiti drugoj polovici“ (Rawnsley, 2001: 52).

⁹² Davanje ovlasti središnjoj banci da regulira kamatne stope bila je jedna od prvih odluka koju je Blair, u dogovoru s ministrom financija Brownom, donio neposredno nakon preuzimanja vlasti. Tadašnji tajnik kabineta Lord Butler iskazao je svoje zaprepaštenje takvim načinom odlučivanja, te je upozorio Blaira kako bi o tom pitanju trebali raspravljati svi ministri. Blair mu je na to odgovorio da „to nije način kako mi radimo. Oni će se složiti. Kabinet neće protusloviti toj odluci“ (navedeno u: Rawnsley, 2010: 65; o toj temi vidi i Burnham, 2001). Sličan obrazac primijenjen je i u donošenju odluke o nastavku izgradnje *Millennium Domea*, ekstravagantnoga

Umjesto kabinetskog sustava kolektivnog odlučivanja i odgovornosti Blair je izgradio neformalan i zatvoren sustav u kojemu su se odluke donosile dvostranim dogovorima premijera i pojedinih ministara ili u malima neformalnim *ad hoc* grupama koje su činili premijer, njegovi najbliži savjetnici i pojedini ministri. On je preferirao takav obrazac donošenja odluka koji ga je učinio uspješnim vođom Laburističke stranke tijekom nekoliko godina opozicijskog djelovanja (Kavanagh i Seldon, 2000: 77; Seldon, 2005: 432). Mandelson i Liddle objasnili su učinkovitost tog sustava, ističući da su „bilateralni i *ad hoc* sastanci, koje opslužuje osoblje iz Ureda premijera, dobra ideja zato što su mali, praktični te okupljaju ljude sa stvarnim interesima i važnošću, koji mogu brzo donositi odluke. Oni mogu uspješno koegzistirati s formalnima kabinetskim odborima“ (Mandelson i Liddle, 1996: 224). Dvostrani model odlučivanja tako je postao standardni operativni postupak u sustav izvršne vlasti, koji je dodatno osnažio Blairovu predominantnu poziciju. Richard Heffernan smatra da *bilateralizam* razgrađuje sustav izvršne vlasti, budući da se njime stvara niz koncentričnih krugova ili mreža koji postoje izvan tradicionalnih upravnih struktura. „Ministri sudjeluju u tim mrežama – oni su u koncentričnom krugu – samo ako mogu iskazati interes svog ministarstva ili ako ih pozove premijer. Oni su tada obvezni, suprotno principima kolektivne odgovornosti, podržati politike na koje ne mogu utjecati; i većina ih je sretna zbog toga. Primjerice, državni tajnik za zdravstvo rijetko je voljan ili rijetko može utjecati na odluke koje se tiču državnog tajnika za obranu i obratno. Premijer je, međutim, sposoban utjecati na takve odluke“ (Heffernan, 2005a: 613). Odgovarajući na pitanja članova parlamentarnog odbora (*Liaison Committee*), sam Blair je naglasio kako je takav stil političkog vodstva neophodan u modernoj politici. „Ja održavam redovite bilateralne inventure s ministrima. Ministarstva su, dakako, zadužena za formuliranje politika, ali u stvarnosti svaki moderan premijer želi znati što se događa u njegovoj vladi, odnosno nastoji pokrenuti reformski program na temelju kojega je izabran. (...) Time želim osnažiti centar, naravno. Ovo nije priznanje; ja to otvoreno zagovaram. Smatram da je to ispravna stvar. Ne mogu zamisliti da postoji premijer koji bi

izložbenog prostora u obliku kupole, napravljenog za potrebe obilježavanja početka novog tisućljeća. Iako je odluka o nastavku projekta konzervativne vlade već bila usuglašena između Blaira i Mandelsona, ministri su na sjednici kabineta u Blairovoj odsutnosti ipak raspravljali o tom pitanju te su neki čak izrazili svoje nezadovoljstvo, ali su u konačnici odlučili podržati premijera ne želeći mu se zamjeriti (Campbell, 2007: 212-213; Bennister, 2009: 170). Vrhunac takvog modela političkog vodstva bila je Blairova odluka da podrži američku vojnu intervenciju u Iraku, što je dovelo do teških političkih sukoba i prijepora, masovnih građanskih prosvjeda i ostavki nekih od najviših državnih dužnosnika. Tako se ministrica za međunarodni razvoj Clare Short u svome parlamentarnom govoru prilikom podnošenja ostavke vrlo kritički osvrnula na način donošenja te odluke. Ona je istaknula kako je glavni problem laburističke vlade „centralizacija moći u rukama premijera i vrlo malog broja savjetnika koji donose odluke na neformalan način bez odgovarajuće rasprave. Nažalost, sasvim je jasno da je kabinet postao, koristeći se Bagehotovim riječima, počasni dio ustava. Nema stvarne kolektivne odgovornosti zato što nema kolektiva, već samo zapovijedi odozgo koje idu na ruku loše promišljenim političkim inicijativama“ (navedeno u: Buckley, 2006: 83; vidi i: Norton, 2003b: 551; Sykes, 2009: 18).

sjedio u Downing Streetu i rekao: 'Neka rade što hoće, nije mi posebno stalo.' To nije stvaran svijet. U stvarnom svijetu odgovornost završava s premijerom; to je najvažniji položaj i tako bi trebalo biti. Kao što sam rekao, postoje vrlo konkretni razlozi zašto je centar ojačan na taj način. Budući premijeri mogu odlučiti da to naprave drukčije, ali imam neki osjećaj da će većina njih željeti zadržati osnaženi centar“ (Liaison Committee, 2001/2, paragraf 4 i 8; navedeno u Richards, 2008: 110-111).⁹³

Blair je tijekom prve dvije godine svoga premijerskog mandata održao ukupno 783 sastanka s pojedinim ministrima, dok je, za usporedbu, konzervativni premijer John Major tijekom istog razdoblja svoje vladavine održao 272 takva sastanka (Kavangh i Seldon, 2000: 278-279). Iako su se na tim sastancima donosile ključne strateške odluke, njihov neformalni karakter očitovao se i u tome što njima nisu prisustvovali državni službenici koji bi vodili zapisnike niti su o održanim sastancima napravljene službene zabilješke.⁹⁴ Huttonovo istražno povjerenstvo, koje je trebalo rasvijetliti okolnosti koje su dovele do smrti vladinog stručnjaka za nuklearno naoružanje Davida Kellyja nakon početka rata u Iraku, u tom je pogledu razotkrilo neformalnu prirodu Blairove vladavine. Odgovarajući na pitanja povjerenstva, Blairov ključni savjetnik Alastair Campbell istaknuo je kako nisu vođeni zapisnici sastanaka na kojima se raspravljalo o toj temi. Na pitanje smatra li to normalnim načinom rada, Campbell je odgovorio: „Da, mislio sam kako će mi to pitanje biti postavljeno, budući da ljudima izvana to može izgledati čudno, zato sam pogledao u svom dnevniku ta dva tjedna o kojima govorimo i uobičajen obrazac bile su prosječno tri pisane bilješke o sedamnaest sastanaka dnevno, osim ako to nisu bili zapisnici o sastancima s ljudima koji su u posjetu – predsjednik Nigerije ili nešto slično – ili ako je bila riječ o operativnim pojedinostima koje je trebalo proslijediti, primjerice nešto o financiranju škola“ (navedeno u: Hennessy, 2005a: 12; vidi i Bennister, 2007: 335). Mnogo kritičnije prema takvome, hermetički zatvorenom, sustavu donošenja odluka u Downing Streetu bilo je Butlerovo istražno povjerenstvo koje je nastojalo utvrditi vjerodostojnost obavještajnih podataka na temelju kojih je britanska vlada donijela odluku da podrži američku vojnu intervenciju u Iraku. Povjerenstvo je utvrdilo kako su svi kabinetski ministri bili informirani o događajima koji su prethodili vojnoj intervenciji,

⁹³ Žestokih kritika Blairova stila političkog vodstva nije nedostajalo. Tako je bivša laburistička državna tajnica za Sjevernu Irsku Mo Mowlam ustvrdila kako se „sve više i više odluka donosi u uredu premijera bez konzultacija s mjerodavnim ministrima ili državnim tajnicima“. Ona je kritizirala „centralizacijske tendencije i aroganciju ureda premijera“, osobito zbog toga što „nedostatna uključenost kabineta, parlamentarnih zastupnika, članova stranke i sindikata vodi do loših odluka“ (navedeno u: Bevir, 2006: 3; Rhodes, 2007: 97).

⁹⁴ Sastanci su se uglavnom održavali u premijerovoj radnoj sobi, gdje se uobičajeno moglo vidjeti Blaira kako, zavaljen na sofu, s podvrnutim rukavima i nogama podignutima na stolić, raspravlja sa svojim savjetnicima, ministrima i državnim tajnicima. Zato je taj cijeli neformalni sustav odlučivanja postao poznat kao *sofa government*.

ali sama „ratna“ politika nije bila kreirana u kabinetu i u kabinetskim odborima, koji se nisu ni jedanput sastali, već na brojnim „neformalnim i zatvorenim“ *ad hoc* sastancima pojedinih ministara i dužnosnika (ministra vanjskih poslova, ministra obrane, načelnika glavnog stožera oružanih snaga i šefa tajnih službi) s premijerom i njegovim savjetnicima. „U godini prije početka rata, kabinet je 24 puta raspravljao o politici prema Iraku kao specifičnoj agendi. Ona se pojavljivala i u raspravama o drugim pitanjima. Članovima kabineta su ponuđene, a mnogi su i primili, informacije o obavještajnom stanju u Iraku. Dakle, nije nedostajalo rasprave o Iraku; i informirani smo da je ona bila značajna. Ministarski odbor za obranu i prekomorske poslove nije se sastao. Suprotno tome, u razdoblju od travnja 2002. do početka vojne akcije održano je 25 sastanaka na kojima je sudjelovao mali broj ključnih ministara, dužnosnika i vojnih časnika koji su bili najintenzivnije uključeni u osiguravanje okvira za raspravu i donošenje odluka unutar vlade“ (Butler, 2004: 147; o tome vidi i: O'Malley, 2007; Hennessy, 2005b; Kettell, 2006; Humphreys, 2005).

Ključnu ulogu u izgradnji Blairova centra i upravljanju vladinom mašinerijom imali su premijerovi posebni savjetnici (*special advisors*), koji su tradicionalno zauzimali važna mjesta u britanskom sustavu uprave. Međutim, s Blairovim dolaskom na vlast oni su stekli dodatnu važnost, kako u pogledu svojih funkcija i ovlasti tako i u pogledu iznimnog povećanja njihova broja u Downing Streetu. Britanski politički novinar Nicholas Jones navodi kako je „u vrijeme laburističkog premijera Harolda Wilsona tipičan savjetnik bio sveučilišni profesor koji je znao više o mirovinskom sustavu, stambenoj politici i obrazovanju od državnog službenika, i čiji je zadatak bio osigurati da se ciljevi laburističke vlade ne razbiju u ortodoksiji Whitehalla. Politički savjetnici koji su zaposleni u Blairovoj vladi imali su sve manje interesa ili znanja o političkim pitanjima. 'Oni su ministri osobni poznanici čiji najvažniji talent, ako uopće postoji, leži u objašnjavanju onoga što ministar želi provesti: oni su čuvari pristupa i glasnici opažanja“ (Jones, 1999: 73). Strateško opravdanje uloge posebnih savjetnika u Blairovu centru ponudili su Mandelson i Liddle, koji su tijekom priprema Laburističke stranke za osvajanje vlasti istaknuli kako u budućem Blairovu uredu „mora postojati mnogo više stručnih savjeta koji su na raspolaganju premijeru. Međutim, velika prednost premijerskog ureda je u njegovoj intimnosti, fleksibilnosti i brzini, te postojanju kratkoga zapovjednog lanca – premijer surađuje s dvadesetak ključnih suradnika“ (Mandelson i Liddle, 1996: 240). Od prvog dana nakon preuzimanja vlasti Blair se okružio mrežom posebnih savjetnika, od kojih je većina imala važne uloge u Laburističkoj stranci i

„kabinetu u sjeni“ tijekom nekoliko godina opozicijskog djelovanja.⁹⁵ Njihov broj u uredu premijera dramatično je porastao s osam, koliko ih je radilo za prethodnog premijera Majora, na dvadeset i sedam, koliko ih je Blair imenovao do 2002.⁹⁶ Ukupan broj zaposlenika u Uredu premijera u Downing Streetu kontinuirano je rastao tijekom nekoliko desetljeća, ali prava eksplozija dogodila se u vrijeme Blairovih premijerskih mandata. Tako je u uredu konzervativnog premijera Edwarda Heatha radio 71 zaposlenik, pod Johnom Majorom taj je broj povećan na 107, dok je Blair raspolagao s više od 200 zaposlenika, stvarajući na taj način svojevrsnu repliku američkoga Ovalnog ureda u srcu britanske parlamentarne demokracije (Rhodes, 2005: 6).⁹⁷

Iako su posebni savjetnici postali nezamjenjivi u Blairovu centraliziranom sustavu izvršne vlasti, njihov formalni položaj bio je vrlo kontroverzan sa stajališta demokratske prakse utvrđivanja političke odgovornosti. Oni su kao neizabrani „privremeni državni službenici“ zauzimali najviše položaje u vladinoj hijerarhiji, no nisu bili obvezni poštivati pravila koja su vrijedila za stalne državne službenike (politička neutralnost), niti su za svoj posao bili odgovorni kabinetskim ili parlamentarnim institucijama.⁹⁸ To se najbolje vidjelo na primjerima dvojice Blairovih najbližih savjetnika, Jonathana Powella i Alastaira Campbella, koji su u novoj upravljačkoj strukturi imali status privremenih državnih službenika s posebnim ovlastima izdavanja naredbi karijernima državnim službenicima i najvišim mandarinima, te su imali odriješene ruke da djeluju u „političkom kontekstu“. Powell je, poput Campbella, transferiran u Downing Street 10 izravno iz Blairova ureda opozicijskog vođe, preuzimajući u novom sustavu položaj predstojnika Ureda premijera (*Chief of Staff*). Iako pozicija *Chief of Staff* nije bila Blairova inovacija (prvi put se pojavljuje

⁹⁵ Već tada su Blairovi posebni savjetnici bili predmet javne kritike ostalih članova opozicijskog kabineta. U intervjuu laburistima bliskom tjedniku *New Statesman* sredinom 1996., Clare Short napravila je razliku između njih i kabinetskih „ministara u sjeni“: „Mi idemo na sjednice 'kabineta u sjeni'. Mi idemo na sjednice Nacionalnoga izvršnog odbora. Sve što mi radimo je na svjetlu. Oni žive u mraku. To je dobro mjesto za njih“ (navedeno u: Blick, 2004: 9).

⁹⁶ Većina imenovanih posebnih savjetnika prethodno je bila povezana s istraživačkim institutima koji su bili bliski Laburističkoj stranci – Demosom, Institutom za istraživanje javnih politika (IPPR) i Fabijanskim društvom. Zasigurno najpoznatiji među njima bio je direktor IPPR-a David Miliband, kojega je Blair nakon osvajanja vlasti imenovao šefom Odjela za javne politike u Uredu premijera.

⁹⁷ S porastom broja posebnih savjetnika i stalnih zaposlenika porasli su i financijski resursi koji su stajali na raspolaganju uredu premijera – s 1,8 milijuna funti 1996. do 5,1 milijun 2001. Osim toga, analiza financijskog stanja u srpnju 2002. otkrila je da su se plaće posebnih savjetnika u Uredu premijera i ministarstvima kretale od 34.851 do 89.175 funti, dok su plaće Blairovih najvažnijih savjetnika Campbella i Powella iznosile 128.125 funti. Za usporedbu, plaće stalnih državnih tajnika kretale su se od 115.000 do 245.000 funti; parlamentarni podtajnici bili su plaćeni 27.506 funti, državni ministri u zastupničkom domu dobivali su 36.240 funti, kabinetski ministri 69.861 funti, dok je sam premijer imao plaću 116.436 funti (Blick, 2004: 256).

⁹⁸ Steven Kettel ih je nazvao ustavnim hibridima koji, poput mitološkog kentaura, predstavljaju spoj državnog službenika i političkog aktivista (Kettel, 2006: 21). O ulozi posebnih savjetnika u dezintegraciji tradicionalnih ustavnih konvencija vidi: Wilson i Barker, 2003; Norton, 2007.

u vrijeme prvoga premijerskog mandata Margaret Thatcher), Powellova uloga šefa Ureda premijera bila je bez presedana u ustavnoj teoriji i praksi (Fawcett i Rhodes, 2007: 81; King, 2002b: 14-15). Powell je uzurpirao funkcije koje je tradicionalno kontrolirao *principal private secretary*, najviši karijerni državni službenik u Whitehallu, te mu je Blair dao formalno ovlaštenje da usmjerava rad upravnih službi i izdaje naredbe svim državnim službenicima. Campbell je kao privremeni državni službenik imao mnogo važniju ulogu u novoj laburističkoj vladi – iako je formalno bio imenovan tajnikom za odnose s javnošću u Uredu premijera, on je uz to djelovao kao premijerov glasnogovornik, savjetnik za odnose s medijima, koordinator vladinoga informacijskog sustava, politički strateg, Blairov pouzdanik i politički savjetnik (Heffernan, 2006: 584).⁹⁹ Campbell je kao poseban premijerov savjetnik imao ovlaštenje davati naredbe ministrima i ostalima javnim službenicima, ali je i posve ravnopravno prisustvovao sjednicama vlade, sudjelovao u svima važnim raspravama i bio aktivno uključen u proces donošenja odluka. Odgovarajući na pitanje novinara u jednom intervjuu o tome je li Campbellu dopustio da izdaje naredbe kabinetskim ministrima, Blair je odgovorio: „On apsolutno djeluje po mom ovlaštenju. Nadam se da sam savršeno ugodan prema ljudima i da se dobro ophodim s njima, ali oni moraju znati da ja vodim igru. Ako ljudi ne rade ono što bi trebali, onda je moja dužnost reći: 'Nažalost, ovo će se dogoditi.'“ (navedeno u: Rentoul, 2001: 379). Najeksponiraniji slučaj Campbellove dominacije nad ministrima dogodio se početkom 1998. kada su mediji objavili telefakse koje je poslao ministrici za socijalnu skrb Harriet Harman i zamjeniku ministrice (*junior minister*) zaduženom za socijalnu reformu Franku Fieldu. Naime, nezadovoljni visinom proračunskih sredstava koja su bila namijenjena njihovom ministarstvu, Harman i Field o tome su progovorili u medijima, otkrivajući na taj način strukturu samog proračuna koji je još bio u fazi izrade. Campbell je na to promptno reagirao šaljući im poruke s jasnim naređenjem kako trebaju „prestati pričati o toj stvari“. Bio je to jasan dokaz Campbellove moći, premda se kasnije branio argumentima kako se ne smatra važnijim od ministara, niti da ima bilo kakvu

⁹⁹ Upravo zbog toga su ga mnogi opisivali kao „pravog zamjenika premijera“, ali sam sebe je opisao kao „Blairov dodatak“. Kevin Toolis, poznati pisac, redatelj i novinski dopisnik, smatra da je Campbellova moć proizlazila iz Blairove premijerske pozicije. „Blair nikad ne napušta Downing Street bez Campbella. Nikad se ne pojavljuje na pozornici bez Campbellove prisutnosti. Nikad ne drži govor koji Campbell nije pročitao ili nadopunio. Nikad ne ulazi u neku važnu prostoriju bez Campbella. Nikad ne donosi odluku o kojoj se nije konzultirao s Campbellom. Nikad ne održava neki važan sastanak kojemu ne prisustvuje Campbell ili koji je, u najmanju ruku, o njemu informiran“ (navedeno u: Foley, 2000: 187). O Campbellovoj ulozi u vladi vidi i Gray i Jenkins, 1999: 142; Rawnsley, 2010: 109.

moć neovisnu o premijerovoj. Zanimljivo, Harman i Field bili su razriješeni dužnosti samo pet mjeseci nakon incidenta.¹⁰⁰

Osim napoleonskog stila političkog odlučivanja i centralizacije procesa formuliranja javnih politika, Blairovu vladu karakteriziralo je i uspostavljanje središnjeg sustava političke komunikacije i upravljanja medijima koji su laburisti prenijeli iz opozicije. Odjel za strateške komunikacije (*Strategic Communications Unit*), osnovan krajem 1997. u Downing Streetu, bio je prava replika Millbanka – osiguravao je koordinaciju iz jednoga snažnog centra, povezivao je i pročišćavao ključne vladine poruke koje su dolazile iz različitih ministarstava i odjela te je nametao snažnu kontrolu nad ministrima koji su za svaku medijsku izjavu, najavu nove politike ili javni nastup trebali Campbellovo odobrenje. Kao premijerov tajnik za odnose s javnošću, Campbell je trebao „izabranim političarima osiguravati djelotvornu potporu u komunikaciji javnih politika“. Njegovi poslovi bili su podijeljeni u dvije skupine: prvo, kao premijerov glasnogovornik vodio je službene brifinge; drugo, u suradnji s Mandelsonom kao ministrom bez portfelja obavljao je funkciju koordinatora vladinih poslova, strateški nadzirajući vladinu komunikacijsku strategiju.¹⁰¹ Formalna potvrda uspostave centraliziranog sustava političke komunikacije došla je u obliku objave novoga ministarskog pravilnika *Questions of Procedure for Ministers*, u čijem je članku 88. jasno pisalo: „S namjerom da se osigura učinkovita prezentacija vladinih politika, svi važniji intervjui i medijski nastupi, kako u tiskanim tako i u digitalnim medijima, trebaju biti usuglašeni s Uredom za odnose s javnošću u Downing Streetu 10 prije nego što se postigne bilo kakav dogovor. Politički sadržaj svih

¹⁰⁰ Premda nije bio imenovan posebnim savjetnikom, već je obnašao dužnost kabinetskog ministra bez portfelja, posebnu ulogu u Blairovoj prvoj vladi imao je i Peter Mandelson. On je bio zadužen za usklađivanje i povezivanje prezentacije vladinih *policy* inicijativa, ali i za nadgledanje i usmjeravanje ministara kako bi slijedili vladine politike. „Ja sam tu da pomognem u strateškoj implementaciji naših politika i da osiguram provođenje našeg programa, te da omogućim da se te politike učinkovito prezentiraju javnosti i stranci“ (navedeno u: Anderson i Mann, 1997: 360; vidi i Driver i Martell, 2002: 159). Mandelson ne samo da je predsjedao dnevnim sastancima odbora zaduženog za nadgledanje cjelokupnoga vladinog sustava za odnosa s javnošću, nego je i bio imenovan u više ministarskih odbora od bilo kojeg drugog člana kabineta – pokrivaio je odbore za ustavnu reformu, London, unutrašnje poslove, zaštitu okoliša, lokalnu samoupravu, ekonomiju, europske poslove, zakonodavstvo, radne odnose i sigurnost hrane. Campbellova i Mandelsonova uloga Blairovih *silnika* privlačila je veliku pažnju medija, pa je tako *Times* 1998. proveo istraživanje koje je pokazalo da su njih dvojica spomenuti u više novinskih članaka nego ministar vanjskih poslova, ministar unutrašnjih poslova i zamjenik premijera. Sam Campbell je spomenut u čak 2.241 novinskom članku, što je bilo više nego spominjanje imena devet ministara zajedno. On je bio poznatija medijska ličnost od većine članova kabineta i toliko utjecajan da su ministri takav odnos prihvaćali kao prirodan poredak u stranačkoj hijerarhiji.

¹⁰¹ Campbell je uspostavio čvrstu komunikacijsku kontrolu nad cijelom vladom, s jasnim Blairovim naputkom ministrima kako sve inicijative, izjave i medijske intervjuje treba odobriti Odjel za strateške komunikacije, odnosno sam Campbell. Kada ga je ministrica Clare Short pitala podrazumijeva li to svaki, pa i najmanji intervju, Blair joj je odgovorio potvrdno. Ministar obrazovanja David Blunkett smatrao je kako će takav način komunikacije imati negativne implikacije na same politike, jer se može dogoditi da se ministar mora u vrlo kratkom roku pojaviti u studiju i dati intervju. Blair mu je na to odgovorio da pokuša upotrijebiti zdrav razum. „Moraš biti svjestan svega što se dogodilo. Možda je zato pametnije ne davati intervjuje. Moraš znati što se dogodilo“ (navedeno u: Osborne i Walters, 2004: 142).

važnijih govora, priopćenja za javnost i novih *policy* inicijativa treba na vrijeme biti dogovoren s *Private Officeom* u Downing Streetu 10, dok vrijeme i oblik priopćenja trebaju biti dogovoreni s Uredom za odnose s javnošću u Downing Streetu 10. Svako ministarstvo treba voditi evidenciju medijskih kontakata ministara i državnih službenika“ (navedeno u: Hennessy, 2001: 484; 1998: 17; vidi o tome i Hennessy, 1999: 3).¹⁰²

Osim kadrovskih i procesnih promjena i inovacija koje se trebale učvrstiti jezgru izvršne vlasti, Blair je pokrenuo i niz strukturnih reformi kojima je nastojao dodatno ojačati svoj premijerski centar te osigurati trajnu stabilnost i učinkovitost upravljačkog sustava. Kao odgovor na probleme rascjepkanosti i nepovezanosti političkih i upravnih tijela zaduženih za formuliranje i provedbu politika, Blair i njegovi savjetnici ponudili su strategiju „objedinjene vlade“ (*joined-up government*) koja je trebala uspostaviti središnju kontrolu i koordinaciju iz Ureda premijera nad procesom formuliranja javnih politika i njihovom prezentacijom (Kavanagh i Richards, 2001; Richards, 2008; Gray i Jenkins, 1998). Strategija „objedinjene vlade“ pretpostavljala je spajanje Ureda premijera i Ureda kabineta u novu izvršnu superstrukturu te uspostavljanje velikog broja novih organizacijskih jedinica i odjela unutar oba ureda koji bi bili izravno odgovorni samom premijeru. Prvi koraci prema „objedinjenoj vladi“ bili su stvaranje Odjela za strateške komunikacije u Uredu premijera, koji je nastao spajanjem Ureda za odnose s javnošću (*Press Office*) i Odjela za javne politike (*Policy Unit*); kadrovsko i financijsko jačanje Odjela za javne politike pod vodstvom Blairova pouzdanika Davida Milibanda; stvaranje novog Odjela za socijalnu isključenost (*Social Exclusion Unit*) u Uredu kabineta čiji je zadatak bilo razvijanje programa za borbu protiv siromaštva¹⁰³; te imenovanje Petera Mandelsona ministrom bez portfelja koji je trebao koordinirati implementaciju i prezentaciju vladinih politika. Burch i Holliday istaknuli su kako su Blairovim reformama Ured premijera i Ured kabineta postali potpuno integrirani, a svoj su zaključak temeljili na tri ključna elementa: prvi se odnosio na ulogu predstojnika Ureda premijera koji je funkcionalno povezivao njihov rad; drugi se ticao tjednih sastanaka za strateško planiranje u Downing Streetu 10 kojima je predsjedao sam premijer, uz sudjelovanje Blairova tajnika za odnose s javnošću, ministra za Ured kabineta, tajnika kabineta, predstojnika Blairova ureda, pročelnika kabinetskih tajništva i šefa Odjela za javne politike;

¹⁰² Ni nova komunikacijska strategija nije mogla proći bez ozbiljnih kritika upućenih na račun njene demokratske defektnosti. Proklamirana strategija „*govern by headline*“ bila je prvenstveno usmjerena na „ganjanje“ naslovnica i pozitivno izvještavanje o vladinim „uspjesima“, zbog čega su prijedlozi zakona i *policy* inicijative, suprotno ustaljenim procedurama karakterističnima za parlamentarnu demokraciju, prije ugledale svjetlo dana u medijima nego što bi došle na dnevni red parlamenta.

¹⁰³ Detaljnije vidi u: Kavanagh i Richards, 2001: 10.

treći se odnosio na čvrsto uspostavljene veze između kabinetskih tajništva i službenika u Uredu premijera (Burch i Holliday, 1999: 41).

Nakon uvjerljive pobjede na parlamentarnim izborima 2001. Blair je nastavio strukturni preustroj Ureda premijera u Downing Streetu, dodatno jačajući svoje potencijale za formuliranje politika i interveniranje u širok raspon specifičnih *policy* područja. Kako bi institucionalizirao taj mehanizam „osobne intervencije“, ustrojio je tri ravnateljstva koja su bila pod njegovim izravnim nadzorom. Ravnateljstvo za javne politike (*Policy Directorate*), pod vodstvom Jonathana Powella, bilo je zaduženo za premijerove dnevne operativne poslove i kratkoročne *policy* savjete – ono nije bilo odgovorno za formuliranje politika, već je osiguravalo da ministarstva budu „svjesna“ Blairovih *policy* ciljeva i da provode politike u skladu s njegovim željama (Smith, 2003: 68). Ravnateljstvo za komunikacije i strategiju (*Communications and Strategy Directorate*), koje je bilo pod kontrolom Alastaira Campbella, nastalo je povezivanjem Ureda za odnose s javnošću, Odjela za strateške komunikacije i Odjela za istraživanje i informiranje. Campbell je na početku drugog mandata prestao obavljati posao Blairova glasnogovornika, preuzimajući važnije upravljačke funkcije vezane za širu vladinu komunikacijsku strategiju, dok su njegov posao organiziranja dnevnih konferencija za tisak preuzela dvojica državnih službenika Gordic Smith i Tom Kelly (Burch i Holliday, 2004: 9; Heffernan, 2006: 584). Treći kontrolni centar bilo je Ravnateljstvo za vladine odnose (*Government Relations Directorate*) pod vodstvom Anji Hunter (nakon njenog odlaska krajem 2001. funkciju je preuzela barunica Sally Morgan), koje je nadgledalo odnose između Ureda premijera, Laburističke stranke i drugih izvaninstitucionalnih tijela, uključujući poslovni sektor. Britanski povjesničar i politički komentator Anthony Seldon nazvao je Blairove strukturne reforme u Downing Streetu „najvećom nadogradnjom premijerovih resursa u povijesti tog ureda“ (Seldon, 2008: 42; vidi i Seldon, 2005). Provedene reforme bile su nastavak centralizacijskih i konsolidacijskih praksi započetih u prvom mandatu laburističke vlade, ali su bile mnogo značajnije, budući da su dodatno učvrstile institucionalne položaje premijera i njegovih najbližih suradnika, te su proširile njihove resurse u samoj jezgri izvršne vlasti. „Nakon svih tih reformi, centar je mnogo čvršći i integriraniji nego što je bio 1997. U Uredu premijera sada radi 190 zaposlenika, u usporedbi sa 130 koliko ih je bilo 1997., ali je i više odjela u centru kao cjelini. U isto vrijeme, Ured premijera i Ured kabineta postali su integriraniji i povezaniji nego prije, s više osoblja koje radi za premijera. Konačan ishod su jasnije linije zapovijedanja i usmjeravanja te osnaživanje pozicija premijera i njegovih suradnika“ (Burch i Holliday, 2004: 12).

Prezidencijalizacijom izvršne vlasti i izgradnjom predominantnoga premijerskog centra u srcu Whitehalla Blair je dezavuirao temeljne mehanizme parlamentarne demokracije kojima se uspostavlja kolektivna politička odgovornost vlade parlamentu. Prezidencijalizirani model političkog vodstva u kombinaciji s gotovo dvotrećinskom parlamentarnom većinom omogućili su mu da marginalizira parlament kao središnje predstavničko tijelo te da reformama ustavnih konvencija i institucija znatno oslabi njegovu moć.¹⁰⁴ Marginaliziranje parlamenta kao političke institucije manifestiralo se u nekoliko oblika: u dramatičnom povećanju broja neizabranih političkih savjetnika u vladi koji nisu bili odgovorni parlamentarnim tijelima; sve većem broju vladinih neslužbenih *briefinga* medijima kojima se narušavao deliberativni karakter parlamenta; objavljivanju proračunskih planova i projekcija prije nego što ih je ministar financija predstavio parlamentarnim zastupnicima; sve rjeđem sudjelovanju članova vlade i osobito premijera u parlamentarnim raspravama i glasovanju; reformama parlamentarnih procedura i tijela; upotrebom referendumu kao obrasca za „legitimiranje promjena“; snažnom discipliniranju laburističkih parlamentarnih zastupnika (Foley, 2000: 309; Stuart, 2009: 180). Sustavna promjena odnosa između izvršne vlasti i parlamenta počela je samo nekoliko dana nakon preuzimanja vlasti u svibnju 1997., kada je Blair najavio promjenu ustavne konvencije poznate kao *Prime Minister's Questions* – umjesto dviju petnaestominutnih sesija utorkom i četvrtkom, ispitivanje premijera u parlamentu predviđeno je samo tijekom jedne tridesetominutne sesije srijedom (Riddell, 2004: 824; Cowley, 2007: 23).¹⁰⁵ Podređenost parlamenta izvršnoj vlasti bila je osobito vidljiva u Blairovu osobnom odnosu prema House of Commons. On je pristupao parlamentarnim tradicijama s jako malo razumijevanja i uvažavanja, te je nemilosrdno uništavao one prakse koje je smatrao nepogodnima za svoj reformski plan. Blair je posvećivao manje vremena parlamentarnim aktivnostima od svojih prethodnika. Rijetko je sudjelovao u raspravama i glasovanjima. Tijekom prva dva saziva parlamenta predstavljao je vladu u samo tri rasprave, manje nego bilo koji drugi premijer u suvremenoj britanskoj povijesti. U parlamentarnom glasovanju ostvario je najgori rezultat među svima britanskim premijerima u povijesti, budući da je tijekom dva i pol premijerska mandata od 1997. do 2007. sudjelovao u samo osam posto glasovanja (Norton, 2001: 54; Thomas, 2006: 22-27). Ukratko se može zaključiti kako je parlament sustavno gubio političku moć tijekom Blairovih premijerskih mandata. Analiza

¹⁰⁴ O ustavnim reformama Blairove laburističke vlade nakon 1997. vidi: Flinders, 2005; 2009; Theakston, 2005; Straw, 2010.

¹⁰⁵ Kritičari te reforme upozoravali su kako Blair na taj način pravi odmak od parlamenta, budući da se za stresne sesije sada morati pripremati samo jedanput tjedno, dok vođa opozicije gubi mogućnost da napada premijera u dva navrata.

stanja demokracije u Britaniji koja je provedena 2006. pokazala je kako je izvršna vlast mnogo snažnija u odnosu prema parlamentu nego što je bila još od vremena prvoga britanskog premijera Walpolea (vidi u: Cowley, 2007: 17).

Jedna od najvažnijih pretpostavki trajnog slabljenja političke moći parlamenta bilo je discipliniranje velike laburističke parlamentarne većine i uspostavljanje snažne kontrole nad laburističkim zastupnicima. Tijekom prvog mandata Blairove vlade pobune laburističkih *backbenchera* protiv vladinih zakonskih prijedloga i inicijativa bile su prava rijetkost, što se može objasniti pomoću triju argumenata. Prvo, laburistički zastupnici bili su izloženi nemilosrdnoj kontroli i strogom nadzoru stranačkih „bičeva“ (*whips*), koji su imali zadatak da po svaku cijenu očuvaju unutarnju koheziju parlamentarne frakcije i osigurati uvjete da zastupnici redovito primaju instrukcije o tome kako glasovati.¹⁰⁶ Drugo objašnjenje polazi od toga da je laburističko vodstvo prije izbora 1997. pomno odabralo stranačke kandidate u svojim biračkim utvrdama, koji su bili slijepi sljedbenici projekta *New Labour* i Blairove lojalne pristaše. Treće objašnjenje uzima u obzir velik broj parlamentarnih zastupnica Laburističke stranke koje su na izborima 1997. prvi put ušle u parlament, zbog čega su smatrale da svoj politički uspjeh duguju isključivo Blairu. Analize zastupničke aktivnosti u parlamentu pokazale su njihovu naglašenu lojalnost stranačkom vodstvu i izrazitu nesklonost pobunama protiv vladinih inicijativa (Seyd, 2002: 109).¹⁰⁷ Nakon preuzimanja premijerske dužnosti Blair je prekinuo lanac odgovornosti koji je vodio prema laburističkoj parlamentarnoj frakciji i izvanparlamentarnoj stranačkoj organizaciji. On se s prijezirom odnosio prema inicijativama i zahtjevima parlamentarne frakcije, dok je svoje obveze prema tradicionalnima stranačkim strukturama smatrao potpunim gubitkom vremena. Tako je godišnja stranačka konferencija bila postupno degradirana i svedena na razinu američkih stranačkih konvencija, odluke stranačkih tijela bile su ignorirane, a utjecaj Nacionalnoga izvršnog odbora posve eliminiran. „Pod Blairovim vodstvom Nacionalni izvršni odbor više nije mogao pozivati ministre na odgovornost, uključujući i premijera, dok je konferencija mogla samo izravno glasovati o nekom prijedlogu, ograničavajući na taj način mogućnost za raspravu“ (Sykes, 2009: 17; vidi i: Bennister, 2007: 339; Foley, 2000: 305; Shaw, 2001).

¹⁰⁶ Poznato je kako su svi parlamentarni zastupnici Laburističke stranke nakon izbora 1997. dobili radijske pozivnike (*pagere*) preko kojih su primali naredbe kako glasovati.

¹⁰⁷ Od ukupno 120 zastupnica koje su izabrane u parlament 1997., čak ih je 101 pripadala Laburističkoj stranci, te su ubrzo u medijima stekle nadimak *Blair's Babes*. Međutim, u političkom smislu predstavljale su „nekritičnu masu klonova koje su radile onako kako im je naložilo stranačko vodstvo“ (Stuart, 2009: 187).

3.6. Život nakon Blaira – kraj ili nastavak procesa prezidencijalizacije?

Nakon Blairova odlaska s premijerskog položaja krajem lipnja 2007., Laburistička stranka suočila se s problemima unutarstranačke konsolidacije, značajnog pada izborne popularnosti, gubitka povjerenja birača u sposobnosti laburističke vlade da riješi brojne društvene i političke probleme, te ograničenih liderskih kapaciteta novog premijera Gordona Browna. Većina tih problema nastala je kao izravna posljedica nekih ključnih strateških odluka Blairove vlade koje su donesene tijekom drugog mandata od 2001. do 2005. Među njima se posebno ističe odluka o sudjelovanju Britanije u američkoj vojnoj intervenciji u Iraku, koja je nepovratno uništila Blairov moralni autoritet i trajno narušila povjerenje građana u premijera i vladu. Blairu je do samog kraja nad glavom visio *crimen neopравdanoga* i nepotrebnog rata, koji nije mogao skinuti ni vlastoručno pisanim izrazima sućuti obiteljima poginulih vojnika. Bijes javnosti bio je više nego očit, budući da je većina istraživanja javnog mnijenja tijekom 2003. i 2004. pokazala kako polovica birača želi njegovu ostavku. Čak 60 posto članova Laburističke stranke bilo je uvjereno da je Blair pogriješio što je uvukao Britaniju u rat, a gotovo polovica ih je smatrala da mora odstupiti odmah ili prije izbora 2005. Parlamentarni izbori 2005. potvrdili su kako je Blair postao najteži uteg Laburističke stranke – veliki izborni maestro koji je nekada pozivao birače da glasuju za laburiste zbog njega, a ne zbog same stranke, sada je nagovarao birače da glasuju za laburiste upravo zbog stranke, a ne zbog njega samoga. Iako je stranka osvojila pet posto glasova i 58 mandata manje nego na prethodnim izborima, ipak je uspjela sačuvati stabilnu parlamentarnu većinu koja joj je jamčila treći uzastopni mandat (Evans i Andersen; 2005; Sanders, 2006; Fielding, 2010). Usprkos svemu, Blair će ostati upamćen kao izborni najuspješniji vođa Laburističke stranke koji je besperspektivnu i razjedinjenu stranku iz 1980-ih uspio pretvoriti u pobjednički stroj koji mu je izbornim *hat-trickom* osigurao parlamentarne većine brojnije od onih koje je imala Margaret Thatcher. Time je na najbolji mogući način opovrgnuo *dictum* Reggiea Maudlinga, ministra financija u vladi Harolda Macmillana s početka 1960-ih, da je „Britanija zemlja konzervativaca koja s vremena na vrijeme glasuje za laburiste“ (o Blairovoj povijesnoj ulozi vidi: Seldon, 2007; Coates, 2007; Smith, 2007; Kennedy, 2007).

Blaira je na čelu stranke i vlade naslijedio Gordon Brown, koji je bio jedan od glavnih modernizatora i ključni politički strateg projekta *New Labour*. Nasljedni premijer bio je posve svjestan da se mora distancirati od Blairove ostavštine, ali da pri tome mora vješto balansirati između uspostavljanja drukčijeg stila vladanja i kontinuiteta projekta *New Labour*. Brown je nastojao uvjeriti birače da neće odbaciti laburističke centrističke politike, ali i da će im

osigurati nešto što su s Blairom izgubili – premijera kojemu mogu vjerovati i koji im neće nuditi *spin*, već pravi sadržaj.¹⁰⁸ U prvim mjesecima nakon preuzimanja premijerskog položaja Brown je djelovao impresivno. Vješto je upravljao krizama koje su u kratkom roku izbile diljem zemlje – epidemija slinavke i šapa, poplave u zapadnoj Engleskoj i terorističke prijetnje na engleskim i škotskim aerodromima – ostavljajući dojam sposobnoga i odlučnog vođe koji se može nositi s najvećim izazovima. Uspio je preokrenuti negativan trend pada popularnosti Laburističke stranke, pa su do kraja srpnja 2007. laburisti pretekli konzervativce za šest posto. Ankete su pokazivale da 56 posto birača smatra da Brown ima kvalitete dobrog premijera, dok je samo trećina ispitanika to tvrdila za mladoga torijevskog vođu Davida Camerona.¹⁰⁹ Brownov „medeni mjesec“ nije dugo trajao. U jesen 2007. nekoliko najbližih suradnika nagovaralo ga je da kapitalizira prolaborističko raspoloženje među biračima i raspiše prijevremene izbore. Smatrali su da bi pobjedom legitimirao svoj položaj na čelu britanske vlade i zadao smrtonosan udarac nastojanjima konzervativaca da se oporave. Brown je prihvatio tu ideju, ali je odbio odrediti datum izbora. Takav se stav pokazao kao dvosjekli mač. Suočena s neminovnim izborima, podijeljena Konzervativna stranka brzo se ujedinila oko svog vođe Camerona, a dodatnu popularnost im je donio plan „ministra financija u sjeni“ Georgea Osbornea kojim se najavilo ukidanje poreza na nasljedstvo. Istraživanje javnog mnijenja u 150 ključnih marginalnih izbornih okruga pokazalo je znatan pad potpore Laburističkoj stranci. Rujanska prednost laburista pred konzervativcima od deset posto do početka listopada pala je na dva posto. Suočen s takvim razvojem događaja i mogućnošću gubitka izbora, Brown je objavio da izbora ipak neće biti. Odluka da ne raspiše izbore u listopadu bila je velika strateška pogreška i glavni uzrok njegova političkog pada. Snažni i odlučni Brown, koji je vodio naciju tijekom ljetnih kriza, pretvorio se u kukavicu koja se ne usuđuje suočiti s biračima. Preko noći je postao slab, neodlučan i usmjeren na sebične kalkulantske igre koje je pretpostavljao nacionalnim interesima.¹¹⁰ „Izbori koji to nisu bili“, spojeni s nadolazećom ekonomskom krizom, nisu mu davali izgleda da pobijedi i poraz laburista na parlamentarnim izborima u svibnju 2010. bio je neizbježan. Trinaestogodišnja

¹⁰⁸ Analize Brownove premijerske uloge vidi u: Foley, 2009; Theakston, 2010; Rawnsley, 2010; Kettell i Kerr, 2008.

¹⁰⁹ Oni koji su ga poznavali znali su da se Brown nije promijenio preko noći. On je ostao „autistični tiranin“, čija su vulkanska narav i nesigurnost proizlazile iz brojnih „psiholoških mana“ i frustracija nastalih tijekom trinaestogodišnjeg života u sjeni Tonyja Blaira. Brown je bio dobro poznat kao tiranin koji nije trpio kritike, pa se na njegov račun znao šaliti i najbliži suradnik Ed Balls. Držeći govor na ljetnoj zabavi Fabijanskog društva, Balls je postavio pitanje po čemu se razlikuju Gordona Browna i Staljina te odgovorio: „Jedan je okrutni i odlučni diktator koji ne trpi opoziciju. A drugi je bio vođa Sovjetskog Saveza.“

¹¹⁰ Prema riječima Kettella i Kerra, Brown je postao „analogni premijer u digitalnom dobu“ (Kettell i Kerr, 2008: 503).

laburistička vladavina tako je okončana drugim najlošijim izbornim rezultatom Laburističke stranke još od davne 1918. (Fielding, 2010; Quinn, 2011).

4. Prezidencijalizacija političkih stranaka: slučaj Španjolske socijalističke radničke stranke

4.1. Uvod

Španjolska socijalistička radnička stranka (*Partido Socialista Obrero Español* – PSOE) najstarija je politička organizacija u Španjolskoj. Osnovana je u Madridu 1879. kao marksističko-socijalistička stranka te je nastala na temeljima radničkog pokreta koji je predvodio Pablo Iglesias.¹¹¹ S obzirom na to da su u stranci od početka bili naglašeni frakcionaštvo i polarizacija između umjerenoga socijaldemokratskog i radikalno-revolucionarnoga marksističkog krila, Iglesiasu je bilo iznimno važno izgraditi čvrstu organizacijsku strukturu koja će osigurati stabilnost stranke u uvjetima nestalne i promjenjive društvene i političke okoline. Takva politička strategija očuvanja stranačke organizacijske stabilnosti pod svaku cijenu postala je poznata pod nazivom *pablismo*, a kao njen glavni cilj istaknuta je organizacijska prilagodljivost stranke koja je bila mnogo važnija od obrane krute marksističke ideologije (o tome vidi: Magone, 2004: 94-95; Fabre, 2008a: 169). Legalizacijom radničkih udruženja i širenjem biračkog prava na sve punoljetne muškarce tijekom 1880-ih, PSOE je ubrzo postao glavni politički predstavnik sve brojnije radničke klase, a izravnu organizacijsku vezu s radništvom uspostavio je 1888. osnivanjem krovne sindikalne konfederacije *Unión General de Trabajadores* (UGT). Unatoč početnim uspjesima u stvaranju novih stranačkih podružnica i privlačenju sve većeg broja članova, PSOE je imao ograničen utjecaj na politički život u Španjolskoj, a status parlamentarne stranke stekao je tek 1910. nakon što je na parlamentarnim izborima Iglesias izabran za člana Cortesa. Mlada socijalistička stranka doživjela je težak udarac 1921. kada je, kao posljedica odbijanja sudjelovanja u Lenjinovoj Trećoj internacionali, došlo do raskola u PSOE-u i odlaska radikalnih boljševičkih članova koji su osnovali Španjolsku komunističku partiju (PCE). Težak politički razlaz znatno je oslabio stranku i pridonio dramatičnom padu broja članova za oko 75 posto, ali se PSOE uspio brzo oporaviti, pa je tako na općim izborima 1923. povećao broj parlamentarnih zastupnika na sedam (Share, 1989: 17; Kennedy, 2006: 46). Kada je general Miguel Primo de Rivera okončao korupcionašku restauracijsku monarhiju državnim

¹¹¹ Pablo Iglesias bio je siromašan tiskar koji je iz rodne Galicije došao u Madrid 1871. te se odmah uključio u rad španjolskog ogranka Prve internacionale, iz kojeg je izbačen naredne godine zbog fanatične privrženosti Marxovim idejama. Dvije godine kasnije postao je predsjednik tiskarskog ceha u kojem je okupio četrdesetak politički utjecajnih Marxovih sljedbenika (uglavnom tiskara, ali i određeni broj intelektualaca) koji su činili jezgru iz koje je nastao PSOE (Share, 1989: 15). Zanimljivo, dijelove ideološke deklaracije novoosnovane socijalističke stranke napisao je sam Karl Marx (Gunther i Montero, 2009: 121-122).

udarom i uspostavom diktature 1923., PSOE-ovo vodstvo odlučilo se za suradnju s diktatorskim režimom smatrajući da će na taj način zaštititi socijalistički pokret od represije kojoj su bile izložene anarhističke i komunističke organizacije. S tim je ciljem član stranačkog vodstva Francisco Largo Caballero prihvatio 1924. diktatorovo imenovanje na političku funkciju državnog vijećnika koja je bila rezervirana za predstavnika organiziranog radništva. Largo Caballeroovo sudjelovanje u Primo de Riverinom režimu izazvalo je osudu sindikalnih organizacija i stranaka lijeve provenijencije, ali i nekih frakcija u samoj stranci, pa je tako član PSOE-ova Izvršnog odbora Idalecio Prieto iz protesta podnio ostavku na svoju dužnost (više u: Linz, Jerez i Corzo, 2003: 13).

Krajem 1920-ih PSOE se potpuno distancirao od diktatorskog režima te je postao jedna od vodećih stranaka široke antimonarhističke koalicije koja je u travnju 1931. proglasila Drugu Republiku. Tijekom kratkotrajnoga demokratskog razdoblja od 1931. do 1936. PSOE je bio najveća stranka na ljevici, kako u pogledu broja osvojenih glasova u trima izbornim ciklusima (postotak osvojenih glasova kretao se od 16,4 do 24,9 posto), tako i u pogledu broj članova (stranka je 1933. imala nešto više od 80.000 članova, dok je njena pridružena sindikalna organizacija UGT brojala više od 1,4 milijuna članova) (Gunther, 1986: 10; Gunther, Montero i Botella, 2004: 94). Ipak, unatoč formalnom sudjelovanju u republikanskim vladama od 1931. do 1933., dio stranačkog vodstva zauzeo je, prema Linzu, „polulojalan“ stav prema demokratskom režimu. Suočeni sa sve snažnijom političkom polarizacijom, nesposobnošću lijevih republikanskih vlada da provedu socioekonomske reforme i radikalizacijom desnih vlada neposredno prije izbijanja građanskog rata, neki stranački vođe potaknuli su revolucionarna gibanja u stranci koja su eskalirala organiziranjem masovnog štrajka rudara u Asturiji 1934. Nakon gotovo dvotjednoga oružanog sukoba vojske i rudara, revolucionarni ustanak ugušen je u krvi, ostavljajući za sobom kobne političke posljedice – sukobi i frakcionaštva u PSOE-u znatno su se produbila, potpuno je oslabio demokratski potencijal republikanskog režima, te je dodatno antagonizirana nacionalistička desnica koja je otklonila mogućnost za bilo kakav oblik institucionalne suradnje s lijevim strankama. Prema riječima španjolskog povjesničara Santosa Juliá, „sindikat i stranka, koji su bili ujedinjeni iza projekta konsolidacije i podupiranja republikanskog režima, sada su postali razjedinjeni, nesposobni formulirati politike i duboko podijeljeni oko potpore Republici, s jedne strane, i pokretanja konačnog obračuna s njom, s druge strane“ (navedeno u: Share, 1999: 90-91; vidi i: Share, 1989: 84). Početkom 1936. PSOE se pridružio Narodnoj fronti, koaliciji lijevih i umjereno lijevih stranaka koje su u veljači te godine pobijedile na parlamentarnim izborima i formirale novu vladu. Usprkos tome što je izbornom pobjedom

PSOE osvojio 99 od 267 zastupničkih mandata i postao najveća parlamentarna stranka, unutarstranačka politička kriza poprimala je sve veće razmjere, odražavajući na taj način dramatičnu političku situaciju u samoj zemlji na početku građanskog rata.¹¹² Odnosi među glavnima stranačkim vođama Largom Caballerom i Prietom pretvorili su se u sukobe dvaju suprotstavljenih klanova, dok je suradnja među unutarstranačkim frakcijama ustupila mjesto političkim i fizičkim obračunima dotadašnjih drugova. Tijekom građanskog rata PSOE se raslojio na tri dominantne frakcije: revolucionarno-marksističku frakciju koju je predvodio Largo Caballero, umjerenu socijaldemokratsku frakciju kojom je upravljao Prieto i reformističku grupu koja je bila pod utjecajem Juliána Besteirija (de Paz Nieves i Moreno Rodriguez, 2010: 66).

Slom parlamentarne demokracije i poraz republikanskih snaga u građanskom ratu bili su osobito traumatični za socijalističku stranačku organizaciju u Španjolskoj. Kao najveća parlamentarna stranka tijekom Druge Republike, PSOE je, uz Španjolsku komunističku partiju, postao glavni državni neprijatelj novoga diktatorskog režima Francisca Franca. Tijekom trideset i šest godina Francove autokratske vladavine, PSOE je faktički eliminiran kao politička organizacija u zemlji, unatoč opetovanima i bezuspješnim nastojanjima da se obnove temelji stranačke organizacije pregrupiranjem preostalih socijalističkih aktivista i militanata na španjolskom teritoriju. U usporedbi s komunistima čija je stranačka struktura bila prilagodljivija životu u političkoj ilegali, s obzirom na to da je bila organizirana u male, autonomne i međusobno nepovezane skupine, socijalistički vođe inzistirali su na održavanju hijerarhijske strukture i strogo poštivanju formalnih procedura, što su u najmračnijim godinama diktature plaćali progonima, zatvorskim kaznama, mučenjima, pa čak i vlastitim životima. Drugim riječima, PSOE se nije uspio transformirati iz otvorene masovne stranke u manju nelegalnu organizaciju koja bi bila sposobna prilagoditi se surovoj stvarnosti autokratskog sustava i pokušala ga srušiti iznutra. Represija frankističkog režima prisilila je većinu stranačkih vođa i velik broj članova da potraže spas izvan granica Španjolske, dok su oni koji su ostali u zemlji postali poznati kao „ljudi bez imena“ (Gillespie, 1989a: 135).¹¹³ Neposredno nakon završetka građanskog rata tisuće PSOE-ovih aktivista i militanata bili su

¹¹² Izbijanjem građanskog rata u srpnju 1936. PSOE je sudjelovao u sukcesivnim i kratkotrajnim koalicijskim vladama u kojima je u dva navrata imenovao premijere iz svojih redova, Francisca Larga Caballera i Juana Negrina, ali su koalicijske vlade tijekom trogodišnjeg rata bile pod dominantnim utjecajem Španjolske komunističke partije (Kennedy, 2006: 47; Colomé, 1998: 270).

¹¹³ Tvrdoglavo vjerujući kako će vojna intervencija stranih sila srušiti Francov režim, PSOE-ovo vodstvo propustilo je mogućnost da se organizacijski infiltrira u režimske strukture i pokuša potkopati njihovu stabilnost. Propuštene prilike u određenoj su mjeri nastale zbog isključivog stava stranačkog vodstva da ne surađuje sa Španjolskom komunističkom partijom, ali i zbog činjenice da je PSOE-ovo vodstvo u egzilu s vremenom izgubilo doticaj sa stvarnošću života u Francovoj Španjolskoj (Share, 1989: 85).

smaknuti, dok ih je više desetaka tisuća završilo u zatvorima i koncentracijskim logorima. Od 1939. do 1946. članove šest uzastopnih PSOE-ovih izvršnih odbora uhitile su Francove policijske snage, dok je prominentni socijalistički vođa Tomás Centeno mučen i ubijen u zgradi režimske sigurnosne službe 1953. (Share, 1999: 91; Kennedy, 2006: 47; Fabre, 2008a: 169). Do početka 1950-ih PSOE je postao „mala, ogorčena skupina političkih emigranata čija je aktivnost postala posve nevažna za političke procese u Španjolskoj“ (Share, 1999: 91; vidi i: Share, 1989: 25). Jedino što je povezivalo članove stranke u egzilu bio je njihov militantni antikomunizam koji ih je sprječavao u tome da stvore učinkovitu antifrankističku koaliciju s lijevima političkim grupacijama u Španjolskoj.

Većina socijalističkih emigranata napustila je zemlju neposredno nakon završetka ratnih sukoba 1939., pronalazeći utočište u susjednim državama koje su bile u neposrednoj blizini Španjolske. Tako su članovi velikih socijalističkih organizacija u egzilu bili koncentrirani na samo nekoliko područja u južnoj Francuskoj, sjevernoj Africi, ali i u Meksiku, osobito u njegovome glavnom gradu, koji je zbog povijesnih i kulturnih veza sa Španjolskom bio poželjno odredište brojnih emigranata. S obzirom na vrlo težak položaj socijalista u Španjolskoj i stalno urušavanje njihove organizacijske strukture, najviši PSOE-ovi dužnosnici donijeli su u zadnjoj godini Drugoga svjetskog rata odluku o formalnom preseljenju stranačkog vodstva iz Madrida u francuski Toulouse. Kada su vodstva stranačkih i sindikalnih organizacija u sjevernoj Africi (prvenstveno Tunisu, Maroku i Alžiru) odlučila prihvatiti prijenos PSOE-ove upravljačke strukture u egzil tijekom veljače 1945., slijedila su ih vodstva u Sjevernoj i Južnoj Americi, čime je došlo do ujedinjenja glavnih socijalističkih organizacija u emigraciji. Drugi kongres PSOE-a u egzilu, održan u Toulouseu sredinom svibnja 1946., bio je vrhunac procesa ujedinjenja i simboličan čin uspostave novoga stranačkog vodstva. U radu kongresa sudjelovao je 461 delegat koji su predstavljali 7727 članova PSOE-a, od kojih je najveći broj bio u Ciudad de México (689), Oranu (409), Parizu (402), Toulouseu (350), Marseillesu (272), Casablanci (262) i Bordeauxu (244) (Gillespie, 1989a: 244).¹¹⁴ Gillespie je istaknuo tri najvažnija razloga na kojima se temeljila odluka o prijenosu stranačkog vodstva na PSOE-ovu organizaciju u Toulouseu. Prvo, postojala je nužna potreba uspostave reda i unaprjeđenja sigurnosti među preostalima socijalističkim aktivistima koji su djelovali na teritoriju Španjolske. Drugo, nakon što su članovi šest uzastopnih izvršnih odbora PSOE-a bili uhićeni, a svaki oblik opozicijskog djelovanja

¹¹⁴ Glavni koordinatorski PSOE-ovih organizacija u Francuskoj i *de facto* pravi stranački vođa bio je Idalecio Prieto, koji je od 1935 do 1948. obnašao ceremonijalnu dužnost predsjednika stranke. Dužnost glavnog tajnika od 1944. obnašao je Rodolfo Llopis, koji je ostao stranački vođa sve do unutarstranačkog raskola 1972.

dugoročno onemogućen, prijenos kontrole nad strankom na Izvršni odbor u emigraciji prepoznat je kao temeljni jamac njenog opstanka.¹¹⁵ Treći razlog zašto su stranački vođe u egzilu nastojali preuzeti kontrolu nad PSOE-om ticao se nužnosti uspostave kohezije u stranačkim redovima. Prijenos stranačkog vodstva u Toulouse doveo je do političke i geografske izoliranosti PSOE-ovog Izvršnog odbora u odnosu na stranačke skupine i političke procese u Španjolskoj, ali je osigurao kontinuitet stranačke opstojnosti i rukovodstvo koje je očigledno nedostajalo (Gillespie, 1989a: 167). PSOE-ov Izvršni odbor u egzilu predvođen Rodolfom Llopisom preuzeo je strogu kontrolu nad socijalističkim grupama u Španjolskoj, nastojeći ih reorganizirati pomoću opunomoćenih izaslanika koji su trebali uspostaviti veze sa svakom provincijom ili regijom u kojoj se uočavalo djelovanje socijalističkih aktivista. Međutim, fizička odsutnost stranačkog vodstva iz stvarnosti političkog života u represivnoj diktaturi stvorila je brojne probleme koji su se manifestirali kroz potpunu organizacijsku konfuziju, nedostatak koordinacije i komunikacije s članovima u zemlji, izostanak ideološkoga i programskog konsenzusa te sve snažnije sukobe između stranačkih vođa u zemlji i onih u egzilu oko razvijanja osnovnih stranačkih strategija i taktika za djelovanje protiv Francova režima. „Unatoč uvažavanju osobnih žrtava Llopisa i stare garde, mora se priznati da je tijekom vremena kada su oni nastojali očuvati stranku u egzilu došlo do razvoja osobitog oblika konzervativnog mentaliteta: onoga koji je bio podozriv prema svim prijedlozima za promjenu i svakom zahtjevu za većom dinamičnošću. Spremnost stranačkih veterana da uklone odlučne disidente unutar stranke omogućila je PSOE-u da godinama projicira imidž koherentne stranke, ali je za to trebalo platiti određenu cijenu. Koherentnost je ostvarena na račun sposobnosti stranke da odgovori na nov način razmišljanja i inicijative koji su bili potaknuti razvojem događaja u samoj Španjolskoj“ (Gillespie, 1989a: 134).

¹¹⁵ Socijalističkim aktivistima i militantima u Španjolskoj nedostajali su čvrsto vodstvo, organizacijske vještine i resursi koji su bili potrebni da bi se održala PSOE-ova prisutnost u surovim uvjetima Francova režima. Reorganizacija stranačke aktivnosti i uspostavljanje veza između članova stranke počeli su još u koncentracijskim logorima i zatvorima tijekom 1939. i 1940., da bi se zatim nastavili na „slobodi“ kada su zatvorenici pušteni iz zatvora tijekom 1940. Sva nastojanja lokalnih stranačkih vođa da izgrade nelegalnu stranačku organizaciju završavala su policijskim uhićenjima te neizostavnim ispitivanjima, premlaćivanjima, ucjenama i praćenjima, nakon kojih su slijedila nova uhićenja. S obzirom na ranjivost organizacijske strukture, samo jedno iznuđeno priznanje moglo je dovesti do uhićenja svih članova izvršnih odbora stranke i sindikata. Do 1954. članovi čak sedam izvršnih odbora UGT-a uhićeni su na taj način, što je svaki put dovelo do urušavanja cjelokupne organizacije koju je nakon toga bilo iznimno teško obnoviti. Između 1944. i 1947. postojao je određen oblik organizacijske prisutnosti PSOE-a u Španjolskoj koji je uskoro nestao, tako da je krajem 1940-ih minimalna aktivnost socijalista bila prisutna samo u njihovim tradicionalnim uporištima – Madridu, Baskiji i Asturiji (više vidi u: Tusell, 2007: 69; Gunther, Sani i Shabad, 1988: 71; Gillespie, 1989a: 136; Maravall, 1985: 131-132).

4.2. Sukob *renovadora* i *histórica* tijekom 1960-ih i prve polovice 1970-ih: nastanak novog PSOE-a

Za razliku od organizacijske nefunkcionalnosti i političke nemoći PSOE-ovih vođa u egzilu, sredinom 1950-ih u Španjolskoj se počeo pojavljivati znatan broj socijalističkih pokreta i organiziranih skupina koji su djelovali neovisno o stranačkom vodstvu u Toulouseu. Zasižno najvažnija među njima bila je *Partido Socialista del Interior* (PSI) koju je predvodio sveučilišni profesor i istaknuti socijalistički aktivist Enrique Tierno Galván. Novoformirane socijalističke grupe privlačile su velik broj lijevo orijentiranih studenata, ali i aktivista uključenih u rad katoličkih radničkih organizacija, koji su bili otvoreni za suradnju s drugima antifrankističkim snagama, uključujući komuniste. Unutar PSOE-a mladi socijalistički vođe iz nekih španjolskih pokrajina i provincija zahtijevali su veću kontrolu nad stranačkom organizacijom i slobodu u formuliranju strateških ciljeva svog djelovanja. Izvršni odbor PSOE-a na čelu s glavnim tajnikom Rodolfom Llopisom tvrdoglavo je odbijao formalno priznati i organizacijski integrirati te skupine, što je dovelo do duboke unutarstranačke podjele između socijalističke struje u zemlji i one u emigraciji. Tako se na Sedmom kongresu PSOE-a u egzilu 1958. stranačko vodstvo oštro suprotstavilo sve snažnijim pritiscima da socijalističkim organizacijama u Španjolskoj pruži financijsku i logističku potporu, te je odbacilo mogućnost da ih uključi u organizacijsku strukturu PSOE-a kao autonomne organizacije (Share, 1985: 85; 1989: 26; 1999: 91).¹¹⁶ Koordinirane policijske akcije pokrenute u studenom 1958. značajno su usporile napredak koji je ostvaren od sredine 1950-ih i okončale su nastojanja socijalističkih militanata da preuzmu kontrolu nad strankom. Nova uhićenja provedena tijekom 1960. posve su zaustavila oporavak stranke, da bi u narednim godinama došlo do postupnog jačanja stranačke organizacije koje je bilo praćeno novima i radikalnijim zahtjevima za vraćanje kontrole nad strankom u ruke aktivista koji su djelovali u Španjolskoj.

Tijekom 1960-ih članovi PSOE-a u Španjolskoj otvoreno su iskazivali nezadovoljstvo Llopisovim nerazumijevanjem dinamike političkih i društvenih promjena u zemlji. Smatrali su da je stranačko vodstvo u Toulouseu potpuno izgubilo doticaj sa stvarnim životnim

¹¹⁶ Llopis je bio poznat po svojim spletkarenjima protiv onih za koje je smatrao da su izdali njegovo povjerenje, te je vrlo umješno primjenjivao prljavu strategiju „zavadi pa vladaj“ nad aktivistima i militantima u Španjolskoj, posebno onima koje je smatrao izravnom prijetnjom svojim uskim interesima. Tako je, primjerice, nastojeći delegitimirati i obezvrijediti ulogu Antonia Amata, najvažnijeg stranačkog operativca u zemlji tijekom 1950-ih, Llopis širio tvrdnje kako je on surađivao s policijom dok je bio u pritvoru, kako je proveo mnogo vremena bratimeći se s komunističkim zatvorenici u zatvoru Carabanchel, te kako se odao piću. Nadalje, Llopis je često znao namjerno objavljivati imena svojih unutarstranačkih protivnika i kritičara, zbog čega su bili izloženi razotkrivanju svojih aktivnosti te posljedičnim uhićenjima i višegodišnjim zatvorskim kaznama (više u: Gillespie, 1989a: 235-236).

problemima običnih Španjolaca, o čemu je, čak i na simboličkoj razini, najbolje svjedočilo službeno stranačko propagandno glasilo *Le Socialiste* u kojem su sve do 1967. objavljivane karikature izgladnjelih radnika. Kako su socijalistički aktivisti na vlastitoj koži osjećali da Španjolska krajem 1960-ih nije više ona gladna zemlja iz 1940-ih, tako su počeli odbacivati propagandne materijale koji su stizali iz Toulousea i oslanjati se na lokalne socijalističke biltene. Među socijalističkim aktivistima u Španjolskoj raslo je uvjerenje kako stranka može obnoviti djelovanje samo ako se stranačko vodstvo i propaganda vrate u ruke stranačkih vođa na terenu. *Renovadoresi* su zahtijevali veće napore u promicanju socijalističkih aktivnosti u Španjolskoj, davanje potpune kontrole nad strankom vođama u zemlji, poboljšanje stranačkog imidža koji će uzeti u obzir posljedice dramatičnoga ekonomskog rasta u Španjolskoj tijekom 1960-ih, te formuliranje novoga stranačkog programa i stvaranje novih ideoloških saveza koji će privući velik broj članova i pridonijeti učinkovitom usklađivanju aktivnosti usmjerenih prema rušenju Francova režima (Gillespie, 1989a: 219).¹¹⁷

Zadaću obnove PSOE-ove organizacijske strukture preuzele su tri grupe mladih socijalističkih vođa koji su dolazili iz različitih španjolskih regija i koji su pripadali različitim unutarstranačkim frakcijama. Enrique Múgica, Nicolás Redondo i Agustín González bili su glavni pokretači baskijskoga i asturijskog socijalističkog pokreta, Pablo Castellano predstavljao je stranku u Madridu, dok su Alfonso Guerra i Felipe González bili vođe socijalističke organizacije u andaluzijskom glavnom gradu Sevilli (Tusell, 2007: 243). Ponovnu izgradnju PSOE-ove strukture u Sevilli potaknula je grupa mladih militanata okupljenih u organizaciju Mladih socijalista – Alfonso Guerra, Alfonso Fernández Malo, Manuel Chaves, Manuel del Valle, Guillermo Galeote, Luis Yañez i Felipe González. Radilo se o skupini sveučilišnih studenata koji su se u početku usredotočili na regrutiranje fakultetskih kolega i mladih radnika, da bi se, nakon što su diplomirali i zaposlili u svojim profesijama, pridružili andaluzijskom odboru PSOE-a i počeli izgradnju stranačke infrastrukture. Prema riječima Alfonsa Guerre, seviljska skupina imala je tri bitna obilježja: dobre osobne odnose među stranačkim vođama, vodeću ulogu u studentskom pokretu te izraženu volju za djelovanjem protiv diktatorskog režima (Ortuño Anaya, 2002: 24). Njihove akcije uglavnom su bile usmjerene na učvršćivanje veza sa socijalističkim skupinama u drugima španjolskim regijama, osobito u Madridu, Baskiji i Asturiji, te na popularizaciju

¹¹⁷ Premda su u prošlosti borbe različitih stranačkih frakcija za prevlast uglavnom štetele PSOE-ovim izbornim izgledima i potkopavale njegovu organizacijsku stabilnost, sukob *renovadores* i *históricos* omogućio je obnovu stranke i izgradnju vitalne stranačke strukture koja će biti sposobna uspješno se nositi s drugima političkim strankama nakon Francove smrti i uvođenja demokracije. O tipologiji unutarstranačkog frakcionastva vidi: Boucek, 2009.

članstva u UGT-u među radništvom. Seviljska skupina bila je svjesna i važnosti uspostavljanja kontakata s članovima PSOE-a koji su radili izvan Španjolske. Tako je sredinom 1960-ih Alfonso Guerra bio u stalnom kontaktu s Franciscom Lópezom Realom koji je radio za Međunarodnu konfederaciju slobodnih sindikata (ICFTU) i koji je osigurao znatnu međunarodnu potporu za aktivnosti PSOE-a i UGT-a u Španjolskoj.

Sve veći broj novih socijalističkih skupina i inicijativa koje su nicale diljem Španjolske, rigidna kontrola i centraliziran sustav upravljanja koje je nametnulo stranačko vodstvo u egzilu, te sve izraženija fragmentacija socijalističkog pokreta u zemlji izazvali su frontalan napad mladih stranačkih vođa na Llopisa i njegov izvršni odbor u Toulouseu nakon 1968. Ističući svoje zasluge za obnovu stranke i stranačkih aktivnosti u uvjetima zatvorenosti i represije autokratskog režima, mladi stranački lavovi iz Andaluzije, Madrida i Baskije zahtijevali su prevlast u upravljačkim tijelima PSOE-a te jasnu perspektivu preuzimanja stranačkog vodstva u što skorije vrijeme.¹¹⁸ Na Jedanaestom kongresu PSOE-a, koji je održan u Toulouseu 1970., *renovadoresi* su uspjeli ostvariti značajan uspjeh u svojim nastojanjima da preuzmu kontrolu nad strankom. Skupine delegata iz Španjolske predstavile su brojne prijedloge i inicijative koji su bili usmjereni na promjenu stranačke strategije i demokratizaciju njene organizacijske strukture. U svome prvom govoru pred delegatima stranačkog kongresa, Felipe González oštro je kritizirao ograničene mogućnosti za slobodno djelovanje u stranci, te je branio autonomiju stranačkih organizacija u Španjolskoj.¹¹⁹ Unatoč žestokom otporu dijela stranačkog vodstva iz Toulousea, donesena je odluka kojom su značajno proširene ovlasti stranačkih vođa koji su živjeli u Španjolskoj. Naime, skupine delegata iz Santander, Burgosa i Alicante, koje su bile pod Llopisovom kontrolom, podnijele su rezoluciju u kojoj su naglašavale nužnost očuvanja stranačkog jedinstva i održavanja jednakog odnosa snaga u stranačkom vodstvu između socijalističkih organizacija u zemlji i onih u emigraciji.¹²⁰ Suprotno tome, neke socijalističke skupine iz zemlje predvođene seviljskom federacijom, koje su prvi put sudjelovale u radu stranačkog kongresa, iznijele su prijedlog u kojem su zahtijevale trenutačno preuzimanje kontrole nad strankom. U rezoluciji koju je delegatima predstavio sam González tražila se veća autonomija u donošenju

¹¹⁸ Od 1958. u Izvršnom odboru PSOE-a sjedio je jednak broj stranačkih predstavnika iz Španjolske i emigracije, ali delegati koji su dolazili iz Španjolske nisu imali pravo glasa na stranačkim kongresima sve do 1972.

¹¹⁹ Dvadesetosmogodišnji González izazvao je veliku pozornost delegata koji su prvi put imali priliku čuti ozbiljnu prezentaciju i dubinsku analizu stvarnoga političkog i socijalnog stanja u Španjolskoj.

¹²⁰ Gillespie smatra kako su s godinama starci iz Toulousea personalizirali stranku i sindikalnu organizaciju. „Zbog toga je Llopis imao toliko mnogo stranačkoga arhivskog materijala u svom domu u Albi; on se doslovno smatrao utjelovljenjem stranke. Jednom prilikom je izjavio da će, ukoliko prestane biti glavni tajnik stranke, Socijalistička internacionala povući svoje priznanje PSOE-a. Stara garda u Toulouseu smatrala je kako je stranka u opasnosti i da je treba zaštititi od mladih snaga“ (Gillespie, 1989a: 276-277).

odluka za članove Izvršnog odbora koji su živjeli u Španjolskoj i ravnopravno sudjelovanje u međunarodnom predstavljanju stranke. Delegati koji su predstavljali čak tri četvrtine stranačkog članstva u emigraciji podržali su predložene promjene, te su donijeli odluku o tome da većinu mjesta u Izvršnom odboru PSOE-a trebaju popuniti predstavnici članova stranke koji su živjeli u Španjolskoj. Sukladno Gonzálezovu prijedlogu u Izvršni odbor izabrano je šesnaest članova: devet je živjelo u Španjolskoj, a sedmorica su bili dio stranačkog vodstva u emigraciji (Ortuño Anaya, 2002: 25-26; Gillespie, 1989a: 268-269; Share, 1985: 85-86).¹²¹

Od 1970. do 1972. socijalistički vođe koji su živjeli u Španjolskoj oformili su *de facto* paralelni Izvršni odbor koji je upravljao PSOE-ovim aktivnostima u zemlji, te su putem stranačkih publikacija počeli otvoreno napadati Llopisa i dio stranačkog vodstva u egzilu. Odnosi dviju suprotstavljenih skupina dramatično su se pogoršavali i bilo je jasno da se PSOE nalazi na nekontroliranom putu u trajni politički raskol. Užarenu situaciju dodatno su rasplamsavale ciljane provokacije koje su dolazile s obje strane, pa su tako u svibnju 1971. „španjolski“ članovi Izvršnog odbora obavijestili dio stranačkog vodstva u egzilu kako će sudjelovati na sastanku koji je sazvala komunistička sindikalna organizacija (CCOO) s ciljem stvaranja ujedinjene demokratske fronte. Premda se ta inicijativa pokazala potpuno bezuspješnom i neutemeljenom, izazvala je popriličnu bojazan kod nekih stranačkih veterana u egzilu, zbog čega su oni dodatno radikalizirali svoje pozicije. Kako bi pronašli izlaz iz postojećeg stanja, u prosincu 1971. „španjolski“ članovi Izvršnog odbora sazvali su izvanredni kongres PSOE-a za veljaču 1972., ali nakon samo dva dana donijeli su novu odluku o održavanju redovnog kongresa u travnju iste godine. Pet članova Izvršnog odbora predvođeni Llopisom odlučili su poništiti odluku o održavanju kongresa, pozivajući se na odredbu stranačkog statuta prema kojoj je samo Llopis kao glavni tajnik mogao sazvati kongres stranke.¹²² Kako do sredine travnja Llopis nije poduzeo ništa oko pitanja održavanja kongresa, a ujedno su propali i naponi da ga se uvjeri kako treba djelovati sukladno odlukama

¹²¹ Premda je Llopis ponovno izabran za glavnog tajnika PSOE-a, postao je svjestan da je izgubio kontrolu nad strankom. Podjele između dviju sukobljenih strana u Izvršnom odboru bile su nepremostive, a kao jedan od glavnih razloga raskola Llopis je istaknuo različite stavove u pogledu na suradnju s Komunističkom partijom. Llopis i njegovi suradnici bili su spremni surađivati s drugima demokratskim snagama na uspostavi demokracije u Španjolskoj, ali su odbacivali moguću suradnju s komunistima. Za razliku od njih socijalistički vođe u zemlji zagovarali su stvaranje demokratskog saveza koji bi okupljao sve protivnike Francova režima, pri čemu u svojim rezolucijama nisu eksplicitno isključivali komuniste.

¹²² Llopis je bio skloniji održavanju izvanrednog kongresa jer je vjerovao da će na taj način uspjeti preokrenuti tijek događaja u svoju korist. Održavanje izvanrednog kongresa smatrao je boljim rješenjem zbog nekoliko razloga: prvo, pružit će mu se prilika da u prvi plan istakne problem suradnje s komunistima; drugo, na njemu se ne bira stranačko vodstvo, te će na taj način zaštititi svoju poziciju u stranci; treće, prolongirat će vrijeme održavanja redovnog kongresa za godinu dana, što će mu dati dovoljno vremena da pripremi protunapad.

većine članova stranačkog vodstva, *renovadoresi* su se sredinom svibnja sastali u francuskom Bayonneu i donijeli odluku o održavanju kongresa u kolovozu 1972.

Na kolovoskom kongresu, održanom u Toulouseu, sudjelovali su delegati iz 49 socijalističkih organizacija u emigraciji koje su imale 1187 članova (65 posto ukupnog broja članova u emigraciji) i predstavnici 11 regionalnih federacija iz Španjolske u koje je bilo učlanjeno 2216 članova (Gillespie, 1989a: 280; Ortuño Anaya, 2002: 26). Kongres je bio prvi stranački skup još od sredine 1940-ih na kojem su predstavnici socijalističkih organizacija iz Španjolske imali pravo glasa. Delegati su uputili niz kritika starome stranačkom vodstvu, oštro reagirajući na Llopisovu pretjeranu koncentraciju i personalizaciju političke moći. Upravo je zbog toga donesena odluka o ukidanju dužnosti glavnog tajnika stranke, te je uspostavljeno kolegijalno stranačko vodstvo u kojem je svaki član imao posebna zaduženja i odgovornosti. U novi izvršni odbor izabrano je četrnaest članova, od kojih su pet bili predstavnici organizacija iz emigracije, dok je devet predstavljalo socijalističke federacije iz Španjolske. Kongresu su prisustvovali izaslanici većine europskih socijalističkih stranaka, koji prvi put nakon dugo vremena nisu samo održali pozdravne govore, već su stvarno sudjelovali u radu kongresnih tijela kako bi zajedno s domaćinima pronašli najbolje načine da se poveća materijalna i financijska pomoć PSOE-u. *Históricos* okupljeni oko Llopisa proglasili su kongres „nelegalnim“ i „ustaničkim“, smatrajući kako će dovesti do konačnoga raskola stranke. Zbog toga su ga od početka bojkotirali te su od francuskih vlasti nastojali ishoditi zabranu njegova održavanja, a kada im to nije uspjelo okrenuli su se organiziranju svoga Dvanaestog kongresa u prosincu 1972.¹²³

Kada su Llopis i njegovi pristaše održali svoj „ortodoksni“ kongres krajem godine, europske sestrinske socijalističke stranke okupljene u Socijalističku internacionalu okarakterizirale su novonastalu situaciju kao stranački rascjep, budući da su se faktički pojavile dvije nove stranke: PSOE(r) *renovado* koji je nastao nakon kongresa u kolovozu i PSOE(h) *histórico* koji je nastao nakon kongresa u prosincu. Tako je krajem 1972. organizacijska struktura španjolskoga socijalističkog pokreta postala iznimno kompleksna: prvo, dvije stranačke organizacije smatrale su se legitimnim PSOE-om; drugo, Enrique Tierno Galván predstavljao je svoju organizaciju kao „Socijalističku stranku u zemlji“, što je implicitno podrazumijevalo kako je PSOE nakon građanskog rata sveden isključivo na emigrantski status; treće, na španjolskoj političkoj sceni pojavile su se brojne regionalne

¹²³ Gillespie ističe kako su događanja u kolovozu bila uistinu bizarna: kada je kongres *renovadores* službeno počeo, Llopis je sjedio u svome stranačkom uredu na katu iznad konferencijske dvorane, obavljajući svakodnevne poslove kao da se ništa ne događa. Uporno je odbijao priznati da je u tijeku kongres PSOE-a, budući da ga on, kao glavni tajnik, nije sazvao (Gillespie, 1989a: 281).

socijalističke stranke, prije svega u Kataloniji, Galiciji i Valenciji, koje su postajale sve popularnije među socijalističkim simpatizerima u tradicionalnim španjolskim industrijskim središtima (više u: Gillespie, 1989a: 285). Kako bi se riješio problem unutarstranačkog raskola, u sukob između dvaju PSOE-a uključila se Socijalistička internacionala koja je trebala donijeti konačan pravorijek i razriješiti gordijski čvor. Nakon što je poslao promatrače na oba PSOE-ova kongresa, Glavni odbor Socijalističke internacionale ustrojio je posebno povjerenstvo koje je imalo zadaću utvrditi utemeljenost zahtjeva dviju stranaka. Na prvoj sjednici posebnog povjerenstva koja je održana u siječnju 1973. u Parizu, predstavnici PSOE(r)-a predstavili su dokument u kojem su objasnili razloge stranačkog raskola. „U njemu je stajalo kako problem nije što postoje dvije odvojene stranke, već se radilo o tome da manja grupa disidenata koji su živjeli u egzilu nije bila spremna prihvatiti demokratske odluke koje je donijela stranka, prvenstveno zato što je željela zadržati trajnu kontrolu nad PSOE-om“ (Ortuño Anaya, 2002: 29). Nakon godinu dana razmatranja slučaja, vodstvo Socijalističke internacionale donijelo je odluku kojom je kongres *renovadores*a proglasilo „pravim, legitimnim i legalnim“ (Colomé i López Nieto, 1989; Gillespie, 1989a: 285).¹²⁴

U dvogodišnjem razdoblju nakon uspješno provedenoga unutarstranačkog *coup d'état*a koji je legalizirala Socijalistička internacionala, vodstvo novog PSOE-a nije uspjelo ostvariti značajan napredak u Španjolskoj. Bilo je to vrijeme konsolidacije obnovljene stranke tijekom kojeg organizacijski rast nije bio dovoljan čak ni da nadoknadi gubitke koji su nastali raskolom stranke 1972. Prema podacima koje je objavilo PSOE-ovo vodstvo, unutarstranački raskol rezultirao je gubitkom između 30 i 35 posto ukupnoga stranačkog članstva, uglavnom izvan Španjolske, ali i u Madridu i nekima provincijskim središtima koja su bila pod kontrolom *histórica*s. Istovremeno je rast stranačkog članstva bio gotovo zanemariv: od 3.403 člana u kolovozu 1972. do 3.586 članova u listopadu 1974 (Gillespie, 1989a: 288-289; vidi i Tusell, 2007: 244). Osim toga, unutar kolektivnoga stranačkog vodstva ubrzo je došlo do neslaganja i sukoba između seviljske frakcije koja je bila pod Gonzálezovom i Guerrinom kontrolom i madridske frakcije koju je kontrolirao Pablo Castellano. S obzirom na svoje liderske ambicije koje su se temeljile na širokom obrazovanju i financijskoj neovisnosti, Castellano se među članovima kolektivnog vodstva ubrzo izdvojio kao *primus inter pares*, što je izazvalo oštre kritike Gonzáleza i Guerre koji su sredinom 1973. podnijeli ostavke na

¹²⁴ Ortuño Anaya smatra da su glavni razlozi zbog kojega je Socijalistička internacionala priznala PSOE(r), a ne PSOE(h), bili njegova faktička prisutnost i kontinuirana aktivnost na španjolskom teritoriju (Ortuño Anaya, 2002: 27).

dužnosti u Izvršnom odboru.¹²⁵ Seviljski dvojac je smatrao kako ništa ne smije stajati na njihovom putu preuzimanja potpune kontrole nad strankom, te su tijekom 1973. putovali Španjolskom ne samo da bi radili na izgradnji stranačke organizacije, već prije svega kako bi osigurali potporu aktivista za svoje planove. Suočen s njihovim iznimno radikalnim stavovima, Castellano je podnio ostavku na svoju dužnost u Izvršnom odboru neposredno prije posljednjega stranačkog kongresa u egzilu 1974., izjavivši kako nije spreman igrati seviljsku igru (Gillespie, 1989a: 292).

Završni čin trijumfa *renovadores* u obnovi i reformi stranačke organizacije odigrao se u listopadu 1974., kada su González i Guerra na PSOE-ovom kongresu održanom u pariškom predgrađu Suresnesu uspjeli konsolidirati svoj projekt izgradnje nove stranke. Bio je to posljednji kongres PSOE-a u egzilu neposredno prije Francove smrti i početka demokratske tranzicije, te su se u tom svjetlu na njemu dogodile dvije važne stvari. Prvo, ukinuto je kolektivno stranačko vodstvo te je uvedena funkcija prvog tajnika stranke na koju je izabran Felipe González. González nije bio najizgledniji kandidat za stranačkog vođu s obzirom na to da je Nicolás Redondo, glavni tajnik UGT-a, u to vrijeme bio najpopularniji i najutjecajniji socijalistički vođa. Kada je seviljska frakcija istaknula Gonzálezovu kandidaturu za čelnu stranačku poziciju došlo je do prave pomutnje među delegatima, nakon čega su uslijedili teški i mukotrpn pregovori koji su otkrili značajnu netrpeljivost između baskijske i seviljske skupine. González je na koncu izabran za prvog tajnika PSOE-a prvenstveno zahvaljujući Redondu koji se samovoljno povukao iz izborne utrke. Drugo, na kongresu je istaknut zahtjev za „demokratskom *rupturom*“ kao jednim načinom prevladavanja političke i društvene krize u Španjolskoj, a ona je podrazumijevala brzo rušenje i dezintegraciju svih frankističkih institucija te izgradnju novoga demokratskog poretka. PSOE je bio protiv „bilo kakve reforme, nastavka ili transformacije režima, te je zagovarao strategiju proširivanja slobode putem mobilizacije, pritisaka i pregovora s konačnim ciljem osiguranja demokratske *rupture*“ (Gunther, Montero i Botella, 2004: 95; o tome vidi i Preston, 1986: 48-49; Ortuño Anaya, 2002: 174).¹²⁶

¹²⁵ González je prvi put izabran u Izvršni odbor 1970., da bi dvije godine kasnije postao član kolektivnog stranačkog vodstva u kojem je bio zadužen za političko obrazovanje i obuku članova stranke. Njegov najbliži politički suradnik Guerra preuzeo je dužnost tajnika za odnose s javnošću.

¹²⁶ Odluke donesene na kongresu nisu bile radikalne samo u odnosu prema Francovu režimu, već su zahtijevale i odbacivanje kapitalizma i „vojnih blokova“. Ipak, unatoč tvrdj marksističkoj retorici stranačkih aktivista i militantata, PSOE-ovo vodstvo shvaćalo je da, za razliku od političkog režima, kapitalistički sustav u Španjolskoj nije bio u krizi, zbog čega revolucionarna rješenja kao način uređenja društvenih i ekonomskih odnosa u tom trenutku nisu dolazila u obzir.

4.3. Ideološka radikalizacija PSOE-a i izborni porazi 1977. i 1979.

Do Francove smrti i početka demokratske tranzicije PSOE je još uvijek bio stranka s brojnim organizacijskim nedostacima. Kako bi što učinkovitije radio na njihovu otklanjanju, González se kao prvi tajnik preselio u Madrid u proljeće 1975., dok se u isto vrijeme velik dio budućih članova stranačkog vodstva pridružio stranci. Gonzáleza je u Madridu dočekala vrlo negostoljubiva, pa čak i neprijateljski raspoložena lokalna organizacija, zbog čega ju je uz pomoć Miguela Boyera, budućeg ministra gospodarstva u svojoj prvoj vladi, potpuno zaobišao i marginalizirao izgradnjom vlastite stranačke mašinerije (Heywood, 1995: 195; Gillespie, 1989a: 296). Primajući značajnu financijsku pomoć od drugih europskih socijaldemokratskih stranaka, osobito njemačkog SPD-a, PSOE je uspio u kratkom roku ustrojiti organizacijsku mrežu stranačkih podružnica na gotovo cijelome nacionalnom teritoriju. Organizacijska konsolidacija bila je neophodna kako bi se PSOE mogao što bolje suprotstaviti mnogo većoj i organiziranijoj Komunističkoj partiji koja mu je bila glavni takmac u borbi za glasove na ljevici. Izravna konfrontacija s komunistima nije se odvijala samo na organizacijskom planu, već prvenstveno kroz borbu za marksističko naslijeđe na lijevom polu ideološkog spektra. Zbog toga PSOE na početku demokratske tranzicije nije prolazio samo kroz proces organizacijske revitalizacije koja je trebala ojačati stranačku strukturu na cijelom prostoru Španjolske, već i kroz mnogo dramatičniji proces ideološke radikalizacije koja će ga u prvim dvama izbornim ciklusima spriječiti u nastojanju da osvoji vlast. Revolucionarna ideološka retorika usmjerena prema masovnoj mobilizaciji i povratku marksističkim korijenima bila je posljedica nekoliko ključnih čimbenika koji su se pojavili unutar PSOE-a i Španjolske u osvit demokratskih promjena. Tu se, prije svega, radilo o brzome organizacijskom rastu stranke u kojoj se broj članova između 1974. i 1977. povećao za više od četrnaest puta, s 3.500 na 51.500; o mladenačkom zanosu, ideološkoj nezrelosti i političkom neiskustvu nove generacije socijalističkih vođa; o njihovoj višegodišnjoj borbi protiv krutoga autoritarnog režima, uz istovremeno nastojanje da sačuvaju temelje stranačke strukture u ilegali; o radikalnome socijalističkom pokretu u Europi tijekom 1960-ih koji je značajno pridonio stvaranju PSOE-ove „nesofisticirane radikalne socijalističke ideologije“; o uvjerenju socijalističkih aktivista kako se demokratizacija može provesti samo putem radikalnog raskida sa starim režimom, uz pomoć mobiliziranih narodnih masa (više u: Share, 1988a: 46; Gunther, 1986: 13; Kennedy, 2006: 47).

Ideološka radikalizacija stranke i oštro skretanje ulijevo kulminirali su na prvom PSOE-ovom kongresu koji je održan u Španjolskoj nakon gotovo četrdeset godina Francove

diktature. Kongres je organiziran u madridskom hotelu Melia u prosincu 1976., samo pet mjeseci nakon što je glavni inicijator demokratske tranzicije Adolfo Suárez imenovan španjolskim premijerom.¹²⁷ U prisutnosti najvažnijih europskih socijalističkih i socijaldemokratskih vođa – Willyja Brandta, Olofa Palmea, François Mitterranda, Michaela Foota, Pietra Nennija i Marija Soaresa – PSOE se predstavio kao jedna od najrevolucionarnijih socijalističkih stranaka u svijetu. Naime, kongresni delegati prihvatili su ideološku deklaraciju u kojoj je PSOE definiran kao „klasna, masovna, marksistička i demokratska stranka“ koja odbacuje „bilo koji oblik suradnje s kapitalizmom“ i zahtijeva „ukidanje kapitalističkog oblika proizvodnje putem nametanja kontrole nad političkom i ekonomskom moći te uspostavu društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, distribuciju i razmjenu“ (navedeno u: Maravall, 1985: 136; vidi i: Share, 1985: 82; Pollack i Taylor, 1983: 234; Gillespie, 1989a: 322; Share, 1988a: 46; Fabre, 2008a: 170; Gunther i Montero, 2009: 122-123). Budući da je deklaracija predviđala transformaciju individualnoga ili korporativnog vlasništva u kolektivno društveno vlasništvo, socijalisti su planirali provesti nacionalizaciju kojom bi obuhvatili deset najvećih banaka u zemlji i više od 200 privatnih poduzeća.¹²⁸ Eksplicitno prihvaćanje marksizma kao glavne odrednice stranačkog identiteta omogućilo je PSOE-ovim vođama da u uvjetima političke i društvene neizvjesnosti projiciraju imidž stranke kao radikalne opozicije frankističkom režimu, nastojeći na taj način od Komunističke partije preuzeti ulogu predvodnika opozicijskih demokratskih snaga. S obzirom na to da je Komunistička partija raspolagala velikom stranačkom organizacijom i masovnim članstvom (prije prvih demokratskih izbora 1977. Komunistička partija imala je 200.000 članova, a PSOE samo 8.000 članova), PSOE-ovo vodstvo nastojalo je, vezujući se za marksističku doktrinu, prevladati svoj *de facto* marginalan status među lijevim strankama u Španjolskoj.¹²⁹

¹²⁷ Budući da u to vrijeme političke organizacije još nisu bile legalizirane, najava organiziranja 27. kongresa PSOE-a dovela je do vladine zabrane njegova održavanja. Stranačko vodstvo na to je reagiralo prijetnjom da će organizirati 14. kongres u egzilu, čime bi međunarodnoj zajednici pokazalo kako je Španjolska još uvijek kruta frankistička autokracija, što je rezultiralo opozivom vladine odluke o zabrani kongresa.

¹²⁸ Prema riječima Gunthera, Sanija i Shabada (1988: 74), radikalni stranački program usvojen na 27. kongresu predstavljao je PSOE-ov „obrnuti Bad Godesberg“.

¹²⁹ Ideološka radikalizacija stranačkog programa odgovala je PSOE-ovu vodstvu, a osobito Gonzáležu koji ju je vidio kao sredstvo vlastite promocije i učvršćivanja svoga položaja u stranci. I dok se na stranačkom kongresu u Souresnesu 1974. Gonzálež izričito usprotivio uvođenju marksističkih referenci u stranački program, dotle se na kongresu dvije godine kasnije nije suprotstavljao toj ideji, već je osigurao i potporu seviljske frakcije za njeno ostvarivanje. Nakon 1974. on se često služio radikalnim stilom koji je bio karakterističan za masovne pokrete iz 1960-ih, prvenstveno kako bi napravio vidljiv odmak od stare stranačke garde, ali je korištenjem antiimperijalističke i antikapitalističke retorike nastojao konsolidirati vodstvo u PSOE-u. „On se osjećao ugodno služeći se retorikom i terminologijom revolucionarne ljevice, te je njegov karizmatički imidž poboljšavan tim radikalizmom“ (Share, 1989: 41).

Proces radikalizacije PSOE-a tijekom 1976. nije bio usmjeren samo na ukidanje kapitalističkog sustava i stvaranje besklasnog društva, već i na isticanje zahtjeva za brzim rušenjem Francova autokratskog režima. Inzistirajući na „demokratskoj *rupturi*“ kao jedinom prihvatljivom načinu tranzicije iz diktature u demokraciju, PSOE-ovo vodstvo nije bilo sklono prihvatiti ideju odozgo nametnute demokratske reforme, osobito zato što nova režimska vlada Adolfa Suáreza u početku nije nudila čvrsta institucionalna jamstva vezana za poštivanje osobnih i političkih sloboda. Dok su režimske elite željele oblikovati prijelaz kao reformu kojom bi se upravljalo odozgo, dotle je demokratska opozicija zahtijevala jednoznačno i brzo napuštanje autoritarnog režima. Budući da režimski umjerenjaci nisu mogli jednostrano odozgo upravljati mijenjanjem režima, morali su stupiti u dijalog s najjačim snagama opozicije. „Kao rezultat natezanja između reformističkih frankista i opozicije naposljetku je nastao kompromis: *transición pactada* – pogodbeni tranzicija... u kojoj je 'pritisak odozdo' suodređivao i ubrzavao pravac transformacije kojom se upravljalo 'odozgo'“ (Merkel, 2011: 163).¹³⁰ PSOE je u početku odbacivao model dogovorne tranzicije prema kojem su opozicijske stranke trebale podržati Suárezov reformski plan, smatrajući kako treba inzistirati na radikalnoj maksimalističkoj retorici usvojenoj na 27. kongresu. Socijalističko vodstvo nije bilo uvjereno u to da će premijerova „transakcijska“ strategija polučiti željeni uspjeh, odnosno da će dovesti do institucionalizacije i konsolidacije parlamentarne demokracije. Drugim riječima, PSOE se na samom početku demokratske tranzicije suočio s dvojmom treba li se nastaviti protiviti bilo kojem obliku prijelaza koji bi bio rezultat dogovora s frankističkim režimom ili treba podržati premijerov reformski program, nadajući se kako će u konačnici dovesti do uspostave parlamentarne demokracije.¹³¹

¹³⁰ O modelu pogodbene tranziciji više vidi u: Linz i Stepan, 1996; O'Donnell i Schmitter, 2006; Share, 1987.

¹³¹ Od srpnja 1976. do lipnja 1977. Suárez je realizirao program demokratske reforme utemeljen na Zakonu o političkoj reformi (*Ley de Reforma Política*) kojim je frankistički Cortes izglasovao vlastito raspuštanje i raspisivanje slobodnih izbora. Donošenjem tog zakona Suárez je ostvario konačnu pobjedu nad „tvrđolinijašima“, budući je uspio uvjeriti režimsku stranku Movimiento i Cortes da pristanu na ustavne reforme i demokratizaciju. Zakonom su bili predviđeni slobodni izbori koji će se organizirati na temelju izbornog zakona o kojem je postignuta suglasnost režimskih konzervativaca i opozicijskih vođa. Zakon je pomirio dvije naizgled nespojive pozicije: punu demokratizaciju, koju je zahtijevala opozicija, i ustavni kontinuitet režima, na kojem su inzistirali uvjereni frankisti. Prihvaćanjem tog zakona frankistički Cortes izveo je pravi politički *harakiri* koji se ne može objasniti uobičajenom političkom analizom (više u: Heywood, 1996: 146-147). „Pomoću *Ley para la Reforma Política* Suárez je uspio očuvati proceduralnu legalnost frankističkog Ustava, dobiti pristanak najvećeg dijela elita starog režima i jednoznačno krenuti putem demokracije“ (Merkel, 2011: 169). Samoraspuštanje Cortesa završilo je impresivnim pljeskom članova vlade i frankističkih zastupnika, a u prilog tomu da su bili zadovoljni čak i interesi *ultrasa* svjedoči izjava ministra mornarice, politički ekstremnog admirala Gabriela Pita da Veige, koji je naglasio kako je njegova „savjest čista zato što će demokratske reforme biti provedene u okviru frankističkog prava“ (Preston, 1986: 76). Zakon o političkoj reformi prihvaćen je u Cortesu 18. studenog 1976. premoćnom većinom, a punu legitimnost dobio je 15. prosinca kada ga je na referendumu prihvatilo 94 posto birača koji su sudjelovali u glasovanju. Nakon toga uslijedili su legalizacija većine političkih stranaka u veljači 1977., ukidanje frankističke sindikalne organizacije, amnestija političkih zatvorenika, legalizacija Španjolske komunističke partije, raspuštanje Movimienta i održavanje općih izbora u lipnju (više u: Vincent, 2007).

Share smatra kako su tri čimbenika imali presudan utjecaj na promjenu stava PSOE-ova vodstva u pogledu prihvaćanja umjerene i koncilijske strategije političkog djelovanja. Prvo, početkom 1977. Suárez je uspješno ispunjavao sve postavljene ciljeve svog programa demokratske reforme, unatoč valu baskijskoga terorističkog nasilja koje je potresalo zemlju tijekom siječnja i veljače.¹³² Premijerova odlučnost da ne podleže pritiscima kojima je cilj bilo usporavanje procesa demokratizacije razuvjerila je skeptične opozicijske vođe i prisilila ih da potpuno prihvate uzuse demokratskog ponašanja. Drugo, važnost prvih demokratskih izbora kao najvjerodostojnijeg pokazatelja stvarne snage pojedinih političkih stranaka prisilila je stranačko vodstvo da odbaci radikalne zahtjeve za *rupturom* koji su mogli odvratiti umjerene birače od davanja izborne potpore PSOE-u. Treći čimbenik bila je Suárezova pomalo neočekivana odluka o legalizaciji Španjolske komunističke partije početkom travnja 1977.¹³³ Njegova odluka formalno je bila utemeljena na stavu kako svim političkim opcijama treba biti omogućeno sudjelovanje u izborima, dok je skrivena motivacija polazila od strateškog interesa da se glasovi na ljevici podijele, budući da su se značajno preklapala biračka tijela socijalističke i komunističke stranke. Kako je PSOE do tada bio jedina legalna stranka na ljevici, odluka o legalizaciji komunista donesena samo dva mjeseca prije izbora prometnula je Komunističku partiju u najveću političku prijetnju socijalističkom vodstvu, budući da se radilo o najorganiziranijoj političkoj stranci u Španjolskoj (Share, 1985: 89; vidi i: Story, 1977: 481; Holliday, 2002: 262-263).

Strateško usitnjavanje biračkog tijela na ljevici neposredno prije prvih demokratskih izbora Suárez je ostvario i legalizacijom većeg broja malih socijalističkih stranaka i organizacija na nacionalnoj i provincijskoj razini. Tako je dopustio političko djelovanje Federaciji socijalističkih stranaka (*Federación de Partidos Socialistas*), savezu malih skupina koje su na razini španjolskih provincija okupljale politički organizirane socijalističke aktiviste. Mnogo važnija bila je mala Narodna socijalistička stranka (*Partido Socialista Popular*) koja je okupljala utjecajne socijalističke intelektualce i stručnjake koje su predvodili dvojica političkih znanstvenika – Enrique Tierno Galván, opozicijski veteran poznatiji kao „stari profesor“ (*el viejo profesor*), i njegov asistent Raul Morodo. Konačno, najveći problem PSOE-ovu vodstvu stvarao je povratak socijalističkih emigranata i starih militanata

¹³² O utjecaju terorističkog nasilja na demokratsku tranziciju u Španjolskoj vidi: Sánchez-Cuenca i Aguilar, 2009.

¹³³ U zamjenu za legalizaciju stranke, komunistički vođa Santiago Carrillo obvezao se „priznati monarhiju, prihvatiti crveno-žuto-crvenu monarhističku zastavu Španjolske i ponudio je svoju potporu budućemu društvenom sporazumu“ (Preston, 1986: 85). Naposljetku, Komunistička partija legalizirana je 4. travnja na Veliku subotu, što pokazuje da je Suárez ciljanim datumom nastojao onemogućiti bilo kakvu reakciju režimskih *ultrasa*. „Bio je to najriscantniji korak u cijeloj tranziciji koji je mogao uzrokovati trenutnu reakciju desničara“ (Tusell, 2007: 288). O ulozi Španjolske komunističke partije u tranzicijskom razdoblju vidi: Baker, 2000.

okupljenih u PSOE(h), koji nisu priznavali legitimnost Gonzáleza kao stranačkog vođe zbog načina na koji je eliminirao staro stranačko vodstvo. Suočavajući se s tim izazovima, PSOE-ovo vodstvo smatralo je da će, ako stranka odbije sudjelovati u izborima kao čin solidarnosti s Komunističkom partijom, birači ionako izaći na izbore te bi PSOE-ovi glasovi otišli suparničkima socijalističkim strankama (više u: Preston, 1986: 77). Organizacijske pripreme PSOE-a za parlamentarne izbore 1977. odvijale su se na dva načina: centraliziranom kontrolom nad procesom izgradnje lokalnih i regionalnih stranačkih podružnica te strukturnim pripajanjem drugih socijalističkih stranaka i organizacija. Središnji nadzor nad procesom ustrojavanja provincijskih i regionalnih stranačkih ogranaka značajno je pridonio centralizaciji unutarstranačke moći i stvaranju disciplinirane stranačke organizacije. Takav obrazac izgradnje stranačke strukture, u kombinaciji s nepostojanjem organiziranih lokalnih i regionalnih stranačkih elita, od početka je usmjerio stranku prema centralizaciji i koncentraciji moći u rukama stranačkog vođe (Fabre, 2008a: 169). S druge strane, pripajanjem malih socijalističkih stranaka PSOE je uspješno eliminirao izravne izborne konkurente, čime je zauzeo vodeći položaj na lijevom polu ideološkog spektra. Tako je početkom 1977. apsorbirao Madridsku socijalističku konvergenciju, malu, ali vrlo utjecajnu socijalističku organizaciju, dok je s Katalonskom socijalističkom strankom (*Partit dels Socialistes de Catalunya* – PSC) postigao dogovor o provođenju zajedničke političke strategije (Maravall, 1985: 136; vidi i: Colomé i López Nieto, 1989).¹³⁴

Punu cijenu za svoj radikalni politički program i skretanje prema ortodoksima ljevičarskim stavovima PSOE je platio izbornim porazima 1977. i 1979. Stranačka kampanja prije prvih demokratskih izbora nakon Francove smrti najbolje je oslikavala unutarstranačke podjele i sukobe oko smjera u kojem bi se stranka trebala razvijati. Unatoč radikalnoj ideologiji i strategiji, González je nastojao biračima predstaviti PSOE kao umjerenu stranku, „prešućujući“ ekstremne socijalističke aspekte njenog programa. Stranačka medijska kampanja uglavnom je bila usredotočena na projiciranje Gonzálezova atraktivnog imidža, dok on u svojim govorima namjerno nije spominjao zahtjeve za sveobuhvatnom nacionalizacijom, stavljajući naglasak na manje kontroverzne teme poput nužnosti izrade novog ustava, prijedloga za poboljšanje života građana te mogućnosti za brzu integraciju Španjolske u

¹³⁴ Nakon lipanjskih izbora 1977. PSOE i PSC stvorili su federalno udruženje u kojem su katalonski socijalisti imali znatnu slobodu u političkom djelovanju, premda su formalno bili povezani s PSOE-om. Uspjeh PSOE-a na prvim parlamentarnim izborima potaknuo je vođe Federacije socijalističkih stranaka i Narodne socijalističke stranke da predlože integraciju svojih stranaka u organizacijsku strukturu PSOE-a. Pokazalo se da PSOE od toga uopće nije imao nikakve koristi, budući da konačan rezultat nije bilo povećanje broja članova niti veća izborna potpora, već samo preuzimanje velikih financijskih dugova koje su te stranke akumulirale u izbornoj kampanji 1977.

Europsku zajednicu (Gillespie, 1989b: 61; Hamann, 2000: 1025; Recio i Roca, 1998: 140). S druge strane, na masovnim stranačkim skupovima i u ciljanim izbornim oglasima PSOE se predstavljao kao tradicionalna radnička stranka kojoj je najvažnija briga za radničku klasu. Na simboličkoj razini to je bilo vidljivo u glavnome izbornom sloganu „Socijalizam je sloboda“, dok je na sadržajnoj razini tvrda socijalistička retorika bila vidljiva u izbornom programu u kojem je istaknuto kako je PSOE „stranka radnika, profesionalaca, dužnosnika te vlasnika malih farmi i tvornica“ (više u: Share, 1985: 90; Gunther, Sani i Shabad, 1988: 75; Hamann i Sgouraki-Kinsey, 1999: 62). Premda je s 29,3 posto osvojenih glasova PSOE uspostavio dominaciju među lijevim strankama i nametnuo se kao glavni takmac vladajućoj koaliciji, analiza izbornih rezultata pokazala je kako je ideološka diskrepancija između sadržaja stranačkog programa i njegove javne prezentacije značajno ograničila izborne potencijale stranke, zbog čega su umjereni birači u ideološkom centru bili skloniji glasovati za Suárezov program nastavka demokratizacije i liberalizacije.

Tablica 7: Rezultati parlamentarnih izbora u Španjolskoj 1977.–2011.¹

	<u>UCD</u> ²		<u>PSOE</u>		<u>AP/PP</u> ³		<u>PCE/IU</u> ⁴	
	%glasova – br. mandata		%glasova – br. mandata		%glasova – br. mandata		%glasova – br. mandata	
1977.	34,4	166	29,3	118	8,2	16	9,3	19
1979.	34,8	168	30,4	121	6,1	10	10,8	23
1982.	6,6	11	48,1	202	26,4	107	4,0	4
1986.	---	---	44,1	184	26,0	105	4,6	7
1989.	---	---	39,6	175	25,8	107	9,1	17
1993.	---	---	38,8	159	34,8	141	9,6	18
1996.	---	---	37,6	141	38,8	156	10,5	21
2000.	---	---	34,2	125	44,5	183	5,5	8
2004.	---	---	42,6	164	37,7	148	5,0	5
2008.	---	---	43,9	169	39,9	154	3,8	2
2011.	---	---	28,8	110	44,6	186	6,9	11

¹ Rezultati četiriju najvećih nacionalnih stranaka.

² Unión de Centro Democrático – koalicija centrističkih i desnih stranaka koju je vodio prvi demokratski premijer Adolfo Suárez.

³ Alianza Popular preimenovana je u Partido Popular 1989.

⁴ Španjolska komunistička partija pridružila se koaliciji Ujedinjena ljevica (Izquierda Unida) 1986.

Izvor: Field i Hamann, 2008: 12-13.

Između dvaju izbornih ciklusa od 1977. do 1979. sva Gonzálezova nastojanja da pozicionira stranku kao umjerenu socijaldemokratsku alternativu vladajućoj koaliciji potkopavali su neki istaknuti stranački članovi svojom radikalnom retorikom i povremenim neprimjerenim ponašanjem. S jedne strane, PSOE-ovi vođe imali su ključnu ulogu u održavanju tranzicijske politike konsenzusa i kompromisa, aktivno sudjelujući u sklapanju sporazuma o političkim i društvenim reformama, koji je postao poznat kao *Pacto de la*

Moncloa, te u izradi i oblikovanju novoga španjolskog ustava u kojem je PSOE osigurao niz „socijalističkih koncesija“, osobito u pogledu institucionalnih mogućnosti da država intervenira u ekonomske odnose. S druge strane, socijalističko vodstvo suočavalo se s povremenim neuspjesima u učvršćivanju i stabilizaciji umjerenog imidža stranke, pogotovo u pogledu discipliniranja stranačkih militanata i ekstremista koji nisu bespogovorno slijedili smjernice službene politike. Kritičari u stranci sve su glasnije isticali kako su politički i ekonomski dogovori sklopljeni među stranačkim elitama štetni za radničku klasu, te da PSOE sve više postaje izborni stroj koji uništava svoju tradicionalnu biračku bazu. Smatrali su kako je stvaranje kulta Felipea Gonzáleza, koji je postao poznat kao *felipismo*, prije svega motivirano izbornim potrebama, dok su pretvaranje PSOE-a u socijaldemokratsku stranku vidjeli kao cijenu koju je španjolska ljevica morala platiti za demokratizaciju zemlje. Ubrzo je ta kritička opozicija poprimila obrise unutarstranačke frakcije koja je postala poznata kao *sector crítico* (više u: Share, 1985: 91-92; Gunther, 1986: 15).¹³⁵

Suárezova taktička odluka o održavanju parlamentarnih izbora u ožujku 1979. prije predviđenih lokalnih izbora iznenadila je PSOE-ovo vodstvo koje nije imalo vremena da pripremi stranku za borbu s vladajućom koalicijom. Tijekom izborne kampanje González se suočio s istim problemima kao i u izbornom natjecanju prije dvije godine. Premda je PSOE nastojao projicirati imidž centrističke socijaldemokratske stranke promičući slogan „Čvrsta vlada“ (*Un Gobierno Firme*) te naglašavajući svoju političku zrelost, kompetentnost i umjerenost, ponovno se problematičnim pokazao veliki ideološki jaz između radikalnoga stranačkog programa i umjerenoga izbornog manifesta. González je pokušao suzbiti i prigušiti ekstremističke stavove i zahtjeve velikog broja nezaposlenih i uglavnom nekvalificiranih radnika koji su masovno posjećivali stranačke predizborne skupove. Međutim, Suárez je vješto iskoristio ideološku slabost svoga najvećeg protivnika, pa je dva dana prije održavanja izbora u obraćanju naciji na državnoj televiziji napao PSOE zbog marksističkog programa koji je označio glavnom prijetnjom za stabilnost mlade španjolske demokracije (Sánchez-Cuenca, 2004: 337; Gunther, Montero i Botella, 2004: 224). Rezultati izbora bili su posebno razočaravajući i traumatični za socijalističko vodstvo s obzirom na velika predizborna očekivanja i uvjerenost u pobjedu. Premda je PSOE povećao broj parlamentarnih mjesta, izbori nisu rezultirali socijalističkom parlamentarnom većinom, dok je UCD ostao najveća španjolska stranka prema postotku osvojenih glasova i broju mjesta u Cortesu. PSOE-ovo

¹³⁵ Zanimljivo, najistaknutiji politički vođe te radikalne lijeve frakcije postali su oni koji su krajem 1960-ih i početkom 1970-ih zauzimali desnije pozicije od Felipea Gonzáleza. Tako se Pablo Castellano, koji je krajem 1970-ih postao glavni glasnogovornik *crítico*, tijekom Francove diktature suprotstavljao mladom „marksistu“ Gonzálezu u nizu strateških odluka i pitanja.

vodstvo bilo je osobito razočarano visokim stupnjem apstinencije u tradicionalnima socijalističkim biračkim utvrdama, što se tumačilo kao prosvjedno glasovanje protiv socijaldemokratskog „razvodnjavanja“ stranačke ekonomske politike, dok su umjereni birači u političkom centru smatrali kako se PSOE nije dovoljno modernizirao da bi postao njihov prvi izbor. Porazi na dvama parlamentarnim izborima učvrstili su Gonzálezovo uvjerenje da je neophodna temeljita ideološka i organizacijska transformacija kako bi PSOE potpuno ostvario svoj izborni potencijal i postao prirodnom strankom vlasti. PSOE-ovi izborni stratezi i analitičari javnog mnijenja ukazivali su na to da se samo uz pomoć značajne modernizacije stranačkog programa socijalisti mogu nadati pobjedi na izborima i osvajanju parlamentarne većine. „Istraživanja javnog mnijenja sustavno su ukazivala na to da je španjolsko biračko tijelo usidreno nešto bliže lijevom centru. Na općim izborima 1977. i 1979. većina birača smatrala je PSOE još uvijek previše radikalnim, a tu je slabost Suárez vješto iskoristio u obje kampanje. Stranački vođe smatrali su kako PSOE mora proširiti svoj izborni program kojim bi zahvatio veći dio 'srednje klase' i uključio tradicionalno marginalne segmente biračkog tijela (crkvu, vlasnike malih farmi i obrtnike)“ (Share, 1988a: 46; vidi i Share, 1988b: 421; 1999: 94). Stranačko vodstvo bilo je svjesno političkih implikacija tih analiza, pa je tako neposredno nakon izbornog poraza 1979. González u jednom intervjuu izjavio kako se „demokratska socijalna transformacija ne može ostvariti bez parlamentarne većine. Da bi se ostvarila parlamentarna većina nužno je predstavljati mnogo širi spektar birača nego što je prvotno planirano. Primjer će biti dostatan da bi ilustrirao to o čemu govorim: u ovoj je zemlji 26 milijuna birača od ukupno 36 milijuna stanovnika. Od tog broja birača 13 milijuna, odnosno 50 posto, nisu aktivan dio populacije, ali baš ta polovica svojim glasovima može odrediti budućnost naše zemlje“ (navedeno u: Share, 1985: 94).

4.4. Transformacija PSOE-a: nastanak prezidencijalizirane stranke

4.4.1. Prezidencijalizacija PSOE-a na razini stranačke organizacije

Nakon izbora 1977. PSOE se nametnuo kao legitimna alternativa vladajućem UCD-u, što je izravno utjecalo na ideološku i organizacijsku transformaciju stranke prema prezidencijaliziranom načinu rada. Nastojeći osvojiti parlamentarnu većinu, PSOE je morao promijeniti svoj imidž i diskurs te formulirati politike koje bi bile prihvatljive širemu biračkom tijelu, a to je nužno pretpostavljalo i izgradnju novog oblika organizacijske strukture. Od 1976. do 1979. PSOE je prošao ideološku katarzu od masovne marksističke stranke čiji se politički program temeljio na uskoj definiciji radničke klase do umjerene socijaldemokratske stranke koja je polazila od ideološki pragmatičnog određenja radništva. Tako je u izbornom priručniku za stranačke kandidate tijekom kampanje 1979. bila precizna uputa „kako se mora inzistirati na objašnjavanju onog što PSOE podrazumijeva pod pojmom radnika, a to je svatko tko zarađuje plaću“ (navedeno u: Méndez Lago, 2005: 173). Krajem 1970-ih u PSOE-u su postojale dvije struje: jedna je svoju političku legitimaciju temeljila na radikalnoj strategiji usmjerenoj prema radničkoj klasi, revolucionarnom programu i marksističkoj ideologiji, a druga je polazila od umjerenoga socijaldemokratskog programa koji je bio usmjeren prema srednjoj klasi i centrističkim biračima koji su do tada glasovali za UCD. Kako su izbori 1979. jasno pokazali da zbog takve unutarstranačke polarizacije stranka nema dovoljno kapaciteta da osvoji većinu glasova i samostalno formira vladu, dio stranačkog vodstva okupljen oko Gonzáleza inzistirao je na nastavku ideološke modernizacije i pomicanju stranke u sam centar stranačkog nadmetanja. Analize izbornog ponašanja i ispitivanja javnog mnijenja ukazivali su na znatna ograničenja koja su proizlazila iz PSOE-ove programske usmjerenosti na radničku klasu i zanemarivanja novih socijalnih skupina koje su činile temelj modernoga biračkog tijela.

Zadržavanje marksističkog samoodređenja i pseudorevolucionarnoga ideološkog programa sprječavali su PSOE da uspješno implementira izbornu *catch-all* strategiju. González je bio svjestan da se stranka mora osloboditi tradicionalne „ideološke prtljage“ i preuzeti dominaciju nad ideološkim centrom stranačkog natjecanja u kojem su se odlučivali ishodi izbora. Stoga je na konferenciji za tisak u Barceloni u svibnju 1978. najavio svoju namjeru da na sljedećemu stranačkom kongresu ukloni eksplicitne marksističke reference iz stranačkog programa (Gunther, Sani i Shabad, 1988: 168; Nash, 1983: 40; Preston, 1986: 118; Méndez Lago, 2005: 174). Tu je namjeru dodatno eksplicirao početkom 1979. na stranačkom

skupu u Gijónu kada je izjavio da „stranka mora zastupati želju za društvenim promjenama koju iskazuju brojne socijalne skupine koje se ne poistovjećuju samo s jednom klasom, što je suprotno analizama s početka stoljeća. Nadalje, u ovom povijesnom trenutku, stranka ima obvezu biti izvor stabilnosti društva, nadilazeći vlastite granice. To je obveza koju može izvršiti samo Socijalistička stranka. I to je proturječno za stranku koja se temelji na promjeni. To je cijela drama oko PSOE-a“ (navedeno u: Share, 1999: 95; 1988a: 48-49; 1988b: 423). Premda je PSOE nedvojbeno bio stranka sa snažnom marksističkom tradicijom, prije 1976. riječ „marksizam“ nikad se nije pojavljivala u stranačkom programu. González se usprotivio uvođenju pojma „marksizam“ u stranački program na kongresu 1974., da bi nakon dvije godine podržao ekskluzivističko određenje stranke kao marksističko-revolucionarne organizacije. Taj latentan ideološki sukob između tradicionalista i modernista prerastao je u otvoreni rat tijekom 1978. i 1979. prvenstveno zbog dva razloga. Prvo, razočaravajući izborni porazi na nacionalnima i lokalnim izborima 1977. i početkom 1979. naveli su modernističku struju oko Gonzáleza da prisili stranku na konačan raskid s marksističkom tradicijom i usmjeri je prema modernoj socijaldemokratskoj ideologiji koja je postala dominantna među socijalističkim strankama u zapadnoj Europi. Drugo, suprotno tradicionalnim normama stranačke discipline, González je prijedlog o reviziji stranačkog programa iznio izravno pred „buržujskim“ medijima. Zaobilazeći ustaljene obrasce stranačke komunikacije, on je izazvao otpor brojnih radikalnih aktivista i militantata koji su ionako smatrali da prevelika koncentracija moći u rukama stranačkog vođe nakon 1976. ugrožava temelje unutarstranačke demokracije (više u: Gillespie, 1989a: 337-338; Nash, 1983: 40). S obzirom na nisku razinu stranačke discipline, Gonzálezova najava deideologizacije stranke i uklanjanja marksizma iz stranačkih deklaracija izazvala je žestok otpor u stranci. Stranački militanti u brojnim lokalnim i regionalnim PSOE-ovim ograncima brzo su reagirali donoseći rezolucije kojima su potvrđivali marksističko opredjeljenje stranke i otvoreno kritizirali namjere prvog tajnika. Neki prominentni stranački vođe nastojali su javno osporiti Gonzálezovu interpretaciju PSOE-ove ideologije, uključujući i njegova najbližeg suradnika Guerru koji je, iznenađen najavljenom inicijativom, izjavio kako je „od samih svojih početaka PSOE bio marksistička stranka u najčišćem smislu te riječi; on je bio jedina stranka koja se zasnivala na javno obznanjenima marksističkim načelima“ (navedeno u: Gunther, Sani i Shabad, 1988: 169; vidi i: Nash, 1983: 40). Sličan stav zauzeo je i počasni predsjednik stranke Enrique Tierno Galván: „Svi mi koji smo u stranci marksisti tako smo se odredili na 27. kongresu, iz čega proizlazi da je ova stranka marksistička i to se ne može promijeniti“ (navedeno u: Gunther, 1986: 17-18).

Unutarstranački sukob između dogmatske ljevice koja je bila okupljena u grupu *crítica* i pragmatične modernizacijske desnice okupljene oko Gonzálezove grupe *oficialista* ili *felipista* kulminirao je na 28. stranačkom kongresu u svibnju 1979. Bit tog sukoba najbolje je opisao Joaquín Almunia, glavni tajnik PSOE krajem 1990-ih, koji je istaknuo kako su se „onima koji su smatrali da se stranačke ideje i naš koncept socijalizma trebaju prilagoditi stvarnosti da bi se zadobilo povjerenje biračkog tijela i osvojila vlast, suprotstavili branitelji temeljnih socijalističkih načela. (...) Kritičari su smatrali kako će odbacivanje marksizma pretvoriti PSOE u običnog upravitelja statusa quo, a u takvim su okolnostima bili ravnodušni prema osvajanju vlasti“ (navedeno u: Sánchez-Cuenca, 2004: 331). Zaoštravajući stavove o obrani marksističkog pedigrea stranke koja bi trebala biti zaštitnik radničke klase, *críticos* su optužili stranačko vodstvo za potpunu eroziju unutarstranačke demokracije te su zahtijevali pravo na slobodno organiziranje frakcija unutar PSOE-a. Smatrali su da je zanemarivanje strategije masovne mobilizacije radništva, koje je ostvareno na račun politike konsenzusa tijekom tranzicijskog razdoblja, ozbiljno ugrozilo stranačke interese i proklamirane ciljeve. Na samom početku kongresa delegatima su podijeljene kopije nedavnog intervjua Pabla Castellana, glasnogovornika *crítica*, u kojem je oštro kritizirao stranačko vodstvo zbog sudjelovanja u pogubnome neofrankističkom ustavotvornom procesu, te je zahtijevao da stranka „trenutačno napusti svoju izbornu strategiju, personalan način donošenja odluka, korištenje rezultata istraživanja javnog mnijenja kao glavnih političkih smjernica i neozbiljnu improvizaciju“, te je inzistirao na „povratku analizi klasnih odnosa i djelovanja. PSOE ponovno mora postati stranka radničke borbe, a ne populističkog predstavništva“ (navedeno u: Gillespie, 1989a: 342; Sánchez-Cuenca, 2004: 329). Otvorenoj kritici pridružili su se i drugi istaknuti članovi Izvršnog odbora, pa je tako Francisco Bustelo u svom govoru istaknuo ključne socijalističke probleme: oslabljenu unutarstranačku demokraciju, nedovoljno razvijenu autonomiju federalnih organizacija stranke, nužnost obrane marksizma, izostanak unutarstranačkih konzultacija prije potpisivanja *Pacta de la Moncloa*, nužnost strateškog povezivanja lijevih stranaka u Španjolskoj, te Gonzálezovo samovoljno interveniranje u sastavljanje stranačkih izbornih lista.¹³⁶

¹³⁶ Osim sukoba o ideološkom samoodređenju stranke (*marxismo si, marxismo no*), tenzije između *crítica* i *oficialista* podigla su i dva dodatna organizacijsko-strateška problema. Prvi problem odnosio se na zahtjeve *crítica* da se primjeni sustav razmjernog predstavnštva u izborima za sva stranačka tijela. Castellano je istaknuo kako je stranačko vodstvo uspostavilo apsolutnu dominaciju nad regionalnima i provincijskim organizacijama PSOE-a, zbog čega je tražio proširivanje unutarstranačke demokracije i uspostavljanje federalne stranačke strukture. González i Guerra oštro su se protivili uvođenju bilo kojeg oblika razmjernog predstavnštva jer su smatrali da ono može dovesti do frakcioniranja stranke, slabljenja središnjeg vodstva i još veće ideološke

Budući da su većinu kongresnih delegata činili marksistički orijentirani aktivisti i militanti izabrani u lokalnima stranačkim podružnicama, od početka kongresa bilo je jasno da će se González suočiti s neuspjehom u namjeri da provede deideologizaciju stranke.¹³⁷ U svome uvodnom govoru González je potvrdio vrijednost marksističke ideologije kao korisnog sredstva za analizu društvenih odnosa, ali ju je odbio priznati kao apsolutni i ekskluzivni vrijednosni sustav stranke. Stoga je delegatima preporučio da svoj rad na kongresu usmjere na formuliranje i razradu stranačkog programa koji bi bio temelj za mobilizaciju različitih društvenih skupina. Prava borba vodila se prvog dana kongresa u odboru zaduženom za formuliranje političke rezolucije (*ponencia ideológica*) u kojem su se Gonzálezove intervencije pokazale posve neučinkovitima. On je opovrgnuo spekulacije da je postao socijaldemokrat i iskazao je potpunu predanost socijalističkim načelima, ali nije uspio zaustaviti prijedlog rezolucije koji je podnijela asturijska delegacija. U njoj je pisalo kako „PSOE potvrđuje svoju prirodu klasne, masovne, marksističke, demokratske i federalne stranke“, dok je u odjeljku „Načela“ iskazana potpora klasnoj borbi između proletarijata i buržajske klase, preuzimanju vlasti od strane radničke klase, podruštvljenju privatnog vlasništva, ukidanju klasnog društva i odbacivanju mogućnosti reforme kapitalističkog sustava (Gillespie, 1989a: 345; Nash, 1983: 43). Drugog dana konferencije seviljska delegacija pokušala je na plenarnoj sjednici amandmanom osporiti tekst političke rezolucije, ali je on odbačen sa 62 posto glasova delegata koji su bili skloni *sectoru crítico*. Unatoč teškom porazu modernizatora, smatralo se kako će González nastojati postići kompromis s *críticosima* o budućem smjera razvoja stranke, ali je na iznenađenje svih prisutnih delegata u svome emotivnom govoru najavio kako se neće ponovno kandidirati za prvog tajnika, jer bi u suprotnom morao braniti sadržaj stranačke rezolucije s kojom se ne slaže, a njegov potez slijedili su svi ostali članovi Izvršnog odbora. González je istaknuo kako „Španjolska ne može čekati stranku da sazrije. Stranka si ne može priuštiti luksuz nezrelosti“ (navedeno u: Share, 1989: 55).

S obzirom na to da su delegati odlučili poduprijeti marksističku rezoluciju, ali i istovremeno zadržati Gonzáleza na čelu stranke, *críticosi* su se našli u pat poziciji iz koje nisu mogli izaći kao apsolutni pobjednici. Pokazalo se da je Gonzálezova odluka o odbijanju ponovne kandidature bila izniman taktički manevar koji se pokazao uspješnim zbog dva

radikalizacije. Drugi problem ticao se stranačke koalicijske strategije, gdje su, s jedne strane, *críticosi* podržavali zaoštavanje odnosa s UCD-om i izbornu koaliciju s Komunističkom partijom, dok je, s druge strane, stranačko vodstvo odbijalo mogućnost suradnje s komunistima jer je smatralo da će to dovesti do stvaranja nove Narodne fronte, što bi se negativno odrazilo na PSOE-ov imidž (više u: Share, 1989: 54; 1985: 94-95).

¹³⁷ Samo 30 posto delegata činili su stranački birokrati koji su bili pod kontrolom stranačkog vodstva.

razloga. Prvo, budući da su *críticosi* bili potpuno zatečeni Gonzálezovim neočekivanim potezom, u kratkom roku do završetka kongresa nisu uspjeli predložiti alternativnog kandidata, dok su se neki među njima (Tierno Galván) počeli izvlačiti iz novonastale situacije oportunistički argumentirajući kako bi crkva, vojska i poduzetnički sektor zasigurno negativno reagirali na takav ekstremno lijevi PSOE (Preston, 1986: 116). Drugo, organizacijske promjene usvojene na 28. kongresu stavile su ih u vrlo nepovoljan položaj u odnosu na Gonzáleza i njegovu modernizacijsku grupu. Nova pravila predviđala su primjenu većinskoga sustava u izborima kongresnih delegata, dramatično smanjivanje njihova broja te uvođenje sustava blokovskog glasovanja na samim stranačkim kongresima, što bi Gonzáležu omogućilo da u budućnosti trajno eliminira unutarstranačku opoziciju. Potpuna paraliza i nepripremljenost *crítica* spasili su Gonzáleza od poraza, a kongres je završio imenovanjem privremenoga Upravnog odbora (*comisión gestora*) koji je imao zadatak organizirati izvanredni kongres na kojem bi se riješio taj sukob. U narednome četveromjesečnom razdoblju do izvanrednog kongresa González i Guerra obišli su cijelu Španjolsku, održavajući sastanke s članovima izvršnih odbora na provincijskoj razini u kojima su *felipisti* bili brojčano nadmoćni te uspostavljajući koordiniranu kontrolu nad procesom izbora delegata za izvanredni kongres. Bilo je odgođeno održavanje stranačke ljetne škole, kongresa mladih socijalista i redovnih kongresa regionalnih federacija, što su neki protumačili kao namjeru da se onemogući rasprava u stranci. U tim dramatičnim mjesecima ni *críticosi* nisu mirovali, pa su tako na konferenciji za tisak u kolovozu Gómez Llorente, Castellano i Bustelo objavili manifest u kojem je marksizam još jednom potvrđen kao „temeljna ideologija socijalističke misli“. U njemu su nastojali obraniti ideju o tome da je PSOE stranka klasne borbe, a ne običan izborni stroj, te su ponovili ključne unutarstranačke probleme: potrebu usklađivanja parlamentarnih i izvanparlamentarnih aktivnosti, nužnost istinske federalizacije stranke, ukidanje centralističkog *dirigisma* te prestanak favoriziranja prijatelja i personalizacije moći (Gillespie, 1989a: 352). Zahvaljujući prethodno usvojenima organizacijskim promjenama, delegati su na izvanrednom kongresu krajem rujna 1979. bez ikakva otpora podržali deideologizaciju stranke i uklanjanje „marksizma“ iz stranačkog programa, te su premoćnom većinom glasova potvrdili izbor Gonzáleza za prvog tajnika stranke.¹³⁸ U ključnom odjeljku nove političke rezolucije istaknuto je kako „PSOE prihvaća marksizam kao teorijsku, kritičku i nedogmatsku metodu analize i transformacije društvene stvarnosti, ali će se koristiti i različitim marksističkim i nemarksističkim doprinosima koji su učinili socijalizam velikom

¹³⁸ *Críticosi* su činili samo jednu desetinu ukupnog broja delegata koji je smanjen za gotovo 60 posto u odnosu na kongres u svibnju.

emancipatorskom alternativom našeg doba, uz potpuno uvažavanje osobnih uvjerenja svakog pojedinca“ (navedeno u: Gillespie, 1989a: 354-355; vidi i: Sánchez-Cuenca, 2004: 337-338; Tusell, 2007: 321-322; Gunther, Montero i Botella, 2004: 244; Gunther, Diamandouros i Sotiropoulos, 2006). Tako je dogmatski marksizam postao samo teorijsko i analitičko oruđe čija je vizija poželjnoga španjolskog društva izgubila stvarnu legitimnost. Zadržavajući vjeru u socijalističke ideale, stranka je svoj program prilagodila tranzicijskoj stvarnosti u kojoj je „PSOE morao nastaviti buržujsku revoluciju kao prvi korak prema socijalističkom programu“.

Osim ideološke modernizacije koja je stranku oslobodila krute marksističke dogme i usmjerila je prema biračima u političkom centru, Gonzálezova strategija transformacije PSOE-a ponajviše je bila usmjerena na postizanje visokog stupnja unutarstranačke kohezije i kontrole. Modernizacija organizacijske strukture temeljila se na dva nosiva stupa – uspostavljanju Gonzálezova odlučnoga i snažnog vodstva utemeljenog na karizmatским liderskim osobinama, što je trebalo uvjeriti birače kako će stranka biti pod njegovom čvrstom kontrolom, te koncentraciji moći u rukama stranačkog vođe i centralizaciji procesa političkog odlučivanja. Premda u PSOE-u nikad nije institucionalizirano stranačko predsjedništvo, već je zadržana forma kolegijalnoga stranačkog vodstva, González je prema stranačkom statutu, ali i političkoj praksi, uvijek bio mnogo više od prvog među jednakima. Njegova unutarstranačka predominacija nije se temeljila samo na formalnim ovlastima, već prvenstveno na osobnoj karizmi koja ga je učinila nesmjernjivim stranačkim vođom tijekom više od dvadeset godina. Talijanski komparatist Mario Caicagli smatra da je Gonzálezova politička moć proizlazila iz jednog oblika „situacijske karizme“ koja se obično pojavljuje u razdobljima (re)konstrukcije stranke. Premda se nisu svi pojedinci u stranci mogli s njim lako poistovjetiti, González je bio taj koji je identitetski supstituirao stranku, on je bio glavni pokretač njena izbornog uspjeha te je u početnim godinama obnove stranke osiguravao ravnotežu među suprotstavljenima unutarstranačkim frakcijama (vidi u: Colomé, 1998: 276). Gonzálezov stil političkog vodstva, koji je bio bez presedana u modernoj španjolskoj političkoj povijesti, od je početka privlačio brojne sljedbenike, što može objasniti zašto je njegova popularnost bila tako dugotrajna. On je bio atraktivan govornik koji je sve ljude percipirao kao sebi jednake; nije pripadao madridskome političkom i društvenom establišmentu, što je vješto iskoristio kao svoju veliku prednost tijekom preuzimanja kontrole nad strankom; uvijek je odavao dojam iskrenoga, poštenog i suosjećajnog političara koji je u svome političkom djelovanju bio motiviran etičkim načelima i vrijednostima, ali je istovremeno bio pragmatičan i racionalan u ostvarivanju stranačkih i državnih interesa. Njegova osobna i politička biografija nije bila kontaminirana frankizmom, niti je bio izložen političkom progonu tijekom posljednjih godina

diktature, što je omogućilo većini Španjolaca da se s njim lako poistovjete. Tijekom demokratske tranzicije bio je jedan od najpopularnijih i najpoznatijih političara u Španjolskoj, zbog čega se može zaključiti kako se izvanredan uspjeh PSOE-a na izborima 1982. u znatnoj mjeri temeljio na isticanju njegovih potencijala kao stranačkog vođe i budućeg premijera (više u: Tusell, 2007: 330-332; Nash, 1983: 31; Gillespie, 1989a: 348). González je tijekom cijeloga postfrankističkog razdoblja održavao čvrstu kontrolu nad strankom, u čemu je imao pomoć svoga najbližeg suradnika i višegodišnjeg zamjenika Guerre koji je nosio zloglasan nadimak „španjolskog Josepha Goebbelsa“. Svi aspekti njegove hegemonijske dominacije u španjolskoj politici tijekom četrnaest godina socijalističke vladavine obuhvaćeni su pojmom *felipismo*, dok mu je njegov neupitan status utemeljitelja novog PSOE-a često omogućavao da primora stranku na prihvaćanje pozicija kojima se prethodno suprotstavljala. Zasigurno najupečatljiviji primjer takve političke strategije zbio se na 28. kongresu PSOE-a 1979. kada je González prisilio kritičare da biraju između njegova ostanka na čelu stranke i prihvaćanja radikalnoga političkog programa. Nakon što je u završnom govoru najavio kako se neće ponovno kandidirati za prvog tajnika ako se stranka ne odrekne marksističke ideologije, došlo je do spontanog izljeva emocija među delegatima koji su počeli izvikivati „Fe-li-pe, que-da-te!“ (Felipe, ostani!), dok su neki od njih zaplakali. Identičan obrazac primijenio je i na 30. kongresu 1984. kada je prijetnjom podnošenja ostavke primorao delegate da podrže ostanak Španjolske u NATO-u, čemu su se stranka, pa i sam González, prethodno snažno protivili (van Biezen i Hopkin, 2005: 113; van Biezen, 2008: 34; Share, 1988a: 58; 1999: 105-106). Prema riječima jednoga unutarstranačkog kritičara, González je uvijek u ključnim trenucima kada se odlučivalo o važnima političkim pitanjima suočavao stranačke članove i birače s neugodnim izborom između „Felipea i kaosa“.

Snažna koncentracija moći u Gonzálezovim rukama i uspostavljanje centraliziranog sustava političkog odlučivanja, kojima je cilj bio nametanje visokog stupnja unutarstranačke discipline, kontrole i kohezije, temeljili su se na nekoliko ključnih čimbenika. Prvi čimbenik odnosio se na način rekonstrukcije stranačke organizacijske strukture u uvjetima društvene i političke neizvjesnosti neposredno nakon Francove smrti. Prema stranačkom statutu koji je usvojen na 27. kongresu 1976., PSOE je imao federalnu strukturu koja se sastojala od četiri teritorijalne razine: lokalnih ogranaka, provincijskih i regionalnih podružnica te nacionalne središnjice. Na nacionalnoj razini najviše stranačko tijelo za donošenje odluka bio je Federalni kongres, dok je operativno upravljanje strankom na dnevnoj razini bilo povjereno Federalnome izvršnom odboru, koji je od 1984. postao dio mnogo većeg Federalnog odbora čiji su zadaci bili kontrola Izvršnog odbora i raspravljanje o najvažnijima stranačkim

političkim odlukama. Tijekom Gonzálezova vremena na čelu stranke Izvršni odbor bio je najmoćnije stranačko tijelo u kojem su se donosile ključne političke odluke koje su Federalni odbor i stranački kongres naknadno samo potvrđivali. On je predstavljao „jezgru jezgre“ unutar upravljačke strukture PSOE-a o čemu najbolje svjedoči podatak da su između 1981. i 1994. samo 24 osobe sudjelovale u njegovu radu, od kojih su pet bili stalni članovi (više u: Colomé; 1998: 275; Fabre, 2008a: 174-175; 2010: 11). Unatoč formalnoj institucionalizaciji federalnog karaktera stranačke organizacije, obnova PSOE-a bila je pod potpunom kontrolom stranačkog vodstva. U većini slučajeva regionalne stranačke federacije stvorene su tek u drugom koraku nakon što su lokalni i provincijski ogranci već bili uspostavljeni. Snažna središnja kontrola nad procesom teritorijalne ekspanzije stranke omogućila je centralizaciju resursa i upravljačkih kapaciteta u Gonzálezovim rukama. Drukčije rečeno, rekonstrukciju stranke i uspostavljanje centraliziranog sustava upravljanja González je pokrenuo prije nego što su se lokalne i regionalne elite imale priliku razviti. „Stranačko federalno (središnje) vodstvo kontroliralo je taj proces i uspješno je upravljalo resursima koje bi regionalni i provincijski vođe u suprotnome iskoristili za jačanje svoje moći. Usvojene su odredbe prema kojima je Federalni izvršni odbor imao ovlasti odlučivati o političkim savezima (na lokalnoj i provincijskoj razini, nap. a.) i stavljati veto na prijedloge kandidata za izborne liste“ (Méndez Lago, 2005: 171-172; vidi i Hopkin, 2009: 190-191). Krajem 1970-ih i početkom 1980-ih federalizacija PSOE-a istaknuta je u stranačkim dokumentima kao jedan od najvažnijih prioriteta, budući da je stranačku organizaciju trebalo prilagoditi federalnoj strukturi španjolske države koja je utvrđena Ustavom 1978. Međutim, stranačko vodstvo inzistiralo je na tome da PSOE po svojoj strukturi i načinu djelovanja treba biti federalna stranka, a ne federacija ili konfederacija stranaka, ali je unatoč tome sve do sredine 1990-ih održavalo *de facto* unitaran i centraliziran sustav političkog odlučivanja u kojem nije bilo mjesta za jačanje autonomije regionalnih stranačkih federacija i veći utjecaj regionalnih baruna na unutarstranačke procese.¹³⁹ Tako je sredinom 1980-ih ukinuto pravo lokalnih ograna da iniciraju tematske rasprave na stranačkom kongresu; donesena je odluka prema kojoj kongresi regionalnih stranačkih federacija nisu mogli prethoditi nacionalnom kongresu PSOE-a, čime su regionalne i provincijske elite bile prisiljene prihvatiti glavne odrednice političke strategije koju je formuliralo središnje vodstvo; kandidacijski postupci u stranci, premda formalno u

¹³⁹ Jedina iznimka bio je konfederalan odnos koji je 1978. uspostavljen između PSOE-a i Katalonske socijalističke stranke (PSC). Prema njemu je PSC zadržao status autonomne stranke, birao je svog vođu i kandidate za nacionalne izbore, razvijao je vlastiti program za izbore na nacionalnoj razini te je djelovao sukladno autonomnom statutu. Istovremeno su katalonski socijalisti bili organski povezani sa „španjolskim socijalistima“, budući da su sudjelovali u donošenju odluka u PSOE-u te su imali predstavnike na PSOE-ovom kongresu i u Izvršnom odboru (Hopkin, 2009: 189; Fabre, 2008b: 320-322; van Houten, 2009: 140-147).

autonomnoj domeni provincijskih podružnica, bili su pod strogom kontrolom Gonzáleza i njegovih najbližih suradnika.¹⁴⁰

Tablica 8: *Individualno članstvo u četiri najveće španjolske stranke 1977.–2000.*

	UCD	PSOE	AP/PP	PCE/IU
1977.	10.000	52.000	50.000	202.000
1979.	70.000	101.000	50.000	168.000
1982.	144.000	119.000	85.000	132.000
1986.		185.000	202.000	70.000
1989.		215.000	240.000	49.000
1993.		351.000	327.000	45.000
1996.		365.000	376.000	35.000
2000.		410.000	602.000	70.000

Izvor: Holliday, 2002: 257; van Biezen, 2003: 84.

Obnova PSOE-ove organizacijske strukture nije se temeljila samo na izgradnji široke mreže stranačkih podružnica i lokalnih ogranaka, već i na povećanju broja pojedinačnih članova koje je trebalo poboljšati PSOE-ov imidž masovne stranke. Premda zbog javnog financiranja svojih aktivnosti španjolske stranke nisu bile sklone stvaranju velike članske baze,¹⁴¹ PSOE-ovi stratezi smatrali su kako stranka treba privući makar minimalan broj članova koji je potreban kako bi se mogla napraviti selekcija kandidata za izbore, ali i kako bi se mogle organizirati izborne kampanje. Stoga je u prvim godinama demokratske tranzicije PSOE primjenjivao strategiju mobilizacije po uzoru na Španjolsku komunističku partiju, nastojeći značajno povećati broj individualnih članova. U kratkom razdoblju od 1975. do 1977. broj članova porastao je s 4.000 na nešto više od 50.000, da bi se do izbora 1979. taj broj udvostručio. Međutim, izgradnja i jačanje stranačke organizacije nisu mogli pratiti povećanje političke važnosti PSOE-a na institucionalnoj razini, što je bilo osobito vidljivo u velikom nerazmjeru između broja članova stranke i ukupnog broja glasova koje je stranka

¹⁴⁰ Autonomija regionalnih stranačkih organizacija i jačanje utjecaja regionalnih baruna na oblikovanje stranačkih politika i programa povećani su sredinom 1990-ih kada je središnje stranačko vodstvo znatno oslabljeno sukobom frakcija *guerristas* i *renovadores* oko pitanja budućeg razvoja stranke i širenja unutarstranačke demokracije (Fabre, 2008b: 321-322). Vodstva regionalnih federacija iskoristili su tu situaciju kako bi povećala svoju političku moć i potaknula proces decentralizacije stranke. Nova uloga regionalnih baruna institucionalizirana je 1995. osnivanjem Teritorijalnog vijeća koje je postalo konzultativno tijelo u kojem se raspravljalo o stranačkim politikama prema autonomnim zajednicama i provincijama, ali i uključivanjem većeg broja regionalnih vođa u Izvršni odbor stranke (više u: Fabre, 2008a: 175 i 207; Orte, 2006). Do ponovne marginalizacije regionalnih organizacija i slabljenja utjecaja njihovih vođa došlo je nakon izbora Joséa Luisa Rodrígueza Zapatera za glavnog tajnika stranke 2000., a osobito nakon povratka PSOE-a na vlast 2004.

¹⁴¹ O modelu javnog financiranja stranačkih aktivnosti u Španjolskoj i njegovu utjecaju na razvoj stranaka i stranačkog sustava vidi: Pujas i Rhodes, 1999; van Biezen, 2000; 2004.

dobila na izborima.¹⁴² Upravo je razmjerno mali broj individualnih članova, u kombinaciji s patrimonijalnim sustavom koji je stranka razvila nakon pobjede na izborima 1982., omogućio Gonzálezu da ostvari visok stupanj unutarstranačke discipline i kohezije te eliminira svaki oblik opozicijskog djelovanja. González je uspio uspostaviti čvrstu kontrolu nad stranačkim članstvom čineći ga financijski ovisnim o stranačkim i državnim poslovima i položajima koje je kontrolirao. Tako su početkom 1980-ih više od polovice PSOE-ovih članova bili plaćeni stranački zaposlenici, da bi nakon osvajanja vlasti većina stranačkih članova i simpatizera dobila sigurne poslove u državnima i javnim službama.¹⁴³ O razmjerima toga Gonzálezova *patrimonialisma* najbolje svjedoče podaci o tome da su 1988. više od dvije trećine delegata na PSOE-ovu kongresu činili državni dužnosnici i službenici; nešto više od 70 posto ukupnog stranačkog članstva bilo je zaposleno u državnima i javnim službama; od 1984. do 1987. Gonzálezova vlada imenovala je oko 25.000 stranačkih političkih kadrova (Gillespie, 1989b: 62-66; Gillespie i Gallagher, 1989: 172; Share, 1999: 98; Hopkin, 2001a: 15).

Drugi važan čimbenik koji je utjecao na transformaciju PSOE-a i izgradnju centralizirane stranačke strukture polazio je od specifičnoga španjolskog modela tranzicije iz autokratskog režima u demokraciju. Tranzicijski proces i izgradnja novih demokratskih institucija bili su obilježeni kontinuiranim pregovorima političkih elita, najprije Suáreza i frankističke desnice, a zatim Suáreza i demokratske opozicije, što je rezultiralo visokim stupanjem prezidencijalizacije i personalizacije političkog vodstva. Stranački vođe svjesno su odustajali od kompetitivne strategije maksimaliziranja interesa svojih biračkih baza kako bi postigli sveobuhvatan konsenzus o glavnim ciljevima razvoja nacionalne zajednice. „Zapravo, demokratska tranzicija u Španjolskoj može se promatrati kao proces u kojem su stranački vođe, u nedostatku snažnih i kritičkih izbornih baza, zadobili političku legitimnost, javnu prepoznatljivost i kredibilitet zahvaljujući privatnim pregovorima sa Suárezom“ (Share, 1988a: 45). Dogovorni obrazac tranzicijskoga političkog procesa doveo je do centralizacije političke moći u rukama stranačkih vođa i omogućio im da uspostave snažnu kontrolu nad unutarstranačkim mehanizmima za donošenje odluka (Buck, 2006: 29; Colomer, 2008: 183; Picarella, 2009: 518-519; Field i Hamann, 2008: 6; vidi i Colomer, 2004). Unatoč formalno otvorenim kanalima političke participacije za sve interese civilnog društva, sudjelovanje u

¹⁴² Na izborima 1977. stranka je s 52.000 članova osvojila 5,4 milijuna glasova, dok je na izborima 1982. s gotovo 120.000 članova zadobila povjerenje nešto više od 10 milijuna birača. U oba izborna ciklusa omjer je, približno, bio jedan član na stotinu glasova (van Biezen, 2003: 85-88; Hopkin, 2001a: 15).

¹⁴³ U razdoblju od 1982. do 1994. stvoreno je više od pola milijuna novih radnih mjesta u državnima i javnim službama, dok je u upravnim službama na regionalnoj razini stvoreno više od 200.000 novih radnih mjesta od 1984. do 1987. (Hopkin, 2001a: 15).

procesima formuliranja ključnih tranzicijskih politika i izrade novog ustava bilo je ograničeno na mali krug političkih aktera koji su pregovarali iza zatvorenih vrata, a u većini slučajeva i izvan parlamenta kao središnje institucije. Formalni i neformalni pregovori političkih elita bili su norma španjolske tranzicije – tako je, primjerice, samo sedam parlamentarnih zastupnika sudjelovalo na tajnim sastancima na kojima se dogovarao nacrt ustava, dok su samo vođe najvećih političkih stranaka izravno pregovarali s premijerom o postizanju dogovora o političkim i društvenim reformama (*Pacto de la Moncloa*). Unatoč neočekivanom uspjehu na prvim demokratskim izborima i sve većim organizacijskim kapacitetima svoje stranke, González je tijekom cijeloga tranzicijskog razdoblja preferirao paktovski model rješavanja političkih sukoba kojemu je davao prednost nad strategijom masovne mobilizacije i izravne konfrontacije s UCD-om. Tijekom dvogodišnjih tranzicijskih pregovora s premijerom, González je održavanjem krute unutarstranačke discipline osiguravao bespogovorno prihvaćanje unaprijed donesenih odluka. Samostalno je donosio odluke bez prethodnih konzultacija s članovima PSOE-ova Izvršnog odbora ili sa stranačkom parlamentarnom frakcijom, što je uključivalo potpisivanje *Pacta de la Moncloa*, kao i postizanje kompromisa o svima važnijim ustavnim rješenjima. Svaki oblik unutarstranačke neposlušnosti i kritike radikalni članovi skloniji dogmatskoj ljevici plaćali su oštrim kaznama. „Sve u svemu, ljevica je pretrpjela gubitak od nekoliko stotina isključenih i suspendiranih članova. Ostali militanti ogorčeno su napustili stranku, budući da nisu mogli probaviti novi umjereni kurs koji su nametali stranački vođe. Disciplinske mjere protiv disidenata zbog kritiziranja stranačkog vodstva, davanja izjava u medijima ili objavljivanja neslužbenih stranačkih dokumenata izricane su bez okolišanja, a u većini slučajeva pokretalo ih je središnje stranačko tijelo na čelu s Alfonsom Guerrom. Narušavanje stranačkog ugleda minimalizirano je zahvaljujući brzom unutarstranačkoj čistki i očitoj naklonosti nacionalnih medija“ (Gillespie, 1989a: 395; vidi i: Field, 2004: 12-13).

Treća dimenzija prezidencijalizacije PSOE-ove organizacijske strukture i koncentracije moći u Gonzálezovim rukama odnosila se na uspostavljanje kontrole stranačkog vodstva nad postupkom selekcije kandidata za izbore i onemogućavanje formalnog predstavljanja manjinskih unutarstranačkih frakcija. Premda su postupci za selekciju kandidata formalno bili utvrđeni statutom tek na stranačkom kongresu 1979., odabir kandidata za dva izborna ciklusa 1977. i 1979. bio je prepušten stranačkom vodstvu. Tako je u pripremama za parlamentarne izbore 1979. PSOE-ovo vodstvo izravno utjecalo na sastavljanje stranačkih lista za koje su inače trebale biti odgovorne stranačke federacije na provincijskoj razini (Field, 2006: 89; 2004: 8; vidi i Field, 2003: 2-3). Zbog toga je

Gonzálezov glavni organizacijski operativac Guerra bio optužen da manipulira stranačkom strukturom u korist vodstva u Madridu. „Nametanje kandidata iz stranačke središnjice u Madridu, zajedno s rigidnom disciplinom i osobnom lojalnošću koje je Guerra zahtijevao od plaćenih stranačkih dužnosnika, izazvali su veliko nezadovoljstvo u Estremaduri, Valenciji, Aragonu i, najviše, u Galiciji. U znak protesta podnijete su brojne ostavke, od kojih je najzvučnija bila ona Modesta Seara Vázqueza, ambicioznoga glavnog tajnika stranke u Galiciji, koji je optužio Guerru za staljinističko ponašanje“ (Preston, 1986: 116-117). Na stranačkom kongresu 1979. usvojene su statutarne odredbe koje su davale stranačkom vodstvu pravo veta na sve kandidatske prijedloge nižih stranačkih instancija, formalno omogućivši Gonzálezu i njegovim suradnicima da slobodno interveniraju u sastavljanje izbornih lista. Prema novim pravilima kandidacijskog postupka koji su bili na snazi sve do 1998., stranačka vodstva na lokalnim i regionalnim razinama bila su zadužena za sastavljanje prethodnih lista kandidata. Nakon provedenih konzultacija i utvrđenih prijedloga kandidata na nižim razinama, prethodne liste u drugom je koraku trebao potvrditi Federalni odbor koji se sastojao od predstavnika regionalnih stranačkih federacija i članova PSOE-ovoga Izvršnog odbora. Premda je Federalni odbor formalno bio najvažnije stranačko operativno tijelo, u praksi je samo potvrđivao konačne prijedloge izbornih lista u koje su prethodno intervenirali González i njegovi najbliži suradnici iz Izvršnog odbora (Field, 2006: 89; Fabre, 2008a: 176-177; van Biezen i Hopkin, 2005: 111). Osim toga, kandidacijska pravila nisu omogućavala formalnu zastupljenost manjinskih unutarstranačkih frakcija na izbornim listama, premda su *críticosi* neuspješno pokušali osigurati potporu za takav prijedlog na kongresu 1979. Dapače, u stranački statut uvrštena je odredba u kojoj je eksplicitno navedeno kako PSOE neće tolerirati „organizirane tendencije“, pod kojima su se podrazumijevale frakcije s autonomnom strukturom koje su imale ambiciju preuzeti kontrolu nad strankom. Može se zaključiti kako su se snažna kontrola nad selekcijom stranačkih kandidata i nepostojanje čvrstih statutarne jamstava za predstavljanje manjinskih frakcija pokazali kao ključni mehanizmi za učvršćivanje Gonzálezove dominacije nad strankom.¹⁴⁴

Posljednji čimbenik organizacijske transformacije PSOE-a koji je usmjerio stranku prema prezidencijaliziranom načinu rada odnosio se na reformu stranačkog statuta i uvođenje novih pravila koja su trebala dodatno učvrstiti Gonzálezovu poziciju u stranci. Statutarne promjene najviše su pridonijele tome da unutarstranačka kontrola i disciplina postanu glavno obilježje stranačke organizacije, dok su istovremeno svi ostali organizacijski aspekti – izborne

¹⁴⁴ O centralizaciji kandidacijskih postupaka vidi i: Lundell, 2004; Field i Siavelis, 2008.

kampanje, povećanje stranačkog članstva i institucionalne veze s UGT-om – bili podređeni održavanju stranačke kohezije i jedinstva. Uvođenje novih stranačkih pravila na 28. kongresu u svibnju 1979. bilo je zasjenjeno ideološkim sukobom *crítica* i *oficialista*, ali razvoj događaja u narednim mjesecima pokazao je kako je González kratkoročno žrtvovao ideološku modernizaciju i deideologizaciju stranke da bi ostvario organizacijsku pobjedu koja će mu omogućiti dugoročno preuzimanje potpune kontrole nad PSOE-om. I dok je sva medijska pažnja tijekom 28. kongresa bila usmjerena na odbor u kojem se vodila borba oko nove političke rezolucije (*ponencia ideológica*), dotle je Odbor za organizaciju i statutarne pitanja s 92 glasa za i 72 glasa protiv prihvatio prijedlog seviljske delegacije kojim su značajno oslabljene mogućnosti običnih članova da slobodno djeluju u stranci. Nova pravila nisu samo potvrđivala netoleranciju stranačkog vodstva prema „organiziranim tendencijama“, već su i strogo zabranjivala mogućnost pojave neorganiziranih „struja mišljenja“ u stranci. Članovi su mogli biti izbačeni iz stranke ako su svojim izjavama štetili njenom ugledu, zatim zbog ozbiljnih prekršaja stranačke discipline, klevetanja drugih članova ili izazivanja unutarstranačkih sukoba. Osim toga, članovi su bili obvezni javno promicati i braniti kongresne rezolucije i odluke stranačkog vodstva, a ako su željeli prisustvovati demonstracijama ili političkim skupovima koje su organizirale druge političke stranke ili interesna udruženja morali su dobiti posebno dopuštenje stranačkog vodstva (Gillespie, 1989a: 346).

Revizijom stranačkog statuta potpuno je promijenjen izborni sustav kojim su se birali kongresni delegati u lokalnim stranačkim ograncima. Nova pravila predviđala su prenošenje političke moći i ovlasti s lokalnih ogranka (*agrupaciones*) na provincijske i regionalne stranačke organizacije, čime je PSOE-ovo vodstvo učinkovito eliminiralo prisutnost radikalne unutarstranačke opozicije u upravljačkim tijelima i na stranačkom kongresu. Na temelju prijedloga seviljske skupine uveden je neizravan, većinski sustav izbora delegata za stranački kongres koji se temeljio na načelu „pobjednik uzima sve“, kao i sustav blokovskog glasovanja na samom kongresu. Delegati za stranačke kongrese tradicionalno su se birali izravno u lokalnim ograncima na razini gradova, što je pridonosilo stvaranju raznolikih i ideološki fragmentiranih delegatskih skupina. Prema novom statutu, stranački ogranci više nisu mogli izravno slati delegate na kongres, već su se njihovi predstavnici sastali na provincijskoj razini kako bi izabrali zajedničku skupinu kandidata za delegate. Kada su sve provincijske podružnice koje su činile jednu regionalnu stranačku federaciju uspjele izabrati svoje skupine delegata, tada se na regionalnoj razini napravila završna selekcija i utvrdila konačna lista kongresnih delegata (Gillespie, 1989a: 347; Share, 1989: 56). Takav neizravan izborni sustav

omogućio je „filtriranje“ i strogu selekciju delegata na čak dvjema razinama stranačke organizacije – provincijskoj i regionalnoj – na kojima je *felipističko* stranačko vodstvo uspostavilo svoju dominaciju, što mu je omogućilo izravnu kontrolu cijeloga selekcijskog postupka. Osim neizravnog izbora kongresnih delegata, novim stranačkim statutom uveden je i sustav blokovskog glasovanja na stranačkim kongresima prema kojem su u izboru stranačkog vodstva mogli glasovati samo vođe provincijskih delegacija. Isto tako, glasovi provincijskih delegacija mogli su se međusobno povezivati, što je značilo da su delegati iz provincija koje pripadaju istoj regiji mogli stvoriti jedinstven blok delegatskih glasova kojima je autonomno raspolagao njihov regionalni barun (više u: van Biezen, 2003: 99; Baras, Barberà, Barrio i Rodríguez, 2009).

Zahvaljujući uvođenju novoga izbornog sustava i načina glasovanja na stranačkom kongresu, González je nepovratno konsolidirao svoju kontrolu nad PSOE-ovim organizacijskim strojem. Nova stranačka pravila bila su toliko uspješna u nametanju čelične unutarstranačke discipline da su naredni stranački kongresi, zbog naglašenog jednoglasja i izostanka bilo kakvog oblika rasprave, više sličili kongresima Komunističke partije u SSSR-u ili skupovima frankističkog Movimienta. Već je u pripremama za izvanredni kongres u rujnu 1979. González preko privremenoga Upravnog odbora (*comisión gestora*) ekstenzivno primjenjivao različite disciplinske mjere koje su bile predviđene novim statutom.¹⁴⁵ Tako su iz stranačkih federalnih organizacija u Jaénu i Valenciji isključeni brojni članovi koji su bili označeni kao radikalni marksistički militanti, dok su drugdje raspuštane stranačke podružnice u kojima su *críticosi* činili kritičnu većinu.¹⁴⁶ Za razliku od kaotične situacije koja je vladala na kongresu u svibnju kada stranačko vodstvo nije uspijevalo kontrolirati čak 1018 delegata od kojih su većina bili *críticosi*, u radu izvanrednog kongresa sudjelovao je samo 421 delegat, dok je broj delegacija čiji su vođe raspolagali blokovskim glasovima smanjen na 67. Primjerice, andaluzijska delegacija u svibnju je imala 259 članova, dok su iz te provincije na kongres u rujnu pristigla 103 delegata koji su bili pod Guerrinom kontrolom, čiji je blokovski glas vrijedio gotovo četvrtinu ukupnog broja glasova na kongresu (Gillespie, 1989a: 350; Preston, 1986: 116-117; Heywood, 1995: 197). González je zahvaljujući uspješno provedenima organizacijskim promjenama uspio posve marginalizirati radikalnu

¹⁴⁵ Privremeni Upravni odbor nije bio neutralan u unutarstranačkom sukobu s obzirom na to da su većinu njegovih članova činili *felipisti*.

¹⁴⁶ Osim toga, *felipisti* su se služili različitim taktičkim manevrima kako bi onemogućili *críticosa* da pošalju svoje delegate na izvanredni kongres. Tako su u jednoj provinciji, iz koje je na kongres u svibnju došao velik broj delegata sklonih *críticosima*, *felipisti* potajno opomenuti da plate stranačke članarine, a drugi nisu upozoreni da ispune tu obvezu. Kada je došao trenutak predlaganja delegata za izvanredni kongres, *felipisti* su tražili od tajnika stranačke podružnice da pročita imena onih koji su platili članarinu, dok su svi ostali koji to nisu napravili morali napustiti sastanak (Gunther, 1986: 22).

unutarstranačku opoziciju – premda ju je podržavalo oko 40 posto ukupnoga stranačkog članstva, na kongresu je kontrolirala samo 10 posto delegata. Rujanski kongres označio je konačan trijumf nove stranačke doktrine *felipizma*, dok je sam González u izborima za glavnog tajnika potvrđen kao neprikosnoveni stranački vođa – dobio je gotovo 86 posto glasova delegata, dok je kandidat *crítica* Gómez Llorente dobio samo 7 posto glasova.

Tablica 9: *Izbori za glavnog tajnika PSOE-a 1976.–2012.*

	Glavni tajnik PSOE-a	Broj delegata na kongresu	% osvojenih glasova
1976.	Felipe González	736	n/a
1979.(izv.)	Felipe González	421	85,9
1981.	Felipe González	765	100,0
1984.	Felipe González	769	96,1
1988.	Felipe González	862	100,0
1990.	Felipe González	871	100,0
1994.	Felipe González	891	89,4
1997.	Joaquín Almunia	954	72,9
2000.	José Luis Rodríguez Zapatero	995	41,7 (1. krug)
2004.	José Luis Rodríguez Zapatero	974	95,6
2008.	José Luis Rodríguez Zapatero	995	98,5
2012.	Alfredo Pérez Rubalcaba	956	51,2

Izvor: Baras, Barberà, Barrio i Rodríguez, 2009: 14.

Vrhunac javne manifestacije organizacijskoga i ideološkog jedinstva i kohezije bio je 29. kongres koji je održan u listopadu 1981. Gonzálezova apsolutistička unutarstranačka hegemonija očitovala se u gotovo jednoglasnom potvrđivanju kongresnih odluka i izboru stranačkog vodstva. Tako je izvještaj Izvršnog odbora o radu stranke u proteklome dvogodišnjem razdoblju prihvaćen s 99,6 posto glasova, dok su glavni tajnik i ostali članovi stranačkog vodstva izabrani s podrškom svih kongresnih delegata (Share, 1989: 60; Gillespie, 1989a: 363; Preston, 1986: 157-158; Share, 1985: 96). Koncentracija političke moći u vrhu stranke dodatno je ojačana odlukom o stvaranju deveteročlanoga Stalnog odbora na čijem su čelu bili González i Guerra, koji je umjesto mnogo većega Izvršnog odbora preuzeo posao operativnog upravljanja strankom na dnevnoj razini (Share, 1989: 60; Kennedy, 2006: 54).¹⁴⁷ S kongresa je javnosti „projicirana slika staljinističke stranke opterećene personalističkim kultom, koju su obilježavali snažna stranačka mašinerija, rigidna unutrašnja disciplina, zabrana unutarstranačkih tendencija te proganjanje i izbacivanje neistomišljenika“ (Gillespie, 1989a: 364). Unatoč činjenici da je nametanje snažne discipline u velikoj mjeri pridonijelo

¹⁴⁷ Donesena je i odluka da se poveća osoblje koje je radilo za Izvršni odbor sa 81 na 130 ljudi, dok je politička rezolucija potvrdila umjereni ideološki imidž stranke, ističući viziju socijalizma kao načina „stvaranja društvenih uvjeta koji će omogućiti ljudima da budu sretni“ (Share, 1989: 61).

PSOE-ovim nastojanjima da pobijedi na izborima i osvoji vlast, većina unutarstranačkih kritičara smatrala je kako je taj proces otišao predaleko. Prema njima je stranačko vodstvo, u svojoj odlučnoj namjeri da disciplinira stranačke militante i raspusti neposlušne lokalne ogranke, dovelo stranku na rub autoritarizma. Tako je jedan Gonzálezov unutarstranački oponent istaknuo kako su *críticosi* „već 1980 dovedeni do točke da su morali početi djelovati u ilegali s obzirom na to da su frakcije bile zabranjene. Morali smo se potajno sastajati u restoranima kako stranačka mašinerija ne bi pokrenula represivne mjere, izvela nas pred disciplinske komisije i izbacila iz stranke“ (navedeno u: Gunther, 1986: 23). Oni su s vremenom izgubili svaku nadu u to da će moći utjecati na stranačke odluke, ali su se uspjeli održati u stranci zahvaljujući formiranju neformalne „studijske grupe“ *Izquierda Socialista* (Socijalistička ljevica) koju je stranačko vodstvo nevoljko toleriralo. Tek je 1983. González odlučio popustiti čeličnu stegu te je dopustio *críticosima* da formaliziraju svoju ideološku frakciju i omogućio im 25 posto mjesta u izvršnim odborima na nižim razinama stranačke organizacije. Istovremeno je nametnuo stroga pravila koja su sprječavala *críticosa* da putem medija javno izražavaju nezadovoljstvo stranačkim odlukama ili da donose formalne rezolucije koje bi odstupale od službene stranačke politike (Share, 1988b: 427; Gunther, 1986: 24).

4.4.2. Prezidencijalizacija PSOE-a na razini izbornog procesa

U posljednjih nekoliko desetljeća izborne kampanje političkih stranaka u razvijenim demokracijama postale su vrlo personalizirane i profesionalizirane, što se može objasniti procesom prilagodbe stranaka političkim i socijalnim uvjetima u kojima je izborni natjecanje presudno bilo određeno slabljenjem društvenog značaja stranaka, sve većom nepredvidivošću izbornog ponašanja birača te pojavom novih medija i rastom tehnološke sofisticiranosti. Taj se proces odvijao usporedno sa sve važnijom ulogom koju su standardizirane, centralizirane i kapitalno-intenzivne izborne kampanje imale u izbornoj areni (Ramiro i Morales, 2004: 212). Političke stranke u Španjolskoj pojavile su se na početku demokratske tranzicije u društvenom okruženju u kojem je televizija već bila razvijen i etabliran masovni medij, što je dodatno oslabilo njihove tradicionalne veze s društvenim skupinama koje su trebale predstavljati, dramatično povećalo stupanj personalizacije politike i naglasilo ulogu političkih vođa u tranzicijskoj politici, te je posve razvodnilo programske razlike među suprotstavljenima stranačkim i ideološkim blokovima. Španjolske stranke nisu imale iskustva s predmodernim razdobljem demokratskoga izbornog natjecanja tijekom 1950-ih i 1960-ih kada su se stranke

oslanjale na masovnu mobilizaciju birača, lokalno usmjerene izborne aktivnost i organiziranje velikih stranačkih skupova koje je financiralo masovno članstvo. „Nastanak stranačkog sustava u modernom tipu društva koji je bio vrlo različit od onog koji se pojavio u Europi nakon Drugoga svjetskog rata i u kojemu je televizija odmah postala dominantan kanal političkog posredovanja značio je kako je španjolska demokracija preskočila brojne stadije razvoja kroz koje su prošli stranački sustavi u starim demokracijama. Takav obrazac skokovitog razvoja omogućio je da se u španjolskom slučaju lakše identificiraju neka obilježja izbornog ponašanja i stranačkog natjecanja koja su bila karakteristična za druga moderna društva sa sličnom socioekonomskom strukturom (Linz i Montero, 1999: 15).

Od početka demokratske tranzicije u Španjolskoj došlo je do snažne personalizacije komunikacijskih i izbornih strategija dviju najvažnijih političkih stranaka, UCD-a i PSOE-a, što je usmjerilo prirodu stranačkog natjecanja k sve većoj prezidencijalizaciji. Dinamična usmjerenost političkih procesa na stranačke vođe i njihove liderske karakteristike može se objasniti pomoću tri ključna čimbenika. Prvo, televizija se već prije prvih demokratskih izbora 1977. nametnula kao najvažniji masovni medij političke komunikacije, zbog čega je odmah postala osnova komunikacijskih i izbornih strategija novih političkih stranaka (Rospir, 1996: 155; Ramiro i Morales, 2004: 213; Colomé i López Nieto, 1989; Picarella, 2009: 533-534). Budući da stranke nisu uspjele uspostaviti čvrste veze s različitim društvenim skupinama niti su bile umjerene na izgradnju stabilnih biračkih baza, televizija im je postala glavni instrument političke mobilizacije i širenja izbornog utjecaja. U tom pogledu njemački politolog Hans-Jürgen Puhle ističe kako se „mora uzeti u obzir da je postfrankovska Španjolska jedan od prvih slučajeva (među razvijenim zemljama) u kojem se stranački sustav stabilizirao nakon što je televizija uspostavila hegemoniju na prostoru masovnih medija, zbog čega je mogla utjecati na oblikovanje novih mehanizama političkog oglašavanja i izbornih kampanja“ (navedeno u: Colomé, 1998: 277).¹⁴⁸ To je rezultiralo visokim stupnjem personalizacije izbornog natjecanja i dominantnom usmjerenošću izbornih kampanja na stranačke vođe i glavne pretendente na premijerski položaj. Biračke preferencije nisu u tolikoj mjeri bile određene razlikama među stranačkim programima koliko su na njih utjecala osobna svojstva političkih vođa koji su potpuno supstituirali kolektivne stranačke identitete i programske odrednice. Drugo, nedovoljno čvrste organizacijske strukture političkih stranaka omogućile su političkim vođama da u ranim fazama tranzicije monopoliziraju javni imidž

¹⁴⁸ Važnost uloge medija u izbornom natjecanju može se pratiti i kroz troškove kampanja političkih stranaka u Španjolskoj, koji su od početka demokratske tranzicije bili mnogo viši nego u drugima europskim zemljama. Tako su u razdoblju od 1977. do 1982. troškovi kampanja najvećih stranaka porasli za više od 200 posto (Pujas i Rhodes, 1999: 51).

svojih stranaka. S obzirom na konsenzusnu prirodu španjolskog modela tranzicije, stranke nisu mogle razviti potencijale za masovnu mobilizaciju niti su uspjele izgraditi velike članske baze (van Biezen i Hopkin, 2005: 120; vidi i: Heywood, 1996: 149). U takvim je okolnostima visok stupanj personalizacije političkog života bio neizbježan i s vremenom je postao sustavsko obilježje španjolske politike koje je zadržalo svoj presudan utjecaj tijekom cijeloga demokratskog razdoblja. Uspjeh Suárezove i Gonzálezove vrlo personalizirane kampanje u izborima 1977. postao je presedan nakon kojeg su sve velike stranke usmjerile izborne strategije na isticanje leaderskih osobina svojih vođa. „Stranačko vodstvo bilo je tim važnije ako se uzme u obzir nizak stupanj ideološke i političke osviještenosti španjolskoga biračkog tijela tijekom tranzicijskog razdoblja, u kojem se većina birača nije uspjela identificirati ni s jednom političkom strankom, zbog čega su se nastojali grupirati oko centra na ideološkoj osi lijevo-desno. Bio je to idealan kontekst u kojem se izborna natjecanja usmjerilo na osobnosti, a ne na ideološka ili programska pitanja (van Biezen, 2008: 33).¹⁴⁹ Treće, Suárez je u prvim tranzicijskim mjesecima prije parlamentarnih izbora 1977. uočio strateške prednosti personalizacije i „medijske kolonizacije“ stranačkog natjecanja, zbog čega je unutar svoje koalicije inzistirao na snažnom „predsjedničkom“ pristupu izbornoj kampanji.¹⁵⁰ Maksimalno iskorištavajući izborne učinke svojega premijerskog položaja i velike popularnosti među Španjolcima, on je određivao ritam stranačkog natjecanja i usmjeravao ga prema isticanju svojih leaderskih osobina, zbog čega je njegova odluka da personalizira UCD-ovu izbornu kampanju potaknula opozicijske stranke da preslikaju takav obrazac u svoje izborne strategije (van Biezen i Hopkin, 2005: 120-121).

PSOE je već u pripremama za prve demokratske izbore 1977. razvio vrlo centraliziranu izbornu kampanju prema kojoj su se strateške odluke o utvrđivanju glavnih izbornih ciljeva, formuliranju najvažnijih komunikacijskih i programskih smjernica, kao i o raspodjeli financijskih resursa donosile u samom vrhu stranke. U kampanju je bilo uključeno brojno osoblje kojim je koordinirao Gonzálezov glavni operativac Guerra, a važnu ulogu imali su medijski i marketinški stručnjaci koji su u strateškom planiranju kampanje primijenili najnovije američke tehnike u istraživanju javnog mnijenja i političkom oglašavanju.

¹⁴⁹ Van Biezen i Hopkin (2005: 122-123) smatraju da je prezidencijalizacija izbornog natjecanja u španjolskoj politici nastala kao rezultat nemogućnosti (ili nesposobnosti) stranačkih organizacija da ispune svoju tradicionalnu ulogu pružanja potpore i ograničavanja svojih vođa. Kao većini ostalih zapadnoeuropskih stranaka, i strankama u Španjolskoj nedostajali su ljudski i financijski resursi kako bi pokrenule radno-intenzivnu i dugoročnu mobilizaciju društvene potpore, zbog čega su se okrenule kratkoročnim i kapitalno-intenzivnim sredstvima privlačenja glasova birača. Upravo je zbog takvoga institucionalnog i organizacijskog konteksta politička komunikacija dominantno bila usmjerena prema prezidencijalizaciji.

¹⁵⁰ UCD se kao izborna koalicija okupila oko Suáreza prvenstveno zbog njegova pristupa javnim resursima te kontrole medija koju je imao još od vremena kada je bio glavni ravnatelj Španjolske radio-televizije (RTVE).

Organizirano je gotovo četiri tisuće predizbornih skupova, dok je sam González obilazeći zemlju tijekom kampanje prešao tisuće kilometara (Gillespie, 1989a: 326). Snažna personalizacija PSOE-ove izborne kampanje bila je usredotočena na isticanje Gonzálezovih liderskih osobina, njegove mladosti, neopterećenosti političkim naslijeđem frankističkog režima i njegove nesputanosti marksističkom ideološkom prtljagom. Gonzálezov mladenački lik pojavljivao se na stranačkim plakatima diljem zemlje, dok je u brojnim pojavljivanjima na televiziji projicirao imidž nedodirljivoga stranačkog vođe. Njegova neosporna karizma, velika popularnost koju je uživao među Španjolcima, kao i umjereni javni imidž uvelike su pridonijeli značajnom izbornom uspjehu PSOE-a, zbog čega su članovi i simpatizeri stranke postali svjesni kako je Gonzálezovo vodstvo trajan zalog budućih izbornih uspjeha PSOE-a (LaPalombara, 2007: 148-149; Share, 1989: 43-44). Osim toga, PSOE-ova kampanja bila je od početka vrlo profesionalizirana, budući da su se političke analize i strateške odluke stranačkog vodstva temeljile na ekstenzivnim istraživanjima javnog mnijenja, dok su važnu ulogu u oblikovanju glavnih smjernica izborne kampanje imali komunikacijski stručnjaci, medijski konzultanti, istraživači javnog mnijenja i novinari. Slobodno se može reći kako se PSOE-ova izborna kampanja više temeljila na rezultatima istraživanja javnog mnijenja nego na stranačkim političkim idejama i programskim odrednicama (Rospir, 1996: 163; Ramiro i Morales, 2004: 215). PSOE je i u narednima izbornim ciklusima zadržao visok stupanj personalizacije i profesionalizacije izbornih kampanja, kanalizirajući kroz masovne medije Gonzálezov imidž najpopularnijega političara i „motora pokretača“ stranačkih izbornih pobjeda tijekom 1980-ih i prve polovice 1990-ih. Tijekom toga vremena González je maksimalno iskorištavao svoju popularnost u izborne svrhe, dok se istovremeno socijalistička vlada nije htjela odreći uspostavljene političke kontrole nad državnom televizijom (RTVE). „Potvrđujući svoju pristranost prema stranci na vlasti, RTVE je tijekom razdoblja socijalističke dominacije značajno pridonosio prezidencijalizaciji izbornih kampanja, usmjeravajući pozornost na nacionalne stranačke vođe čak i u kampanjama za regionalne i lokalne izbore“ (van Biezen i Hopkin, 2005: 121; vidi i: Gillespie, 1989b: 67).¹⁵¹ Personalizirani stil političkog natjecanja kulminirao je u kampanji za parlamentarne izbore 1993. kada su organizirana dva televizijska sučeljavanja između Felipea Gonzáleza i José María Aznara, dvojice glavnih pretendenata na premijerski položaj. Neke analize su pokazale kako je drugo sučeljavanje, u kojem je González izvanrednim nastupom uspio poništiti

¹⁵¹ O opsjednutosti PSOE-ova vodstva personalizacijom i medijski usmjerenim kampanjama najbolje svjedoči izjava glavnoga izbornog stratega Alfonsa Guerre o tome kako više preferira „deset minuta televizijskog prijenosa nego 10.000 stranačkih militanata“ (navedeno u: Gillespie, 1989a: 366).

„poraz“ iz prvog sučeljavanja i preokrenuti tijekom kampanje, imalo značajan utjecaj na odluke birača za koga će glasovati (van Biezen i Hopkin, 2005: 122; Picarella, 2009: 535). Potičući birače da doživljavaju stranačko natjecanje kao izbor između dvojice stranačkih vođa, ta su televizijska sučeljavanja pružila neosporan dokaz visokog stupnja prezidencijaliziranosti izbornog procesa.

Parlamentarni izbori 1982. radikalno su promijenili sliku španjolskoga političkog sustava te su pokrenuli nastanak predominantnoga stranačkog sustava koji će se zadržati više od desetljeća. Razmjeri tih dramatičnih promjena najbolje bi se mogli obuhvatiti nekonvencionalnima političkim pojmovima poput „politička kataklizma“, „izborni potres“ i „povijesni međaš“ ili pak konvencionalnim poput „kritični izbori“ (Gunther, Montero i Botella, 2004: 206). „Opći izbori 1982. bili su bez presedana u španjolskoj povijesti. Štoviše, bilo bi iznimno teško pronaći povijesni presedan za te izbore bilo gdje drugdje u svijetu. Poražena vladajuća stranka (UCD) nije samo izgubila izbore, već je gotovo svedena na status parlamentarnog otpatka. Poraženi premijer (Leopoldo Calvo-Sotelo, nap. a.) nije samo izgubio vlast, već je izgubio i parlamentarno mjesto, isto kao i svi njegovi kabinetski ministri uz samo jednu jedinu iznimku“ (Young, 1983: 131). Izbori su proizveli najveći stupanj izborne volatilnosti u povijesti demokratskog stranačkog natjecanja u Europi, koja je iznosila čak 42,3 posto.¹⁵² Ipak, najznačajniji rezultat parlamentarnih izbora bila je trijumfalna pobjeda PSOE-a koji je s 48,1 posto osvojenih glasova ostvario apsolutne mandatne većine u oba doma španjolskog parlamenta, što je bio podvig kojim se ne može pohvaliti ni jedna druga španjolska stranka (Pollack, 1983: 201; vidi i: Bernardo, 1984). Socijalisti su smišljenom izbornom strategijom na lijevoj strani ideološkog spektra zauzeli politički prostor koji je tradicionalno bio u domeni Španjolske komunističke partije, preotimajući joj većinu glasova i svodeći je na status marginalne parlamentarne stranke, dok su glasove dezintegriranog UCD-a na desnom centru apsorbirali zahvaljujući promicanju liberalnih i umjerenih socijaldemokratskih politika. Zaključno se može istaknuti kako su parlamentarni izbori 1982. označili konačan iskorak ka konsolidaciji demokratskih institucija i procesa, nakon kojih je došlo do trajne stabilizacije biračkih preferencija i uspostavljanja predvidivih obrazaca stranačkog natjecanja.¹⁵³

¹⁵² Za usporedbu, parlamentarni izbori u Italiji 1994. zabilježili su volatilnost od 41,9 posto; u Grčkoj je na izborima 1981. iznosila 26,7 posto, kao i u Francuskoj 1958.; na parlamentarnim izborima u Portugalu 1987. iznosila je 23,4 posto (više u: Gunther i Montero, 2000: 6).

¹⁵³ O završetku tranzicijskih procesa i konsolidaciji demokracije u Španjolskoj vidi: Gillespie, 1990.

4.4.3. Prezidencijalizacija PSOE-a na razini izvršne vlasti

Nakon uvjerljive pobjede PSOE-a na parlamentarnim izborima koncem listopada 1982. počelo je četrnaestogodišnje razdoblje socijalističke vladavine tijekom koje je González uspostavio apsolutnu dominaciju nad izvršnom i zakonodavnom vlašću te je izgradio centraliziran sustav odlučivanja u kojem je jedinstvena linija zapovijedanja i kontrole vodila do njegova premijerskog ureda. Zasigurno najvažnija formalno-institucionalna pretpostavka prezidencijalizacije izvršne vlasti i utemeljenja snažnoga premijerskog centra u samom srcu španjolske parlamentarne demokracije bio je Ustav iz 1978. Prema uzoru na njemački kancelarski model, ustavotvornim konsenzusom svih relevantnih političkih stranaka uspostavljen je parlamentarni sustav sa snažnom pozicijom izvršne vlasti u odnosu na zakonodavnu, dok je unutar izvršne vlasti osigurana dominacija premijera nad ministrima. Premda su opozicijske stranke predlagale čisti parlamentarni sustav s uravnoteženim odnosnom snaga unutar sustava vlasti, Suárez je inzistirao na asimetričnom sustavu sa snažnom izvršnom vlašću, čime je nastojao zadovoljiti osobne preferencije i sklonost prezidencijalističkom načinu rješavanja društvenih i političkih problema, ali i ojačati egzekutivu kako bi se osigurao učinkovit nadzor nad tranzicijskim procesom. Prema ustavnom modelu racionaliziranog parlamentarizma, predsjednik španjolske vlade (*Presidente del Gobierno*) formalno se bira glasovanjem o povjerenju u Predstavničkom domu Cortesa, i to apsolutnom većinom glasova u prvom krugu ili relativnom većinom glasova u drugom krugu. Nakon toga on samostalno izabire članove svog kabineta, odnosno Vijeća ministara (*Consejo de Ministros*) koji ne moraju proći postupak glasovanja o povjerenju niti ih parlament može smijeniti. Dominacija izvršne vlasti nad zakonodavnom temelji se na mehanizmu „konstruktivnog izglasavanja nepovjerenja“ prema kojem parlamentarni zastupnici mogu smijeniti predsjednika vlade samo na temelju inicijative koja uključuje alternativnog kandidata za premijera, koju je pokrenulo najmanje deset posto zastupnika i koja je dobila potporu apsolutne većine glasova zastupnika u oba doma španjolskog parlamenta (Colomer, 2008: 190; Field i Hamann, 2008: 11; van Biezen i Hopkin, 2005: 109; Linz, Jerez i Corzo, 2003: 27-28; Picarella, 2009: 521-522; Magone, 2004: 53; vidi i: Ajenjo i Molina, 2008; Colomer, 2004).¹⁵⁴

Ustavnim odredbama nije samo uspostavljena dominacija vlade nad parlamentom, već su stvoreni i uvjeti za prezidencijalizaciju izvršne vlasti koja se očitovala u koncentraciji

¹⁵⁴ Glasovanje o nepovjerenju vladi dosad je pokrenuto samo u dva navrata, i to oba puta neuspješno – prvi put ga je pokrenuo PSOE 1980. kako bi pokušao srušiti Suárezovu vladu, dok ga je drugi puta pokrenula Alianza Popular 1987. nastojeći izazvati pad Gonzálezove vlade (Real-Dato i Jerez-Mir, 2009: 104).

formalnih ovlasti i centralizaciji političke moći u rukama premijera. On je unutar formalne institucionalne strukture od početka bio mnogo više od *prvoga među jednakima*, na temelju čega možemo zaključiti kako Vijeće ministara ne djeluje prema kolegijalnom principu koji je tradicionalno ugrađen u samu prirodu parlamentarnog sustava. Premijer predstavlja „središnju os“ španjolskoga političkog sustava s obzirom na to da je jedini član vlade koji je izravno izabran u parlamentu i za svoj rad odgovara parlamentarnim zastupnicima, ali je i jedini ovlašten raspustiti Cortes i raspisati nove izbore. Brojne ustavne ovlasti čine ga najmoćnijim igračem u izvršnoj vlasti: on usmjerava djelovanje i rad vlade; saziva sjednice Vijeća ministara i određuje njihov dnevni red; imenuje i razrješuje ministre;¹⁵⁵ izdaje naredbe ministrima i djeluje kao konačan arbitar u njihovima međusobnim sporovima; određuje poslove zamjenika premijera; koordinira aktivnosti ostalih članova vlade; oblikuje vladinu *agendu* i zastupa je pred zakonodavnim tijelom; formulira unutrašnju i vanjsku politiku i sudjeluje u njihovoj implementaciji; usmjerava obrambenu politiku i vrhovni je zapovjednik oružanih snaga (van Biezen i Hopkin, 2005: 109; Flores Juberías, 2006: 583-584; Real-Dato, 2009: 7; Real-Dato i Jerez-Mir, 2009: 104; Heywood i Molina, 2000: 111). Zahvaljujući tim ovlastima premijer ima središnju ulogu u procesu formuliranja javnih politika i donošenju ključnih političkih odluka, dok je njegov položaj u izvršnoj vlasti znatno ojačan koncentracijom političke moći i resursa u premijerskom uredu u palači Moncloa (Chari i Heywood, 2008: 186-187). Jednu od najvažnijih ulogu u upravljačkom procesu ima ministar Predsjedništva koji je za svoj rad izravno odgovoran premijeru, a zadužen je za koordinaciju zakonodavnih inicijativa, predsjedanje kabinetskim odborima i nadgledanje rada predstavnika središnje vlade u upravljačkim tijelima sedamnaest autonomnih regija. Pod izravnom kontrolom premijera nalazi se i funkcija zamjenika premijera za ekonomska pitanja (*vicepresidente económico*), koja je tijekom cijeloga demokratskog razdoblja bila usko vezana za premijerski ured, što ukazuje na to da su dosadašnji premijeri bili osobito zainteresirani za izravnu kontrolu ekonomskih procesa. „Sama veličina kompleksa Moncloa, u kojem je sredinom 1990-ih radilo 1.500 zaposlenika, jasno ukazuje na opseg materijalnih i ljudskih resursa koji su dostupni premijeru. Ti su resursi izvor premijerove autonomije ne samo u odnosu na parlament, nego i u odnosu na ostatak vlade, što izravno pridonosi prezidencijalizaciji cijeloga političkog sustava. Postupno širenje kompleksa Moncloa ojačalo je 'predsjednički' karakter izvršne vlasti u Španjolskoj tijekom četvrt stoljeća demokratske vladavine“ (van Biezen i Hopkin, 2005: 116).

¹⁵⁵ O načinu odabira ministara u Španjolskoj vidi: Teruel, 2009.

Institucionalizacija političke moći u samoj jezgri izvršne vlasti počela je nakon Gonzálezova izbora za predsjednika vlade 1982. Ona je nastala kao rezultat djelovanja političkih i administrativnih čimbenika unutar sustava, ali i kontingentnih čimbenika vezanih za Gonzálezove liderske osobine. Od sustavskih čimbenika prije svega treba istaknuti veliku kadrovsku mašineriju u uredu premijera, preko koje je González slobodno intervenirao u bilo koju fazu *policy* procesa kako bi osigurao koordinaciju i realizaciju glavnih ciljeva vladina programa. Premijerski ured u Moncloi kontrolirao je proces formuliranja javnih politika određujući dnevni red sjednica Vijeća ministara. González je u uredu uspostavio široku mrežu posebnih savjetnika koji su nadgledali vladine aktivnosti i djelovanje pojedinih ministara, te su mu osiguravali alternativni izvor informacija u odnosu na one koje su dolazile iz ministarskih domena. Savjetnici su također imali veliku ulogu u naglašavanju premijerovih posebnih interesa u takozvanima „rezerviranim domenama“ koje su prvenstveno obuhvaćale vanjsku i obrambenu politiku, ali i neka druga *policy* područja poput ekonomije (Heywood i Molina, 2000: 112-113). Tijekom Gonzálezova prvog mandata na čelu vlade važnu ulogu u centralizaciji procesa političkog odlučivanja imao je glavni tajnik premijerova ureda Julio Feo, koji je Gonzálezu osiguravao tehničku potporu za autonomno djelovanje i slobodno interveniranje u *policy* proces. Premda je njegova uloga bila više administrativna, a manje politička, pretjerana bliskost s Gonzálezom dovela ga je u sukob sa zamjenikom premijera Guerrom, zbog čega je 1987. podnio ostavku, a funkcija glavnog tajnika znatno je reducirana.¹⁵⁶ Osim toga, važan izvor Gonzálezove dominacije u izvršnoj vlasti predstavljao je Privatni ured premijera koji je nadgledao protok političkih i tehničkih informacija, obavljao je savjetničku funkciju i osiguravao usklađenost aktivnosti svih vladinih ministara. Već tijekom prvog mandata svoje vlade González je podijelio djelatnosti Privatnog ureda u osam sektorskih odjeljenja koja su pružala usluge različitim ministrima, a od kojih je najutjecajniji bio savjetnički *think-tank* zadužen za *policy* analizu i odnose s javnošću (Heywood i Molina, 2000: 115). González je umjesto kabinetskog sustava kolektivnog odlučivanja preferirao neformalan i zatvoren sustav u kojem su se odluke donosile bilateralnim dogovorima premijera i pojedinih ministara. O najvažnijim političkim pitanjima redovito se konzultirao sa zamjenikom premijera Guerrom, ravnateljem Privatnog ureda i glavnim tajnikom premijerova ureda. Osobito su važni bili i redovni sastanci s vođom socijalističke parlamentarne grupe koji je bio odgovoran za koordinaciju aktivnosti u Predstavničkom domu i Senatu, dok su se

¹⁵⁶ Guerra je, kao Gonzálezova desna ruka tijekom prvih dviju socijalističkih vlada, imao važnu ulogu u koordiniranju brojnih vladinih aktivnosti, dok je istovremeno održavao snažnu disciplinu u PSOE-u. Nakon njegova odlaska iz vlade 1991. funkcija glavnog tajnika ponovno je dobila na važnosti, dok je imenovanjem Gonzálezove bliske prijateljice i bivše ministricice Rose Conde na tu dužnost naglašen njen politički profil.

odluke o pitanjima vezanima za stranku donosile u premijerovu uredu, premda je González na tjednoj razini predsjedao Izvršnim odborom PSOE-a u stranačkoj središnjici.

Druga skupina eksplanacijskih čimbenika vezana je za Gonzálezove osobne leaderske kapacitete koji su mu omogućili maksimalno iskorištavanje institucionalnih i organizacijskih resursa. Njegovo neupitno karizmatičko vodstvo onemogućilo je bilo kakav oblik stranačkog frakcionastva koje bi ugrozilo stabilnost socijalističke vlade, što je uvelike pridonijelo Gonzálezovoj autonomiji u formiranju kabineta i samostalnom donošenju najvažnijih političkih odluka. U odnosu na PSOE-ovu stranačku organizaciju koja je djelovala kao iznimno discipliniran izborni stroj, González je tijekom cijelog razdoblja svoje vladavine imao ključnu kontrolu nad procesom formuliranja javnih politika. Upravo to pokazuje kako je odnos između stranke i vlade od najveće važnosti za uspostavu snažne prezidencijalizirane upravljačke strukture. Tijekom triju socijalističkih većinskih vlada do 1993. stranačka organizacija bila je pod apsolutnom kontrolom Gonzálezova premijerskog centra, što je rezultiralo bespogovornom poslušnošću stranačkih ministara u kabinetu i čeličnom disciplinom stranačke frakcije u parlamentu. Takav oblik demokratskog centrizma među ostalim se temeljio i na statutarnoj odredbi usvojenoj na kongresu 1984. prema kojoj članovi Izvršnog odbora PSOE-a nisu istovremeno mogli obnašati ni jednu javnu dužnost (uključujući ministarske funkcije), uz iznimke predsjednika stranke, glavnog tajnika i zamjenika glavnog tajnika (Real-Dato, 2009: 12-13; Real-Dato i Jerez-Mir, 2009: 107; van Biezen i Hopkin, 2005: 118; Heywood, 1995: 94). González i Guerra bili su tako do 1991. jedini članovi vlade koji su istovremeno obnašali dužnosti u stranačkome Izvršnom odboru, zbog čega su, s jedne strane, mogli vrlo lako suzbijati neposlušnost ministara pozivajući se na autoritet izvanparlamentarne stranačke mašinerije, dok su, s druge strane, dodatno učvrstili svoju kontrolu nad strankom eliminirajući mogućnost pojave alternativnih kandidata za stranačkog vođu koji bi koristili mjesto u vladi za vlastitu promociju.¹⁵⁷ González je zahvaljujući svojoj karizmi, općoj popularnosti i izbornim uspjesima, čak i u razdobljima neprijateljski raspoloženog javnog mnijenja i nepovoljnih konstelacija snaga u parlamentu, uspijevao održati visoku razinu autoriteta i discipline u vladi i stranci. Na to ukazuje i činjenica da je, u trenucima kad je Guerra počeo djelovati kao snažna unutarstranačka opozicija premijeru, bez problema isključio Guerrine suradnike iz vlade te umjesto njih imenovao svoje pristalice, pa

¹⁵⁷ Gonzálezov osobni autoritet, koji je politički instrumentaliziran u obliku prijetnje podnošenja ostavke, pokazao se kao presudan čimbenik za suzbijanje unutarstranačke opozicije u trenucima kad su se donosile najteže političke odluke. Tako je tijekom referendumske kampanje za ostanak u NATO-u 1986. González prijetio da će podnijeti ostavku ako rezultat referenduma bude suprotan njegovu prijedlogu, dok je tijekom 1990., u jeku otkrivanja brojnih korupcijskih afera vezanih za Guerrinog brata Juana, izjavljivao da će podnijeti ostavku ako kritičari prisile njegova najbližeg suradnika da ode iz vlade.

čak i određeni broj nezavisnih ministara koji nisu bili blisko povezani s PSOE-om (van Biezen i Hopkin, 2005: 118-119; van Biezen, 2008: 34; Real-Dato i Jerez-Mir, 2009: 120).

Centralizacija procesa političkog odlučivanja i koncentracija političke moći u uredu premijera u Moncloi nisu se temeljile samo na snažnoj unutarstranačkoj disciplini, već i na čvrstoj frakcijskoj stezi koja je bila nametnuta socijalističkoj većini u Cortesu, zbog čega je premijer postao neosjetljiv na ucjene i pritiske koji su dolazili iz parlamenta. Uspostavljajući dominaciju izvršne vlasti u zakonodavnom procesu i marginalizirajući parlament kao središnje predstavničko tijelo španjolske demokracije, González je odbacio pozitivne tekovine konsenzusnog modela donošenja političkih odluka koji je bio karakterističan za tranzicijsko razdoblje (više u: Field, 2005; Mújica i Sánchez-Cuenca, 2006). Španjolski Cortes već je tijekom prve četiri godine Gonzálezove vladavine postao tijelo koje je samo potvrđivalo političke odluke i zakonske prijedloge koji su dolazili iz vlade, dok su PSOE-ovi parlamentarni zastupnici zbog snažne kontrole i unutarstranačke discipline svedeni na razinu mehaničkog stroja za dizanje ruku. „Parlament je prestao djelovati kao javni forum u kojem se raspravlja o važnima nacionalnim problemima. Sama proceduralna pravila u parlamentu drastično su smanjila mogućnosti zastupnika da drže javne govore (osim stranačkih glasnogovornika), čime je uloga običnih zastupnika svedena na ulogu mehaničkog stroja. Pregovori i sporazumi obično se odvijaju na razini stranačkih elita, zbog čega stavovi i mišljenja zastupnika ili stranačkih aktivista nemaju gotovo nikakvu važnost. Štoviše, budući da političke karijere zastupnika ovise o stranačkom vodstvu (koje određuje sastav zatvorenih izbornih lista), a ne o biračima, politički konformizam postao je standardan obrazac ponašanja, što dodatno umanjuje važnost parlamenta kao debatnog foruma“ (Heywood, 1996: 158-159).¹⁵⁸ Dva su se čimbenika pokazala osobito važna za uspostavljanje dominacije Gonzálezove vlade nad parlamentom. Prvo, usvajanjem Poslovnika o radu parlamenta 1977. vladi su osigurani ključna uloga u zakonodavnom procesu i središnji nadzor nad procesom donošenja političkih odluka. Sukladno proceduri hitnog donošenja zakona, vladine zakonodavne inicijative postale su prioritetne u zakonodavnom procesu, dok su prijedlozi zakona članova parlamenta svedeni na razinu proceduralnog folklora (Paniagua Soto, 1997: 412). Tako je već tijekom prvog mandata Gonzálezove vlade postotak zakona koji su nastali kao rezultat parlamentarne inicijative (uključujući zastupnike PSOE-a) postao gotovo zanemariv: više od 90 posto usvojenih zakonskih prijedloga dolazilo je iz vlade, dok je nešto

¹⁵⁸ Dominaciju izvršne vlasti nad parlamentom dodatno pojačava i činjenica da španjolski politički sustav ne poznaje praksu koalicijskih vlada. To utječe na stabilnost i homogenost izvršne vlasti, budući da premijer, u slučaju manjinske vlade, za učinkovito donošenje zakona mora osigurati potporu drugih (uglavnom manjih) stranaka u parlamentu, ali s njima ne mora sklapati sporazume u vladi (Reniu, 2002; Magone, 2004: 56).

malo više od 8 posto bio rezultat inicijative parlamentarnih zastupnika (Magone, 2004: 59; Share, 1999: 101-102). Drugo, stranačko vodstvo nametnulo je čeličnu disciplinu i snažnu kontrolu nad PSOE-ovima parlamentarnim zastupnicima, čime je nastojalo osigurati njihovu apsolutnu poslušnost i suzbiti svaku naznaku pobune protiv vlade. Strategija PSOE-ova vodstva temeljila se na oštrim disciplinskim mjerama, pa je tako uveden sustav novčanih kazni za zastupnike koji su propustili sudjelovati na parlamentarnim sjednicama i sastancima parlamentarnih odbora, dok je u stranački statut uvedena odredba prema kojoj su kršenje discipline unutar parlamentarne frakcije i glasovanje suprotno stavu stranačkog vodstva bili osnova za isključivanje neposlušnih zastupnika iz stranke (Magone, 2004: 63-64; Share, 1988b: 427; Ramiro i Morales, 2007: 127; van Biezen i Hopkin, 2005: 115).

Gonzálezov apsolutistički način upravljanja vladom i strankom najbolje se može ilustrirati radikalnim zaokretima u provođenju stranačke ekonomske i vanjske politike, što je bilo potpuno suprotno programskim odrednicama koje su usvojene na stranačkom kongresu 1981. neposredno prije osvajanja vlasti, kao i stavovima najvećeg broja članova stranke. Nametanje kontroverznih politika bilo je moguće zbog Gonzálezova neupitnoga unutarstranačkog autoriteta i monarhijske moći te zbog centralizirane upravljačke strukture u kojoj se donesene odluke nipošto nisu smjele osporavati ni dovoditi u pitanje. PSOE-ovo vodstvo je u izbornoj kampanji 1982. nastupilo s umjerenim socijaldemokratskim programom u kojem je obećalo stvaranje 800.000 novih radnih mjesta, zagovaralo je povećanje državne potrošnje koja će se temeljiti na ekspanzionističkom modelu kejnzijske ekonomije potražnje, reguliranje radnog zakonodavstva u korist zaposlenih, reformu sustava socijalne skrbi i zaštitu ugroženih društvenih skupina te uvođenje socijalnog partnerstva između vlade, sindikata i poslodavaca (Hamann, 2000: 1025; Share, 1999: 96). Međutim, unatoč obećanjima značajnih socijalnih i političkih reformi, nikad nije došlo do pravoga „kvalitativnog“ raskida s kapitalističkim sustavom. Vladina ekonomska politika i s njom povezani oporezivanje i preraspodjela od početka Gonzálezove vladavine čvrsto su stajali na temeljima ortodoksne neoliberalne politike, kojoj je cilj bio otvaranje španjolskog tržišta i stvaranje kompetitivne ekonomije (više u: Gillespie, 1992; Chari, 1998; Pérez, 1999; Kennedy, 2001; 2003; Share, 1988b: 417). Smatralo se kako su po svojoj ekonomskoj i socijalnoj politici španjolski socijalisti pod Gonzálezom bili vrlo slični britanskim konzervativcima Margaret Thatcher, a takva strategija modernizacije s vremenom je izazvala oštre kritike ljevice, sindikata i unutarstranačke struje bliske Alfonsu Guerri. Punu političku cijenu takvoga radikalnog zaokreta u ekonomskoj i socijalnoj politici PSOE je platio raskidom bliskih veza sa socijalističkom sindikalnom organizacijom UGT-om, što je kulminiralo u prosincu 1988. kada

su UGT i komunistički CCOO organiziranjem masovnog štrajka prisilili vladu na kompromis (Astudillo Ruiz, 2001a; 2001b; Royo, 2006: 988; Hamann, 2000: 1027).

Slično kao u slučaju ekonomske i socijalne politike, brojni aspekti vanjske politike Gonzálezove vlade bili su dijametralno suprotni izbornom programu na temelju kojeg je PSOE pobijedio na izborima. Ništa bolje ne ilustrira dramatičnu promjenu PSOE-ove vanjske politike kao radikalna zaokret u odnosu prema španjolskom članstvu u NATO-u. Krajem 1970-ih i početkom 1980-ih PSOE je bio jedan od najvećih protivnika članstva u NATO-u, a kada je UCD-ova vlada u jesen 1981. donijela odluku o pristupanju toj vojnoj organizaciji, PSOE je odgovorio organiziranjem masovnog prosvjeda i donošenjem rezolucije u kojoj je zahtijevao povlačenje iz Sjevernoatlantskog saveza. Socijalistički izborni program 1982. također je nedvosmisleno potvrdio negativan stranački stav prema članstvu u NATO-u, zbog čega je biračima obećano da će se održati referendum na kojem će se građani moći izjasniti o tom pitanju. Sam González je tijekom kampanje izjavio kako NATO nije „ništa drugo nego vojna superstruktura koju su izgradili Amerikanci kako bi zajamčili opstanak kapitalizma“, optužujući ga da nastoji „spriječiti izglednu revolucionarnu transformaciju kapitalističkog sustava“ (navedeno u: Share, 1988b: 418). Međutim, neposredno nakon osvajanja vlasti, González je promijenio svoj stav o tom pitanju te je suprotno izraženoj volji stranke i većine birača, odlučio podržati ostanak Španjolske u NATO-u. Stoga je najavljeni referendum o članstvu u NATO-u odlučio iskoristiti kako bi osigurao plebiscitarnu potporu za promijenjeni smjer vanjske politike, zbog čega je ishod referenduma vezao za svoj ostanak na čelu vlade (Méndez Lago, 2005: 177-178; Tusell, 2007: 342; Share, 1988a: 57). U svibnju 1984. stranačko vodstvo pokrenulo je edukacijski program kako bi uvjerilo skeptične članove u prednosti ostanka u NATO-u, dok ih je istovremeno upozorilo kako bi negativan ishod referenduskog glasovanja značio Gonzálezov osobni poraz koji bi doveo do pada vlade, raspuštanja parlamenta i sazivanja novih izbora. Upravo zbog povezivanja Gonzálezova autoriteta i karizmatičkog imidža s referendumskom kampanjom, unutarstranačka opozicija nije imala nikakve šanse promijeniti izvjestan ishod referenduskog glasovanja. Prema riječima jednoga istaknutog člana unutarstranačke frakcije *Izquierda Socialista*, „felipismo nije podrazumijevao samo pronatovsku vanjsku politiku i neoliberalnu političku ekonomiju, već je uključivao novi organizacijski model u stranci u kojem su superpersonalizirano vodstvo i bezuvjetna potpora bili mnogo važniji od pluralizma“ (navedeno u: Share, 1989: 125).¹⁵⁹

¹⁵⁹ Budući da je referendum o članstvu u NATO-u održan samo tri mjeseca prije parlamentarnih izbora 1986., pozitivan ishod glasovanja pružio je stranačkom vodstvu savršenu prigodu da kazni članove koji se nisu pridržavali službene vladine politike i koji su kritizirali ostanak Španjolske u Sjevernoatlantskom savezu. Zbog

4.5. Sukob *guerristas* i *renovadores* tijekom 1990-ih: kraj PSOE-ove predominacije u španjolskome političkom sustavu

Početak 1990-ih González se počeo suočavati s padom povjerenja građana u vladu, ali i sve većim razočarenjem Španjolaca strankom i njenim vodstvom. Tomu je najviše pridonijelo otkrivanje brojnih korupcijskih afera koje su izbile na vidjelo nakon izbora 1989. Razotkrivene afere i kasniji sudski postupci pokazali su kako je dio vladajuće socijalističke elite razvio široku korupcijsku mrežu, koju je američki politolog James Petras nazvao *patrimonijalnim socijalizmom*. Neki istaknuti članovi Gonzálezove vlade i PSOE-a, u dogovoru s „krasnim ljudima“ (*gente bonita*) financijske oligarhije, zlopotrebljavali su državne resurse u stranačke i privatne svrhe. Razlikovala su se četiri oblika korupcijskih aktivnosti: nezakonito stranačko financiranje, pogodovanje privatnim tvrtkama u dobivanju javnih poslova, zlouporaba državnih resursa u privatne svrhe i zlouporaba resursa od strane državnih dužnosnika s ciljem povećanja osobne političke moći. Jedan od prvih slučajeva korupcije poznat je kao „skandal FILESA“ – grupa konzultantskih agencija koje su savjetovale vladine dužnosnike o ekonomskim pitanjima dobivale su novac iz državnog proračuna za fiktivne i nepostojeće analize, a zatim su financijska sredstva preusmjeravale u PSOE-ovu stranačku blagajnu. Tijekom svoga kratkog radnog vijeka grupa FILESA je različitim državnim i privatnim kompanijama naplatila oko 1.000 milijuna peseta za posao koji nikad nije obavljen, dok su istovremeno tim novcem plaćani troškovi PSOE-ovih izbornih kampanja i najam prostorâ koji su se koristili u stranačke svrhe.¹⁶⁰ Čak je i globalna korporacija Siemens uplatila PSOE-u donaciju posredstvom tih agencija ne bi li dobila posao na javnom natječaju, a Vrhovni sud je 1997. u procesu vezanom za taj slučaj proglasio PSOE krivim. Zasižno najeksponiraniji slučaj bio je vezan za nezakonite aktivnosti Juana Guerre, brata zamjenika predsjednika vlade i zamjenika glavnog tajnika PSOE-a Alfonsa Guerre, koji je otkriven početkom 1990. On je bio upleten u zlouporabu vladinih ureda i stanova u Sevilli, a nezakonito stečenim novcem financirao je stranačke i privatne aktivnosti (o korupcijskim aferama više u: Magone, 2004: 22 i 65-66; Heywood, 2005: 42-43; Tusell, 2007: 367-368; Kerby i Chari, 2002; Sanders i Canel, 2006). Najveću političku cijenu platio je njegov brat Alfonso koji je u prosincu 1991. bio prisiljen podnijeti ostavku na mjesto zamjenika predsjednika vlade, ali je ostao PSOE-ov *iron man* i glavni stranački operativac.

javnog protivljenja vladinoj politici i kritiziranja referendumskog pitanja, brojni članovi *Izquierda Socialista* bili su izbačeni iz stranke ili uklonjeni s izbornih lista.

¹⁶⁰ Povrh svega, grupa FILESA je utajila porez od gotovo 300 milijuna peseta.

PSOE je u posljednje desetljeće 20. stoljeća ušao opterećen bremenom korupcijskih afera, sindikalnog nezadovoljstva, loših ekonomskih pokazatelja, ali i sve žešćih sukoba u samoj stranci. Sjeme razdora niknulo je između dviju struja – grupe *guerristas*, koja se formirala oko Alfonsa Guerre nastojeći zaštititi svoje pozicije i privilegije u stranci, i heterogene grupe *renovadores* (obnovitelji), koja je željela promijeniti stranački diskurs, stil i unutrašnju organizaciju koju su smatrali suviše rigidnom i monolitnom (Méndez Lago, 2005: 183; 2006: 420; Real-Dato, 2009: 13). Kako bi zaštitio socijalističku vladu od frakcijskih borbi i stavio pod kontrolu sukob u PSOE-u, González je nakon četvrte uzastopne pobjede na izborima 1993. formirao kabinet u kojem su značajan broj ministarskih mjesta zauzeli istaknuti nestranački tehnokrati. Tako su šest ministarskih portfelja zauzeli pojedinci koji nisu bili povezani s PSOE-om, manje od polovice kabinetskih ministara bili su članovi socijalističke parlamentarne frakcije, dok su samo dvojica članova nove vlade bili istovremeno i članovi Izvršnog odbora stranke. Osim toga, González se riješio dotadašnjih ministara koji su se u unutarstranačkom sukobu priklonili Guerrinoj frakciji, dok je glavnog predstavnika *renovadores*a Carlosa Solchagu imenovao glasnogovornikom socijalističke parlamentarne grupe. Sukob između *renovadores*a i *guerristas*a načelno je riješen na stranačkom kongresu 1994., kada se González priklonio obnoviteljskoj struji koja je zauzela najvažnija mjesta u stranci, ali posljedice frakcijskih borbi i podjela osjećale su se i u narednim godinama sve do dolaska Josúa Luisa Rodrígueza Zapatera na čelo stranke 2000. Suočen s brojnim strukturnim problemima na državnoj i stranačkoj razini te otkrivanjem novih korupcijskih afera u koje su bili upleteni neki od najviših vladinih i stranačkih dužnosnika, González je doživio poraz na parlamentarnim izborima 1996. i nakon četrnaest godina dominacije španjolskom politikom prepustio vlast konzervativnoj Narodnoj stranci novog premijera José María Aznara. Analize izbornih rezultata pokazale su kako je tijekom prve polovice 1990-ih PSOE izgubio izbornu atraktivnost među mladim, urbanim i dobro obrazovanim biračima, dok su mu novo biračko tijelo postali stariji i slabije obrazovani birači koji su živjeli u siromašnim ruralnim regijama poput Andaluzije i Estremadure (Méndez Lago, 2005: 184; Chhibber i Torcal, 1997: 50; Criado Olmos, 2000; 2002; Balfour, 1996).

Nastojeći se prilagoditi životu u opoziciji, stranačko vodstvo pokušalo je pronaći načine kako obnoviti stranku i ponovno je učiniti atraktivnom i prihvatljivom većini birača. Neočekivano rješenje ponudio je sam González na 34. stranačkom kongresu 1997., kada je u svome uvodnom govoru naglasio da se neće kandidirati za novi mandat na čelu stranke i objavio da se povlači iz političkog života. Odlazeći u stilu velikog kralja, González je svojim nasljednikom imenovao Joaquína Almuniju, pripadnika stare garde i bivšeg ministra u PSOE-

ovim vladama od 1982., čiji je izbor obrazložen potrebom za kontinuitetom stranačke politike i činjenicom da Almunia nije bio upleten u stranačku korupcijsku mrežu (Méndez Lago, 2005: 187; 2006: 421; Tusell, 2007: 423-424). Nastojeći učvrstiti svoj položaj i riješiti se hipoteke imenovanog nasljednika, Almunia je sljedeće godine organizirao unutarstranačke izbore na kojima je cjelokupno stranačko članstvo, koristeći se demokratskim načelom „jedan član, jedan glas“, trebalo izabrati premijerskog kandidata za parlamentarne izbore 2000. Kao načelni razlozi za uvođenje stranačkih predizbora istaknuti su povećanje unutarstranačke demokracije i nužnost razbijanja čelične oligarhijske kontrole stranačkog vodstva nad postupkom izbora kandidata za javne položaje.¹⁶¹ Međutim, suprotno prvotnoj namjeri glavnog tajnika da se kroz unutarstranačke izbore neposredno legitimira pred strankom i biračima, rezultat je bio posve neočekivan – Almunia je u izravnoj borbi za premijersku kandidaturu porazio Josep Borrell, *guerristas* i bivši ministar (omjer glasova je bio 45 posto naspram 55 posto). „Ishod izbora rezultirao je razdvajanjem funkcija stranačkog vođe i potencijalnog šefa vlade, što je bilo gotovo bez presedana u španjolskoj povijesti, a takvo sukobljeno 'dvojno vodstvo' izazvalo je ozbiljne unutarstranačke napetosti. Dok je Borrell nastojao učvrstiti svoj novostečeni autoritet, dotle je Almunia pokušavao iskoristiti svoju moć u Izvršnom odboru kako bi ga spriječio da se nametne kao pravi vođa“ (van Biezen, 2003: 89; više u: Hopkin, 2001b: 355; Chari, 2000: 208; Tusell, 2007: 424-425; Roller, 2001: 223).¹⁶² Igrom sudbine dvoglavo stranačko vodstvo nije dugo opstalo, jer se Borrell ubrzo morao povući zbog korupcijskih skandala u koje su bili upleteni njegova žena i neki bliski suradnici. Vrhunac PSOE-ove opozicijske agonije bili su izbori 2000. na kojima je Almunijina vizija španjolskog društva doživjela potpuni krah. I dok se izborni poraz 1996. može smatrati *slatkim* jer je PSOE izgubio vlast za samo jedan postotni bod, izborni rezultat 2000. za socijaliste je zasigurno bio *gorak*. Naime, stranka je ostvarila najlošiji izborni rezultat od 1979., osvojivši „samo“ 34 posto glasova. Najvišu cijenu neuspjeha platio je sam

¹⁶¹ Sustav pojedinačnog glasovanja (jedan član, jedan glas) uveden je na stranačkom kongresu 1997. prvenstveno kako bi se izabrali PSOE-ovi kandidati za lokalne vijećnike. Nakon Almunijina eksperimenta s izravnim izborom kandidata za premijerski položaj, taj je postupak primijenjen još samo u jednom slučaju kada su se birali kandidati za gradonačelnike i regionalne predsjednike u lokalnim i regionalnim izborima 1999. (Ramiro i Morales, 2004: 202; van Biezen, 2003: 89).

¹⁶² Najveću korist od sukoba između Almunije i Borrella imali su regionalni baruni koji su u tom sporu odlučili zauzeti poziciju nepristranih sudaca. Nakon Gonzálezova neočekivanog odlaska oni su znatno povećali svoju moć u stranci, zbog čega je krajem 1990-ih PSOE počeo *de facto* funkcionirati kao federalizirana stranka, što je bilo i predviđeno organizacijskim pravilima ugrađenima u stranački statut sredinom 1970-ih. Pasqual Maragall i Manuel Chaves, stranački baruni iz španjolskih regija Katalonije i Andaluzije, imali su ključnu ulogu u izboru Joséa Luisa Rodrígueza Zapatera za glavnog tajnika stranke nakon izbornog poraza 2000. (Hopkin, 2009: 193; 2003: 232; Pallarés i Keating, 2003: 243).

Almunija podnošenjem ostavke tijekom izborne noći kada su utvrđeni pravi razmjeri teškog poraza.

4.6. Socijalistička stranka pod Zapaterom: nova era španjolske politike

4.6.1. Život nakon Gonzáleza – Zapaterov uspon na vrh stranke

Nakon drugoga uzastopnog poraza na parlamentarnim izborima početkom 2000., u PSOE-u se kao glavni cilj nametnula potreba smjene generacija, budući da se staro vodstvo više nije moglo prilagoditi promijenjenome nacionalnom i međunarodnom kontekstu. Stoga je na 35. stranačkom kongresu u srpnju te godine za glavnog tajnika izabran José Luis Rodríguez Zapatero, koji je do tada bio marginalan zastupnik u *Cortesu*, gotovo nepoznat u javnosti pa čak i u samoj stranci (Méndez Lago, 2006: 421-422; Field, 2008: 63-64).¹⁶³ Preuzevši PSOE Zapatero se suočio s dva glavna izazova: prvo, morao je konsolidirati stranku i učvrstiti svoj položaj stranačkog vođe, što je podrazumijevalo okončanje Gonzálezove ere i odbacivanje negativne prtljage zbog koje je stranka izgubila izbore; drugo, morao je predstaviti PSOE kao kompetentnu i kritičku opoziciju vladajućoj stranci te razviti izbornu strategiju koja će socijaliste vratiti na vlast. Od početka se uspješno nosio s oba problema. Premda nije uspio potpuno revitalizirati stranku, okončao je sukobe i podjele između *guerristas* i *renovadores* tako što je njihove vođe zamijenio političarima nove generacije koji nisu bili opterećeni starima ideološkim raspravama. Zapatero se odmah upustio u restrukturiranje stranačkog vodstva, što je dovelo do smanjenja broja članova Izvršnog odbora s 33 na 25, ali i do uklanjanja onih članova koji su bili dio stare upravljačke garniture (samo su četvorica članova starog vodstva preživjela čistku i zadržala položaj u Izvršnom odboru). Čvrstu jezgru novoga stranačkog vodstva činili su Zapaterovi najbliži suradnici iz *Nueva Vía* (Novi put), unutarstranačke frakcije koju je osnovao u travnju 2000. kao izbornu platformu koja mu je trebala poslužiti za uspon na čelno mjesto u stranci (naziv je nastao kao kovanica Blairova Trećeg puta, *The Third Way*, i Schröderova Novog centra, *Die Neue Mitte*). Osim toga, velik

¹⁶³ Glavna izborna borba za glasove kongresnih delegata vodila se između autsajdera Zapatera i predstavnika stare stranačke garde Joséa Bona. Zapaterova tijesna pobjeda s osvojenih 414 glasova (41,7 posto) naspram Bonovih 405 glasova (40,8 posto) temeljila se na potpori utjecajnih stranačkih baruna iz Katalonije, Andaluzije i Estremadure, ali i na izbornoj proceduri usvojenoj sredinom 1990-ih, u kojoj je blokovsko glasovanje vođa regionalnih federacija zamijenjeno tajnim i pojedinačnim glasovanjem kongresnih delegata. Premda nije osvojio više od 50 posto ukupnog broja glasova, Zapatero je bio izabran već u prvom krugu zato što je, sukladno izbornim pravilima, bio drugi izbor većine delegata, uključujući samog Bona (Encarnación, 2009: 404-405; Méndez Lago, 2005: 189).

utjecaj u novome Izvršnom odboru imali su regionalni stranački baruni koji su znatno ojačali svoje pozicije u stranci zbog slabljenja središnjega stranačkog vodstva tijekom druge polovice 1990-ih. Nakon stranačkog kongresa 1994. čak trinaest regionalnih predstavnika bili su članovi Izvršnog odbora; na kongresu 1997. taj je broj smanjen na četiri, da bi ponovno porastao 2000. kada je u Zapaterov prvi Izvršni odbor uključeno sedam šefova regionalnih federacija i tri predsjednika autonomnih zajednica (Fabre, 2008a: 175). Regionalni vođe bili su uvjereni kako mogu kontrolirati Zapatera te na taj način učvrstiti svoje pozicije u stranci, ali i obvezati stranačko vodstvo na nastavak decentralizacije države i proširivanje ovlasti autonomnih zajednica. Zapatero je bio primoran institucionalizirati praksu redovitih konzultacija s četiri najutjecajnija regionalna baruna – predsjednicima stranačkih organizacija Katalonije, Andaluzije, Kastilje-La Manche i Estremadure. Međutim, trend slabljenja središnjega stranačkog vodstva i jačanja regionalnih vođa preokrenut je nakon neočekivane pobjede PSOE-a na parlamentarnim izborima u ožujku 2004. Ta je pobjeda konsolidirala Zapaterovu moć u stranci i ponovno usmjerila PSOE prema prezidencijaliziranom načinu rada. Tako je na stranačkom kongresu u srpnju 2004. Zapatero odlučio ograničiti broj stranačkih baruna u Izvršnom odboru te je ukinuo praksu redovitih konzultacija, ističući kako regionalni vođe mogu djelovati i ostvariti svoj utjecaj kroz Teritorijalno vijeće (Hopkin, 2009: 194; Méndez Lago, 2006: 427; Fabre, 2008a: 175).¹⁶⁴

Nastojeći pozicionirati PSOE bliže vladajućoj Narodnoj stranci, Zapatero je naglašavao kako će njegova stranka biti učinkovita, ali i konstruktivna opozicija. Obećao je slijediti strategiju „mirne promjene“ (*el cambio tranquilo*) koja je podrazumijevala izbjegavanje otvorene konfrontacije i nastojanje da se postigne dogovor s vladom o najvažnijim politikama. No kad je to bilo potrebno, Zapaterov stil postajao je agresivan i napadački, posebno kad su posrijedi bile osjetljive političke odluke, kao što su obrazovna politika i potpora vojnoj intervenciji u Iraku. Zapatero je smatrao kako Gonzálezov izborni poraz 1996. nije bio samo posljedica korupcijskih skandala koji su potresli stranku, već prije svega iscrpljenosti PSOE-ovoga modernizacijskog projekta. Stoga je tijekom četverogodišnjega opozicijskog djelovanja nastojao izgraditi politički projekt nove Španjolske koji je bio pod velikim utjecajem Blairova *Trećeg puta* i Schröderove razvodnjene verzije *Neue Mitte*. U temelju ideološkog projekta bila je ideja *građanskog socijalizma* koja je pomoću naprednih i sadržajno inovativnih politika smjerala širenju građanskih prava, smanjivanju diskriminacije, promoviranju jednakosti i suočavanju s traumatičnom

¹⁶⁴ Nakon 2004. samo su dvojica baruna ostali članovi Izvršnog odbora – Manuel Chávez iz Andaluzije i Juan Carlos Rodríguez Ibarra iz Estremadure.

poviješću.¹⁶⁵ Zapaterove politike nove ljevice bile su formulirane u programskoj platformi PSOE-a za izbore 2004. u kojoj je stajalo obećanje o svršetku političke tranzicije započete Francovom smrću, i početku nove ere koja će se temeljiti na značajnom širenju građanskih prava i političkih sloboda.

4.6.2. Kritični izbori 2004.: terorizam kao katalizator promjene

Španjolsku ništa nije moglo pripremiti na dramatične događaje samo tri dana prije parlamentarnih izbora 2004. Naime, 11. ožujka tijekom jutarnjih sati eksplodiralo je deset bombi u tri prigradska putnička vlaka u Madridu, usmrтивši više od 190 i ozlijedivši gotovo 2.000 osoba. Aznarova vlada odmah je optužila baskijsku separatističku skupinu ETA-u da je odgovorna za napade, premda su prve analize sigurnosnih stručnjaka i sam *modus operandi* ukazivali na odgovornost islamskih terorista povezanih s Al Kaidom. Tri dana kasnije Narodna stranka doživjela je izborni poraz i prepustila vlast Zapaterovim socijalistima. Nametnulo se pitanje u kojoj je mjeri teroristički napad utjecao na rezultate izbora? Istraživanja javnog mnijenja koja su se kontinuirano provodila nekoliko mjeseci prije izbora davala su jednoznačnu prednost Aznarovoj Narodnoj stranci. Premda su Španjolci konzervativnoj vladi zamjerali bezrezervnu podršku uključivanju u irački rat, Aznar je pobjedničko samopouzdanje temeljio na nekoliko čimbenika: prvo, vlada je bila zaslužna za dobre ekonomske pokazatelje – rast BDP-a, nisku stopu inflacije i rekordno nisku nezaposlenost; drugo, vlada se pokazala beskompromisnom u borbi protiv baskijskog terorizma, što je podržavala većina građana; treće, Aznar je održao obećanje da će se povući s čela stranke nakon osam godina, imenujući svojim nasljednikom kompetentnoga i sposobnog političara Mariana Rajoya; i posljednje, negativne reakcije na rat u Iraku izgubile su mobilizirajući potencijal i činile su se dalekom prošlošću. S druge strane ne treba zanemariti vrlo aktivnu i personaliziranu Zapaterovu kampanju (kampanja je bila obilježena sloganom *ZP – Zapatero Presidente*), kojom se PSOE uspio približiti Narodnoj stranci stječući sve veće povjerenje birača. Zapatero je uspio strukturirati stranku oko nove generacije socijalista koji nisu imali nikakve veze s korupcijskim aferama iz nedavne prošlosti. PSOE-ov izborni program temeljio se na inovativnima i vrlo atraktivnim politikama koje su izražavale interese

¹⁶⁵ Neki autori smatraju kako je Zapaterova obiteljska biografija imala velik utjecaj na oblikovanje novoga modernizacijskog projekta. Zapatero je otkrio interes za politiku u dobi od 18 godina kada je pročitao rukom pisanu oporuku svog djeda, kapetana Juana Rodrígueza Lozana, kojeg su strijeljale Francove snage zato što se odbio pridružiti ustanicima protiv republikanske vlade 1936. U tom je dokumentu Rodríguez Lozano zatražio od svoje obitelji da oprostie njegovim krvnicima te da speru ljagu s njegova imena kad za to dođe vrijeme (Encarnación, 2009: 406).

većine birača. Zapatero je predlagao osnivanje ministarstva stanovanja koje je trebalo pomoći mladim ljudima da kupe stanove ili kuće; obećao je povući španjolske vojnike iz Iraka i zalagati se za konsenzus o europskoj vanjskoj i obrambenoj politici; naglašavao je važnost efikasnosti i odgovornosti u procesu donošenja odluka, smatrajući kako je suradnja s ostalim strankama jedini način da se to postigne.

Znanstvene i stručne analize utjecaja terorističkih napada na ishod španjolskih parlamentarnih izbora pokazale su kako je *11-M* (kolokvijalni naziv za terorističke napade) značajno pridonio pobjedi PSOE-a, budući da je izravnom uzročnom vezom doveo do mobilizacije birača koji bi inače apstinirali. Od ukupno tri milijuna novih glasova koje je PSOE dobio u odnosu na prethodne izbore, 1,6 milijuna bili su glasovi onih koji su apstinirali na izborima 2000. Približno pola milijuna glasova došlo je od mladih birača koji su prvi put sudjelovali na izborima, dok su nešto više od 300.000 glasova dali birači koji bi inače glasovali za Ujedinjenu ljevicu. Naposljetku, više od 450.000 glasova PSOE je dobio od birača koji su obično glasovali za Narodnu stranku, ali koji su u posljednji tren promijenili svoje biračke preferencije. Španjolski parlamentarni izbori 2004. pokazali su da su smrtonosni teroristički napadi u kombinaciji s vladinom manipulacijom istragom i upornim svaljivanjem krivice na ETA-u djelovali kao katalizator političke promjene (više vidi u: Lago i Montero, 2006; Chari, 2004; Bali, 2007; van Biezen, 2005; Ordeix i Rigo, 2005; Torcalo i Rico, 2004). S druge strane, neki autori ukazali su na to da ishod izbora 2004. nije bio izravna posljedica terorističkog napada, već je nastao kao rezultat postupne promjene biračkih preferencija i stavova tijekom drugog mandata Aznarove vlade. Izborne simulacije napravljene na temelju podataka prikupljenih nakon izbora pokazale su kako bi ishod izbora bio identičan čak i da nije bilo terorističkih napada (više u: Bosco, 2009).

4.6.3. Zapatero na vlasti: novi model socijaldemokracije?

Odmah nakon preuzimanja vlasti Zapaterova vlada donijela je odluku o povlačenju španjolskih vojnika iz Iraka, počela je kontroverznu političku raspravu o građanskom ratu i Francovoj diktaturi, pokrenula je opsežne socijalne reforme u korist ugroženih skupina – žena, homoseksualaca i imigranata, te je nastojala provesti reformu ustavnih aranžmana koji su se ticali statusa autonomnih zajednica. Zbog tako opsežnih i dubokih strukturnih reformi mediji, političari i akademska zajednica počeli su govoriti o početku *druge tranzicije*. Parlamentarni izbori 2004. trebali su, prema *The Economist*, označiti završetak prve faze postfrankovske tranzicije i početak druge faze prijelaza iz jednostavne u „kompliciraniju i

sofisticiraniju demokraciju“. Zapatero se odlučio suočiti s tabuima španjolske tranzicije, nedvosmisleno osuđujući građanski rat i Francov režim, ali je svojim politikama duboko zadirao u religijske i moralne osjećaje Španjolaca. Nastojeći ostvariti viziju *građanskog socijalizma*, PSOE-ova vlada odredila je građanska prava i jednakost kao srž suvremene demokracije. Novom zakonskom regulativom pojednostavnjena je procedura razvoda braka, osigurani su mehanizmi zaštite žena od nasilja te je dodatno promovirana rodna jednakost u svim sferama društvenoga i političkog života. Vlada je zajamčila jednakost muškaraca i žena u sastavljanju stranačkih izbornih lista, a sam Zapatero inzistirao je na tome da polovicu vladina kabineta čine žene.¹⁶⁶ María Teresa Fernández de la Vega imenovana je prvom zamjenicom predsjednika vlade u španjolskoj povijesti. Osim toga, u lipnju 2005. donesen je zakon koji je dopuštao sklapanje brakova osoba istog spola, dok je homoseksualcima dano pravo na posvajanje djece. Većina zakonodavnih inicijativa bila je suprotna osnovnim polazištima Katoličke crkve, što je izazvalo njene oštre reakcije. Dodatne poticaje sekularizaciji i smanjivanju utjecaja Crkve u društvenomu i političkom prostoru dali su novi zakon o obrazovanju kojim je vjeronauk kao obvezan predmet u školama ustupio mjesto građanskom odgoju, ali i značajno smanjenje državnog financiranja Katoličke crkve. Ipak, najviše prijepora izazvale su mjere kojima su se nastojala regulirati prava imigranata čiji se broj u posljednja tri desetljeća dramatično povećao. Mjere su uključivale regulaciju statusa više od 700.000 imigranata koji su do tada radili „na crno“, kao i *Plan za Afriku* kojim se ilegalnu imigraciju pokušalo zamijeniti legalnom migracijom. Ta je obuhvatna strategija predviđala suradnju španjolskih vlasti s državama koje su izvor brojnih imigracija, ali i socijalnu integraciju imigranata u španjolsko društvo.¹⁶⁷

Španjolski prijelaz iz autokracije u demokraciju zasigurno se može smatrati tranzicijskim procesom *sui generis*. Obilježio ga je visok stupanj konsenzusa i kompromisa među ključnim političkim akterima koji su dominirali cijelim razdobljem tranzicije. Miran prijelaz u demokraciju nije bio moguć bez široke suglasnosti svih slojeva društva o potrebi razvijanja *kolektivne amnezije* o nedavnoj prošlosti. Traumatična iskustva građanskog rata i surovost Francove diktature nisu bili „prerađeni“ u kolektivnoj svijesti, nego su jednostavno „zaboravljeni“ ili potisnuti na temelju „pakta zaborava“ (*pacto del olvido*) koji je trebao poslužiti kao sredstvo izbjegavanja novih sukoba ljevice i desnice, odnosno novih političkih

¹⁶⁶ Prve korake u tom pogledu napravio je González još 1988. kada je tijekom 31. stranačkog kongresa inzistirao na uvođenju obveznog pravila koje je članicama jamčilo 25 posto mjesta u stranačkim odborima i na izborim listama (Craig, 1995).

¹⁶⁷ O društvenima i političkim reformama u „drugoj tranziciji“ više u: Encarnación, 2009; Kennedy, 2007; Woodworth, 2005; Field, 2009a; de Paz Nieves i Moreno Rodríguez, 2010; Mathieson, 2007.

elita na vlasti i u opoziciji, koje su učeći na tragičnom iskustvu Druge Republike i građanskog rata nastojale prevladati sukobe koji su 1930-ih duboko podijelili Španjolce. Zapaterova vlada dovela je u pitanje *pacto del olvido* donošenjem Zakona o povijesnom sjećanju (*Ley de Memoria Histórica*) 2007. kojim je pokrenuta široka javna rasprava o traumatičnoj španjolskoj povijesti 20. stoljeća. Paket zakonskih mjera predviđao je poboljšanje mirovina ratnih veterana, osiguranje ekonomskih i zdravstvenih beneficija onima koji su tijekom rata kao djeca bili primorani napustiti Španjolsku te financiranje ekshumacija i pokopa žrtava rata. Zakon je nalažio uklanjanje svih javnih simbola Francove diktature, ali nije predviđao sudski progon osoba odgovornih za počinjene zločine (više u: Boyd, 2008; Encarnación, 2008).

Zapaterova vlada pridavala je veliko značenje i ustavnim reformama gornjeg doma *Cortesa* kojima bi Senat postao pravo predstavničko tijelo teritorijalnih zajednica. Smjerala je uključiti imena svih sedamnaest autonomnih zajednica i autonomnih gradova u Ustav te proširiti njihovu samostalnost, kao i eliminirati patrilinearnu primogenituru kao jedini način nasljeđivanja krune. No kako su obje Zapaterove vlade – prva formirana nakon izbora 2004. i druga formirana nakon izbora 2008.¹⁶⁸ – bile manjinske, uspjeh ustavnih reformi bio je vrlo ograničen i ovisio je o spremnosti Narodne stranke da surađuje sa socijalističkom vladom (Field, 2009b). Najdalje se otišlo s reformom statuta autonomnih zajednica kojom se nastojalo poboljšati koordinaciju između autonomnih zajednica i središnje vlasti u Madridu te povećati decentralizaciju i financijsku autonomiju. Statuti autonomnih zajednica Katalonije, Valencije, Andaluzije, Aragone, Baleara i Kastilje-Leona uspješno su reformirani i prilagođeni novima ustavnim mehanizmima. Najproblematičnijim se pokazao katalonski statut kojeg je Narodna stranka proglasila protuustavnim, a Zapaterova vlada blokirala brojne radikalne odredbe koje su predložili Katalonci, uključujući termine kao što su *suverenost*, *samostalnost* i *pravo naroda na samoodređenje*. Statut koji je predložio baskijski parlament, poznatiji kao *Ibarretxeov plan*, odbačen je zbog neprihvatljivih formulacija kojima su se tražili priznavanje prava na samoodređenje, stvaranje baskijske države i njeno povezivanje sa Španjolskom na načelu zajednice dviju samostalnih država. Premda je vladina inicijativa dovela do određenih pozitivnih pomaka u odnosu središnje vlade i autonomnih zajednica, Zapatero ipak nije riješio temeljni problem tog odnosa – slabu integriranost autonomnih zajednica u proces donošenja odluka na nacionalnoj razini.

Dok je na područjima socijalne politike, građanskih prava, ustavne reforme i suočavanja s prošlošću Zapaterova vlada pokazala zavidnu razinu inovativnosti i odlučnosti,

¹⁶⁸ O rezultatima parlamentarnih izbora 2008. više u: Torcalo i Lago, 2008; Sampedro i Seoane Pérez, 2008; Field, 2009c.

dotle je u ekonomskoj i vanjskoj politici slijedila strategiju kontinuiteta s prethodnim vladama. U ekonomskoj se politici Zapatero nije upuštao u radikalne rezove, pragmatično zadržavajući ključne ekonomske mjere Aznarove vlade kako bi održao makroekonomsku stabilnost i kontinuiran ekonomski rast (Kennedy, 2007: 188-194). I činjenica da je Pedro Solbes, ministar financija iz posljednje Gonzálezove vlade, nastavio obnašati istu funkciju u Zapaterovim vladama od 2004. do 2009. govori u prilog nastojanju da se zadrži stabilnosti u ekonomskoj politici. Neposredno nakon osvajanja vlasti Zapatero je u vanjskoj politici napravio dramatičan zaokret u bilateralnim odnosima sa SAD-om, odustajući od španjolske potpore ratu u Iraku i donoseći odluku o povlačenju španjolskih vojnika. Međutim, ostali vanjskopolitički prioriteti nisu se značajnije promijenili još od vremena Gonzálezovih vlada – Španjolska je ostala važna članica Europske unije i NATO-a, gdje nastoji zaštititi i unaprijediti svoje nacionalne interese, dok sa zemljama Latinske Amerike nastavlja održavati posebne odnose kroz godišnje ibero-američke samite.

Premda je Zapaterova vlada pokrenula značajne političke inicijative koje su rezultirale trajnim promjenama i visoko postavljenim standardima u određenim područjima društvenoga i političkog života, ipak je pretjerano govoriti o *drugoj tranziciji* i prijelazu u neki bitno napredniji oblik demokracije. Zapatero je ostvario važne uspjehe u području socijalne politike i građanskih prava, no ostala su se *policy* područja – ekonomske i vanjske politike, ustavnih aranžmana i institucionalnih oblika – pokazala otpornima na promjenu. Ustavni okvir demokratskog poretka uspostavljen tranzicijom iz Francove diktature tijekom druge polovice 1970-ih ostao je nepromijenjen. Dva su ključna međusobno povezana razloga ograničenog uspjeha Zapaterovih reformi. Prvo, PSOE u dva posljednja ciklusa izbora nije osvojio apsolutnu većinu mandata, zbog čega su Zapaterove manjinske vlade opstale zahvaljujući potpori malih regionalnih katalonskih i baskijskih stranaka koje su imale značajan ucjenjivački potencijal. To je ograničavalo domete strukturnih reformi, jer se socijalistička vizija španjolskog društva uvelike razvodnjavala u složenom procesu donošenja odluka. Drugo, španjolska demokratska tranzicija i politički život nakon njena svršetka bili su paradigmatički primjeri dogovornog načina donošenja odluka i postizanja visoke razine konsenzusa i kompromisa među ključnim političkim akterima. Međutim, tijekom dvaju Zapaterovih mandata španjolska politika postala je krajnje polarizirana, ponajprije zahvaljujući radikalnome konfrontacijskom stilu Narodne stranke koja je nastojala osporiti svaku odluku vlade. Napokon, bez obzira na to što se političke promjene koje su socijalisti pokrenuli ne mogu nazvati *drugom tranzicijom*, može se zaključiti kako je Zapatero bio ključan predvodnik nove ere španjolske politike.

5. Prezidencijalizacija političkih stranaka: slučaj Hrvatske demokratske zajednice

5.1. Uvod

Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) poseban je slučaj među političkim strankama u postkomunističkim zemljama, budući da je u dvadesetogodišnjem razdoblju demokratske tranzicije i konsolidacije gotovo kontinuirano obnašala vlast, uz iznimku koalicijske vlade lijevog centra u razdoblju od 2000. do 2003.¹⁶⁹ HDZ se pojavio u osvit demokratskih promjena u Srednjoj i Istočnoj Europi, vrlo brzo preuzimajući ulogu nositelja demokratizacijskih procesa u Hrvatskoj. Međutim, nije nastao kao tipična „kišobranska“ ili „forumska“ organizacija sastavljena od različitih političkih snaga i stranaka koje je povezivalo isključivo suprotstavljanje komunističkom režimu. Od početka je bio utemeljen kao politička stranka, ali je istovremeno postao organizacijski nositelj masovnoga nacionalnog pokreta okupljenog oko pitanja državne neovisnosti.¹⁷⁰ Hrvatski nacionalni pokret, koji se oblikovao uoči prvih demokratskih izbora u proljeće 1990., nastao je kao reakcija na snažan prodor srpskog nacionalizma među Srbe u Hrvatskoj. „On na početku, u osnovi, nije jako odudarao od nacionalnih i društvenih pokreta u ostalima istočnoeuropskim zemljama: bio je svojevrsni amalgam nacionalizma, katoličanstva, protukomunizma, demokratičnosti, solidarnosti, nenasilnosti i dr.“ (Kasapović, 1996: 161). Međutim, od ostalih pokreta razlikovao se po izrazitoj vezanosti za jednu političku stranku – Hrvatsku demokratsku zajednicu. Kao najmasovnija oporbena stranka ona je mobilizirala birače programom državnog osamostaljenja. „Već je tada bila uspostavljena posebna dinamična veza između pokreta i stranke, koja je umnogome bila jedinstvena u postkomunističkim zemljama“ (Kasapović, 1996: 162). Iako formalno registriran kao politička stranka, HDZ je od početka pokazivao neke značajke zbog kojih o njemu možemo prvenstveno govoriti kao o nacionalnom pokretu, a ne pravoj političkoj stranci. „Prvo, umjesto jasnoga stranačkog programa, HDZ je ponudio nejasnu platformu demokratske tranzicije kojom je dominiralo samo jedno pitanje – suverenost hrvatske države. (...) Drugo, vođa pokreta, Franjo Tuđman, ubrzo je postao

¹⁶⁹ Češka Građanska demokratska stranka (ODS) i albanska Demokratska stranka (PDS) također su primjeri višegodišnjih vladajućih stranaka. Zasigurno najuspješnija stranka s obzirom na broj godina provedenih na vlasti je Demokratska partija socijalista Crne Gore (DPSCG), koja je, što sama što u različitim koalicijama, vladajuća stranka kroz cijelo crnogorsko postkomunističko razdoblje.

¹⁷⁰ Pod snažnim pritiskom srpskog nacionalizma, HDZ je zastupao isključiv nacionalni program stvaranja samostalne države, čime je u potpunosti zanemario preostala dva potencijalna mobilizirajuća čimbenika – liberalni koncept slobodnog tržišta i integracijski projekt povratka Europi (Haughton i Fisher, 2008).

'nedodirljivi' karizmatični vođa s gotovo mesijanskim značenjem za svoje sljedbenike, umjesto stranački vođa. I treće, takav visoko emocionalni, nacionalistički i historijsko usmjeren populizam djelovao je kao snažan poticaj velikom dijelu populacije da u pokretu pronađu mnogo više nego što su mogli u političkoj stranci – kolektivnu psihološku sigurnost u vremenima brzih društvenih promjena te obećanje nacionalnoga i individualnog prosperiteta“ (Čular, 2000: 35-36). Takav početni organizacijski dizajn predodredio je razvojni put HDZ-a, ali i smjer izgradnje cjelokupnoga političkoga i društvenog sustava.

Transformacija HDZ-a može se pratiti kroz tri faze. U prvoj je fazi HDZ djelovao kao široki nacionalni pokret koji je nastojao povezati sve Hrvate u domovini i iseljeništvu, okupljene oko Tuđmanova državotvornog programa stvaranja samostalne Hrvatske. Snažna nacionalna mobilizacija, kojom je HDZ reagirao na velikosrpsku ekspanzionističku politiku, omogućila je rapidno organizacijsko širenje pokreta ne samo po Hrvatskoj i susjednoj Bosni i Hercegovini, već po cijelom svijetu. HDZ je u vrlo kratkom roku postao planetarni svehrvatski pokret, predvođen Tuđmanom kao vrhunskim izvršiteljem volje hrvatskog naroda. U drugoj etapi, koja je započela nakon 1992. kada su okončani najteži vojni sukobi, HDZ je evoluirao u specifičan tip karizmatско-klijentelističke stranke koja je zadržala neka bitna obilježja pokreta, prvenstveno zahvaljujući nedovršenome državotvornom projektu. Međunarodnim priznanjem hrvatske samostalnosti počeo je slabiti nacionalni mobilizacijski potencijal, ali ga je HDZ nastojao nadomjestiti stvaranjem klijentelističke mreže koja je postala jamac stabilne izborne potpore i očuvanja vlasti. Rat je zasigurno najvažnija nezavisna varijabla koja objašnjava specifičnu prirodu HDZ-a tijekom 1990-ih. Naime, rat je izravno utjecao na održavanje nacionalnog pokreta koji je svoju snagu crpio iz prolongiranoga državotvornog programa, ali je proizveo i brojne stradalničke skupine, kako u Hrvatskoj tako i u Bosni i Hercegovini, koje su postale temelj za izgradnju novog odnosa između stranke i birača, zasnovanog na mehanizmu „plaćanja“ glasova distribucijom javnih dobara. Okončanjem rata i finalizacijom državotvornog programa sve je više slabio utjecaj teritorijalno-kulturnoga i ideološko-kulturnog rascjepa, a jačao je socioekonomski rascjep nastao između dobitnika i gubitnika ekonomske tranzicije u Hrvatskoj (Zakošek, 2001). On je doveo do slabljenja identifikacije birača s HDZ-om, odnosno do demobiliziranja dijela njegovih birača, što će rezultirati teškim porazima na izborima početkom 2000. godine. Tuđmanova smrt u prosincu 1999. i naknadni porazi na parlamentarnima i predsjedničkim izborima stvorili su uvjete za novu transformaciju HDZ-a. U toj trećoj fazi HDZ je pod vodstvom Ive Sanadera evoluirao u specifičan oblik prezidencijalizirane stranke koja je nastala kao rezultat modernizacije stranačke organizacijske strukture. Najveći dio

istraživačkog interesa u ovom poglavlju bit će usmjeren upravo na posljednju fazu transformacije, pri čemu će se prezidencijalizacijski procesi istraživati sukladno prihvaćenom analitičkom obrascu koji zahvaća stranačku organizaciju, izbornu natjecanje i izvršnu vlast.

5.2. HDZ u 1990-ima: od karizmatičke stranke-pokreta do klijentelističke stranke

Tipologija stranaka u postkomunističkim državama, koju je razvio američko-njemački politolog Herbert Kitschelt, predstavlja teorijski okvir za analizu HDZ-a u 1990-ima. Kitschelt razlikuje tri čista tipa stranaka – karizmatičke, klijentelističke i programske – koji se u stvarnosti mogu ispreplecati i stvarati mješovite oblike (Kitschelt, 1995). Ideal tipski obrasci stranaka i stranačkih sustava mogu se konceptualizirati s obzirom na dva kriterija: razvijenost administrativne infrastrukture stranaka i razvijenost njihovih političkih programa. Ako političari ne ulažu ni u organizacijsku infrastrukturu ni u konsenzus o političkom programu, birače mogu mobilizirati samo na temelju nekih jedinstvenih kvaliteta svoje osobnosti, stvarajući karizmatičke stranke (Kitschelt, 2001). Na taj način karizmatičke stranke izbjegavaju visoke troškove organizacije i političkog programiranja, budući da se jedino mogu osloniti na nestrukturiranu masu koja slijedi vođu.¹⁷¹ Klijentelističke stranke, osobito patronatske organizacije, mnogo ulažu u organizacijsku strukturu koja im omogućuje nesmetan protok resursa i dobara prema sljedbenicima i članovima. Takve stranke izbjegavaju visoke troškove postizanja trajnog konsenzusa o nekome jedinstvenom političkom programu, budući da im je za osiguranje stabilne političke potpore potrebna samo efikasna infrastruktura kojom će izravno distribuirati javna dobra svojim sljedbenicima. Naposljetku, političari mogu investirati u organizacijsku infrastrukturu i modele izgradnje konsenzusa stvarajući programske stranke. „Političari neizravno kompenziraju potporu birača i aktivista putem politika čiji učinak nije ograničen samo na stranačke pristaše“ (Kitschelt, 2001: 302). Programske stranke iziskuju visoke komunikacijske troškove te pretpostavljaju velike količine informacija i razvijene kognitivne sposobnosti birača, budući da se samo na temelju toga može napraviti „inteligentan“ izbor između suprotstavljenih alternativa. Iako je programske stranke teže izgraditi nego karizmatičke i klijentelističke, one daju veći doprinos konsolidaciji i

¹⁷¹ Pokušavajući razviti diferenciranu tipologiju personalističkih stranaka, Ansell i Fish (1999) tvrde da vođe u karizmatičkim strankama preuzimaju transformacijsku ulogu. Oni se smatraju agentima masovne društvene promjene, što im omogućuje da se izdignu iznad same stranke, ali i iznad posebnih ideologija ili političkih programa. Izvor političkog identiteta pronalaze u samima sebi, dok im je osobni stil političkog djelovanja mesijanski.

stabilizaciji demokratskih režima. „Natjecanje programskih stranaka osigurava racionalnu motivaciju za građansku participaciju u izborima, ali i racionalno opravdanje demokratskih pravila igre“ (Kitschelt, 1995: 450).

5.2.1. Nastanak HDZ-a i razvoj nacionalnog pokreta

Inicijative za osnivanje jedne nove, nekomunističke političke organizacije u Hrvatskoj pojavile su se krajem 1987. i početkom 1988., kada je postalo jasno da komunistički režim ne može ponuditi rješenja za ekonomsku i društvenu krizu jugoslavenske federacije, te kada je velikosrpski nacionalizam počeo ugrožavati same temelje političkog poretka. Poznati hrvatski nacionalist i politički zatvorenik Franjo Tuđman u to vrijeme posjećuje hrvatske iseljeničke zajednice u Europi i Sjevernoj Americi, nastojeći osigurati njihovu potporu za stvaranje „hrvatskoga demokratskog zbora“.¹⁷² Prvi Tuđmanovi kontakti s hrvatskom emigracijom ostvarili su se u ljeto 1966. kada je u funkciji direktora Instituta za historiju radničkog pokreta i člana Glavnog odbora Matice iseljenika Hrvatske posjetio SAD. U lipnju 1987. na poziv hercegovačkih Hrvata iz Toronta posjećuje Kanadu, gdje je održao javno predavanje o temi *Nacionalno pitanje u suvremenom svijetu*. Sljedeće ljeto ponovno posjećuje sjevernoamerički kontinent, ali s mnogo bogatijim programom koji je obuhvatio veći broj mjesta u Kanadi i SAD-u. Karlo Mirth, politički emigrant i dugogodišnji urednik poznate novinske službe *Croatia Press*, o tome piše: „U izravni dodir s Tuđmanom došao sam ponovno početkom ljeta 1988. Nazvao me Ante Beljo, mlađi čovjek iz Kanade, vrlo aktivan u hrvatskom javnom životu, pogotovo u promicanju folklora. Sreo sam ga prvi put na jednom simpoziju. On mi reče da je dr. Tuđman u Kanadi i drži predavanje, a u planu je da to nastavi u Clevelandu, New Yorku i Washingtonu. Zamolio ga je da za New York nazove mene. U planu je da hrvatska zajednica u svakom od ta tri grada organizira predavanje, preuzme brigu za Tuđmanov smještaj i putne troškove do sljedećeg odredišta. Tema predavanja je o ulozi Stjepana Radića u hrvatskoj povijesti“ (Mirth, 2003: 386). Tuđman je tijekom toga posjeta, osim predavanja, održao i sastanke s hrvatskim aktivistima i predstavnicima hrvatskih

¹⁷² Smatra se da je Tuđman postao popularan među političkim emigrantima osobito nakon sudskog postupka koji je protiv njega vođen 1981. zbog „neprijateljske propagande“. Naime, Tuđman je tijekom suđenja dao kritički odgovor zagrebačkome Okružnom sudu na optužnicu u kojemu je „majstorski dokumentirano izložio uzroke hrvatskoga nezadovoljstva s položajem u jugoslavenskoj federaciji“ (Meštrović, 2003: 300). Meštrović ističe da nije jedini koji smatra da je taj „odgovor“ bio ključan za Tuđmanov politički uspon i pobjedu na izborima 1990. Darko Hudelist u Tuđmanovoj biografiji također naglašava da je „u redovima hrvatske političke emigracije Tuđmanova obrana postala hit. Tiskana je u posebnoj ediciji, pod naslovom 'Na braniku povijesne istine: Dokumenti sa suđenja 17.-20. veljače 1981. u Zagrebu'“ (Hudelist, 2004: 516). U vrlo kratkom razdoblju Tuđman je postao „prvi autentični vođa hrvatskoga naroda nakon dugo, dugo vremena“ (Perić, 1999: 78).

organizacija. „Već je u to doba među hrvatskim ljudima bila stvorena ideja o utemeljenju jedne nove udruge koja bi mogla okupljati Hrvate iz domovine i Hrvate iz iseljništva u radu na zajedničkim interesima rješavanja hrvatskog pitanja, ali još tada nije bilo određeno ime udruge, a s druge strane uvjeti u Hrvatskoj još nisu bili povoljni za njezino djelovanje u domovini“ (Čizmić, Sopta i Šakić, 2005: 437; Beljo, 1999: 227).¹⁷³

Početkom 1989. stvara se Inicijativni krug hrvatskih disidenata sa zadatkom osnivanja „jedne demokratske, nekomunističke političke stranke, koja bi se sa svojim programom i djelovanjem zauzimala za preustroj Hrvatske u tržišno-gospodarskom i demokratsko-političkom pogledu, za njeno osamostaljivanje i oslobađanje od svih okova koji su je do tada i tada sputavali“ (Perić, 1999: 45). Često se navodi kako je u tom vremenu važnu ulogu u nastanku HDZ-a imao sastanak tog kruga sredinom siječnja 1989. na Plješivici, gdje se razgovaralo o organizaciji buduće stranke. Tada je dogovoreno da Tuđman preuzme vodeću ulogu u poslovima oko izrade programskih načela i osnivanje stranke. Prilikom druženja skovan je i naziv *Hrvatska demokratska zajednica*. Naime, u raspravi se nametnulo pitanje naziva stranke, a bilo je nekoliko prijedloga: Tuđman je predlagao naziv Hrvatski demokratski zbor (ili savez), Tomislav Ladan Hrvatska demokratska zajednica, a Drago Stipac Hrvatski narodni savez (Mijatović, 1999: 96; Perić, 1999: 46; Hudelist, 2004: 635). Na Tribini Društva književnika Hrvatske održanoj 28. veljače 1989. u Zagrebu pokrenuta je inicijativa za osnivanje Hrvatske demokratske zajednice, a tom je prigodom Tuđman predstavio *Prednacrt programske osnove Hrvatske demokratske zajednice* u kojemu je iznesen zahtjev za demokratskom preobrazbom društvenoga i političkog života, uvođenjem pluralizma i višestranačja, parlamentarne demokracije i slobodnog tržišta. *Prednacrt* nije bio pravi državotvorni program, jer u njemu nije bilo riječi o stvaranju samostalne hrvatske države, već samo o „poštivanju povijesnih prava hrvatskog naroda na samoodređenje do otejepljenja“. Vladimir Šeks ističe da su u to vrijeme članovi Inicijativnog kruga „tek oprezno, prigušeno“ promišljali „i o mogućnostima konačnog cilja – potpune hrvatske slobode i vlastite države“. HDZ je, dakle, od samog početka razvio konture nacionalnog pokreta, okupljajući sve veći broj pristaša i sljedbenika. Ipak, pokazalo se da unutar Inicijativnog kruga nije postojala suglasnost o programskim ciljevima buduće stranke, ali ni o pitanju održavanja osnivačke skupštine. Mala sedmeročlana grupa predvođena braćom

¹⁷³ Prema Hudelistu, Tuđmanova putovanja u Kanadu imala su samo jedan cilj – „uspostavljanje kontakata, a onda i konkretnih dogovora i aranžmana, s najjačom i najutjecajnijom zajednicom hrvatskih iseljenika na svijetu – zajednicom hercegovačkih franjevac.“ Tuđman je s hercegovačkom strujom želio raditi na „planu zajedničke borbe za uspostavu samostalne hrvatske države“, te „prikupiti financijska sredstva za taj veliki cilj“ (Hudelist, 2004: 590). O Tuđmanovim vezama s političkom emigracijom u Sjevernoj Americi pisao je i povjesničar James Sadkovich (2010).

Veselica smatrala je da s osnivanjem stranke ne treba žuriti, odnosno da treba pričekati „povoljnije ozračje“. Isto tako, osporavali su Tuđmanovu vodeću ulogu i njegovo nametanje kao čelnika demokratske opozicije, zahtijevajući „kolektivno vođenje“. „Nastaju kritični i teški trenutci za HDZ. Uviđam da sve ključne poteze mora određivati jedan čovjek i da ako želimo uspjeti, moramo se riješiti iz Inicijativnoga kruga onih koji ne žele, ili ne mogu prihvatiti način vođenja pokreta koji je neizbježan jer je pokret morao imati vođu“ (Šeks, 2005: 721). Zbog toga je Tuđman sazvao Osnivačku skupštinu stranke 17. lipnja 1989. u zagrebačkom hotelu *Panorama*, ali je zbog policijske zabrane javnog skupa skupština održana na „nejavnom mjestu“ u prostorijama Nogometnog kluba „Borac“ u Staglišću.¹⁷⁴ Budući da je skupštinarima prijetila opasnost ako milicija otkrije mjesto sastanka, sama skupština je održana u vrlo kratkom vremenu – Tuđman je izabran za predsjednika stranke, izabrani su svi članovi novoformiranih stranačkih tijela te su usvojeni potrebni dokumenti. Na Skupštini je usvojena *Programska deklaracija* koja je kao temeljni i djelatni program zamijenila *Prednacrt*, a konačan Program stranke donesen je na Prvomu općem saboru HDZ-a u veljači 1990.

Odmah nakon osnivanja HDZ-a, vodstvo stranke počelo je ustrojavati široku mrežu stranačkih ogranka i podružnica. Iako je sve do početka veljače 1990., kada je službeno registriran kao politička stranka, HDZ djelovao poluilegalno, snažna nacionalna mobilizacija dovela je do rapidnoga širenja stranačke organizacije po cijeloj Hrvatskoj.¹⁷⁵ Tako je već koncem rujna 1989. samo u SR Hrvatskoj HDZ imao „oko 20.000 članova, u Slavoniji i Baranji više od 2.000 u 22 ogranka“ (Mijatović, 1999: 101). Nakon Osnivačke skupštine HDZ-a utemeljen je Regionalni odbor za Slavoniju i Baranju, „vodstvo kojeg danonoćno u pokretu osniva ogranke na području današnjih županija (Osječko-baranjske, Vukovarsko-srijemske, Požeško-slavonske, Brodsko-posavske i Virovitičke) od sela do sela. Bio je to golem rad i napor, ali je urodio plodom. Prekrili smo ¼ Hrvatske gustom mrežom ogranka i stvorili čvrstu strukturu pokreta i tako gotovo 100% ispunili politički prostor cijele Slavonije, Baranje i Srijema. Istodobno i po drugim dijelovima Hrvatske jačao se i širio ustroj HDZ-a“

¹⁷⁴ Tuđman i njegovi najbliži suradnici vješto su iskoristili tu policijsku zabranu da se riješe nezadovoljnika iz Inicijativnog kruga. Naime, kada je pred hotelom *Panorama* Slobodan Praljak pročitao odluku Gradskog sekretarijata za unutrašnje poslove o zabrani održavanja skupštine, dio članova nije bio obaviješten o promjeni mjesta sastanka. „Namjerno nisu pozvani oni za koje smo opravdano pretpostavljali da bi paralizirali rad skupštine“ (Šeks, 2005: 721). Ta sedmorica koji su iskazali otvoreno nezadovoljstvo smjerom kojim je krenula osnivačka inicijativa, istog su se dana sastali u restoranu *Savski mlin* te izdali priopćenje u kojem su se ogradili od Osnivačke skupštine i svih zaključaka koji su doneseni. „Sve do osnutka Hrvatske demokratske stranke u jesen g. 1989. ta se je skupina nazivala 'Hrvatska demokratska zajednica u osnutku'“ (Mijatović, 1999: 102).

¹⁷⁵ Rješenje o registraciji osam političkih stranaka doneseno je 5. veljače 1990. Time je legaliziran politički pluralizam u Hrvatskoj (više u: Perić, 1999: 74).

(Šeks, 1999: 441-442). Usporedno s organizacijskim širenjem odvijala se i kontinuirana nacionalna mobilizacijska kampanja, a do veljače 1990., kada je održan Prvi opći sabor, „stvoren je moćni ustroj HDZ-a“ (Šeks, 1999: 442). Do kraja 1990. HDZ je na cijelom teritoriju Hrvatske ustrojio općinske odbore u svih 116 općina i ogranke HDZ-a u više od 2.700 mjesnih zajednica, u BiH oko 200 ogranaka i u inozemstvu više od 300 ogranaka (Mijatović, 1999: 134).¹⁷⁶ Premda je HDZ u ideološkom pogledu nastao kao „hrvatski općenarodni pokret“ (Tuđman, 1999: 7) odnosno svehrvatski nacionalni pokret, jasno je da HDZ-ovu organizacijskom stroju nacionalne granice nisu bile nikakva prepreka. Upravo je zbog toga HDZ bio fenomen među postkomunističkim strankama-pokretima, jer u organizacijskom pogledu nije bio vezan samo za Hrvatsku, već je svoju mrežu ogranaka proširio po cijelom svijetu, postajući svojevrsni globalni odnosno planetarni hrvatski nacionalni pokret.¹⁷⁷ „Kad se među hrvatskim iseljenicima čulo za osnivanje HDZ-a u Zagrebu pod vodstvom dr. Tuđmana, nije bilo većeg grada u SAD-u i Kanadi koje nije želio imati ogranak. Prigodom dolaska dr. Franje Tuđmana i dr. Dalibora Brozovića na Slavistički kongres u Chicagu, u studenom 1989. osnovani su ogranci u 16 gradova, a uskoro nakon toga još u 35 gradova Kanade i SAD-a. Većina ogranaka HDZ-a na sjevernoameričkom kontinentu je ipak oformljena prije Prvog općeg sabora HDZ-a u Zagrebu, 24. i 25. veljače 1990., tako da je većina ogranaka imala i svoje delegate na tom saboru“ (Beljo, 1999: 231; Čizmić, Sopta i Šakić, 2005: 437). U Njemačkoj je Tuđman ostvario kontakt s hrvatskom zajednicom u jesen 1988. kada je održao predavanje u Stuttgartu za Hrvate pokrajine Baden-Württemberg, a nakon toga je posjetio i druge velike hrvatske centre u Njemačkoj. „Prvi ogranak HDZ-a osnovan je u Bruchsalu u rujnu 1989., a zatim u Stuttgartu, a nakon toga još u devedeset gradova diljem SR Njemačke“ (Beljo, 1999: 237; Čizmić, Sopta i Šakić, 2005: 447). Prvi

¹⁷⁶ U Bosni i Hercegovini su tijekom ljeta te godine osnivani stranački ogranci u svim većim mjestima gdje su živjeli Hrvati, a osobito u zapadnoj Hercegovini gdje je stvoren Koordinacijski odbor HDZ-a za Bosnu i Hercegovinu. HDZ je u Bosni i Hercegovini od samog početka funkcionirao kao još jedna izvanhrvatska podružnica stranačke središnjice, koja je zbog svoga geostrateškog značaja zasigurno bila najvažnija. Tuđmanovo naglašavanje povijesnoga državnog prava na hrvatske prostore u Bosni i Hercegovini, kao i demografska činjenica o velikom broju Hrvata koji su na njima živjeli, učinili su od Bosne i Hercegovine prvorazredan interesni cilj HDZ-ova vodstva. Zbog toga se snažan val nacionalne mobilizacije koji je zahvatio Hrvatsku prelio i među Hrvate u Bosni i Hercegovini, a do Prvoga općeg sabora HDZ-a u Sarajevu 18. kolovoza 1990. stranka je već imala status nacionalnog pokreta koji je usisavao najširi krug ljudi različitih političkih stavova (Čović i dr., 2010).

¹⁷⁷ Do koje je razine sezala ta HDZ-ova globalna organizacijska penetracija svjedoči i Ivan Bobetko, jedan od osnivača stranke: „Osnivao sam HDZ po mnogim gradovima i mjestima u Hrvatskoj. Zapravo, u vrlo kratkom roku mi smo obavili potpunu organizacijsku strukturu stranke, nije bilo sela i grada gdje nismo organizirali i imali odbor HDZ-a i osnivačke skupštine. Ja sam po noći putovao autobusom, po danu organizirao skupštine. Čak smo i u Rusiji, u Dolinsku, gdje je bila jedna skupina radnika iz Siska, osnovali Ogranak HDZ-a. Tako smo izgradili jedan sustav ovdje u Domovini, a s druge strane dr. Franjo Tuđman je napravio jednu drugu veliku stvar, okrenuo se prema iseljeništvu i povezao domovinsku i iseljenu Hrvatsku. To je bila njegova inicijativa“ (Bobetko, 1999: 322).

ogranak HDZ-a u Australiji osnovan je u Melbourneu u kolovozu 1989., a poslije su ogranci osnovani u svim većim australskim gradovima. Prva HDZ-ova podružnica u Austriji osnovana je u Beču 13. siječnja 1990.; u Švicarskoj se s osnivanjem ogranka započelo već u lipnju 1989. gdje ih je djelovalo ukupno dvanaest; ogranci su osnivani i u Švedskoj, Norveškoj, Belgiji, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Nizozemskoj, Brazilu, Južnoj Africi, Argentini, Čileu, Venezueli, Peruu, Urugvaju i na Novom Zelandu.

U temelju HDZ-ovih programskih dokumenata posebno su se isticale dvije ideje – organizacijska o izgradnji HDZ-a kao planetarnoga nacionalnog pokreta koji će povezati sve Hrvate u domovini i dijaspori te ideološka o svehrvatskom pomirenju.¹⁷⁸ U organizacijskom pogledu osobit doprinos takvome „munjevitom širenju“ HDZ-a po svijetu dao je *Proglas građanima i Saboru SRH i cijelome hrvatskom narodu*, objavljen 29. studenog 1989. Proglas je upućen hrvatskom narodu u domovini i svijetu, a u njemu je istaknut „zahtjev za teritorijalnom cjelinom hrvatskoga naroda u njezinim povijesnim i prirodnim granicama“ (u: Đurić, Munjin i Španović, 1990: 70), što je imalo izvanredan mobilizacijski učinak, posebice na Hrvate u Bosni i Hercegovini te hrvatsku političku emigraciju.¹⁷⁹ Međutim, pri osnivanju HDZ-ovih ogranka diljem svijeta Tuđman se nije oslanjao na organizacijsku podršku postojećih emigrantskih političkih organizacija, već je izgrađivao novu mrežu ogranka na čija je čelna mjesta postavljao dotad nepoznate i marginalne osobe hrvatske emigracije. Tako se pri biranju vodstva HDZ-a za Sjevernu Ameriku vodilo računa da u njega ne uđu članovi hrvatskih političkih organizacija koje su jugoslavenske vlasti označile kao ekstremističke. Mate Meštrović smatra kako je Hrvatsko narodno vijeće, koje je do tada bilo krovna politička organizacija Hrvata u svijetu, odumrlo zato što je stvaranje svjetskih podružnica domovinskih političkih stranaka, prvenstveno HDZ-a, odvuklo dobar dio članova Vijeća u njihove redove. „U kontaktima s prvacima HDZ-a svojevremeno mi je rečeno da oni ne mogu s Vijećem otvoreno kontaktirati – što je njihova želja – jer se u sklopu HNV-a nalazi HOP (r) kojega u domovini, doduše neopravdano, smatraju ustaškom organizacijom. Pitali su me, da li bih mogao iz Vijeća isključiti HOP (r)? Ubrzo sam, međutim, shvatio da vodstvo HDZ-a odbija suradnju s Vijećem, a čini mi se i sa svim drugim hrvatskim političkim organizacijama u

¹⁷⁸ Hudelist smatra da je Tuđman svoj program temeljio na idejama koje je u emigrantskim novinama promovirao bivši ustaški general Vjekoslav Maks Luburić (Hudelist, 2004: 513; usp. i Meštrović, 2003).

¹⁷⁹ Tuđman je u svome uvodnom izlaganju na Prvome općem saboru ustvrdio kako je presudnu ulogu za nacionalnu mobilizaciju imao upravo Proglas iz studenog 1989. „Proglas je u hrvatskom narodu, podjednako u domovini i iseljeništvu, naišao na tako golem odjek da je izazvao nagli razmah HDZ. Broj članstva i ogranka umnožavao se takvom brzinom, i u takvom opsegu, da je to nadilazilo mogućnosti našeg dotadašnjeg amaterskog ustrojstva a i sva najoptimističkija očekivanja. Danas gotovo i nema grada, općinskoga ili manjeg mjesta u domovini, i u svijetu gdje žive Hrvati, u kojima nema članstva, ogranka i odbora HDZ“ (u: Đurić, Munjin i Španović, 1990: 73).

svijetu, ne zbog navodnog ustaštva, nego zato jer sebe smatra jedinim i isključivim predstavnikom hrvatskog naroda kako u domovini, tako i u iseljeništvu. Vrata HDZ-a otvorena su svima u svijetu, bili oni otporaši, ortodoksni ili reformirani HOP-ovci, ili članovi drugih organizacija, ali pod uvjetom da HDZ-u pristupe kao pojedinci“ (Meštrović, 2003: 265).¹⁸⁰ Premda je vodstvo HDZ-a zaobilazilo i marginaliziralo hrvatske emigrantske organizacije izgradnjom široke mreže svojih ogranaka diljem svijeta, ipak je koristilo hrvatsku dijasporu ponajprije kao izvor financiranja stranačkih aktivnosti i predizborne kampanje. Tako je jedan od najvažnijih razloga Tuđmanove turneje po SAD-u i Kanadi potkraj 1989. bilo upravo prikupljanje novca. „Jasno da je glavna svrha Tuđmanova posjeta bilo skupljanje obilnih dolarskih sredstava za financiranje svoje izborne promidžbe. A u nju je HDZ, u usporedbi s ostalim strankama, ušao s kudikamo najviše novca. (...) Tuđmanova je nemjerljiva prednost bila što je iz domovine dohitao u Kanadu i SAD prije ostalih stranačkih čelnika. (...) Tuđman i nakon povratka u Zagreb nije sjedio skrštenih ruku, nego je u Ameriku poslao svoje rječite poklisare Vladimira Šeksa i Šimu Đodana“ (Meštrović, 2003: 305). U tom se pogledu financijski najizdašnijim i najbolje dokumentiranim pokazao Šeksov dvomjesečni posjet Australiji tijekom kojeg je radio na ustrojavanju ogranaka HDZ-a u svim većim australskim gradovima. Šeks se prisjeća da su Hrvati u Australiji oduševljeno prihvatili HDZ, vjerujući kako je stvoren pokret koji može dovesti do stvaranja samostalne hrvatske države. „Tjedan dana prije odlaska iz Australije za Hrvatsku, dr. Tuđman mi javlja da nastojim prikupiti novac za unajmljivanje ili kupnju Doma HDZ-a. Na dva skupa skupljam više od 100.000 australskih dolara i ček skrivam u cipeli. Na zagrebačkom aerodromu imam višesatni razgovor i pretraživanje do gole kože. Ček ipak nisu pronašli“ (Šeks, 1999: 442). Mirth, pak, implicira kako su američki Hrvati, koji su izgradili široku stranačku mrežu i prikupili značajna financijska sredstva za nastup HDZ-a na izborima, možda bili obmanuti samim nazivom Tuđmanove organizacije. „U tom trenutku mnogi su ovdje još držali da se pod imenom 'zajednica' podrazumijeva cijela demokratska oporba u Hrvatskoj i da je to zgodno izabran naziv, sličan imenu naše američke 'Hrvatske bratske zajednice', koja je inače

¹⁸⁰ Slično iskustvo s HDZ-om imao je i Tomislav Krolo, u to vrijeme predsjednik Hrvatskoga narodnog odbora, koji je 1994. raskinuo koaliciju s HDZ-om, razočaran Tuđmanovim odnosom prema emigrantskim prvcima. Krolo ističe kako je „velik dio organiziranih političkih emigranata vrlo brzo uvidio da nova vlast daje prednost onima među njima koji su se 'na vrijeme', što znači odmah, pridružili vladajućem HDZ-u. Oni su dobili čak osobne pozive da se vrate u domovinu i neki od njih, premda u emigraciji nisu igrali neku zapaženiju ulogu, uskoro su se u Hrvatskoj uključili u vladajuće strukture, sve do ministarskih položaja“ (Krolo, 2009: 415). I Meštrović pomalo razočarano ističe Tuđmanov „oslonac na kanadske Hrvate, napose Hercegovce, od kojih su se neki, nakon izborne pobjede HDZ-a, 22. travnja 1990., vratili u Hrvatsku, i zasjele na visoke političke, vojne i gospodarske položaje: Gojko Šušak, Ivica Mudrić, Marin Sopta, Ante Beljo, Marijan Petrović, Stipe Hrkač...“ (Meštrović, 2003: 303).

nepolitička osiguravajuća ustanova. Tek poslije Tuđmanova povratka iz Amerike utemeljena je 24. veljače u Zagrebu *Hrvatska demokratska zajednica* (HDZ) kao politička stranka na čelu s Tuđmanom“ (Mirth, 2003: 391).

U nastojanju da ideološki utemelji HDZ kao nacionalni pokret, Tuđman je u središte političkog programa postavio ideju svehrvatskog pomirenja s jednim jasnim ciljem – stvaranje samostalne države. HDZ-ov državotvorni program, koji je Tuđman proklamirao u svomu uvodnom izlaganju *Programske zasade i ciljevi HDZ* na Prvome općem saboru 24. i 25. veljače 1990., bio je ideološki amalgam triju ključnih političkih tradicija: starčevićanske ideje povijesnoga državnog prava, radićevskoga pučkog republikanizma i pozitivnih tekovina hrvatske antifašističke ljevice (više u: Đurić, Munjin, Španović, 1990). Cijela arhitektura nacionalnog pokreta izgrađena je oko neoluburićevske ideje hrvatske pomirbe, koja je podrazumijevala „nacionalnodemokratski preporod (...) podijeljenog i zavađenog hrvatstva u Domovini i svijetu“ (Tuđman, 1999: 8).¹⁸¹ Drugim riječima, to je bio politički koncept po kojem su „dvije frontalno sukobljene strane unutar hrvatskog naroda u Drugome svjetskom ratu, ustaše i partizani (komunisti), trebali jedni drugima pružiti ruku i, 45 godina nakon rata, zaboraviti na sve svoje ideološke razlike, podjele i antagonizme iz prošlosti“ (Hudelist, 2004: 614; usp. i Cipek, 2008; Bellamy, 2003). Dakle, zamisao o *nadideološkome* nacionalnom pokretu, koji bi pomirio dotad radikalno suprotstavljene političke snage, trebala je omogućiti HDZ-u da postane *stožernom* političkom organizacijom hrvatskog naroda u domovini i dijaspori. HDZ se, stoga, nije predstavljao kao ideološka stranka, već se zalagao za „potpunu dezideologizaciju cjelokupnog hrvatskog političkog i društvenog prostora. Ali tako da sve vrijednosti uzajamno žive, a ne da se jedne potiru drugima, ili da nestaju“ (u: Đurić, Munjin, Španović, 1990: 83).¹⁸² Idejom *svenarodnoga hrvatskog pomirenja* pokriven je cijeli ideološki spektar od ljevice do ekstremne desnice, što je nužno dovelo i do rehabilitacije

¹⁸¹ Prema Šeksu, bez te ideje i njezina ostvarenja ne bi bilo niti hrvatske države. „Ta je ideja u ključnim trenucima hrvatske povijesti; '89, '90 i '91 izvrsno funkcionirala i u praksi. Ona je u sebi evoluirala i političko ujedinjenje na temeljnim strateškim pravcima osamostaljenja i stvaranja nezavisne i demokratske hrvatske države te čvrstog povezivanja domovinske i iseljene Hrvatske. Ideja nacionalnog pomirenja znači pružanje prilike svima onima koji su bili aktivno uključeni u stvaranje i održavanje komunističkoga, jugoslavenskog poretka i nisu djelovali na hrvatskoj državotvornoj liniji“ (Šeks, 2005: 705).

¹⁸² Često se isticalo kako HDZ nije niti lijeva niti desna stranka, već je ona po prirodi „centralna stranka hrvatskog nacionalnog interesa“ (u: Đurić, Munjin, Španović, 1990: 83). U tom je pogledu zanimljiv intervju kojeg je Šeks dao Večernjem listu sredinom travnja 1990., neposredno prije prvih višestranačkih izbora. Na pitanje novinara nije li malo pretenciozno što se HDZ deklarira kao stranka i kao pokret, Šeks odgovara: „Ne vidim zašto bi to bilo pretenciozno. Konačno, svaka politička stranka teži tome da obuhvati što šire područje svoga djelovanja. HDZ je pretežno i prvenstveno nacionalna hrvatska politička organizacija, ali ne ekskluzivna, ne zatvorena za one koji nisu Hrvati. Je li to pretenciozno ili ne...“ (Šeks, 2005: 651).

ustaštva.¹⁸³ Osim toga, takva je ideološka retorika služila Tuđmanu i kao sredstvo delegitimiranja svih ostalih političkih stranaka i organizacija, uključujući i one emigrantske, predstavljajući HDZ kao svehrvatski pokret koji je sposoban okupiti *crvene* i *crne*, partizanske i ustaške sinove s jedinstvenim ciljem stvaranja samostalne države. Prevladavalo je mišljenje da se HDZ kao nacionalni pokret jedini mogao suprotstaviti velikosrpskoj agresiji, te da nije bilo njega, ne bi bilo niti hrvatske države. „Time se niti najmanje ne umanjuje i doprinos svih ostalih ljudi i stranaka, svih onih državotvornih Hrvata koji su sudjelovali u stvaranju hrvatske države. Ali, hrvatski narod je te 1990. godine upravo u Hrvatskoj demokratskoj zajednici, u njezinu programu, u njezinu vodstvu prepoznao i one ljude i onu snagu (...) kad se radilo o biti ili ne biti, ne samo o stvaranju hrvatske države, nego i o opstanku hrvatskog naroda“ (Šeks, 2005: 700).

5.2.2. Evolucija HDZ-a u klijentelističku stranku

HDZ je specifičan fenomen među postkomunističkim strankama i zbog toga što se nakon prvih višestranačkih izbora, na kojima je ostvario uvjerljivu pobjedu, nije raspao na niz različitih političkih stranaka, kao što se dogodilo sa sličnim organizacijama tog tipa. „Nakon izbora 1990. i pobjede HDZ-a pokret se nije raslojio, nego izraženije pretvorio u pobjedničko 'stranačko gibanje', koje je aktivirano u skladu s političkim potrebama i interesima nove vladajuće stranke. U trokutu pokret–stranka–država nije bilo čvrstih granica: stranka je u osnovi djelovala kao labavi politički i organizacijski posrednik između pokreta i države, utječući na naizmjeničnu institucionalizaciju pokreta i deinstitutionalizaciju države“ (Kasapović, 1996: 162). Nakon izborne pobjede započela je postupna institucionalizacija stranke-pokreta u politički režim. S obzirom na to da je tijekom najteže ratne 1991. godine taj proces bio zaustavljen, intenziviran je nakon parlamentarnih izbora 1992. i trajao je najkasnije do 1995. kada su završene ratne operacije i oslobođen gotovo cijeli državni teritorij. U tom je razdoblju HDZ evoluirao u specifičan miješani tip karizmatско-klijentelističke stranke, zadržavajući ujedno neka bitna obilježja pokreta, osobito u pogledu mobilizacije birača.¹⁸⁴ Čular (2000) smatra kako se proces institucionalizacije pokreta u poredak može pratiti na tri razine. Prva je razina bila *institucionalizacija diskursa*, što je podrazumijevalo ekskluzivnu

¹⁸³ Rehabilitacija NDH kao „legitimne težnje Hrvata za svojom državom“ poslužila je Tuđmanu prvenstveno kao sredstvo kojim je udovoljavao radikalnima nacionalističkim osjećajima hrvatskog iseljništva, o čijoj je financijskoj pomoći HDZ uvelike ovisio.

¹⁸⁴ Temeljne karakteristike su mu bile klijentelističko i karizmatično obraćanje biračima, neformalni unutarstranački odnosi i međupovezanost s državnim strukturama (Čular, 2004b: 43).

etničku definiciju države i društva, historicističko-redukcionističku interpretaciju nacionalne povijesti te rigidnu interpretaciju i „nedodirljivost“ rata za neovisnost i nacionalnu suverenost. Mijenjanje nacionalističkog diskursa može se pratiti kroz identificiranje neprijatelja hrvatske države: tijekom početne faze demokratske tranzicije od 1989. do 1991. glavni neprijatelj bila je federalna vlada u Beogradu shvaćena kao izrabljivač hrvatskog naroda; u drugom razdoblju od 1991. do 1995. glavni neprijatelj bili su Srbi – kako oni u Hrvatskoj tako i oni izvan nje; dok su u trećoj fazi od 1995. do 2000., kada je nestala stvarna vojna opasnost po hrvatsku državu, glavni neprijatelji postale oporbene stranke i brojni kritičari režima (Haughton i Fisher, 2008; Fisher, 2006; usp. i Uzelak, 1998). Druga je razina bila *institucionalizacija karizme* koja je započela još krajem 1990. donošenjem Ustava i uspostavljenjem polupredsjedničkog sustava vlasti. Tuđmanova izgrađena karizma vođe pokreta tako je formalizirana u snažnome ustavnom položaju predsjednika republike, a takav je sustav vlasti trebao poslužiti za verificiranje Tuđmanove povijesne uloge u stvaranju hrvatske države.¹⁸⁵ Koncentriranje političke moći osiguralo je Tuđmanu glavnu ulogu u procesima odlučivanja u parlamentu, vladi i stranci, ali i neizravnu kontrolu nad društvenim procesima. Budući da je institucionalni aranžman polupredsjedničkog sustava bio skrojen isključivo prema njegovim preferencijama, druga važna pretpostavka Tuđmanove dominacije bila je upravo „karizmatično–klijentelistička priroda vladajuće stranke“ (Kasapović, 2001b: 21). Stranka svojemu članstvu nije davala „vrijednosnu infuziju“ nego se predstavljala kao vrijednost po sebi, niti je osiguravala „rutinizaciju ponašanja“ u okviru stranačkih pravila i organizacijskih oblika. Budući da ponašanje nije bilo rutinizirano, strankom je arbitrarno vladao njen predsjednik. Na posljednjoj razini *institucionalizacije osiguranja podrške*, odnosno mobilizacije birača, nacionalistički i ideološki diskurs ustupio je mjesto širokoj mreži klijentelističkih odnosa i materijalnog nagrađivanja. Koristeći državnu vlast i javna dobra koja je kontrolirao procesom stihijske i neregulirane privatizacije, HDZ je stvorio brojne klijentelističke skupine „koje su svoj povlašteni pristup javnim dobrima plaćale izbornom-

¹⁸⁵ Formalni konstitucionalni aranžman tijekom 1990-ih zasigurno se može smatrati demokratskim. Ustav iz 1990. definirao je hrvatsku državu kao parlamentarnu demokraciju koja jamči ljudska i građanska prava, slobodno tržište i politički pluralizam. Polupredsjednički sustav vlasti, dizajniran po francuskom uzoru, osiguravao je ravnotežu i međusobnu kontrolu glavnih političkih institucija: predsjednika države, parlamenta i vlade. Međutim, politička praksa stvorila je velik „institucionalni prostor“ u kojem je dominantnu poziciju zauzeo predsjednik države (Kasapović, 2001b). Dominantan stil Tuđmanove vladavine ne može se označiti kao demokratski, već ga karakteriziraju suštinski elementi autoritarne vladavine. Takav režim ipak nije uspio osigurati dovoljno široku potporu da bi se napustile osnovne demokratske procedure i institucije. Formalna institucionalna ograničenja, koja je HDZ često zloupotrebjavao, ipak su spriječila punu institucionalizaciju autoritarnog režima i prisiljavala HDZ da legitimira svoju vlast na regularnim izborima (o konceptu izbornog autoritarizma vidi: Schedler, 2006; usp. i: Čular, 2001). O korumpiranju političkog procesa tijekom Tuđmanova režima vidi i: Ramet, 2010.

političkom potporom stranci“ (Kasapović, 2001b: 22). Na taj je način klijentelizam postao osnovno sredstvo kojim se osiguravala lojalnost prema političkom poretku i stranci. „To je stvorilo snažne veze između državnih institucija, stranke i ekonomije, što je rezultiralo nastankom moćne mreže vodećih dijelova politike i ekonomije“ (Čular, 2000: 37). Kasapović navodi kako su velike klijentelističke skupine činili brojni sudionici i invalidi rata, obitelji ratnih stradalnika, prognanici iz nekoć okupiranih dijelova zemlje i hrvatske izbjeglice iz Bosne i Hercegovine i jugoslavenskih pokrajina Vojvodine i Kosova, bivši politički zatvorenici, bivši politički emigranti koji su se vratili u zemlju i dr. Te su se skupine organizirale u brojne interesne saveze čije je djelovanje „obilato dotirano iz državnog proračuna i koji su bili pod paternalističkim nadzorom države“. Posebnu klijentelističku skupinu činili su Hrvati u Bosni i Hercegovini, koji su tijekom rata i nakon njegova završetka ostali financijski i politički ovisni o hrvatskoj vlasti.

Dakle, HDZ-ov nacionalistički pokretaški potencijal nije se iscrpio prijelazom iz komunizma u demokraciju i izgradnjom demokratskih institucija, već mu je prolongiranje ostvarenja državotvornog programa osiguravalo dominaciju u novoizgrađenome političkom sustavu. Rat je zasigurno bio najvažniji čimbenik koji je osiguravao visoku razinu „stranačkog gibanja“ i dominaciju nacionalnoga mobilizacijskog pokreta, čineći „tranzicijske procese u zemlji drugorazrednima“ (Kasapović, 2001b: 16). On je omogućio Tuđmanu da istakne HDZ kao jedinog „branitelja Hrvatske“, nametne sebe kao „oca hrvatske nacije“¹⁸⁶, a da političke protivnike etiketira kao „neprijatelje režima“ (Haughton i Fisher, 2008). Većina teoretičara demokratske tranzicije slažu se kako su izgrađen nacionalni identitet i definirane teritorijalne granice nužni preduvjeti konsolidacije demokracije. Međutim, rat je doveo u pitanje teritorijalne granice države, potpuno onemogućivši djelovanje transformacijskih procesa. „Rat se u Hrvatskoj svom silinom 'umiješao' u tranzicijske i državotvorne procese, pretvarajući se u njihovu bitnu odrednicu“ (Kasapović, 1996: 154). Zapravo, rat je imao dvostruku ulogu u HDZ-ovu evolucijskom procesu i transformaciji iz pokreta u klijentelističku stranku. *S jedne strane*, rat i borba protiv velikosrpske agresije, kao i problem okupiranoga državnog teritorija, omogućili su da HDZ-ov program državotvornosti ne izgubi mobilizacijski učinak te da se samim time zadrži pokretaški obrazac organizacije. Tuđman je smatrao da uloga HDZ-a u stvaranju samostalne države nije završena činom proglašenja neovisnosti i međunarodnim priznanjem, već da će povijesna misija biti okončana kad i „posljednji pedalj“ hrvatske zemlje bude oslobođen (više u: Tanner, 2001). Zbog toga je HDZ-u jedini *program i cilj* bio

¹⁸⁶ Idealiziranu i vrlo afirmativnu sliku o Tuđmanu ponudio je Sadkovich (2008).

samostalna Hrvatska, a često je isticano kako je državotvornost, odnosno ideja cjelovite Hrvatske i osiguranja njenih granica, temeljno vezivno tkivo koje jamči zajedništvo stranke i birača. Tako je Šeks u jednom intervjuu u srpnju 1995. naglasio kako je „osnivanje hrvatske države osnovni cilj HDZ-a. Dok se to ne ostvari, sve druge razlike se prigušuju. Članstvo HDZ-a zna da ne smije ugroziti stranku tvrdoglavim međusobnim suprotstavljanjima oko sekundarnih pitanja. Kad se na Predsjedništvu stranke nešto odluči, to se dijelu stranke ne mora sviđati, često se i ne sviđa, ponekad se ne sviđa ni zastupnicima HDZ-a u Saboru. No, spoznaja o tome da bi diferencirano istupanje ugrozilo homogenost stranke uvijek je jača i ljudi se sami anesteziraju“ (Šeks, 2005: 514). Dakle, ratno stanje i okupirani dijelovi državnog teritorija koje je trebalo osloboditi omogućili su HDZ-u da se održi kao nacionalni pokret tijekom prve polovice 1990-ih. Vodstvo HDZ-a je prilikom mobiliziranja biračkog tijela uvijek igralo na kartu nedovršene arhitekture državotvornog programa, a birači su *nagrađivali* takvu politiku, smatrajući da je HDZ jedina stranka koja može „postići cjelovitost države, učvršćenje njezina međunarodnog položaja, te sigurnost i stabilnost zemlje“ (Šeks, 2005: 716). Osim toga, ratne su operacije također nekoliko puta upotrebljavane kao sredstvo „dinamiziranja unutarnjega političkog života zemlje“, čime se neposredno utjecalo na rezultate izbora i nekih drugih političkih procesa (Kasapović, 2001b). Najbolji primjer su parlamentarni izbori održani samo nekoliko mjeseci nakon uspješno završene oslobodilačke akcije *Oluja*, a vodstvo HDZ-a smatralo je to najpogodnijim trenutkom za raspisivanje prijevremenih parlamentarnih izbora. Opravdavajući takvu odluku, Šeks je u intervjuu u rujnu 1995. istaknuo kako Hrvatska demokratska zajednica „polazi od toga da je sa stajališta i njezinih političkih interesa, koje izjednačuje s državnim i nacionalnim hrvatskim interesima, sada najpogodnije vrijeme za izbore za Zastupnički dom“ (Šeks, 2005: 416).¹⁸⁷ *S druge strane*, brojne klijentelističke skupine na kojima je HDZ gradio svoju izbornu bazu nastale su kao izravna posljedica rata i ratnih djelovanja – braniteljske i prognaničke udruge, interesno-politički lobi bosanskohercegovačkih Hrvata, ali i veliki vojno-sigurnosni aparat. Pored toga što je održavao mobilizacijski potencijal nacionalnog pokreta i visoku razinu nacionalne „uzbuđenosti“, rat je također stvorio uvjete za jednosmjernu transformaciju HDZ-a iz pokreta u klijentelističku stranku. Zasigurno najvažnija pretpostavka izgradnje klijentelističke mreže bila je potpuna kontrola javnih dobara, a pretvorba i privatizacija društvenog vlasništva kao

¹⁸⁷ Čini se da je rat pridonio i dugoročnijemu političkom i moralnom delegitimiranju ljevice u Hrvatskoj, koja je bila glavni promotor jugoslavenskih ideja u hrvatskoj povijesti. „Kako se jugoslavenstvo pokazalo kao ideološko-političko ishodište otpora hrvatskoj državnoj neovisnosti, a sadašnja 'treća' Jugoslavija glavnim pokretačem vojne agresije na Hrvatsku, hrvatska se ljevica, eksplicitno ili implicitno, smatrala suodgovornom za takav razvoj događaja, i stalno izlagala sumnjama kako nije državotvorna“ (Kasapović, 1996: 164).

njeni ključni mehanizmi odvijali su se u vrijeme dok se „narod borio za goli opstanak“. Andrija Hebrang, ratni ministar zdravstva, tvrdi da su privatizacijski problemi bili potpuno marginalizirani te se o njima na sjednicama Vlade nije raspravljalo „ni dva sata ukupno. Privatizacija je bila sporedan kolosijek u doba rata“ (Radoš, 2005: 84).¹⁸⁸ Dakle, HDZ kao pokret fermentirao je u klijentelističku stranku tijekom nekoliko ratnih godina, kada su upravljanje tranzicijskim procesima i pravna regulacija privatizacijskih mehanizama bili od drugorazredne važnosti. To je omogućilo izgradnju razgranate distribucijske mreže socijalnih davanja i proračunskih transfera kojima se, uz jamčenje takvih trajno stečenih prava, osiguravala izborna potpora HDZ-a i stabilnost njegove vlasti. Ključan događaj HDZ-ove transformacije bio je Drugi opći sabor održan sredinom listopada 1993., koji je na simboličko-identitetskoj razini označio prijelaz iz pokreta u klijentelističku stranku. To je, po Tuđmanovim riječima, bio Sabor „kontinuiteta, jedinstva i učvršćenja“, na kojemu je učinjen povijesni iskorak – HDZ je prerastao iz pokreta u „općenarodnu i općehrvatsku stranku“. HDZ je postao stranka od koje „nitko ne smije biti ljevičari u socijalnoj politici i brizi za sve ugrožene slojeve stanovništva, a nitko desnije kad je riječ o obrani Domovine i o bdijenju za sigurnost Hrvatske“ (Mijatović, 1999: 175).

5.3. Transformacija HDZ-a: nastanak prezidencijalizirane stranke

5.3.1. Kritični izbori 2000.

Parlamentarni izbori održani početkom siječnja 2000. po mnogočemu se smatraju paradigmatiskima kritičnim izborima. U konvencionalnom značenju takve izbore obilježavaju „snažnija politička zainteresiranost i psihološka uključenost birača u izbore, duboke promjene u dotadašnjim obrascima povezanosti određenih skupina birača i pojedinih političkih stranaka zbog čega se nekadašnje stranačke utvrde pretvaraju u područje kompetitivnog natjecanja, te smjena stranaka na vlasti“ (Kasapović, 2011b: 3). Trećesiječnjaški izbori označili su kraj HDZ-ove predominacije u političkom i društvenom životu, te su omogućili mirnu smjenu vlasti koja je bila uvod u proces konsolidacije demokracije u Hrvatskoj. Konsolidacija je osigurala povećanje demokratske legitimnosti, eliminaciju antisustavskih stranaka,

¹⁸⁸ U tom je pogledu zanimljiva izjava Vladimira Šeksa koji je, na komentar novinara kako su HDZ-ovi amortizeri vlast, novac, sinekure, državni položaji, javna poduzeća i primamljiva mjesta, rekao: „Jasno je da stranka na vlasti, koja u velikoj mjeri kontrolira sve državne institucije, ima bitno drukčiju poziciju i kudikamo veće mogućnosti...“ (Šeks, 2005: 514).

prihvatanje demokratskih pravila i procedura te sklapanje širokoga političkog konsenzusa o smjeru razvoja hrvatske politike i političkog sustava, osobito u pogledu hrvatske budućnosti u euroatlantskim integracijama. Kritičnost izbora ogledala se i u radikalnom zaokretu koalicijske vlade u vođenju vanjske, ali i unutarnjih politika; ukidanju polupredsjedničkog sustava vlasti koji je u političkoj praksi poprimio svoje patološke oblike obuhvaćene pojmom autoritarnog režima, te uvođenju ustavnih mehanizama parlamentarnog sustava; zatim u okončanju predominantnoga stranačkog sustava koji je ustupio svoje mjesto višestranačkom sustavu umjerenog pluralizma; te napuštanju osobnoga i neformalnog stila autoritarne vladavine koji je zamijenjen institucionalnim i formaliziranim stilom demokratske prakse.

Tablica 10: Rezultati HDZ-a na parlamentarnim izborima 1990.–2011.

	1990. ³	1992.	1995.	2000.	2003.	2007.	2011.
Glasovi u %¹	41,9	44,7	45,2	24,4	33,2	34,9	23,5
Mandati N(%)²	55(68,8)	85(61,6)	75(59,1)	46(30,5)	66(43,4)	66(43,1)	47(31,1)

¹ Postotak glasova dobiven u deset izbornih jedinica.

² Mandati osvojeni u svim izbornim jedinicama, uključujući "dijasporu" i nacionalne manjine.

³ Rezultati za Društveno-političko vijeće Sabora SRH.

HDZ je na parlamentarnim izborima 2000. doživio težak poraz. S osvojenih 24,4 posto glasova bio je to njegov najlošiji rezultat na svima dotada održanim nacionalnim izborima. Tijekom 1990-ih u tri je ciklusa parlamentarnih izbora HDZ redovito osvajao nešto više od 40 posto glasova, što mu je osiguravalo apsolutnu mandatnu većinu u parlamentu, stoga je taj gotovo 20 postotni pad zadao snažan udarac vodstvu stranke. Ništa bolje nije prošao ni HDZ-ov kandidat na predsjedničkim izborima koji su se održali samo tri tjedna nakon parlamentarnih. Ispao je u prvom krugu s osvojenih 22,5 posto glasova, dok su u drugi krug prošli dvojica kandidata koalicije lijevog centra.¹⁸⁹ Tako teškim izbornim porazima prethodila je „progresivna legitimacijska kriza“ HDZ-a koja je bila uvjetovana „nizom nepovoljnih događaja i razvojnih trendova: porastom općeg nezadovoljstva rezultatima privatizacije i produbljivanjem društvenih razlika, neuspjesima ekonomske politike, koji su rezultirali bankovnom i ekonomskom krizom koncem devedesetih, slomom poslovnih imperija nekolicine poduzetnika koji su uživali naklonost HDZ-ovih vlasti, te, napokon, i

¹⁸⁹ Tadašnji vršitelj dužnosti predsjednika stranke Vladimir Šeks identificirao je dva ključna uzroka poraza: „Prvo, iznevjerili smo birače tako što smo izgubili osjećajnost za socijalnu politiku i drugo, tolerirali smo razmahivanje korupcije i kriminala. Bio je to slom politike HDZ-a i slom iznevjerenih očekivanja. Sve zasluge HDZ-a koje su vezane za državnost, suverenost i samostalnost izbljebile su i nestale, iako mi nismo doživjeli neki težak poraz...”

unutarstranačkim potresima i frakcijskim sukobima, koji su u javnost iznijeli mnoštvo korupcijskih afera, primjera zlouporabe položaja i obavještajnih skandala“ (Zakošek, 2002: 56). Završan udarac HDZ-ovim nastojanjima da se održi na vlasti zadala je Tuđmanova smrt u prosincu 1999., kada je postalo jasno da se stranka u dogledno vrijeme neće uspjeti oporaviti od gubitka svoga ideološkog oca koji je jedini mogao spriječiti unutarstranačka sukobljavanja različitih struja, interesnih frakcija i ambicioznih pojedinaca. Stoga se u Tuđmanovoj odsutnosti stranačko vodstvo pokazalo potpuno nefunkcionalno, dezorijentirano i organizacijski nemoćno, što je rezultiralo otvorenim sukobima, žestokim previranjima i međusobnim animozitetima.

Međutim, neke analize ukazuju na to da HDZ-ov poraz nije bio izravna posljedica samo onih događaja koji su neposredno prethodili izborima, nego ga treba promatrati u kontekstu „slabljenja izborne pozicije stranke koji se kao trend zapaža još od sredine 1993. godine, a privremeno je zaustavljan i mijenjan pod utjecajem osobito značajnih i povoljno vrednovanih društvenih događanja tijekom 1995. i 1997. godine“ (Lamza-Posavec, 2000: 440). Riječ je, dakle, o kontinuiranom padu biračke podrške HDZ-u, koji je u specifičnim političkim i ratnim okolnostima tijekom 1990-ih povremeno bio amortiziran određenim kritičnim događajima – međunarodnim priznanjem Hrvatske 1992., vojno-redarstvenim akcijama tijekom 1993. i 1995. te dovršetkom mirne reintegracije okupiranih dijelova zemlje tijekom 1997. Izostanak takvoga povoljnog događaja pred izbore 2000. znatno je pridonio neuspjehu vladajuće stranke i posljedičnoj smjeni vlasti. Stoga je krajem 1990-ih došlo do značajne destabilizacije stranačkih preferencija, izrazitog povećanja volatilnosti i velikih promjena u biračkom tijelu, što je bilo najuočljivije među biračima HDZ-a od kojih je polovica okrenula leđa svojoj dotadašnjoj stranci (Zakošek, 2001). Zaključno se može istaknuti da su smrt neprikosnovenog šefa Franje Tuđmana, porazi na parlamentarnima i predsjedničkim izborima te posljedični unutarstranački sukobi, frakcioniranje i lomovi stvorili pretpostavke za transformaciju HDZ-a u modernu prezidencijaliziranu stranku koja je sposobna djelovati unutar demokratskih institucija. Nakon dvije godine provedene u pokušajima stabilizacije i „čišćenja“ stranke, stranačko vodstvo predvođeno Ivom Sanaderom dalo je HDZ-u novu „vrijednosnu infuziju“. Napušten je Tuđmanov utemeljiteljski program usmjeren k stvaranju hrvatske države i nacionalnoj isključivosti, a definiran je novi stranački identitet baziran na proeuropskoj politici, nacionalnom prioritetu pridruživanja Europskoj Uniji i NATO-u, repozicioniranju stranke ka umjerenome desnom centru zapadnoeuropskog tipa te multietničkoj toleranciji i pomirbi sa Srbima.

5.3.2. Prezidencijalizacija HDZ-a na razini stranačke organizacije

Nakon Tuđmanove smrti i poraza na izborima, HDZ je početkom 2000. prolazio kroz najdublju krizu od svojeg nastanka. Stranka je ostala bez snažnoga autoritarnog vođe, oca utemeljitelja, koji ne samo da ju je predstavljao, već i identitetski potpuno supstituirao. Kontekstualno uvjetovana struktura karizmatско-klijentelističke stranke počela je pokazivati sve svoje slabosti i pukotine, budući da su brojne koalicije moći i frakcije unutar stranke započele borbu za prevlast.¹⁹⁰ U takvim je okolnostima za predsjednika stranke izabran Ivo Sanader. Sanaderova politička biografija otkriva kako je prije izbora za predsjednika pripadao drugom razredu HDZ-ove stranačke elite. Politički se aktivirao u inozemstvu osnivanjem HDZ-ova pokrajinskog ogranka u austrijskom Tirolu, da bi nakon povratka u Hrvatsku 1992. bio izabran za zastupnika u Saboru. Kratko vrijeme obnašao je dužnost ministra znanosti, tehnologije i informatike u vladi Hrvoja Šarinića, nakon čega je godinu dana izravno surađivao i sa samim Tuđmanom, u čijemu je predsjedničkom uredu bio na dužnosti predstojnika. Najveći dio svoje političke karijere tijekom 1990-ih proveo je kao zamjenik ministra vanjskih poslova. Tu je uspio izgraditi političku mrežu utemeljenu na osobnim vezama i čvrstom povjerenju s ljudima koji će mu poslije postati najbliži suradnici i sljedbenici. U stranačkoj je organizaciji jedno vrijeme obnašao dužnost međunarodnog tajnika, što mu je omogućilo sklapanje poznanstava s nekim vođama europskih konzervativnih i demokršćanskih stranaka, a do trenutka izbora za predsjednika bio je gotovo neprimjetan član stranačkog predsjedništva. Sanadera je većina stranačkih veterana u početku smatrala prijelaznim rješenjem u procesu izgradnje novog HDZ-a, budući da je u tom trenutku bio percipiran kao „najmanje zlo“ od svih potencijalnih kandidata.¹⁹¹ Međutim, vrlo brzo je uvidio kako se nalazi u poziciji da postane trajno rješenje za HDZ. Prve dvije godine svojeg mandata proveo je u nastojanjima da stabilizira stranku, kojoj su neki čak predviđali brz kraj nakon izbornog poraza. Glavni problem s kojim se suočavao bila je stalna opasnost od frakcioniranja stranke i osipanja članstva. Stoga je koristeći statutarно određene ovlasti

¹⁹⁰ Otvoreni unutarstranački sukobi, previranja, osipanje članstva, frakcioniranje i odcjepljivanje dijela stranačke elite naveli su neke političke komentatore da HDZ podrugljivo nazovu Hrvatskom demoliranom zajednicom. HDZ je s višegodišnjom odgodom doživio sličnu sudbinu kao i drugi pokreti koji su predvodili demokratske promjene u Srednjoj i Istočnoj Europi. Za razliku od HDZ-a, njihova je uloga završila prijelazom iz komunizma u demokraciju, budući da je vezivno tkivo većine pokreta bio njihov liberalno-demokratski karakter. Suprotno tomu, HDZ-ov dominantan karakter bio je nacionalistički, što mu je omogućavalo produljenu dominaciju u novoizgrađenomu političkom sustavu.

¹⁹¹ Šeks je u intervjuu opisao kako je došlo do toga da Sanader postane predsjednik stranke. U novonastalima traumatičnim okolnostima nitko od članova predsjedništva nije želio istaknuti kandidaturu i preuzeti odgovornost za vođenje stranke – „ja ne želim isto sada, za Pašalića sam znao da ne želi u toj prvoj fazi i procijenio sam: Sanader je europski orijentiran, nema nikakvih repova, mlad je, šarmantan, zgodan, ima figuru, ima stas, govori izvršno 4-5 jezika, ima veze u Europi. Idealan predsjednik. I on je prošao vrlo jednostavno...“

predsjednika isključivao članove koji su otvoreno zagovarali mogućnost osnivanja frakcija, naglašavajući kako ima dovoljno prostora za pluralizam mišljenja i ideja u sklopu stranačke programske deklaracije. „Frakcija u stranci, dragi prijatelji, ne može niti će ih biti, jer one razaraju stranku. Ima dovoljno mjesta za pluralizam, razgovarajmo ovdje otvoreno o svemu, ali kad se dogovorimo što je to zajedničko stajalište, onda ćemo svi to braniti, bez obzira kome se to svidalo ili ne“ (Sanader, 2001: 40). Na izvještajnom saboru u lipnju 2001., zajedno s predsjednikom HDZ-ova Kluba zastupnika, pokušao je provesti izmjene Statuta kojima bi se Predsjedništvu stranke dale veće ovlasti, osobito na području imenovanja i razrješenja. Bila je predviđena i znatno veća mogućnost kooptiranja članova u Predsjedništvo nauštrb onih koji su prošli unutarstranačke izbore, ali se zbog prevelikih otpora odustalo od najavljenih promjena.

U Sanaderovim pokušajima da preuzme potpunu kontrolu nad strankom, ključnim se pokazao Sedmi opći sabor HDZ-a održan u travnju 2002. Naime, do tada se u glavnoga Sanaderova protukandidata prometnuo Ivić Pašalić, predvodnik desnoga nacionalističkog krila HDZ-a, koji se deklarirao kao nastavljatelj Tuđmanove političke ostavštine. U pripremama za izborni kongres Sanader je htio osigurati što bolju startnu poziciju povećanjem broj izaslanika onih unutarstranačkih organizacija koje su vodile njemu bliske osobe.¹⁹² Sami su izbori protekli u napetoj atmosferi i bolje bi se mogli opisati kao manipulativno–kriminogeno političko djelovanje, nego kao stvarni demokratski izbori. Dva su se događaja pokazala osobito spornima u sukobu suprotstavljenih strana. Prvi je bio tiskanje i podjela akreditacijskih iskaznica kojima su se izaslanici trebali legitimirati. Tadašnji glavni tajnik stranke Joso Škara doveo je u pitanje regularnost izbora tvrdnjom da se Sanaderov član izbornog povjerenstva neovlašteno i protivno Statutu uključio u taj postupak, manipulirajući iskaznicama u korist Sanadera. Drugi važan element bilo je angažiranje privatne zaštitarske tvrtke, čiji su djelatnici fizički onemogućili prisutnost Pašalićevih ljudi sjednici izbornog povjerenstva koje je prebrojavalo glasove. Iako ta dva događaja nikad nisu službeno potvrđena, jer je svaka strana nudila svoju verziju istine, bacila su sjenu sumnje na legitimnost izbora i poštivanje demokratske procedure. Sanader je odnio tijesnu pobjedu osvojivši 1005 glasova, samo 93 više od Pašalića, obećavši kako će u narednom dvogodišnjem mandatu

¹⁹² Najočitiiji primjer bilo je povećanje kvote za izaslanice Zajednice žena HDZ-a „Katarina Zrinski“, koju je vodila njemu bliska suradnica Jadranka Kosor. Mjesto predsjednice te organizacije pokazat će se jednim od važnijih za učvršćivanje Sanaderova položaja nakon unutarstranačkih izbora. Vrlo važnu operativnu ulogu u cijelome pripremnom procesu imao je Šeks koji je obilazio županijske konvencije na kojima su se birali županijski odbori, predsjednici i delegati za stranački sabor. „Odlazio sam i na sjednice zajednica koje su također birale svoje delegate za sabor i tamo sam govorio: 'Ne njih birat! Ove birat!'“

osigurati pobjedu HDZ-a na parlamentarnim izborima. Da je dobio samo osam glasova manje, po stranačkom bi se Statutu izbori nastavili u drugom krugu.¹⁹³

Tablica 11: *Izbori za predsjednika HDZ-a 1990. – 2012.*

	Predsjednik HDZ-a	Broj glasova (ukupno važećih glasova)	%
1990.	Franjo Tuđman	1382 (1426)	96,9
1993.	Franjo Tuđman	1332 (1499)	91,9
1995.	Franjo Tuđman	1199 (1247)	96,2
1998.	Franjo Tuđman	1603 (1624)	98,7
2000.	Ivo Sanader	947 (1351)	70,1
	Ljerka Mintas-Hodak	274	20,3
	Branimir Glavaš	130	9,6
2002.	Ivo Sanader	1005 (1957)	51,4
	Ivić Pašalić	912	46,6
	Maja Freundlich	40	2,0
2004.	Ivo Sanader	2012 (2032)	99,0
2008.	Ivo Sanader	2467 (2481)	99,4
2009.	Jadranka Kosor	9118 (9118)	100,0
2012.			
1. krug	Tomislav Karamarko	848 (1995)	42,5
	Milan Kujundžić	523	26,2
	Jadranka Kosor	357	17,9
	Darko Milinović	169	8,5
	Domagoj Milošević	98	4,9
2. krug	Tomislav Karamarko	971 (1831)	53,0
	Milan Kujundžić	860	47,0

Naglasivši kako je njegova pobjeda na izborima zapravo igra nulte sume u kojoj „pobjednik uzima sve“, Sanader se okrenuo eliminaciji svih onih pojedinaca i grupacija unutar stranke koje je percipirao kao izravne političke protivnike. Širokim tumačenjem Statuta stranke počeo je istiskivati Pašalićevu struju iz HDZ-a, a glavni instrument kojim se služio bila je statutarna odrednica o isključivanju svih članova koji nanose štetu političkim

¹⁹³ Sanaderova pobjeda na unutarstranačkim izborima dovela je do frakcioniranja HDZ-ova Kluba zastupnika u Hrvatskom saboru. Petero zastupnika HDZ-a predvođeno poraženim Pašalićem osnovalo je svoj Klub zastupnika Hrvatskog bloka, dok su trojica osnovala Klub zastupnika HIP-a, kojima se naknadno pridružila i jedna neovisna HDZ-ova disidentica.

interesima i ugledu stranke. Nakon što je pobijedio na unutarstranačkim izborima i suočio se sa snažnom opozicijom unutar stranke, Sanader je Statutu HDZ-a pridodao posebnu proceduru „brisanja iz članstva stranke“, a taj je novi mehanizam stranački šef obilato koristio. Predsjedništvo i Nacionalno vijeće isključili su sve članove koji su označeni kao destruktivni elementi novog HDZ-a, uključujući i samog Pašalića.¹⁹⁴ Sanader je uvijek nudio isti razlog isključivanja: „izbrisani“ su vodili paralelnu politiku i djelovali protivno programskim odrednicama i općem duhu stranke. Osim korištenja mehanizma isključivanja iz stranke, novo je vodstvo raspuštalo lokalne i županijske stranačke podružnice za koje je smatralo da se protive politici središnjice. Po riječima jednog člana Predsjedništva, Sanader je u tom razdoblju imao punu potporu u „kreiranju i provođenju politike na unutarstranačkomu, državnomu i međunarodnom planu“.

Nakon što se riješio destruktivnoga opozicijskog djelovanja unutar stranke, Sanader se usmjerio učvršćivanju svog položaja i proširivanju područja autonomnog djelovanja. Pripremajući HDZ za nadolazeće parlamentarne izbore u jesen 2003., s bliskim je suradnicima paralelno radio i na prijedlogu izmjena Statuta kojima bi se proširile ovlasti predsjednika i Predsjedništva stranke. Na izvještajnom saboru u lipnju te godine oko 5500 izaslanika aklamacijom su prihvatili novi stranački Statut kojim su proširene ovlasti Predsjedništva na račun Središnjeg odbora. Sanader i njegovi suradnici u Predsjedništvu dobili su pravo sastavljanja stranačkih lista za parlamentarne izbore, što se pokazalo kao neosporan dokaz rastuće moći predsjednika stranke. Time je stekao kontrolu nad procesom regrutacije stranačke elite, ali i vrlo važan instrument za nagrađivanje i kažnjavanje članova stranke. Osim toga, statutarnim je promjenama veće ovlasti dobio i Klub zastupnika HDZ-a u Hrvatskom saboru, koji će postati jedno od središnjih tijela stranke. Posljednja važna promjena ticala se duljine trajanja dužnosničkih mandata u HDZ-u, koji su novim Statutom produljeni s dvije na četiri godine.

Pobjedom na parlamentarnim izborima i posljedičnim formiranjem manjinske koalicijske Vlade, čime se HDZ nakon nepune četiri godine opozicijskog djelovanja vratio na vlast, Sanader je dobio „vjetar u leđa“ i dodatnu učvrstio svoj neupitan položaj u stranci. Pokušavajući centralizirati političko odlučivanje i uspostaviti čvrstu koordinaciju procesa formuliranja politika, nastojao je stvoriti jedinstvenu liniju zapovijedanja, delegiranja i

¹⁹⁴ Da bi osigurao potporu za svoje radikalne poteze, Sanader je morao promijeniti odnos snaga u Predsjedništvu stranke, budući da je u to tijelo ušao podjednak broj njegovih i Pašalićevih ljudi. Zbog toga je, da bi si osigurao jedan glas prevage, s mjesta predsjednice Zajednice žena HDZ-a maknuo Jadranku Kosor, koja je ionako kao zamjenica predsjednika stranke ušla u Predsjedništvo, a na njeno mjesto postavio je Karmelu Caparin koja je uživala njegovo puno povjerenje, i automatizmom je ušla u Predsjedništvo.

kontrole koja je povezivala tri razine stranačke organizacije: stranku u vladi, stranačku parlamentarnu frakciju i stranačku središnjicu (izvanparlamentarnu stranačku organizaciju). Dakako, stranka u vladi sa Sanaderom na čelu bila je najviša točka u hijerarhijskom lancu i centar u kojem su se donosile najvažnije političke odluke. Nesumnjivo je dominirala nad ostalim dvjema organizacijskim razinama, pretvarajući ih u tijela koja samo potvrđuju (parlament) odnosno podržavaju (stranačka središnjica) prethodno donesene odluke.¹⁹⁵ Kombinacijom unutarstranačkih izbora i mogućnosti kooptiranja novih članova središnjih stranačkih tijela, Sanader je postigao iznimno visoku razinu kadrovske preklapanja Vlade i parlamentarne frakcije s Predsjedništvom stranke. Unutarstranačkim izborima u travnju 2004. i naknadnim kooptiranjem nekoliko novih članova Predsjedništva, zatvoren je hijerarhijski lanac koji je vodio do samoga srca upravljačkog stroja – Sanaderova centra u Vladi. Naime, u deseteročlano Predsjedništvo, osim Sanadera kao predsjednika, Kosor kao zamjenice i još nekih članova koji su ušli po funkcijama, izabrani su sedam ministara i tri dužnosnika u parlamentu: predsjednik i potpredsjednik Sabora te predsjednik Kluba zastupnika HDZ-a. Samo dva dana kasnije na konstituirajućoj sjednici Predsjedništva stranke kooptirano je još dvoje novih članova: ministrica vanjskih poslova i predsjednik saborskog Odbora za vanjsku politiku, a nedugo nakon njih i ministar gospodarstva.¹⁹⁶

Plebiscitarne tehnike političke komunikacije i mobilizacije bile su osobito vidljive na stranačkim saborima (izbornima ili izvještajnim), koji su od 2003. postali aklamacijska tijela koja samo potvrđuju predložene kandidate i odluke donesene na nekome drugom mjestu. Vješto politički inscenirani, medijski eksponirani te orijentirani simboličko-vizualnoj političkoj komunikaciji, izborni stranački sabori provodili su se bez ikakve mogućnosti izbora među različitim kandidatima, anulirajući svaku unutarstranačku demokraciju. Neka istraživanja iz toga vremena pokazala su kako se HDZ nalazi ispod prosjeka hrvatskih

¹⁹⁵ Ingrid van Biezen (2003) u svojoj studiji o političkim strankama u novim demokracijama donosi sasvim suprotan zaključak: za razliku od zapadnoeuropskih stranaka kod kojih je stranka u vladi dominantan dio stranačke organizacije, u novim demokracijama izvanparlamentarna stranačka organizacija ima ključan utjecaj na stranku u vladi i parlamentarnu frakciju. Nekoliko je razloga takve dominacije: formalna stranačka pravila i statuti koji jasno propisuju nadređenost stranačke središnjice, financijski i kadrovski resursi izvanparlamentarne stranačke organizacije i sukladno tome visoka razina profesionalizacije. Protuargument tako postavljenoj tezi, kojeg je svjesna i sama Biezen, ukazuje na to da je, zbog vrlo visoke razine kadrovske preklapanja, analitičko razdvajanje tih razina stranačke organizacije besmisleno. Stranačka središnjica je zbog toga u praksi samo podružnica stranačke organizacije u vladi.

¹⁹⁶ Pod kontrolom predsjednika stranke, stranačka tijela često su se služila kooptiranjem kao načinom nagrađivanja odanih suradnika: tako je primjerice na prvoj sjednici Nacionalnog vijeća nakon unutarstranačkih izbora kooptirano 19 novih članova. Na prvoj sjednici Središnjeg odbora kooptirana su tri nova člana. Takva se praksa nastavila i poslije, a najbolji je primjer onaj ministra znanosti, obrazovanja i sporta Dragana Primorca koji je u Sanaderovoj prvoj Vladi bio nestranački ministar. Samo dan nakon učlanjenja u HDZ prije parlamentarnih izbora 2007. kooptiran je u Predsjedništvo stranke.

političkih stranaka u pogledu stupnja unutrašnje stranačke demokracije (Čular, 2004b).¹⁹⁷ Tako su na saboru 2004. predsjednik stranke Sanader, njegova zamjenica Kosor i deset članova Predsjedništva izabrani bez protukandidata. Samo se za Središnji odbor koji ima 25 članova biralo između 26 kandidata.¹⁹⁸ Isti se izborni obrazac ponovio 2008. kada su predsjednik, zamjenica i članovi Predsjedništva ponovno izabrani bez protukandidata. Ivo Sanader izabran je gotovo aklamacijski, jer je od 2481 nazočnih izaslanika dobio 2467 glasova, uz 14 nevažećih listića. Izbori članova Središnjeg odbora pokazali su se kao „demokratski napredak“ jer se za 25 mjesta natjecalo 39 kandidata. Aklamacijski izbori kao oblik nekompetitivnih izbora (Hague, Harrop i Breslin, 2001) svoj su vrhunac doživjeli na stranačkom saboru u srpnju 2009., kada je HDZ trebao izabrati Sanaderova nasljednika na čelu stranke. Sanader je svojom nasljednicom imenovao dugogodišnju suradnicu Jadranku Kosor, a sebe je predložio počasnim predsjednikom stranke. Više od 9000 izaslanika na saboru su dizanjem ruku samo potvrdili predložene kandidate i statutarne promjene, a glavnom tajniku nije preostalo ništa drugo nego da konstatira kako su „svi za“.

5.3.3. Prezidencijalizacija HDZ-a na razini izbornog procesa

Prezidencijalizacija parlamentarnih izbora u Hrvatskoj započela je predizbornom kampanjom 2003., a najutjecajniju ulogu u tom procesu, čiji su uspješan obrazac naknadno kopirale i druge stranke, imali su Ivo Sanader i HDZ. Pripremajući se za izbore HDZ je oformio dva izborna stožera: prvi je vodio sam Sanader, a u njemu su sudjelovali pedesetak stranačkih dužnosnika koji su radili na formuliranju stranačkih politika i modeliranju izbornog programa, dok je drugim upravljao glasnogovornik HDZ-a Ratko Maček s jasnim zaduženjima da pripremi kampanju i stvori novi imidž stranke i njenog predsjednika. Koristeći se iskustvom marketinških stručnjaka njemačkog CDU-a i osobito irske stranke Fiánna Fail, HDZ je usmjerio svoju izbornu kampanju isključivo na Sanadera, predstavljajući ga kao sposobnog i dinamičnog vođu koji je u stanju osigurati napredak zemlje.¹⁹⁹ Tomu

¹⁹⁷ Neki su najbliži Sanaderovi suradnici često isticali kako je HDZ-u potreban jedan takav snažan vođa. Tako je primjerice Jadranka Kosor u jednom intervjuu izjavila „kud Sanader, tud i ja“; koristeći se njenom frazom Branimir Glavaš je ponavljao „kud premijer, tud i ja“; a jedna od Sanaderovih najbližih suradnica i šefica njegova premijerskog kabineta Bianca Matković naglasila je „kako je demokracija lijepa, ali mora se znati tko je lider“.

¹⁹⁸ U Središnji odbor izabrana je izaslanica jedne županijske organizacije koja se sama kandidirala, jer je smatrala nekorektnim i nedemokratskim način na koji je preko središnjice stranke kandidiran predstavnik njene županije.

¹⁹⁹ Od tih je stranih stručnjaka osobitu pažnju privlačio Irac Patrick James Mara, poznatiji kao PJ Mara, marketinški i medijski guru, uz čiju su pomoć republikanci Charles Haughey i Bertie Ahern osvajali sa svojom

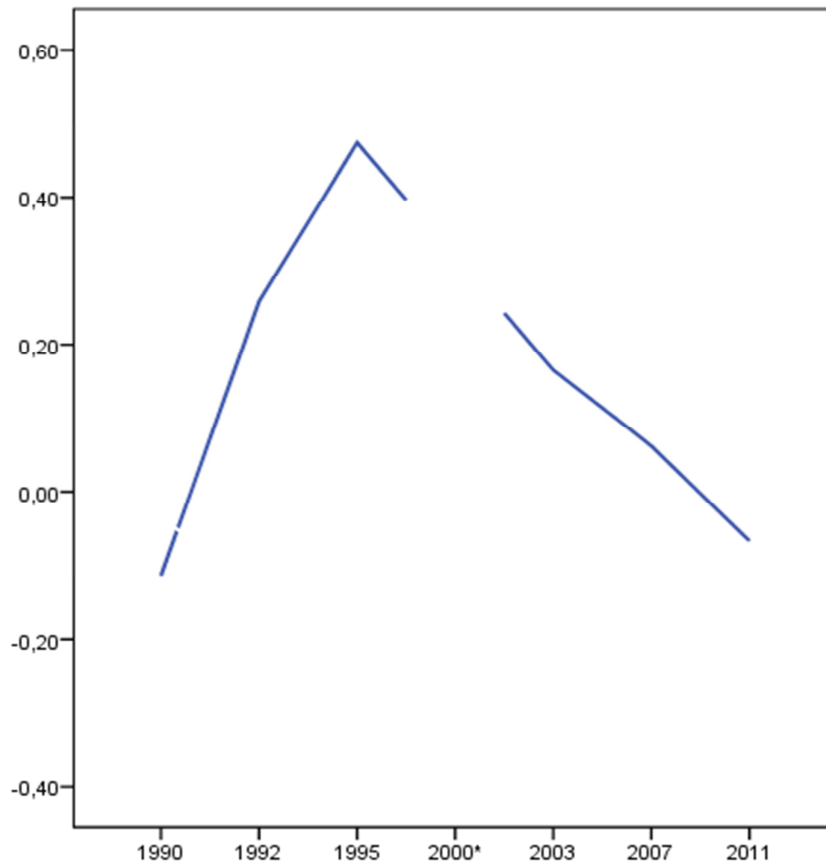
dojmu dinamizma predsjednika stranke pridonio je i predizborni slogan „Pokrenimo Hrvatsku“, dok se na većini izbornih plakata i u gotovo svim televizijskim spotovima pojavljivao samo Sanader. Analize predizbornih spotova pokazale su izrazitu usmjerenost HDZ-ove stranačke mašinerije na isticanje Sanaderova imidža, njegovih leaderskih sposobnosti i pobjedničkog mentaliteta (Lalić i Kunac, 2005; Lalić, 2004). Tako se Sanader pojavio u jedanaest spotova i prikazan je u dvostruko više kadrova (62) nego tadašnji premijer Ivica Račan. Ostali stranački prvaci HDZ-a sudjelovali su u televizijskoj promidžbi stranke tek kao pozadinski statisti, koji su „na kraju spotova iz udarne HDZ-ove serije snimljeni kako pozdravljaju Sanadera i smješkaju se stojeći iza njega“ (Lalić i Kunac, 2005: 64). Istovjetan obrazac personalizirane izborne promidžbe primijenjen je i u izbornoj kampanji 2007., s tim da se tada pored Sanadera u stranačkim spotovima, novinskim oglasima i na plakatima nije pojavio niti jedan drugi član HDZ-ova vodstva (Lalić i Kunac, 2010; Balabanić, Mustapić i Rihtar: 2011).²⁰⁰

Sanader je HDZ-ove izborne kampanje koncipirao na načelu poznate *catch-all* strategije, po kojoj bi obuhvatna ponuda političkih sadržaja trebala osloboditi stranke tradicionalne „ideološke prtljage“ i biti dovoljno atraktivna da zadovolji interese većine birača, a osobito preferencije onih neodlučnih birača o čijim glasovima ovise ishodi izbora. U slučaju HDZ-a, „ideološku prtljagu“ predstavljala je Tuđmanova nacionalistička politika koje se Sanader morao riješiti pod svaku cijenu. Stoga je od početka nastojao provesti *detuđmanizaciju* HDZ-a i repozicioniranje stranke prema ideološkom centru. U tom je pogledu znakovit njegov govor održan na sjednici Središnjeg odbora u rujnu 2000. kada je upozorio da „u našoj, ali i u drugim državama, postoji čak i jedna fluktuirajuća masa birača, 30-ak posto, koja i mijenja stranke, nije opredijeljena ni stranački ni svjetonazorno i od izbora do izbora mijenja stranke. To su ciljne grupe kojima se moramo okrenuti, jer HDZ ne bi smio biti, i ja osobno neću biti zadovoljan s 20–25% glasova. Mislim da bi naš cilj trebao biti nakon potpune konsolidacije i obnove stranke 30–35–40% na parlamentarnim izborima“ (Sanader, 2001: 46).

strankom Fiánna Fail po tri uzastopna premijerska mandata tijekom 1980-ih i 2000-ih. Marine kampanje uvijek su bile medijski uvjerljive, s prepoznatljivim sloganima, a u većini spotova i na izbornim plakatima sva je pažnja usmjerena na vođu, uz minimalno pojavljivanje ostalih članova stranke.

²⁰⁰ Uz Sanadera su se uglavnom pojavljivali strani državnici koje je obično predstavljao kao svoje velike prijatelje: njemačka kancelarka Angela Merkel, bivši irski premijer Bertie Ahern, luksemburški premijer Jean-Claude Juncker, bivši grčki premijer Kostas Karamanlis te bivši belgijski premijer i šef Europske pučke stranke Wilfried Martens.

Grafikon 2: Ideološke pozicije HDZ-a 1990.-2011.

* Podaci za 2000. nisu dostupni.

Pomicanje Sanaderova HDZ-a prema ideološkom centru bilo je najuočljivije u izbornim programima koje je stranka nudila biračima pred izbore 2003. i 2007. Kvantitativna analiza sadržaja tih programa pokazala je kako su HDZ-ovi izborni stratezi zahvatili sve relevantne političke, ekonomske, administrativne, socijalne, kulturne, pravne, sigurnosne i međunarodne teme i izazove s kojima su se suočavali hrvatski građani, čime su stranku nastojali učiniti dovoljno atraktivnom za ciljanu skupinu neodlučnih birača.²⁰¹ Osim toga, programi su nudili određene perspektive – ulazak u Europsku Uniju i NATO, suradnju s nacionalnim manjinama, jačanje demokratskih potencijala, ekonomski rast i razvoj, društveno zajedništvo i suradnju – koje su trebale donijeti novi zamah hrvatskog društva. U *Grafikonu 2*

²⁰¹ Kvantitativna analiza sadržaja izbornih programa provedena je sukladno metodološkom okviru jednog od najvećih politoloških projekata u svijetu – *Comparative Manifesto Project* (CMP) – koji je usmjeren na analizu izbornih programa političkih stranaka i procjenu njihovih političkih preferencija. Tijekom godina istraživačkog rada na tom projektu definirano je 56 standardnih kategorija koje pokrivaju sva relevantna *policy* područja i u prosjeku 98 posto sadržaja izbornih programa.

vidljivo je kako HDZ od 2003. kontinuirano skreće u lijevo – tako se na izborima 2003. smjestio na umjerenoj desnici s vrijednošću 17,35; četiri godine kasnije značajno se približio centru, pozicionirajući se na 6,19; da bi pod vodstvom Jadranke Kosor potpuno skliznuo preko centra zaustavivši se na umjereno lijevih -6,69.²⁰² Do usmjeravanja HDZ-a prema ideološkom centru došlo je prvenstveno zahvaljujući smišljenoj ekspanziji socijalne države, sa sve izdašnjijima proračunskim izdacima za zdravstvo, mirovine, socijalnu skrb, pomoć za nezaposlene, roditeljske naknade i doplatak za djecu. Sanader je na taj način putem velikih transfernih plaćanja kupovao glasove neodlučnih birača i osiguravao potporu za ostanak na vlasti.²⁰³

Koristeći se obrascima izravne i neposredovane političke komunikacije Sanader se, predstavljajući izborni program HDZ-a 2003., izravno obraćao biračima. Inzistirao je na tome da za razliku od drugih stranaka HDZ želi građanima pružiti jamstva da će ostvariti zadane ciljeve sklapajući s njima svojevrsan ugovor. Kao predsjednik stranke i pretendent na premijerski položaj, smatrao se jedinim odgovornim za ostvarenje tih ciljeva, stoga su građanima tijekom kampanje dijeljene jamstvene kartice. Na njima je na jednoj strani bila Sanaderova slika i citat „Za mene su ljudi ispred politike“, dok je na drugoj strani realizaciju pet sažetih ciljeva jamčio osobnim potpisom. Plaćenim oglasom u dnevnim novinama ovako je predstavljen program stranke: „Program HDZ-a sažet je u pet jamstava dr. Ive Sanadera. Kao potpuna novost na hrvatskoj političkoj i izbornoj pozornici, 'jamstvena kartica' dr. Sanadera posreduje punu iskrenost i otvorenost prema građanima, potvrđuje spremnost na odgovornost i provjeru, te se, prvi put u Hrvatskoj, javlja kao svojevrsni izravni 'ugovor s građanima'. U sadašnjim političkim i gospodarskim okolnostima preuzimanje takve odgovornosti znak je pune političke spremnosti da se preuzmu teške zadaće na ukupnoj konsolidaciji Hrvatske i njezina gospodarskog i društvenog života.“ Takvim je oblicima političke komunikacije Sanader zaobilazio tradicionalne obrasce posredovanja između stranke i birača, predstavljajući se izravno odgovornim za uspjehe ili neuspjehe u vođenju državne

²⁰² Istraživači su u sklopu CMP-a konstruirali dva ideološka klastera na temelju kojih se radi izračun pozicija stranaka na osi lijevo-desno. Klasteri su sastavljeni od kategorija čije je vrijednosno i ideološko utemeljenje pronađeno u političkoj i filozofskoj teoriji. Ideološka pozicija pojedine stranke izračunava se tako da se od zbroja postotaka desnih kategorija oduzme zbroj postotaka lijevih kategorija (Werner, Lacewell i Volkens, 2011).

²⁰³ Tijekom predizbornih kampanja bila je uočljiva velika diskrepancija između samog sadržaja izbornih programa HDZ-a i njihove javne prezentacije. Tako je primjerice Sanader često isticao „crvenu opasnost“ koja prijeti od mogućeg povratka SDP-ovih „komunista“ na vlast, dok je istovremeno provodio socijalnu politiku koju se ne bi posramili ni ortodoksni socijalisti. Slično tomu, diskurs predsjednice HDZ-a i drugih istaknutih kandidata u medijskim i javnim nastupima tijekom predizborne kampanje 2011. ukazivao je na povratak „istinskima“ tradicionalnim vrijednostima Tuđmanova HDZ-a – domoljublju, zaštiti nacionalnih interesa, nacionalnom ponosu, vjeri, nepovredivosti ljudskog života, očuvanju tradicionalne obitelji i sl. Imajući to u vidu zasigurno se ne bi dalo zaključiti da je sukladno politikama koje je nudio biračima Kosorićin HDZ zapravo postao stranka lijevog centra.

politike. Zbog toga se može zaključiti kako strategija HDZ-ove kampanje zapravo nije bila usmjerena isključivo na osvajanje mjesta u parlamentu te posljedičnom preuzimanju izvršne vlasti. Predstavljanjem Sanadera kao jedinog kandidata koji osobno preuzima odgovornost i ne skriva se iza stranačke organizacije, otkriva se jasna namjera stranačkih stratega da strukturiraju izborno natjecanje u areni parlamentarne demokracije kao borbu za premijerski položaj.²⁰⁴

Nameće se jasan zaključak kako je HDZ, služeći se savjetima stranih marketinških stručnjaka, oblikovao izbornu strategiju po uzoru na dominantne trendove izbornih kampanja političkih stranaka u zapadnim demokracijama. Sanader je u tom pogledu bio potpuno iskren. U prvom intervjuu nakon osvojenih izbora rekao je kako su kampanju koncipirali na nečemu što je već odavno prisutno u svjetskoj politici: personalizaciji kampanje i personalizaciji stranke. Navodeći uspješne primjere Blaira, Schrödera, Busha i Aznara, naglasio je kako „ljudi hoće vidjeti tko to vodi stranku, tko je taj lider stranke i sve se više ljudi, osim s programom i strankom, identificira i s liderom stranke. To rade sve moderne zapadne stranke“. Opovrgavajući kako je stvorio kult ličnosti u HDZ-u, istaknuo je kako je personalizacija stranke jedno, a kult ličnosti nešto drugo. „Ja nisam imao savjetnike kako postati lider poput Blaira. Vi to imate ili nemate. Biti lider – to se ne može naučiti.“

5.3.4. Prezidencijalizacija HDZ-a na razini izvršne vlasti

Prezidencijaliziranjem stranačke organizacije HDZ-a, osiguravanjem plebiscitarne potpore stranačkih aktivista za kreiranje i provođenje politika na svim razinama stranačkog djelovanja te neposrednim legitimiranjem svoje izborne platforme utemeljenim na izravnoj političkoj komunikaciji s biračima, Sanader je osigurao sve pretpostavke za uspješno prezidencijaliziranje izvršne vlasti. Suprotno teorijskom modelu ministarske vlade u kojoj je premijer *primus inter pares*, a ministri „policy diktatori“ unutar svojih resora, Sanaderova Vlada može poslužiti kao empirijska potvrda modela prezidencijalizirane monokratske vlade. Pobjedom na parlamentarnim izborima 2003. dio HDZ-ove stranačke organizacije preselio se u izvršnu vlast, a monarhijski obrasci dominacije koje je Sanader uspostavio u stranci preslikali su se i u organizaciju poslova Vlade. Obrazac ministara kao „diktatora“ od početka

²⁰⁴ Sličan se događaj zbio u talijanskoj izbornoj kampanji 2001. kada je vođa stranke *Forza Italia* Silvio Berlusconi gostovao u jednoj televizijskoj emisiji. U studio je teatralno donio papir ovjeren kod javnog bilježnika, a kojeg je predstavio kao „Ugovor s talijanskim narodom“. U njemu je iznio pet najvažnijih točaka svog programa, kojeg je pred očima javnosti isto tako teatralno potpisao. Berlusconi je tvrdio kako ugovorom preuzima obvezu da ostvari četiri od pet najvažnijih točaka svog programa, uz obećanje da se u slučaju neuspjeha više nikada neće kandidirati te da će zauvijek napustiti politiku (Grubiša, 2007).

nije imao nikakve šanse, budući da se Sanader nametnuo kao *policy* imperator čiji imperij nije poznao nikakve granice i restrikcije. Samostalno je odlučivao o svima važnijim pitanjima, određivao je strategije i politike Vlade na unutarnjemu i vanjskopolitičkom planu te suzbijao osobnu neposlušnost i svaki pokušaj autonomnog djelovanja ministara. Poznati su brojni slučajevi u kojima je Sanader izravno mijenjao ili suspendirao prethodno donesene ili tek najavljene odluke pojedinih ministara. Tako je primjerice spriječio ministra financija u pokušaju naplate PDV-a Hrvatskoj radioteleviziji, ministricu pravosuđa u najavljenoj reformi zemljišnih knjiga, poništio je odluku ministra zdravstva o ukidanju prijevoza bolesnih osoba, ministra obrane o nabavi vojne opreme, ministra poljoprivrede o cijenama otkupa pšenice, a ministra obrazovanja o nabavi besplatnih udžbenika. U jednom je intervjuu ministar obrazovanja Dragan Primorac, odgovarajući na pitanje tko je popustio u tomu sukobu oko besplatnih udžbenika, iskreno odgovorio: „Nema tu, premijer je taj koji vodi i odlučuje. Kad si član nečije Vlade.“ Sanader je od početka pokazivao kako želi biti upoznat sa svim odlukama i potezima vladinih dužnosnika, informiran o svim problemima te se osobno uključivao u njihovo rješavanje. Političko je odlučivanje centralizirao u užem kabinetu Vlade i svome premijerskom uredu, čime je zaobilazio širu Vladu i pojedinačne ministre. Jedinstvena linija zapovijedanja i kontrole vodila je do toga Sanaderova centra u kojemu se okružio bliskim suradnicima na razinama potpredsjednika Vlade, odanih državnih tajnika i posebnih savjetnika koje je osobno imenovao, a kabinet samo potvrđivao. U petogodišnjem razdoblju imenovao je desetak osobnih savjetnika, a oformio je i posebno Ekonomsko vijeće koje ga je trebalo savjetovati o važnim makroekonomskim pitanjima vezanim za nacionalnu konkurentnost, industrijsku politiku te razvojna i strateška pitanja.

Povodeći se za primjerom Blairova nekonvencionalnog modela kabinetskog odlučivanja, popularno nazvanog *sofa government*, Sanader je izgradio sličan neformalan stil donošenja političkih odluka. Njegov politički gremij činilo je intimno, odabrano društvo najbližih suradnika s kojima je raspravljao o svima važnim pitanjima i u kojemu se stvarao nukleus svih budućih političkih odluka. Formalna stranačka tijela, stranački ministri i HDZ-ovi parlamentarni zastupnici nisu mogli utjecati na prethodno donesene odluke, budući da je Sanaderov autoritet proizlazio iz svojevrzne „genetske strukturiranosti“ članova HDZ-a koja podrazumijeva neupitan položaj snažnog vođe u čvrsto strukturiranoj stranačkoj hijerarhiji. Stoga je „po prirodi stvari“ bilo normalno da se na sjednicama Vlade, Predsjedništva stranke, Središnjeg odbora, Nacionalnog vijeća ili Kluba zastupnika HDZ-a u Hrvatskom saboru Sanaderovi prijedlozi i odluke nisu dovodili u pitanje, čak ako je netko imao drukčije mišljenje ili stajalište u odnosu na njegovo. Tako je jedan član Predsjedništva izjavio da je

bilo posve neuobičajeno oponirati predsjedniku stranke kad su se donosile odluke. „Izrazit ću svoje mišljenje zašto bi to trebalo biti drukčije, zašto smatram da je njegovo rješenje možda slabije rješenje u odnosu na ovo koje ja mislim, ali ću se na kraju kod glasovanja prikloniti njegovu prijedlogu kao i svi ostali članovi Predsjedništva.“ U osiguravanju bezuvjetne poslušnosti i pokorne podređenosti ministara, zastupnika i stranačkih suradnika Sanader je minuciozno vodio brigu čak i o najsitnijim detaljima. Tako bivši potpredsjednik Vlade i jedan od Sanaderovih ključnih operativaca Damir Polančec u jednom novinskom intervjuu svjedoči kako je raspored sjedenja na sjednicama Predsjedništva HDZ-a bio pravi indikator stanja u stranci. Sanader je osobno određivao raspored sjedenja – na čelu stola bio je Sanader, desno su sjedili Jadranka Kosor, Vladimir Šeks i Ivan Jarnjak, dok su s lijeve strane bili Luka Bebić, Andrija Hebrang i Božo Biškupić. „Mi ostali kad smo u ponedjeljak dolazili na sjednicu prvo bismo gledali gdje je na stolu ceduljica s našim imenom. Sanader je možda kvartalno to mijenjao. Onome tko je s četvrte pao na osmu poziciju to je bio signal da razmisli što, prema Sanaderovu mišljenju, nije dobro napravio“ (Polančec, 2011).²⁰⁵

Paralelno s uspostavljanjem dominacije nad upravljačkima i organizacijskim obrascima djelovanja izvršne vlasti, tekla je i izgradnja jedinstvene komunikacijske strategije koju je Sanader kontrolirao preko svoga pouzdanog glasnogovornika Vlade. U visoko centraliziranomu komunikacijsko-informacijskom sustavu središnji je položaj zauzimao Vladin Ured za odnose s javnošću, koji je djelovao kao svojevrsni cenzorski ured, a s kojim su se sva ministarstva i državne agencije morali savjetovati u pogledu načina informiranja javnosti o svom radu ili prezentaciji određenih važnih pitanja i problema. Učestalom praksom održavanja zatvorenih sjednica, Vlada je uspostavila medijsku i informacijsku blokadu prema zainteresiranoj javnosti, što je izazvalo osude udruga civilnog društva, oporbenih stranaka i medijskih kuća. Odgovarajući na pitanja saborskih zastupnika na aktualnom prijedpnevu, Sanader je odbacio optužbe o zatvorenosti svojeg kabineta, dajući preporuku kako se hrvatska javnost o radu Vlade može informirati putem Interneta i „Narodnih novina“.²⁰⁶ Uspješnim

²⁰⁵ HDZ-ovi ministri i parlamentarni dužnosnici nisu se usudili suprotstavljati Sanaderu ili kritizirati njegove odluke zbog straha od gubitka vlastitih pozicija. U slučaju da se to i dogodilo, Sanader se nije libio kazniti čak i najbliže suradnike smjenjujući ih s dužnosti ili ih marginalizirajući unutar stranke. Zasićeno medijski najeksplicitniji slučaj bio je onaj kada je Sanader nakon pobjede na parlamentarnim izborima 2007. „u prolazu“ priopćio Šeksu da više neće biti predsjednik Sabora. Šeksov *crimen* bila je kritika Sanaderova odlaska u Veronu gdje je dogovarao prodaju Plive na dan kad se u Hrvatskoj obilježavao pad Vukovara. Osvrćući se na taj slučaj, Polančec je izjavio kako to nije bilo ništa neuobičajeno, budući da „gotovo nema člana Predsjedništva koji nije prošao puno gore ribanje kod Sanadera. Zar vi mislite da samnom nije sto puta obrisao pod? Danas to sam sebi ne mogu oprostiti, ali neću sad o tome laprdati, kad sam onda šutio i bio konj“ (Polančec, 2011).

²⁰⁶ Civilna udruga GONG provela je istraživanje kojim se tijekom 2008. pratio rad Vlade. Na temelju rezultata izrađen je godišnji izvještaj, a praćene su otvorene, zatvorene i telefonske sjednice. Redovito su pregledavane internetske stranice Vlade, vladina priopćenja za javnost, novosti, zakoni, a u nekoliko navrata od Vlade su

kontroliranjem samih političkih sadržaja, Sanader je takvom komunikacijskom strategijom mogao vješto upravljati i njihovom medijskom prezentacijom, prikazujući ih kao vlastite uspjehe, odnosno kao neuspjehe pojedinih ministara.

Konačno treba prikazati vezu Vlade i parlamenta u takvome hijerarhiziranome i strogo kontroliranom sustavu odlučivanja, a koja se čini osobito zanimljivom. Nakon što je Sanader, uspostavljajući monarhijske odnose, zagospodario strankom, a namećući se kao *policy* imperator i izvršnom vlašću, bilo je samo „tehničko“ pitanje načina kako će osigurati poslušnost stranačke parlamentarne frakcije. Postavljanjem dugogodišnjih parlamentarnih veterana Vladimira Šeksa i Luke Bebića na ključna mjesta predsjednika Sabora i predsjednika Kluba zastupnika HDZ-a, Sanader je osigurao pretpostavke za uspješno discipliniranje svoje parlamentarne većine. Budući da je HDZ-ova koalicijska vlada od 2003. do 2007. imala minimalnu većinsku potporu u parlamentu, prirodno se nametala potreba za jakim frakcijskom stegom, a zastupnici su sa saborskih sjednica mogli izostajati samo u iznimnim slučajevima. Tako je, primjerice, predsjednik Kluba zastupnika Luka Bebić izjavio kako u svakom trenutku zna gdje se nalaze i što rade HDZ-ovi zastupnici. Osim toga, svaki je zastupnik morao podnositi mjesečna izvješća o svom radu u matičnim sredinama. U jednom je intervjuu predsjednik Sabora Vladimir Šeks, objašnjavajući razloge takve discipline, rekao: „Zastupnici HDZ-a moraju biti u stalnom kontaktu sa zastupnicima stranaka koje nas podržavaju kako bi naši zakonski prijedlozi prolazili. To je iznimno važno za rad Vlade. Isto tako, zastupnici moraju biti na sjednicama i s njih mogu izostajati samo u iznimnim slučajevima. Kod nas vladaju čudna pitanja o parlamentarnoj stezi... U engleskom parlamentu imate sličnu stegu i ne vidim zašto je to kod nas neobično.“²⁰⁷

Već spomenuti Sanaderov „imperij“ nije se ograničavao samo na poslove Vlade i pojedinih ministara, već je sezao i do samog parlamenta. Premijer je u brojnim slučajevima rutinizirane obrasce političkog dogovaranja i odlučivanja u parlamentu preskakao i zaobilazio

zatražene odluke sa sjednica. Analiza je pokazala kako Vlada uobičajeno održava sjednice četvrtkom, a svaka se sjednica najavljuje dan ranije bez objave dnevnog reda. Tijekom 2008. Vlada je održala 62 otvorene sjednice, a za ukupno njih 14 nije objavila dnevne redove i materijale. Iako poslovnik Vlade ne navodi mogućnost održavanja telefonskih sjednica, tijekom 2008. održano ih je 10. Što se tiče zatvorenih sjednica, od ukupno 62 koje su održane tijekom promatranog razdoblja njih su 34 bile zatvorene za javnost, a na njima je Vlada donosila odluke o imenovanjima i razrješenjima, ali i o korištenju sredstava državnog proračuna. Zanimljiv je i slučaj novinarka koja je, pozivajući se na Zakon o pravu na pristup informacijama, u studenom 2007. Vladi uputila dva zahtjeva: prvim je tražila dostavu svih odluka sa zatvorenih sjednica Vlade tijekom 2007., a drugim dostavu dnevnih redova tih istih sjednica. Premda novinarka nikad nije dobila tražene podatke, te je Vladu tužila Upravnom sudu, ipak je uspjela dobiti informaciju da je Vlada tijekom 2007. na zatvorenim sjednicama donijela čak 603 odluke.

²⁰⁷ Čini se kako je stranačka stega britanskih laburista bila ipak nešto osebujnija, osobito u prvom mandatu Blairove Vlade, kada su stranački „bičevi“ kontrolirali *backbenchers* putem radio pozivnika (*pagera*), koje su svi zastupnici dobili prije ulaska u Parlament.

izravnim *ad hoc* pregovorima s koalicijskim partnerima, osobito kada je smatrao da je riječ o pitanjima koja su mu od iznimne važnosti. Predsjednik Sabora takvo je ponašanje pokušavao opravdati „sporazumnim obvezama“ HDZ-a prema koalicijskim partnerima, a u skladu s tim je i njegova izjava kako je „predsjednik Vlade u nekoliko navrata održao sastanke s predsjednicima tih stranaka, odnosno sa zastupnicima nacionalnih manjina koji podupiru Vladu“. Takvim je oblicima političkog komuniciranja, koalicijskog pregovaranja i personaliziranog odlučivanja Sanader dezavuirao temeljnu funkciju parlamenta kao glavne demokratske institucije deliberativnog odlučivanja.²⁰⁸ Parlament je marginaliziran u tijelo koje samo potvrđuje odluke Vlade, a HDZ-ovi saborski zastupnici postali su mehanički stroj za dizanje ruku. HDZ-ovi zastupnici nisu imali nikakva utjecaja na proces odlučivanja, pa čak niti na samo formuliranje politika, budući da je sva zakonodavna inicijativa potjecala iz Vlade.²⁰⁹ Ilustrativnim se za kraj čini primjer Zakona o javnom okupljanju kojim se, između ostalog, zabranilo prosvjedovanje pred zgradom Vlade na Markovu trgu. Takvom se zakonu oštro usprotivio HDZ-ov zastupnik i predsjednik saborskog Odbora za zakonodavstvo Florijan Boras. U novinskom intervjuu istaknuo je kako se takav zakon nikad ne bi donio da se o njemu moglo raspravljati. Dokaz tomu pronašao je u nepostojanju komunikacije između zastupnika i Vlade, budući da je saborskim zastupnicima HDZ-a iznimno teško doći do premijera Sanadera, ali im je još teže doći do pojedinih ministara, pa čak i pomoćnika ministara. Na pitanje tko zapravo kreira politiku odgovorio je: „Ivo Sanader. Tko bi drugi? Mi smo svi vodonoše u odnosu na njega.“

5.3.5. Janusovsko lice prezidencijalizacije – Sanaderova korupcijska mreža

Sanader se početkom srpnja 2009., bez ikakva racionalna i uvjerljiva obrazloženja, povukao s mjesta predsjednika stranke i Vlade, prepustivši svoj položaj dugogodišnjoj

²⁰⁸ U tome se pogledu osobito zanimljivim čini događaj iz 2006. kada je HDZ-ova parlamentarna većina, bez znanja samog predsjednika stranke, pokušala donijeti odluku kojom bi se saborskog zastupnika Branimira Glavaša, tada već bivšeg člana HDZ-a i nekadašnjega bliskoga Sanaderova suradnika, zaštitilo od sudskog progona zbog počinjenih ratnih zločina. Saznavši što sprema njegov Klub zastupnika, Sanader je ostao iznenađen i odmah nazvao predsjednika Sabora, koji je primio poziv za vrijeme trajanja sjednice, što su zabilježile televizijske kamere. Predsjednik Sabora zatim je zatražio stanku i sazvao sastanak Kluba zastupnika HDZ-a, nakon kojeg su bezuvjetno odustali od namjere da zaštite bivšega stranačkog kolegu.

²⁰⁹ Ipak, bilo je i rijetkih slučajeva kada su se neki članovi stranke usudili suprotstaviti Sanaderovim odlukama i dovesti u pitanje njegov neosporan autoritet, ali su kazne za neposluš bile vrlo rigorozne. Tako su se, primjerice, tijekom saborske rasprave o novom Zakonu o područjima i sjedištima sudova dvojica zastupnika HDZ-a usprotivili prijedlogu da se ukinu općinski sudovi u mjestima iz kojih su dolazili. Svoj su postupak nastojali opravdati argumentacijom kako ne mogu sudjelovati u donošenju odluke koja je protivna interesima njihove lokalne zajednice, čime bi iznevjerili očekivanja ljudi koji su ih izabrali. Sankcija koja je uslijedila bila je iznimno oštra – Sanader je zatražio da stave svoje zastupničke mandate na raspolaganje, što je jedan od njih i učinio. Drugi je to odbio, ali je naknadno kažnjen micanjem s kandidatske liste za naredne izbore.

suradnici Jadranki Kosor. Nakon samo šest mjeseci svojevrsnim se stranačkim pučem pokušao vratiti u aktivnu stranačku i nacionalnu politiku, pravdajući takav čin „deficitima u vođenju HDZ-a“. Stranačko je vodstvo odgovorilo na njegov postupak promptnim izopćenjem iz stranke. Svojima pučističkim nakanama Sanader je pokazao nerazumijevanje novih političkih okolnosti u kojima se HDZ našao nakon njegova odlaska. To je bilo očito iz triju ključnih pogrešaka. Prvo, podcijenio je potencijal liderskih ambicija Jadranke Kosor. Vjerovao je kako će se „zapisničarka Jadranka“ na čelu stranke i Vlade ponašati jednako odano, poslušno i sljedbenički kao i u godinama kad mu je bila najbliža suradnica. Drugo, podcijenio je mehanizme prezidencijalizirane stranačke organizacije koju je sam izgradio. Sanader je Jadranki Kosor ostavio sve institucionalne mehanizme pomoću kojih je mogla ostvariti i zadržati dominaciju u stranci. I treće, potpuno je pogrešno procijenio snagu svog autoriteta, izgubivši iz vida da je gotovo potpuno rastočen suspektnim odlaskom s čela stranke. Njegov se politički autoritet pokazao beskorisnim izvan institucionalnog položaja u stranci iz kojega je izvirao.

Sanader je tako doživio istu sudbinu kao i njegovi nekadašnji unutarstranački „neprijatelji“ koje je odstranio iz HDZ-a na početku svoje vladavine – izbrisan je iz članstva stranke. Iako stvarni razlozi Sanaderova odlaska nikada nisu otkriveni, događaji koji su uslijedili razotkrili su tamnu stranu prezidencijalizacijskih procesa koji su se, u svome patološkom obliku, pretvorili u raširenu mrežu stranačke korupcije. Naime, iznimno snažna koncentracija političke moći i centralizacija procesa političkog odlučivanja u rukama jedne osobe omogućili su korumpiranje političkog procesa i višestruko protuzakonito privatiziranje javnih sredstava. Rigidna i hijerarhijski oblikovana upravljačka struktura uspostavljena u stranci i državnoj vlasti pokazala se kao plodno tlo za izgradnju širokoga korupcijskog sustava, čiji je generator i „ideolog“ bio sam Sanader. Logika prezidencijalizacije po svojoj prirodi pretpostavlja slabljenje stranačkih, parlamentarnih i vladinih mehanizama kontrole nad snažnim vođom, ali i eliminiranje ustaljenih obrazaca utvrđivanja političke odgovornosti koji su karakteristični za parlamentarne sustave. Stoga se u takvim okolnostima čini razumljivim da su otkriveni tragovi većine korupcijskih afera vodili upravo do Sanadera, koji se u tome paradržavnom korupcijskom režimu ponašao kao glavešina mafijaške obitelji.

Usporedo s višegodišnjom stagnacijom u ostvarivanju pozitivnih pomaka u borbi protiv korupcije i unatoč deklarativnom opredjeljenju za iskorjenjivanje korupcije (Grubiša, 2005; 2010a; 2010b), HDZ je pod Sanaderovim vodstvom od samog povratka na vlast 2003. razvijao „aktivnu korupcijsku politiku i izgradio korupcijsku mrežu gotovo bez premca u demokratskim državama“ (Kasapović, 2011b: 6). Sanaderova „korupcijska hobotnica“

proizvela je na desetke afera koje su se očitovale u izigravanju procedura i pravila javne nabave, izvlačenju novca iz javnih poduzeća, pogodovanju u privatizaciji, špekulacijama s građevinskim zemljištem i političkoj korupciji (Rajković, 2011). Međutim, s obzirom da je korupcijska mreža zahvaćala sve najviše državne institucije, pravosudna tijela, brojna javna poduzeća, privatne tvrtke i neke medijske kuće, bilo je posve onemogućeno otkrivanje, procesuiranje i kažnjavanje velikog broja osoba uključenih u koruptivna djelovanja. Tek je nakon Sanaderova odlaska s vlasti došlo do otkrivanja velikih korupcijskih afera. O razmjerima korupcije najbolje govori podatak da je do sredine 2010. u prvih jedanaest korupcijskih slučajeva USKOK procijenio da je državni proračun oštećen za 1,39 milijardi kuna. „Početkom 2011. taj je iznos već narastao na 2,5 milijarde kuna, dok su se u početnim fazama istrage našle afere s potencijalnom štetom od još tri milijarde kuna“ (Rajković, 2011: 317). Usporedo s tim eksponencijalno je rastao i broj članova vladajuće stranke koji su se našli pod istragama Državnog odvjetništva i USKOK-a zbog raznih nezakonitih djela u više od 40 korupcijskih afera. Konačno, istrage pravosudnih organa u slučajevima teških korupcijskih afera u koje su upleteni bivši i sadašnji HDZ-ovi stranački prvaci rezultirale su podizanjem optužnice protiv cijele stranke kao pravnog subjekta. Kasapović (2011b) ističe kako se kraci korupcijske hobotnice mogu pratiti na tri razine. Prvu skupinu korumpirane političke i poslovne elite činili su visoki vladini i saborski dužnosnici iz HDZ-a: bivši predsjednik Vlade, bivši potpredsjednik, dvojica bivših ministara obrane, bivši ministar unutarnjih poslova, pomoćnici ministara, državni tajnici, bivši glasnogovornik Vlade, potpredsjednik Sabora, neki saborski zastupnici, bivša predsjednica saborskog odbora za sprječavanje sukoba interesa te brojni stranački dužnosnici. Drugu skupinu činili su članovi HDZ-ove političke i poslovne elite u javnim poduzećima te čelnici državne uprave i državnih agencija, dok se u treću skupinu mogu svrstati brojni vlasnici privatnih poduzeća koji su uspostavili koruptivne odnose s vlašću.²¹⁰

Ključnu ulogu u razotkrivanju korupcijske mreže imala je Europska Unija koja je, kao glavni izvaninstitucionalni akter, presudno utjecala na formuliranje antikorupcijske politike i koja je stalno inzistirala na konkretnim rezultatima u borbi protiv korupcije. Političko uvjetovanje u tom se pogledu pokazalo kao najvažniji mehanizam kojim je Unija mogla vršiti kontinuirani pritisak na hrvatske vlasti da otpočinu proces suzbijanja korupcije. Naime, borba

²¹⁰ Koristeći se nogometnim žargonom, može se zaključiti kako je Sanader unutar korupcijske mreže sebe i svoje igrače postavio u formaciju „božićnog drvca“ (4-3-2-1) – njegova pozicija ključnog igrača na samom vrhu bila je neupitna, dok su ostali bili raspoređeni na nižim razinama ovisno o njihovoj važnosti za cijeli sustav. Oni su bili izravno odgovorni isključivo Sanaderu koji je njihovu poslušnost i šutnju osiguravao autoritetom, ucjenama i prijetnjama, ali isto tako računajući na njihov strah od gubitka lukrativnih položaja.

protiv korupcije bila je jedan od ključnih uvjeta kako za otvaranje tako i za zatvaranje pregovora o pristupanju. Stoga je donošenje antikorupcijskih programa, strategija i planova nužno koincidiralo s potpisivanjem *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju* 2000., otvaranjem prvih pregovaračkih poglavlja o pristupanju tijekom 2006. i zatvaranjem svih pregovaračkih poglavlja, a osobito onog o pravosuđu i temeljnim pravima tijekom 2010. i prve polovice 2011. Osim toga, višegodišnja kronična neučinkovitost antikorupcijskih mjera zasigurno je uzrokovana dugotrajnom HDZ-ovom blokadom pravosudnih tijela, prvenstveno DORH-a i USKOK-a. Kada se tome pridoda snažna kontrola državnih i većine privatnih medija, jasno je kako su Sanader i ostali stranački dužnosnici uspjeli izgraditi tako razgranatu korupcijsku mrežu. Tek su njegovim povlačenjem stvoreni uvjeti za početak stvarne borbe protiv korupcije. Međutim, bi bilo posve pogrešno zasluge za pokretanje borbe protiv korupcije pripisati Sanaderovoj nasljednici Kosor i njenoj vladi – HDZ-ova post-sanaderovska vlada nije pokrenula borbu protiv korupcije, već je jednostavno oslabio stranački pritisak na pravosudna tijela koja su napokon mogla početi raditi svoj posao.

5.3.6. Kraj ili nastavak sanaderovskog prezidencijalizma?

Sanader je Jadranki Kosor ostavio prezidencijaliziranu stranku kao specifičan tip stranačke organizacije. Ona podrazumijeva kombinaciju osobnih i institucionalnih resursa stranačkog vođe, kao što su ugled u stranci, političko umijeće, javna popularnost, povezanost sa stvarnim ili očekivanim političkim uspjehom, formalne statutarne ovlasti i centralizirano političko odlučivanje. Nakon što je preuzela vlast u stranci, Kosor se našla u bitno drukčijoj poziciji od one u kojoj se Sanader našao početkom 2000. Naime, nakon smrti Franje Tuđmana, Sanader je došao na čelo stranke koja je gradila i njegovala kult Tuđmana kao karizmatičnog vođe. Nakon smrti mesijanskog oca, HDZ je zapao u ozbiljne unutarstranačke probleme, zbog čega je Sanaderu trebalo više od dvije godine da učvrsti svoju vlast. Jadranki Kosor trebalo je samo šest mjeseci da eliminira „subverzivno“ djelovanje u stranci i nametne se kao nova vladarica HDZ-a, koja je jasno dala do znanja da, kao ni njen prethodnik, neće dopustiti postojanje ideoloških, političkih ili osobnih frakcija u stranci. Dok je Tuđman ostavio za sobom HDZ bez čvrste unutarstranačke strukture koju su karakterizirala neformalna pravila ponašanja, Sanader je ostavio za sobom izgrađene „monarhijske“ obrasce političkog djelovanja i rutinizirane oblike ponašanja u okviru jasnih stranačkih pravila i procedura, te ih je doslovce predao u ruke Kosor.

Stoga je na početku bilo upitno raspolaže li ona osobnim resursima koji bi bili dostatni da nastavi voditi prezidencijaliziranu stranku sanaderovskog tipa. Odlučnim i beskompromisnim izbacivanjem Sanadera naznačila je kako bi u tome mogla uspjeti. Međutim, razvoj događaja razotkrio je sve njene nedostatke i ograničenja. Iako je ostvarivala formalnu unutarstranačku dominaciju koja proizlazi iz pozicije predsjednice stranke, Jadranka Kosor je pokazala skromnu razinu sadržajne i idejne inovativnosti. Našavši se na čelu stranke u najkraćem se roku odrekla Sanaderova naslijeđa, pa čak i razvila jedan oblik „svjesne“ amnezije prema vremenu kad je bila njegova desna ruka. Stoga je svoje programatsko i ideološko utočište pronašla u izvornoj Tuđmanovoj politici, ističući kako će je slijediti jer je to „pogled u budućnost na temeljima koji su davno stvoreni“. Zapravo, u kombinaciji s dugotrajnom krizom vladanja, erozijom legitimnosti političkih institucija, velikim brojem otkrivenih korupcijskih afera te promašenom izbornom kampanjom (Kasapović, 2011b), bio je to trasiran put u pravi izborni debakl i uvjerljivo najlošiji izborni rezultat HDZ-a u povijesti.²¹¹

Budući da je gotovo tri godine provela na čelu stranke kao imenovana Sanaderova nasljednica, unutarstranački izbori održani u svibnju 2012. bili su pravi indikator njene moći u HDZ-u, te su pokazali stvarnu razinu povjerenja stranačke baze u njene leaderske sposobnosti. Kada se tijekom kampanje za predsjednika HDZ-a suočila s gubitkom potpore vodstava nekih ključnih županijskih i gradskih organizacija HDZ-a, koji su imali važnu ulogu u odabiru delegata za izborni sabor, Kosor je neočekivano predložila promjenu stranačkog Statuta kojom bi se uveo neposredan izbor čelnika stranke po načelu „jedan član, jedan glas“. Uvidjevši kako po tadašnjem delegatskom sustavu nema prevelike šanse za pobjedu u borbi protiv četvorice protukandidata, pokrenula je inicijativu koja je načelno bila usmjerena na demokratizaciju stranke i jačanje uloge pojedinačnih članova u unutarstranačkim procesima. Tada je istaknula kako „HDZ prednjači u demokratskim izborima“, dok se u drugim strankama „čelnici biraju bez pogovora, iako im se sudi, iako su drski i bahati, iako postoji demokratski deficit vidljiv iz svemira, ali svi pokorno biraju“. Međutim, suprotno njenoj načelnoj zabrinutosti za kvalitetu demokratskih procesa u ostalim strankama, njen se prijedlog u suštini temeljio na procjeni kako će u borbi za ostanak na čelu stranke imati puno veće šanse ako se u izbor predsjednika HDZ-a budu izravno uključili obični članovi. Smatrala je kako je

²¹¹ Analize izbornih rezultata pokazale su da je kod neodlučnih birača došlo do potpunog gubitka povjerenja u vladajuću stranku, ali i do značajnog demoraliziranja i pasiviziranja tradicionalnih HDZ-ovih birača. Stoga je HDZ u predizbornoj kampanji bio primoran napustiti svoju dotadašnju *catch-all* strategiju instaliranu u vrijeme Sanadera i usredotočiti se isključivo na mobilizaciju svojih članova, tradicionalnih birača i klijentelističkih skupina čiju je podršku dotad smatrao neupitnom.

većina običnih članova sklonija tome da je podrži za predsjednicu stranke zbog njenih zasluga oko završetka pregovora o ulasku u Europsku uniju i pokretanja borbe protiv korupcije, što nije bio slučaj s vodstvima županijskih i gradskih organizacija koji su većinom bili pod kontrolom njenih protukandidata, osobito Tomislava Karamarka. Osim toga, inzistirajući na neosporivome demokratskom načelu „jedan član, jedan glas“ dovela je svoje protukandidate u nezavidnu situaciju gdje su se, s jedne strane, morali usprotiviti njenom prijedlogu koji je značio promjenu pravila usred izbornog natjecanja, dok su se, s druge strane, morali izjasniti kako u načelu podržavaju neposredne izbore stranačkog vodstva jer bi ih se u suprotnome prokazalo kao autoritarne ličnosti koje se protive demokratizaciji stranke. Predsjedništvo HDZ-a u konačnici je donijelo odluku koja nije išla na ruku Kosoričinim planovima – prihvaćen je prijedlog o uvođenju neposrednih izbora predsjednika stranke, ali je odlučeno kako će HDZ-ovi članovi imati priliku birati svog vođu tek na sljedećima unutarstranačkim izborima. Uvođenje izbora predsjednika HDZ-a po načelu „jedan član, jedan glas“ nije uspjelo na vrijeme spasiti Kosor od poraza na unutarstranačkim izborima. Ostaje otvoreno pitanje koliko je Karamarko kao novi predsjednik stranke sposoban iskoristiti novi unutarstranački mehanizam kako bi učvrstio svoje vodstvo u prezidencijaliziranoj stranci.

6. Prezidencijalizacija političkih stranaka: uzroci, obilježja i posljedice

6.1. Uvod

Nakon gusto opisanih triju studija slučaja u kojima sam ispitao valjanost teorijskih postavki o nastanku prezidencijaliziranih stranaka u suvremenima parlamentarnim demokracijama, u ovome završnom poglavlju provest ću fokusiranu poredbenu analizu kojom ću utvrditi ključna zajednička obilježja prezidencijalizacije britanske Laburističke stranke, Španjolske socijalističke radničke stranke i Hrvatske demokratske zajednice. Najprije ću u sva tri slučaja ustanoviti funkcionalnu valjanost neovisnih varijabli koje su istaknute kao ključni čimbenici koji dovode do strukturne i kontingentne prezidencijalizacije političkih stranaka. Zatim ću odrediti temeljna zajednička obilježja prezidencijaliziranih stranaka koja se pojavljuju na razinama stranačke organizacije, izbornog procesa i izvršne vlasti. Ta obilježja predstavljaju empirijsku osnovu kojom će se potvrditi početna hipoteza o tome da stranački vođe postaju ključni akteri u suvremenima političkim strankama, ali i u parlamentarnim sustavima u cjelini. Nedvosmislena potvrda hipoteze kojom je ustanovljena jasna veza između neovisnih varijabli i ovisne varijable omogućit će donošenje nekih općenitih zaključaka o prirodi transformacijskih procesa kojima se suvremene političke stranke prilagođavaju strukturnima i kontekstualnim zahtjevima za sve većom individualizacijom političkog života.

6.2. Funkcionalna valjanost neovisnih varijabli u tri analizirana slučaja

U drugom je poglavlju istaknuto kako uzroke prezidencijalizacije političkih stranaka treba tražiti u složenoj kombinaciji strukturnih i kontekstualnih čimbenika među kojima posebnu važnost imaju oslabljene veze između stranaka i birača, utjecaj masovnih medija (osobito televizije) na političke procese i stranačko natjecanje, presudan značaj osobnosti i liderskih karakteristika stranačkih vođa te utjecaj izbornog poraza kao neposrednog „okidača“ transformacijskih procesa. Slučaj britanske Laburističke stranke jasno je pokazao kako je erozija tradicionalnih društvenih rascjepa oslabila stranačku identifikaciju i snažne veze koje su postojale između stranke i radničke klase koja je predstavljala stabilnu stranačku izbornu bazu. Dramatične ekonomske i socijalne promjene tijekom tri desetljeća nakon Drugoga svjetskog rata dovele su do kontinuiranog smanjivanja tradicionalne radničke klase, što je

rezultiralo ograničavanjem izbornih potencijala Laburističke stranke i padom njene biračke potpore. Kao izravan odgovor na taj problem, Blairova strategija transformacijske modernizacije usmjerila je stranku prema izgradnji čvrstih izbornih veza s umjerenim biračima u političkom centru koji su pripadali novoj radničkoj klasi i srednjem sloju. U slučaju PSOE-a veze između stranke i birača od početka demokratske tranzicije bile su iznimno slabe. Obnovljene ili novoformirane stranke u mladoj španjolskoj demokraciji nisu uspjele uspostaviti čvrste veze s različitim društvenim skupinama niti su bile umjerene na izgradnju stabilnih biračkih baza, zbog čega se nisu mogle nametnuti kao kolektivni predstavnici čvrsto strukturiranih identiteta koji bi nastali na temelju nekih dubokih društvenih rascjepa. To im je omogućilo razmjerno rano zatvaranje u krute oligarhijske i elitističke strukture, dok je kod PSOE-a rezultat bila brza izgradnja prezidencijalizirane stranačke organizacije u kojoj je González preuzeo ulogu identitetske poveznice sa širim biračkim tijelom. U slučaju HDZ-a slabljenje tradicionalnog utjecaja teritorijalno-kulturnoga i ideološko-kulturnog rascjepa, te jačanje novoga socioekonomskog rascjepa doveli su do slabljenja identifikacije birača s HDZ-om, odnosno do demobiliziranja dijela njegovih birača krajem 1990-ih. To je rezultiralo izbornim porazima početkom 2000. i stvaranjem uvjeta za transformaciju HDZ-a u specifičan oblik prezidencijalizirane stranke.

U sva tri analizirana slučaja televizija kao moderan masovni medij imala je presudnu ulogu u modernizaciji stranačkih komunikacijskih i izbornih strategija. Ona je potpuno promijenila logiku njihovih izbornih kampanja stavljajući u prvi plan stranačke vođe, koji su tu situaciju iskoristili za povećanje vlastite moći i autonomije unutar stranačkih organizacija. U slučaju Laburističke stranke usklađivanje stranačkih izbornih strategija i kampanja s logikom masovnih medija te prilagođavanje redovitih stranačkih aktivnosti načinu medijskog izvještavanja tekli su postupno. Tek je Blairovo preuzimanje stranačkog vodstva otvorilo vrata novoj eri političke komunikacije koja je podrazumijevala primjenu strategije „stalne političke kampanje“, usvajanje modernih tehnika za ispitivanje javnog mnijenja, političko oglašavanje i odnose s javnošću, često pozivanje na plebiscitarne oblike političke odgovornosti uspostavljene između stranačkog vođe i birača, te projiciranje medijski oblikovane slike o stranci kao discipliniranome i učinkovitom izbornom stroju. Utjecaj televizije na personalizaciju izbornih kampanja političkih stranaka u Španjolskoj i Hrvatskoj bio je prisutan od početka demokratske tranzicije u tim zemljama. Televizija je već prije prvih demokratskih izbora u Španjolskoj 1977. i Hrvatskoj 1990. postala najvažniji masovni medij političke komunikacije, što je omogućilo vodstvima novih stranaka da je iskoriste kao glavni instrument političke mobilizacije i širenja izbornog utjecaja. To je rezultiralo visokim

stupnjem personalizacije izbornih natjecanja u kojima su se González i Sanader nametnuli kao glavni pretendenti na premijerske položaje, zbog čega su bili u mogućnosti potpuno supstituirati kolektivne identitete svojih stranaka.

Kontekstualni čimbenici jednako su važni za prezidencijalizaciju političkih stranaka kao i strukturni. U sva tri analizirana slučaja do transformacije stranačke organizacije zasigurno ne bi došlo bez pojave snažnih stranačkih vođa koji su prilagodili stranačku strukturu svojim preferencijama i usmjerili je prema prezidencijaliziranom načinu rada. Tome je zasigurno pridonio njihov autsajderski status zbog kojeg su bili oslobođeni krutih ideoloških i organizacijskih veza, što je Blairu, Gonzálezu i Sanaderu uvelike olakšalo rušenje tradicionalnih stranačkih dogmi i nepovratnu transformaciju organizacijske strukture. Njihov osobni politički kapital, koji se manifestirao kao jedan oblik „situacijske karizme“, omogućio im je da monarhijski ovladaju strankama i nametnu svoj neupitan autoritet. Tako je slučaj Laburističke stranke pokazao da su laburisti trpjeli izborne poraze tijekom 1980-ih i početkom 1990-ih upravo zbog nedovoljno razvijenih liderskih osobina tadašnjega stranačkog vođe Neila Kinnocka koji nije bio sposoban napraviti konačan raskid sa starom Laburističkom strankom. Tek je dolazak Blaira na čelo stranke preokrenuo negativne trendove i pokazao kako su birači spremni podržati stranku upravo zbog njenog vođe. Sličan obrazac uočava se u PSOE-u i HDZ-u. Zahvaljujući naglašenima karizmatiskim liderskim osobinama González je uspio uspostaviti čvrsto i odlučno vodstvo koje ga je učinilo nesmjernjivim stranačkim vođom, dok su članovi stranke bezrezervno podržavali takvu strategiju vjerujući da PSOE ne bi opstao bez njega. S druge strane, Sanaderove liderske sposobnosti prepoznate su kao najvažniji instrument za izvlačenje HDZ-a iz stanja političke entropije u kojem se našao nakon poraza na parlamentarnima i predsjedničkim izborima, dok je istovremeno Sanaderova neupitna karizma postala jamac budućega izbornog uspjeha stranke.

Naposljetku, studije slučaja potvrdile su da je izborni poraz zasigurno najvažniji neposredni uzrok prezidencijalizacije političkih stranaka. Izborni porazi djeluju kao katalizatori stranačke promjene te na taj način omogućuju stranačkim vođama da usmjere napore prema organizacijskoj i ideološkoj prilagodbi svojih stranaka preferencijama i zahtjevima birača koji su iskazani kroz rezultate izbora. Četiri uzastopna poraza Laburističke stranke na parlamentarnim izborima od 1979. do 1992. pokazala su izrazito nepovjerenje birača u sposobnost laburista da se promijene i prilagode ondašnjoj društvenoj i političkoj stvarnosti. Stoga je Blairov projekt transformacije Laburističke stranke, koji je bio izravna posljedica neočekivanoga i razočaravajućeg izbornog poraza 1992., osigurao uvjete za modernizaciju stranačkih politika i repozicioniranje stranke prema ideološkom centru, te je

omogućio izgradnju nove organizacijske strukture koja je biračima pokazala promijenjeno lice stranke i uvjerila ih u to da su laburisti vjerodostojni i sposobni preuzeti vlast. Dva poraza PSOE-a na parlamentarnim izborima 1977. i 1979. pokazali su ograničene dosege stranke koja se borila sa svojim marksističkim naslijeđem i koja je prolazila kroz krizu identitetskog samoodređenja. Upravo su ti izborni porazi učvrstili Gonzálezovo uvjerenje da je neophodna temeljita ideološka i organizacijska transformacija kako bi PSOE potpuno ostvario svoj izborni potencijal i postao prirodnom strankom vlasti. Slično tome, izborni porazi HDZ-a na parlamentarnima i predsjedničkim izborima 2000. uzdrmali su temelje stranke te su označili kraj njegove višegodišnje predominacije u političkome i društvenom životu. Suočen sa značajnim padom biračke potpore, gubitkom tradicionalnih stranačkih izbornih utvrda, te posljedičnima unutarstranačkim sukobima, frakcioniranjima i lomovima, Sanader je odmah nakon preuzimanja stranačkog vodstva postao svjestan nužnosti brze transformacije HDZ-a u modernu prezidencijaliziranu stranku koja će obnoviti narušeno povjerenje s biračima i ponovno preuzeti vlast.

6.3. Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na organizacijskoj razini

Poredbena analiza britanske Laburističke stranke, Španjolske socijalističke radničke stranke i Hrvatske demokratske zajednice omogućuje utvrđivanje ključnih zajedničkih obilježja prezidencijaliziranih stranaka na organizacijskoj razini (vidi *Tablicu 12*). Najveću važnost među tim definicijskim obilježjima ima koncentracija moći u rukama stranačkog vođe koja se zamjećuje u sva tri slučaja. Tu se prije svega radi o funkcionalnom jačanju pozicije stranačkog vođe u odnosu prema ostalim akterima unutar stranke, te povećanju financijskih i kadrovskih resursa u njegovu uredu koji mu omogućuju uspostavljanje snažne kontrole i discipline nad stranačkom organizacijom. Umjesto policentrične stranačke strukture u kojoj je moć disperzirana između stranačkog vodstva, lokalnih aktivista, običnih članova i vodstava lokalnih i regionalnih ogranaka, uspostavlja se unitarna organizacija u kojoj je moć koncentrirana isključivo u rukama stranačkog vođe. Tako je u slučaju britanskih laburista discipliniranje i nadjačavanje stranke podrazumijevalo uspostavljanje rigidne kontrole nad nižim razinama laburističke organizacijske strukture, dok se na najvišoj nacionalnoj razini takva kruta „monarhijska“ kontrola materijalizirala u apsolutizaciji moći u rukama stranačkog vođe i njegova ureda. Slučaj PSOE-a pokazuje da je do koncentracije moći u rukama stranačkog vođe došlo zahvaljujući središnjoj kontroli nad teritorijalnom ekspanzijom stranke

i uspostavljanjem patrimonijalnog sustava koji su omogućili visok stupanj unutarstranačke discipline i kohezije. U HDZ-u je koncentracija moći trebala omogućiti stranačkom vođi da uspješno prevlada unutarstranačku krizu i učvrsti svoju poziciju u odnosu na pojedince i grupacije koje je smatrao izravnom prijetnjom svome vodstvu.

Tablica 12: *Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na organizacijskoj razini*

Temeljna obilježja	Laburistička stranka	PSOE	HDZ
Koncentracija moći u rukama stranačkog vođe	Da	Da	Da
Centralizacija procesa političkog odlučivanja	Da	Da	Da
Uspostavljanje odlučnoga i snažnog vodstva	Da	Da	Da
Statutarne promjene kojima se proširuju ovlasti stranačkog vođe	Da	Da	Da
Plebiscitarni obrasci komunikacije i mobilizacije	Da	Da	Da
Kontrola stranačkog vodstva nad postupkom selekcije kandidata	Da	Da	Da
Deideologizacija i pomicanje prema političkom centru	Da	Da	Da
Slabljenje veza s određenima interesnim skupinama	Da	Da	Ne

Drugo važno obilježje prezidencijaliziranih stranaka na organizacijskoj razini odnosi se na centralizaciju procesa političkog odlučivanja kojom se tradicionalne stranačke strukture i ustaljeni mehanizmi višerazinskog pregovaranja zamjenjuju krutom stranačkom hijerarhijom u kojoj jedinstvena linija zapovijedanja i kontrole vodi do najvišeg centar u uredu stranačkog vođe. Centralizacijski procesi povećavaju autonomiju stranačkog vođe u formuliranju politika, programa i izbornih strategija te u donošenju odluka o najvažnijima stranačkim pitanjima, što se ostvaruje na račun glavnih stranačkih tijela koja su tradicionalno imala važnu ulogu u ograničavanju moći stranačkog vodstva. Tako je najvažniji cilj Blairove reforme procesa odlučivanja bilo slabljenje utjecaja stranačke konferencije i Nacionalnoga izvršnog odbora te izgradnja strukture u kojoj će „kabinet u sjeni“ imati najvažniju ulogu. Centralizacija procesa političkog odlučivanja očitovala se u tome što je laburističko vodstvo uspostavilo čvrstu kontrolu nad određivanjem dnevnog reda, usmjeravalo je tijek rasprava u najvažnijima stranačkim tijelima, sprječavalo je artikulaciju interesa unutarstranačke opozicije, uspostavilo je nadležnost nad interpretacijom ishoda višerazinskih konzultacija, te

je nametnulo kontrolu nad formuliranjem prijedloga o kojima se raspravlja na konferenciji. Centralizacija procesa političkog odlučivanja u PSOE-u nastala je kao rezultat specifičnog modela demokratske tranzicije. Dogovorni obrazac tranzicijskoga procesa doveo je do centralizacije političke moći u Gonzálezovim rukama i omogućio mu da uspostavi snažnu kontrolu nad unutarstranačkim mehanizmima za donošenje odluka. Ključne političke odluke donosile su se u Izvršnom odboru koji je bio najmoćnije stranačko tijelo i predstavljao je „jezgru jezgre“ unutar upravljačke strukture PSOE-a, dok su Federalni odbor i stranački kongres te odluke naknadno samo potvrđivali. Istovjetan obrazac zamjećuje se i u HDZ-u. Pokušavajući centralizirati političko odlučivanje i uspostaviti čvrstu koordinaciju procesa formuliranja politika, Sanader je stvorio jedinstvenu liniju zapovijedanja, delegiranja i kontrole koja je vodila do stranačkog predsjedništva u kojemu je samostalno donosio sve najvažnije političke odluke.

Treće obilježje prezidencijaliziranih stranaka odnosi se na uspostavljanje odlučnoga i snažnog vodstva koje se unutar stranačke organizacije manifestira u obliku snažne discipline utemeljene na kažnjavanju protivnika i neistomišljenika, kao i na stvaranju personalističkog kulta poslušnih i vjernih sljedbenika, što istovremeno služi kao sredstvo uvjeravanja birača kako se stranka nalazi pod čvrstom kontrolom stranačkog vođe. Takav autokratski stil političkog vodstva temelji se na formalnim ovlastima kojima raspolažu stranački vođe, ali i na njihovima karizmatiskim osobinama i liderskim resursima koji predstavljaju osnovu neupitnoga unutarstranačkog autoriteta. Blair je inzistirao na disciplini i lojalnosti koje su laburisti morali projicirati prema javnosti i biračima, te je oštro kažnjavao svaki oblik neposluha i samosvojnog djelovanja članova stranačkog vodstva na svim razinama stranačke organizacije. Snažno i odlučno vodstvo trebalo je spriječiti sukobe, frakcionaštva i podjele kojima je stranka bila izložena tijekom 1980-ih, čime bi se biračima pružio dokaz kako su novi laburisti sposobni preuzeti vlast. Slično tome, Gonzálezova hegemonijska unutarstranačka dominacija nije se temeljila samo na formalnim ovlastima na temelju kojih je održavao čeličnu stegu, disciplinirao stranačke militante i raspuštao neposlušne lokalne ogranke, nego i na osobnoj karizmi koja je jamčila stabilnost i nedodirljivost njegove pozicije stranačkog vođe. On je identitetski supstituirao stranku, bio je glavni pokretač njena izbornog uspjeha te je u početnim godinama obnove stranke osiguravao ravnotežu među suprotstavljenima unutarstranačkim frakcijama. Konačno, Sanaderov autoritet proizlazio je, s jedne strane, iz nemilosrdnog obračuna s unutarstranačkom opozicijom, destruktivnim članovima i neposlušnim vodstvima lokalnih i županijskih ogranaka, dok je, s druge strane,

nastao kao posljedica „genetske strukturiranosti“ članova HDZ-a koja podrazumijeva neupitan položaj snažnog vođe u čvrsto strukturiranoj stranačkoj hijerarhiji.

Usko povezano s uspostavljanjem odlučnoga i snažnog vodstva je i četvrto obilježje prezidencijaliziranih stranaka vezano za statutarne promjene kojima se proširuju ovlasti stranačkog vođe i učvršćuje njegova pozicija, što se ostvaruje na račun drugih stranačkih tijela i organizacijskih jedinica. Nova statutarna pravila postaju važan funkcionalni instrument kojim se nameće unutarstranačka kontrola i disciplina, te se olakšava centralizacija procesâ donošenja odluka i formuliranja politika, dok se istovremeno svi ostali organizacijski aspekti podređuju održavanju stranačke kohezije i jedinstva. U slučaju Laburističke stranke promjene statuta omogućile su uspostavljanje novoga strukturnog okvira koji je nepovratno dezavuirao uloge stranačke konferencije i Nacionalnoga izvršnog odbora u procesu donošenja odluka, a umjesto njih uspostavljen je „organski sustav konzultacija“ u kojemu su središnje mjesto zauzela novostvorena i restaurirana stranačka tijela koja su stavljena pod izravan nadzor stranačkog vodstva. Reforma stranačkog statuta i uvođenje novih pravila koja su trebala dodatno učvrstiti Gonzálezovu poziciju u stranci pokazali su se kao važan čimbenik organizacijske transformacije PSOE-a. Nova statutarna pravila značajno su ograničila mogućnosti običnih članova da slobodno djeluju u stranci, zabranila su organiziranje unutarstranačkih frakcija, „tendencija“ i „struja mišljenja“, te su služila kao učinkovite disciplinske mjere kojima se održavala slika stranke „čvrste kao stijena“. Osim toga, revizijom stranačkog statuta potpuno je promijenjen izborni sustav kojim su se birali kongresni delegati u lokalnima stranačkim ograncima, čime je González učinkovito eliminirao prisutnost radikalne unutarstranačke opozicije u upravljačkim tijelima, te je nepovratno konsolidirao svoju kontrolu nad PSOE-ovim organizacijskim strojem. Nakon što je pobijedio na unutarstranačkim izborima i suočio se sa snažnom opozicijom unutar stranke, Sanader je u stranački statut uveo novu proceduru „brisanja iz članstva stranke“ koja mu je služila kao glavni instrument za isključivanje svih članova koji su bili optuženi za nanošenje štete političkim interesima i ugledu stranke. Izmjenama statuta HDZ-a proširene su ovlasti predsjednika i Predsjedništva stranke, čime je Sanader učvrstio svoj položaj i povećao područje autonomnog djelovanja.

Plebiscitarni obrasci unutarstranačke komunikacije i mobilizacije predstavljaju važno obilježje prezidencijaliziranih stranaka. Oni podrazumijevaju osnaživanje pozicije stranačkog vođe, njegovu izravnu legitimaciju kao autonomnoga političkog aktera, ali i neposredovane mehanizme odlučivanja i komunikacije koji se uspostavljaju između stranačkog vođe i pojedinačnih članova. Plebiscitarnim modelom političkog vodstva stranački vođe zaobilaze

posredovane oblike stranačke komunikacije, te se izravno obraćaju biračima i članovima u nastojanju da steknu izravan legitimitet. Blairovim dolaskom na čelo stranke pojedinačni članovi dobili su priliku sudjelovati ne samo u izborima laburističkog vodstva i stranačkih kandidata za parlamentarne izbore, već i u glasovanjima na kojima se odlučivalo o stranačkim politikama i izbornim programima. Koristeći se plebiscitarnim tehnikama političkog komuniciranja i odlučivanja, Blair je horizontalnu komunikacijsku mrežu koja je spajala stranačke podružnice, ogranke i izborne jedinice zamijenio vertikalnim komunikacijskim sustavom u kojemu je uspostavljena izravna i neposredovana veza između stranačkog vodstva i običnih članstva. González se često služio plebiscitarnim tehnikama kako bi mobilizirao stranačke članove i šire biračko tijelo, te je na taj način osiguravao njihovu izravnu podršku za političke odluke koje je samostalno donosio. Takav stil političkog vodstva instrumentalizirao je u obliku prijetnje podnošenja ostavke kojom je, u ključnim trenucima kada se odlučivalo o važnima političkim pitanjima, suočavao stranačke članove i birače s neugodnim izborom između njegova ostanka na čelu stranke i vlade te prihvatanja odluka i politika s kojima se nisu slagali. U slučaju HDZ-a plebiscitarne tehnike političke komunikacije i mobilizacije bile su osobito vidljive na stranačkim saborima, koji su postali aklamacijska tijela koja samo potvrđuju predložene kandidate i prethodno donesene odluke. Sanader je plebiscitarnim oblicima političke komunikacije često zaobilazio tradicionalne stranačke obrasce posredovanja između sebe i običnih članova, predstavljajući se izravno odgovornim za uspjehe ili neuspjehe u vođenju stranačke i državne politike.

Kontrola stranačkog vodstva nad postupkom selekcije kandidata temeljno je obilježje prezidencijaliziranih stranaka koje služi kao ključan pokazatelj unutarstranačke raspodjele moći, budući da se putem nadzora nad procesima nominacije i odabira kandidata može uspostaviti potpuna kontrola nad samom stranačkom organizacijom. Iako je postupak selekcije laburističkih kandidata za parlamentarne i lokalne izbore formalno u rukama pojedinačnih članova koji u njemu sudjeluju po načelu „jedan član, jedan glas“, slučaj Laburističke stranke pokazao je da je stranačko vodstvo imalo ključnu ulogu u tome postupku zato što je uspostavilo središnju kontrolu nad procedurom nominacije potencijalnih kandidata. U pripremama za parlamentarne izbore 1997. laburističko vodstvo pomno je odabralo stranačke kandidate u svojim biračkim utvrdama, birajući one koji su bili slijepi sljedbenici projekta *New Labour* i Blairove lojalne pristaše. Među njima je bio osobito velik udio žena koje su smatrale da svoj politički uspjeh duguju isključivo Blairu, zbog čega su bile izrazito lojalne i nekritične prema stranačkom vođi. Postupci selekcije PSOE-ovih kandidata za parlamentarne, regionalne i lokalne izbore bili su tijekom cijeloga demokratskog razdoblja

pod izravnom kontrolom stranačkog vodstva, te su se pokazali kao ključni mehanizmi za učvršćivanje Gonzálezove dominacije nad strankom. Statutarne odredbe davale su stranačkom vodstvu pravo veta na sve kandidatske prijedloge nižih stranačkih instancija, što je Gonzálezu i njegovim suradnicima omogućilo slobodu da interveniraju u sastavljanje izbornih lista. Naposljetku, proširivanjem statutarne ovlasti Predsjedništva HDZ-a, Sanader i njegovi suradnici dobili su isključivo pravo sastavljanja stranačkih lista za parlamentarne izbore. Bio je to neosporan dokaz rastuće moći predsjednika stranke koji je time stekao kontrolu nad procesom regrutacije stranačke elite, ali i vrlo važan stegovni instrument za nagrađivanje i kažnjavanje članova stranke.

Smanjenje važnosti ideologije koje se ogleda u drastičnom reduciranju stranačke „ideološke prtljage“, čime se stranke pomiču prema političkom centru, nije ekskluzivno obilježje prezidencijaliziranih stranaka, ali se pojavljuje kao njihova neizostavna sastavnica. U sva tri analizirana slučaja pokazalo se da su transformacijski procesi, koji su se manifestirali u obliku izgradnje prezidencijalizirane stranačke strukture, pored organizacijske dimenzije, nužno zahvaćali i ideološko naličje stranaka. Sveobuhvatna revizija stranačke ideologije i nepovratan raskid sa sustavom tradicionalnih vrijednosti na kojima se gradio prijašnji identitet stranke trebali su pokazati kako je nova modernizirana stranka sposobna prilagoditi se suvremenima društvenim i političkim okolnostima te postati poželjan izbor većini umjerenih birača u političkom centru. U slučaju Laburističke stranke deideologizacija je podrazumijevala drastično ublažavanje tradicionalne socijalističke retorike, eliminiranje radikalnih sadržaja iz stranačkih programa i politika, formuliranje novih stranačkih politika utemeljenih na umjerenima političkim stavovima i društvenim vrijednostima koji su u skladu s programskim odrednicama modernih socijaldemokratskih stranaka, ali i prihvaćanje brojnih političkih, ekonomskih i socijalnih aspekata političke ostavštine Margaret Thatcher. Ideološka modernizacija i strateško pozicioniranje PSOE-a u centar stranačkog natjecanja temeljili su se na odbacivanju radikalnoga marksističkog samoodređenja stranke i njenoga pseudorevolucionarnog ideološkog programa, te na prihvaćanju osnovnih načela neoliberalizma. U slučaju HDZ-a „ideološku prtljagu“ predstavljala je Tuđmanova nacionalistička politika koje se Sanader morao riješiti pod svaku cijenu kako bi repozicionirao stranku prema ideološkom centru. Stoga je od početka nastojao provesti *detuđmanizaciju* HDZ-a koja je podrazumijevala napuštanje Tuđmanovoga utemeljiteljskog programa usmjerenog ka stvaranju hrvatske države i nacionalnoj isključivosti, a definiran je novi stranački identitet koji je trebao simbolizirati modernu demokršćansku stranku zapadnoeuropskog tipa.

Posljednje organizacijsko obilježje prezidencijaliziranih stranaka odnosi se na slabljenje njihovih veza s određenima društvenim organizacijama i skupinama čije su interese tradicionalno zastupali. Tu se prije svega radi o odnosu socijalističkih i socijaldemokratskih stranaka sa sindikalnim organizacijama i interesnima radničkim skupinama koji je predstavljao legitimacijsku osnovicu progresivne politike tijekom gotovo cijeloga 20. stoljeća. Do slabljenja tih simbiotičkih institucionalnih veza između sindikata i prezidencijaliziranih socijaldemokratskih stranaka dolazi prvenstveno zbog nastojanja stranaka da se oslobode tradicionalne „ideološke prtljage“ i na taj način stvore uvjete za razvijanje *catch-all* izborne strategije, ali i zbog organizacijskih promjena u kojima koncentracija moći u rukama stranačkog vođe i centralizacija političkog odlučivanja dovode do razvlašćivanja moćnih sindikalnih baruna i potpunog slabljenja njihova utjecaja na stranačke poslove. Tako je Blair prekinuo stoljetnu laburističko-sindikalnu vezu i ukinuo povlašten položaj sindikalnih baruna u Laburističkoj stranci, naglašavajući kako moderne političke stranke ne mogu održavati „posebne odnose“ s interesnim organizacijama jer time slabe svoje izborne potencijale i ugrožavaju stabilnost biračkih baza. Umjesto veze sa sindikatima uspostavljen je novi interesno-pragmatični odnos s poduzetničkim sektorom i privatnim donatorima koji su postali alternativni izvori financiranja stranačkih aktivnosti, čime su se otvorila vrata političkoj korupciji. Stoljetne veze između PSOE-a i najveće španjolske sindikalne organizacije UGT-a prekinute su zbog ideološke modernizacije stranke koja se očitovala u radikalnom zaokretu socijalističke vlade u provođenju ekonomske i socijalne politike koje su čvrsto stajale na temeljima ortodoksne neoliberalne politike. To je dovelo do izravne konfrontacije vlade i sindikata zbog koje su najveću cijenu platili sindikalni vođe povlačenjem iz stranačkog života.

6.4. Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na izornoj razini

Personalizacija stranačkih izbornih strategija i kampanja zasigurno je najvažnije obilježje prezidencijaliziranih stranaka na izornoj razini. Prezidencijalizirane stranke se u izbornim kampanjama isključivo usredotočuju na stranačke vođe, što, s jedne strane, izravno utječe na medijsko pokrivanje izbornog natjecanja kojim se stranački vođe predstavljaju kao „jedini kandidati“, dok, s druge strane, oni svojim ličnostima i osobinama privlače sve više glasova birača i znatno pridonose uspjehu svojih stranaka na izborima. U slučaju Laburističke stranke, slabljene stranačkih lojalnosti i nepostojanje snažnih ideoloških veza povećali su ulogu stranačkog vođe u mobilizaciji birača i privlačenju njihovih glasova. Blair je ostvario

potpunu personalnu supstituciju kolektivnoga stranačkog identiteta, te je postao „javno lice“ Laburističke stranke i jedan od njenih najvažnijih izbornih aduta. Zbog svog profila savršenoga stranačkog vođe proizveo je svojevrsan „izborni efekt“ koji se očitovao u privlačenju dodatnih glasova birača i osiguravanju stabilne biračke potpore Laburističkoj stranci. Personalizacija PSOE-ovih izbornih kampanja i strategija nastala je kao posljedica dvaju ključnih čimbenika: ranog utjecaja televizije na političke procese što je rezultiralo dominantnom usmjerenošću izbornih kampanja na stranačke vođe i glavne pretendente na premijerski položaj, te slabo izgrađene organizacijske strukture PSOE-a što je omogućilo Gonzálezu da monopolizira javni imidž svoje stranke. Snažna personalizacija PSOE-ovih izbornih kampanja bila je usredotočena na isticanje Gonzálezovih liderskih osobina i njegova imidža nedodirljivoga stranačkog vođe, što je značajno pridonijelo izbornim uspjesima PSOE-a. Slično kao u prethodnim slučajevima, HDZ je usmjeravao svoje izborne kampanje isključivo na Sanadera, predstavljajući ga kao sposobnoga i dinamičnog vođu, te ističući njegov imidž, liderske sposobnosti i pobjednički mentalitet.

Tablica 13: *Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na izornoj razini*

Temeljna obilježja	Laburistička stranka	PSOE	HDZ
Personalizacija stranačkih izbornih kampanja i strategija	Da	Da	Da
Plebiscitarni oblici političke odgovornosti uspostavljeni između stranačkog vođe i birača	Da	Da	Da
Centralizirana kontrola nad provođenjem izbornih kampanja	Da	Da	Da
Profesionalizacija izbornih kampanja	Da	Da	Da
Preuzimanje organizacijskih i idejnih obrazaca od izorno uspješnih stranaka	Da	Da	Da

Drugo obilježje prezidencijaliziranih stranaka u izornoj areni odnosi se na plebiscitarne oblike komunikacije i političke odgovornosti koji se uspostavljaju između stranačkog vođe i birača. Ponašajući se poput kandidata u predsjedničkim izborima, vođe prezidencijaliziranih stranaka u parlamentarnim demokracijama sklapaju u izbornim kampanjama simbolične „ugovore s narodom“, čime nastoje uvjeriti birače kako oni osobno preuzimaju odgovornost za uspjehe ili neuspjehe u vođenju državne politike. Služeći se

plebiscitarnim tehnikama političke komunikacije i pozivajući se na svoj autsajderski status unutar stranke, Blair je nastojao sklopiti osobni ugovor s britanskim narodom kojim bi zajamčio ispunjenje stranačkih izbornih obećanja te preuzeo osobnu odgovornost za rezultate Laburističke stranke na vlasti. Jamstvene kartice na kojima je bilo istaknuto pet ključnih ciljeva Laburističke stranke trebale su poslužiti kao fizički dokaz izbornih obećanja i sredstvo za pozivanje Blaira na odgovornost u slučaju da se ti ciljevi ne ostvare. Premda González u izbornim kampanjama tijekom 1970-ih i 1980-ih nije mogao računati na plebiscitarne tehnike moderne političke komunikacije kakve je Blair imao na raspolaganju tijekom 1990-ih i 2000-ih, važno je istaknuti kako se on, slijedeći svoju političku intuiciju, često pozivao na osobni mandat koji je stekao u izborima. U političkoj komunikaciji tijekom izbornih kampanja izravno se obraćao biračima, zaobilazeći stranačke oblike posredovanja između sebe i biračkoga tijela, čime je davao do znanja kako je jedini odgovoran za rezultate socijalističke vlade. Koristeći se obrascima izravne i neposredovane političke komunikacije Sanader se u izbornim kampanjama izravno obraćao biračima, inzistirajući na tome da kao pretendent na premijerski položaj preuzme osobnu odgovornost za ostvarenje stranačkih ciljeva. Povodeći se za primjerom Blairova ugovora s britanskim narodom, on je građanima tijekom kampanje dijelio jamstvene kartice koje su bile jamac da će ostvariti zadane ciljeve.

Centralizirana kontrola nad provođenjem izbornih kampanja predstavlja još jedno temeljno obilježje prezidencijaliziranih stranaka na razini izbornog procesa. Vođama prezidencijaliziranih stranaka iznimno je važno uspostaviti središnji nadzor nad cjelokupnim procesom izborne kampanje i operativno ga usmjeravati isključivo iz jednog centra, kako bi na taj način stvorili uvjete za nesmetano projiciranje svog imidža i primjenu plebiscitarnih tehnika političke komunikacije. U slučaju Laburističke stranke centralizacija se manifestirala u obliku novoga zapovjednog i kontrolnog centara ustrojenog u neboderu Millbank, iz kojega je Blair, uz pomoć bliskih suradnika, rukovodio izbornom kampanjom na nacionalnoj razini, održavajući stalne komunikacijske veze s laburističkim kandidatima i stranačkim operativcima na terenu. Blairov zapovjedni centar postao je sinonim za profesionalizam i centraliziranu kontrolu nad stranačkim komunikacijama i izbornim strategijama, simbolizirajući supremaciju stranačkog vođe i njegova ureda u upravljanja izbornim kampanjama. González je već tijekom prvih demokratskih izbora rukovodio vrlo centraliziranom izbornom kampanjom u kojoj su se strateške odluke o utvrđivanju glavnih izbornih ciljeva, formuliranju najvažnijih komunikacijskih i programskih smjernica, kao i o raspodjeli financijskih resursa donosile u samom vrhu stranke, obično dvostranim dogovorima Gonzáleza i njegovoga glavnog izbornog operativca Guerre. Konačno, u pripremama za

izbore 2003. Sanader je ustrojio dva izborna stožera koji su bili pod njegovom čvrstom kontrolom. Jedan je bio zadužen za formuliranje stranačkih politika i izbornog programa te je njime upravljao sam Sanader, dok je drugi vodio jedan od njegovih najbližih suradnika koji je dobio zaduženje pripremiti kampanju i stvoriti novi imidž stranke i njenog predsjednika.

Prezidencijalizacija stranaka na izbornoj razini ogleda se i u profesionalizaciji izbornih kampanja u kojima važnu ulogu imaju medijski i marketinški stručnjaci čiji je zadatak „omogućiti političarima da izravno čuju glasove birača“. Obično je riječ o osobama od najvećeg povjerenja stranačkog vođe koji su zaduženi za izgrađivanje njegova imidža, oblikovanje medijske slike o stranci, koncipiranje izbornih strategija te formuliranje stranačkih politika kojima učinkovitom komunikacijskom strategijom trebaju dati prepoznatljiv medijski izraz. Oni su pravi tvorci plebiscitarnih obrazaca političkog vodstva i komunikacije kojima omogućuju stranačkim vođama da uspostave izravan odnos s biračima. Blair se tijekom cijele svoje vladavine u Laburističkoj stranci intenzivno koristio uslugama spin doktora, istraživača javnog mnijenja, komunikacijskih operativaca i marketinških stručnjaka, od kojih su neki bili idejni i kreativni utemeljitelji projekta *New Labour*. Tako je Mandelson bio pravi kreator laburističke komunikacijske strategije, Gouldova istraživanja i analize imali su ključnu ulogu u formuliranju stranačkih politika i oblikovanju izbornih strategija, dok je Campbell imao presudnu ulogu u izgradnji učinkovite laburističke komunikacijske strategije i stvaranju stranačkoga propagandnog stroja. Slično tome, PSOE-ove kampanje bile su od početka vrlo profesionalizirane, budući da su se strateške odluke stranačkog vodstva temeljile na ekstenzivnim istraživanjima javnog mnijenja i dubinskim političkim analizama, dok su važnu ulogu u oblikovanju glavnih smjernica izborne kampanje imali komunikacijski stručnjaci, medijski konzultanti, istraživači javnog mnijenja i novinari. U oblikovanju HDZ-ovih izbornih kampanja veliku ulogu imali su medijski i marketinški stručnjaci njemačkog CDU-a i irske stranke Fiánna Fail koji su HDZ-ovima izbornim stratezima prenijeli najnovija iskustva u stvaranju učinkovite personalizirane izborne strategije.

Posljednje obilježje prezidencijalizacije političkih stranaka na izbornoj razini pojavni je oblik onoga što je u komparativnoj politici poznato kao difuzija. Riječ je o „prijenosu iskustva“ u oblikovanju i provedbi stranačkih izbornih strategija i kampanja putem preuzimanja organizacijskih i idejnih obrazaca od izorno uspješnih stranaka. U slučaju prezidencijaliziranih stranaka učinci difuzije mogu se pratiti kroz „preslikavanje“ organizacijskih, strategijskih i komunikacijskih obrazaca iz američkih predsjedničkih i kongresnih izbora u britanske parlamentarne izbore tijekom 1990-ih, da bi se zatim iz

britanskog konteksta „prelili“ u kontinentalne zapadnoeuropske zemlje, ali i u gotovo sve nove demokracije u Srednjoj i Istočnoj Europi. U kontekstu britanskoga političkog sustava pojava uvoženja politika i komunikacijskih tehnika iz SAD-a postala je poznata kao „klintonizacija“ britanskih parlamentarnih izbora, dok se u širem kontekstu europskih parlamentarnih demokracija o njoj govori kao o „amerikanizaciji“ izbornog natjecanja. Najbolji primjer takve političke prakse zasigurno je britanska Laburistička stranka. Blairova komunikacijska revolucija bila je pod izravnim utjecajem Clintonovih predsjedničkih kampanja iz 1992. i 1996. u kojima su se njegovi Novi demokrati služili najsuvremenijim komunikacijskim tehnikama i organizacijskim rješenjima. Koristeći se iskustvom i savjetima nekih od najistaknutijih Clintonovih savjetnika, Blair je iz SAD-a „uvezao“ neke od najvažnijih elemenata novog modela laburističke izborne strategije – deideologizaciju stranke i pomicanje prema političkom centru, tehniku kontinuiranog vođenja kampanje, ustrojavanje jedinstvenoga zapovjednog i kontrolnog centara (*war room*), kao i plebiscitarne tehnike političke komunikacije. Premda se možda čini kako je u slučaju Gonzálezova PSOE-a tijekom 1970-ih i prve polovice 1980-ih prerano govoriti o jednoznačnim trendovima „amerikanizacije“ izbornih kampanja, važno je istaknuti kako su se u PSOE-u već tijekom kampanje za prve demokratske izbore primjenjivale najnovije američke tehnike u istraživanju javnog mnijenja i političkom oglašavanju. Osim toga, Suárezova odluka da, po uzoru na američke predsjedničke izbore, personalizira UCD-ovu izbornu kampanju i inzistira na snažnome „predsjedničkom“ pristupu, prisilila je Gonzáleza da preslika takav obrazac u PSOE-ovu kampanju. HDZ-ova kampanja za parlamentarne izbore 2003. bila je pod velikim utjecajem stranih marketinških stručnjaka koji su je modelirali po uzoru na dominantne trendove izbornih kampanja političkih stranaka u zapadnim demokracijama. Sanader je često isticao Blaira kao svoj najveći politički uzor, stoga ne čudi što su njegove personalizirane kampanje uvelike podsjećale na onu kojom je Blair trijumfirao na izborima 1997.

6.5. Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na razini izvršne vlasti

Djelovanje prezidencijaliziranih političkih stranaka na razini izvršne vlasti očituje se prije svega u slabljenju kolektivnog karaktera vlade i jačanju premijerove moći kroz uspostavljanje centraliziranog sustava odlučivanja i izgradnju snažne upravljačke jezgre. Nakon pobjede na izborima i osvajanja vlasti, vođe prezidencijaliziranih stranaka prenose ustaljene unutarstranačke obrasce dominacije u izvršnu vlast i preslikavaju ih u organizaciju

poslova vlade i kabineta. To im omogućuje izgradnju sustava u kojemu se odluke donose u jednome zapovjednom i kontrolnom centru, a ne unutar resora pojedinih ministara ili procesom kolektivnog odlučivanja u kabinetu. Prezidencijalizacijski procesi na razini izvršne vlasti funkcioniraju kao igra nultog rezultata u kojoj povećanje moći u rukama premijera nužno dovodi do slabljenja kolektivnog sustava odlučivanja koji je tradicionalno jedan od središnjih elemenata parlamentarnih demokracija. Nakon pobjede na izborima 1997., Blair je svoj monarhijski stil upravljanja razvijen u stranci doslovno preselio u organizacijsku strukturu izvršne vlasti. To je podrazumijevalo prijenos ne samo organizacijskih obrazaca i odnosa dominacije koji su se razvili tijekom nekoliko godina modernizacije stranke, već i preseljenje svog tima najbližih suradnika koje je postavio na ministarske i savjetničke funkcije. Blair je unutar izvršne vlasti uspostavio napoleonski sustav odlučivanja u kojemu je Ured premijera postao jezgra izvršne vlasti iz koje se uspostavila snažna kontrola nad kabinetom, ministrima, birokratskim aparatom, parlamentom i medijima. Formalnu osnovu Gonzálezove apsolutne nadmoći nad izvršnom i zakonodavnom vlašću te uspostavljanja centraliziranog sustava odlučivanja predstavljao je španjolski Ustav koji je stvorio pretpostavke za dominaciju vlade nad parlamentom, kao i za koncentraciju formalnih ovlasti i političke moći u rukama premijera. González je imao središnju ulogu u procesu formuliranja javnih politika i donošenju ključnih političkih odluka, dok je njegov položaj u izvršnoj vlasti znatno ojačan koncentracijom političke moći te financijskih i kadrovskih resursa u premijerskom uredu. I u slučaju HDZ-a pokazalo se kako je Sanader nakon osvajanja vlasti 2003. preselio u vladu monarhijske obrasce dominacije koje je prethodno uspostavio u stranci. Političko odlučivanje centralizirao je u svome premijerskom uredu u kojemu je samostalno donosio odluke o svima važnijim pitanjima, određivao je strategije i politike vlade te je suzbijao osobnu neposlušnost i svaki pokušaj autonomnog djelovanja ministara.

Drugo obilježje prezidencijaliziranih stranaka na razini izvršne vlasti odnosi se na neformalan, zatvoren i često neslužben način donošenja odluka u dvostranim razgovorima premijera s pojedinim ministrima ili u malima neformalnim *ad hoc* grupama koje čine premijer, njegovi najbliži savjetnici i pojedini ministri. *Bilateralizam* razgrađuje sustav izvršne vlasti budući da zamjenjuje deliberativni karakter kabinetskog odlučivanja i dovodi u pitanje osnovna načela kolektivne odgovornosti vlade parlamentu, što nesumnjivo povećava demokratski deficit u parlamentarnim sustavima. Blair je tijekom cijelog razdoblja svoje vladavine preferirao takav obrazac donošenja odluka koji je smatrao učinkovitijim i praktičnijim od tradicionalnog sustava odlučivanja u kabinetskim odborima. Dvostrani model odlučivanja tako je postao temeljna odrednica njegovog stila političkog vodstva, koji je

dodatno osnažio premijerovu predominantnu poziciju unutar izvršne vlasti. On je redovito održavao bilateralne sastanke s pojedinim ministrima na kojima su se donosile ključne strateške odluke, dok je cijeli taj neformalni sustav odlučivanja bio poznat kao *sofa government*. Slično tome je funkcionirao i PSOE-ov sustav odlučivanja u izvršnoj vlasti, u kojemu su se odluke donosile dvostranim dogovorima Gonzáleza i pojedinih ministara. O najvažnijima političkim pitanjima González se redovito konzultirao sa zamjenikom premijera Guerrom, kao i s bliskim suradnicima u Privatnom uredu i Uredu premijera. I u slučaju HDZ-a pojavili su se istovjetni obrasci takvoga nekonvencionalnog stila donošenja odluka. Sanader je o svima važnim političkim pitanjima raspravljao s odabranim društvom najbližih suradnika, u kojemu se stvarao nukleus svih budućih političkih odluka na koje stranački ministri, HDZ-ovi parlamentarni zastupnici i formalna stranačka tijela nisu mogli utjecati.

Tablica 14: *Obilježja prezidencijaliziranih stranaka na razini izvršne vlasti*

Temeljna obilježja	Laburistička stranka	PSOE	HDZ
Slabljenje kabineta i uspostavljanje centraliziranog sustava odlučivanja u jezgri izvršne vlasti	Da	Da	Da
Bilateralizam kao dominantan obrazac donošenja odluka	Da	Da	Da
Uspostavljanje središnjeg sustava političke komunikacije	Da	Da	Da
Jačanje utjecaja neizabranih posebnih savjetnika premijera	Da	Da	Da
Marginaliziranje parlamenta kao središnjega predstavničkog tijela parlamentarne demokracije	Da	Da	Da

Osim što su usmjerene na koncentraciju političke moći u rukama premijera i izgradnju centraliziranog sustava odlučivanja unutar vlade, prezidencijalizirane stranke nastoje na razini izvršne vlasti uspostaviti središnji sustav političke komunikacije koji premijeru treba omogućiti nesmetan nadzor nam vladinim *policy* inicijativa i koordinaciju njihovih medijskih najava. Tako je u Blairvoj vladi bio uspostavljen centraliziran sustav političke komunikacije i upravljanja medijima koji su laburisti prenijeli iz opozicije. Odjel za strateške komunikacije, koji je bio pod Campbellovom kontrolom, postao je središnje tijelo koje je osiguravalo koordinaciju iz jednoga snažnog centra te je povezivalo i pročišćavalo ključne vladine poruke koje su dolazile iz različitih ministarstava. U slučaju PSOE-a, centraliziranu komunikacijsku

strategiju nametao je Gonzálezov Privatni ured koji je nadgledao protok političkih i tehničkih informacija, obavljao savjetničku funkciju i osiguravao usklađenost političkih i medijskih aktivnosti svih vladinih ministara. Privatni ured je već tijekom prvog mandata Gonzálezove vlade bio podijeljen u osam sektorskih odjeljenja koje su pružale usluge ministrima, a od kojih je najutjecajniji bio odjel zadužen za *policy* analizu i odnose s javnošću. Slično kao u slučaju Laburističke stranke, i u HDZ-u je, paralelno s uspostavljanjem dominacije nad procesom donošenja odluka unutar izvršne vlasti, tekla izgradnja visoko centraliziranoga komunikacijsko-informacijskog sustava kojeg je Sanader kontrolirao preko svoga pouzdanog glasnogovornika vlade Ratka Mačeka. Glavnu ulogu imao je Ured za odnose s javnošću s kojim su se sva ministarstva i državne agencije morali savjetovati u pogledu načina informiranja javnosti o svom radu i prezentaciji sektorskih politika.

Važno obilježje prezidencijaliziranih stranaka na razini izvršne vlasti predstavlja povećanje broja posebnih savjetnika premijera i proširivanje njihovih ovlasti. S obzirom da se radi o neizabranima i imenovanim političkim dužnosnicima, koji u nekim slučajevima imaju ovlasti izdavanja naredbi ministrima i najvišima državnim službenicima, njihovo djelovanje ugrožava temelje demokratske legitimnosti i dezavuirala ustaljene mehanizme utvrđivanja političke odgovornosti. Osim toga, oni svojom prisutnošću u izvršnoj vlasti dovode do „politizacije“ političkog odlučivanja i široke uporabe *spina* u procesu upravljanja. Posebni savjetnici imali su ključnu ulogu u izgradnji Blairova centra i upravljanju vladinom mašinerijom. Odmah nakon preuzimanja vlasti Blair se okružio mrežom posebnih savjetnika, od kojih je većina imala važne uloge u Laburističkoj stranci i „kabinetu u sjeni“ tijekom nekoliko godina opozicijskog djelovanja. U odnosu na prethodnu vladu Johna Majora, njihov broj se pod Blairom dramatično povećao, dok su dvojica Blairovih najbližih savjetnika imali status privremenih državnih službenika s posebnim ovlastima izdavanja naredbi ministrima i najvišima državnim službenicima. I González je u premijerskom uredu imao uspostavljenu široku mrežu posebnih savjetnika koji su nadgledali vladine aktivnosti i djelovanje pojedinih ministara, te su mu osiguravali alternativni izvor informacija u odnosu na one koje su dolazile od pojedinih ministara. Osim toga, Gonzálezovi savjetnici imali su važnu ulogu u zastupanju premijerovih posebnih interesa u nekim važnim *policy* područjima poput vanjskih poslova, obrane i ekonomije. Sanader se u svom centru u vladi uvelike oslanjao na pomoć posebnih savjetnika koje je osobno imenovao. U odnosu na prethodne vlade, njihov broj se tijekom petogodišnjeg razdoblja Sanaderove vladavine značajno povećao, dok je posebnu ulogu imalo i Ekonomsko vijeće koje je premijer oformio kako bi ga savjetovalo o važnima makroekonomskim pitanjima, zaobilazeći na taj način ministre gospodarstva i financija.

Posljednje obilježje prezidencijaliziranih stranaka na razini izvršne vlasti odnosi se na marginaliziranje parlamenta kao središnjega predstavničkog tijela parlamentarne demokracije. Prezidencijalizacijski procesi unutar izvršne vlasti dovode do slabljenja sposobnosti zakonodavnog tijela da kontrolira vladu i primjenjuje konvencionalne mehanizme za ustanovljavanje njene kolektivne odgovornosti, kao i pojedinačne odgovornosti premijera i ministara. Korištenjem posebnih strateških i taktičkih resursa premijer ostvaruje faktičku dominaciju nad parlamentom i na neki način se izuzima iz lanca ovlašćivanja i odgovornosti koji se u parlamentarnim demokracijama uspostavlja između birača, zakonodavnog tijela i izvršne vlasti. Nametanje snažne discipline i kontrole nad vladinom parlamentarnom većinom zasigurno je jedna od najvažnijih pretpostavki trajnog slabljenja političke moći parlamenta. U slučaju Laburističke stranke marginaliziranje parlamenta manifestiralo se kroz povećanje broja neizabranih političkih savjetnika koji nisu bili odgovorni parlamentarnim tijelima; sve veći broj vladinih neslužbenih *briefinga* medijima kojima se narušavao deliberativni karakter parlamenta; objavljivanje proračunskih planova i projekcija prije nego što su predstavljeni parlamentarnim zastupnicima; sve rjeđe sudjelovanje članova vlade i osobito premijera u parlamentarnim raspravama i glasovanju; reforme parlamentarnih procedura i tijela; upotrebu referenduma kao obrasca za „legitimiranje promjena“; snažno discipliniranje laburističkih parlamentarnih zastupnika. Dominacija Gonzálezove vlade nad parlamentom proizlazila je, s jedne strane, iz ustavnog modela racionaliziranog parlamentarizma koji se temelji na mehanizmu „konstruktivnog izglasavanja nepovjerenja“, dok je, s druge strane, proizlazila iz čvrste frakcijske stege koja je bila nametnuta socijalističkoj većini u Cortesu, zbog čega je premijer postao neosjetljiv na ucjene i pritiske koji su dolazili iz parlamenta. Sanader je snažnu kontrolu nad parlamentom ostvario zahvaljujući nametanju jake frakcijske discipline unutar Kluba zastupnika zbog koje su HDZ-ovi parlamentarci postali samo mehanički stroj za dizanje ruku i potvrđivanje vladinih prijedloga, kao i dezavuiranjem rutiniziranih parlamentarnih obrazaca političkog dogovaranja i odlučivanja.

6.6. Posljedice nastanka prezidencijaliziranih političkih stranaka

Prezidencijalizacija političkih stranaka proizvodi negativne učinke kako unutar samih stranaka, tako i u širem kontekstu političkih sustava. Zasigurno najvažnija posljedica nastanka prezidencijaliziranih stranaka tiče se povećanja demokratskog deficita u funkcioniranju stranačkih organizacija, ali i u odnosu između ključnih političkih institucija parlamentarnih

sustava. U sva tri analizirana slučaja pokazalo se kako prezidencijalizacijski procesi slabe unutarstranačke mehanizme kontrole i ograničavanja stranačkog vođe, što mu omogućuje uspostavljanje autoritarne dominacije nad svim razinama stranačke organizacije. Neupitna poslušnost i plebiscitarna potpora stranačkom vođi osiguravaju se kažnjavanjem kritičara i neistomišljenika unutar stranke, delegitimiranjem najvažnijih stranačkih tijela, dezavuiranjem ustaljenih obrazaca za donošenje odluka, zaobilaženjem i preskakanjem redovnih procedura, te značajnim ograničavanjem slobodnog djelovanja i izražavanja mišljenja. Osim toga, načelne inicijative stranačkih vođa usmjerene na otvaranje stranačkih organizacija prema široj legitimacijskoj bazi i demokratizaciju unutarstranačkih izbornih procedura i pravila služe prvenstveno kao sredstva dodatnog učvršćivanja njihova dominantnog položaja. Promatrano u široj perspektivi parlamentarnih sustava, djelovanje prezidencijaliziranih stranaka na razini izvršne vlasti slabi tradicionalne institucionalne mehanizme utvrđivanja odgovornosti vlade parlamentu. Premijeri su u mogućnosti prekinuti lanac ovlašćivanja i odgovornosti koji je karakterističan za parlamentarne demokracije te uspostaviti izravnu i neposredovanu vezu sa širim biračkim tijelom. Takav plebiscitarni model političkog vodstva široko otvara vrata brojnim elementima populističke politike koja predstavlja najveći izazov suvremenim demokracijama.

Politička patologija prezidencijaliziranih stranaka ogleda se i u njihovoj sklonosti da s vremenom razviju koruptivno-klijentelistička obilježja kojima mogu ugroziti same temelje demokratskoga političkog poretka. Prevelika koncentracija moći u rukama stranačkih vođa, naglašena centralizacija procesa političkog odlučivanja, kao i izrazito slabljenje mehanizama utvrđivanja političke odgovornosti, kako unutar stranaka, tako i između ključnih institucija na razini političkog sustava, stvaraju idealne uvjete za razvoj raznovrsnih oblika koruptivnog djelovanja koji prodiru do gotovo svih institucionalnih razina te zahvaćaju velik broj društvenih i političkih procesa. U slučaju britanske Laburističke stranke korupcija se manifestirala u obliku nezakonitog financiranja stranačkih aktivnosti kojim je laburističko vodstvo nastojalo nadomjestiti neophodna financijska sredstva koja je stranka izgubila raskidanjem veza sa sindikalnim organizacijama. Stranka je zbog toga uspostavila bliske odnose s bogatim biznismenima i privatnim donatorima koji su postali njeni glavni financijeri, što je omogućilo korumpiranje političkih procesa i uspostavljanje mehanizma privilegiranja interesa krupnog kapitala u zamjenu za izdašne donacije. Prvi i zasigurno najpoznatiji slučaj korupcije u Laburističkoj stranci bila je „afera Ecclestone“ nazvana po šefu *Formule 1* Bernieu Ecclestonu. On je Laburističkoj stranci donirao milijun funti kako bi osigurao izuzeće *Formule 1* iz zakona kojim je zabranjeno oglašavanje duhanskih proizvoda u auto-moto

sportovima. Nakon toga su uslijedili i drugi skandali povezani s nezakonitim financiranjem stranke od strane različitih interesnih lobija koji su obilježili Blairove premijerske mandate. Prezidencijalizacija PSOE-a stvorila je pretpostavke za izgradnju široke korupcijske mreže u kojoj su neki istaknuti članovi socijalističke vlade i stranke zloupotrebljavali državne resurse u stranačke i privatne svrhe. Korumpiranje političkih procesa očitovalo se u nezakonitom financiranju stranke privilegiranjem privatnih tvrtki prilikom raspisivanja natječaja o izvođenju javnih poslova, kao i zloupotrebom državnoga nekretninskog portfelja. Gotovo istovjetni korupcijski obrasci mogu se zamijetiti i u slučaju HDZ-a u kojemu su se prezidencijalizacijski procesi pretvorili u raširenu mrežu stranačke korupcije. Kruta hijerarhijska upravljačka struktura koju je Sanader uspostavio u stranci i državnoj vlasti instrumentalizirana je kao sredstvo korumpiranja političkog procesa i višestrukoga protuzakonitog privatiziranja javnih sredstava izvučenih iz državnih poduzeća i privatnih tvrtki.

6.7. Zaključak

Komparativna analiza britanske Laburističke stranke, Španjolske socijalističke radničke stranke i Hrvatske demokratske zajednice nedvosmisleno je potvrdila glavnu hipotezu po kojoj u parlamentarnim demokracijama nastaje novi model prezidencijaliziranih političkih stranaka čija su glavna obilježja snažna koncentracija moći u rukama stranačkog vođe i centralizacija procesa političkog odlučivanja unutar stranačke organizacije. U sva tri analizirana slučaja jednoznačno je utvrđena funkcionalna valjanost kauzalnog odnosa koji je uspostavljen između složene kombinacije strukturnih i kontekstualnih čimbenika, koji su identificirani kao glavni pokretači prezidencijalizacijskih procesa, i nastanka prezidencijaliziranih stranaka koje se organizacijski prilagođavaju izazovima suvremenih demokracija. Prezidencijalizacijski procesi nadomještaju oslabljene veze između birača i političkih stranaka te nude odgovor na krizu legitimnosti predstavničkih institucija u suvremenim demokracijama stavljajući u prvi plan političke vođe koji supstituiraju kolektivne stranačke identitete i postaju nositelji individualne političke odgovornosti. Osim toga, komparativna analiza potvrdila je i dvije pomoćne hipoteze u kojima je uspostavljena kauzalnost između nastanka prezidencijaliziranih stranaka, koje u tom slučaju postaju neovisna varijabla, i širenja procesa prezidencijalizacije parlamentarnih demokracija na razine izbornog procesa i sustava vlasti. Prezidencijalizirane stranke mijenjaju logiku izbornog

natjecanja čije najvažnije odrednice postaju personalizacija i profesionalizacija izbornih kampanja i strategija, plebiscitarni oblici političke komunikacije i centralizirana kontrola u vođenju stranačkih kampanja. Pobjedom prezidencijaliziranih stranaka na izborima, učinci njihova djelovanja prelijevaju se na razinu sustava vlasti gdje se očituju u smanjivanju važnosti kolektivnog karaktera vlade, porastu premijerove moći, centralizaciji procesa političkog odlučivanja i slabljenju kontrolnih mehanizama uspostavljenih između parlamenta i vlade.

Izvornost provedenoga komparativnog istraživanja ogleda se u interpretacijskim, konceptualnim i empirijskim doprinosima koji čine osnovu znanstvene relevantnosti ove studije. Zasigurno najvažniji znanstveno-istraživački doprinos odnosi se na uspostavljanje novoga interpretacijskog okvira za objašnjavanje šireg procesa prezidencijalizacije parlamentarnih sustava. Dosadašnja istraživanja, prvenstveno Poguntkea i Webba, uglavnom su polazila od pretpostavke kako prezidencijalizacija parlamentarnih sustava izvire iz izbornog procesa u kojemu su stranačke kampanje, mediji i birači dominantno usmjereni na stranačke vođe, a zatim se izravno prenosi u izvršnu vlast i političke stranke gdje usmjerava njihovu organizacijsku strukturu prema prezidencijaliziranom načinu rada. Za razliku od toga, ova studija polazi od temeljne pretpostavke kako je nastanak predsjedničkih ili prezidencijaliziranih stranaka nužan uvjet šireg procesa prezidencijalizacije suvremenih parlamentarnih demokracija. Osnovna je postavka da prezidencijalizacijski procesi najprije zahvaćaju političke stranke, koje su zbog svoje strukturne nestalnosti najpodložnije promjenama, a zatim se putem izborne arene prenose na političke institucije i procese u parlamentarnome sustavu vlasti. U sva tri analizirana slučaja jasno je potvrđen lanac uzročnosti koji kreće od političkih stranaka pa preko izbornog natjecanja dolazi do izvršne vlasti. Naravno, ne smije se odbaciti mogućnost postojanja slučajeva u kojima se pojavljuje drukčiji smjer kauzalnosti na koji upućuju Poguntke i Webb, ali važno je imati na umu da se čak i tada politički vođe moraju „vratiti“ u svoje stranke kako bi njima monarhijski ovladali i osigurali stabilnost svoje vladavine.

Konceptualni doprinos ove studije odnosi se na razvijanje modela prezidencijaliziranih stranaka koji se u postojećoj razvojnoj teoriji političkih stranaka razmatra kao poseban analitički model kojim se na historijskoj i empirijskoj razini može pratiti prilagodba suvremenih političkih stranaka zahtjevima socijalnih i političkih čimbenika za sve većom individualizacijom političkog života. On se kao takav jasno razlikuje od idealnih tipova stranačkih organizacija koji su općeprihvaćeni unutar suvremene teorije političkih stranaka (elitne, masovne, *catch-all*, kartelske i stranke kao tvrtke) i ne predstavlja novu fazu u

njihovoj postojećoj tipologiji. Prezidencijalizirane stranke obuhvaćaju glavne elemente *catch-all* i kartelskih stranaka, ali ono što ih čini specifičnim modelom jesu njihova temeljna obilježja: koncentracija moći u rukama stranačkog vođe, centralizacija procesa političkog odlučivanja, uspostavljanje odlučnoga i snažnog vodstva, statutarne promjene kojima se proširuju ovlasti stranačkog vođe, plebiscitarni obrasci komunikacije i mobilizacije, kontrola stranačkog vodstva nad postupkom selekcije kandidata, deideologizacija i pomicanje prema političkom centru, te slabljenje veza s određenima interesnim skupinama. Konačno, empirijski doprinos rada tiče se slučaja Hrvatske demokratske zajednice u kojem je analiza prezidencijalizacijskih procesa napravljena na temelju primarnih podataka koji su prikupljeni intervjuiranjem nekih vodećih stranačkih dužnosnika, analizom sadržaja stranačkih programa i dokumenata, kao i prikupljanjem podataka o izbornim rezultatima stranke na nacionalnoj razini te rezultatima unutarstranačkih izbora za predsjednika HDZ-a. Interpretacijska analiza nastanka i razvoja HDZ-a od karizmatske stranke-pokreta do klijentelističke stranke tijekom 1990-ih, kao i njegove transformacije u prezidencijaliziranu stranku nakon kritičnih izbora 2000., predstavlja jedinstven istraživački doprinos razumijevanju političkih procesa u Hrvatskoj tijekom dvadeset godina demokratske prakse, ali i važan iskorak u politološkim analizama hrvatskih političkih stranaka.

Literatura

Ajenjo, Natalia i Molina, Ignacio (2008). *Institutional Grounds of Executive Dominance in Spain: Single-cabinets and Disciplined Parliamentary Parties, 1982-2004*. Center for Advanced Study in the Social Sciences, Madrid.

Alderman, Keith i Carter, Neil (1994). The Labour Party and the Trade Unions: Loosening the Ties. *Parliamentary Affairs*, 47(3): 321-337.

Alderman, Keith i Carter, Neil (1995). The Labour Party Leadership and Deputy Leadership Elections of 1994. *Parliamentary Affairs*, 48(3): 438-455.

Allen, Graham (2003). *The Last Prime Minister. Being Honest About the UK Presidency*. Thorverton: Imprint Academic.

Anderson, Paul i Mann, Nyta (1997). *Safety First: Making of New Labour*. London: Granta Books.

Andeweg, Rudy B. (1997). Institutional Reform in Dutch Politics: Elected Prime Minister, Personalised PR an Popular Veto in Comparative Perspective. *Acta Politica*, 32: 277-357.

Andeweg, Rudy B. (2000). Ministers as Double Agents? The Delegation Process Between Cabinet and Ministers. *European Journal of Political Research*, 37: 377-395.

Ansell, Christopher K. i Fish, Steven M. (1999). The Art of Being Indispensable: Noncharismatic Personalism in Contemporary Political Parties. *Comparative Political Studies*, 32(3): 283-312.

Arter, David (2004). The Prime Minister in Scandinavia: 'Superstar' or Supervisor? *The Journal of Legislative Studies*, 10(2-3): 109-127.

Astudillo Ruiz, Javier (2001a). *The Spanish Experiment: A Social Democratic Party-Union Relationship in a Competitive Union Context*. Center for European Studies Working Paper No. 83.

Astudillo Ruiz, Javier (2001b). Without Unions, but Socialist: The Spanish Socialist Party and its Divorce From its Union Confederation (1982-96). *Politics & Society*, 29(2): 273-296.

Bäck, Hanna, Dumont, Patrick, Meier, Henk Erik, Persson, Thomas, Vernby, Kare (2007). *Does European Integration Lead to a „Presidentialization“ of Executive Politics?* Paper Presented at the ECPR General Meeting, Pisa.

Bäck, Hanna i Verzhichelli, Luca (2011). *Ministerial Turnover and Ministerial Career Paths in Contemporary Democracies*. Paper Presented at the ECPR Joint Sessions, St Gallen.

Bagehot, Walter (1963). *The English Constitution*. New York: Cornell University Press.

Baker, Patrick (2000). *The Spanish Transition to Democracy - A Missed Opportunity for the Left?* Socialist History Society Occasional Paper No. 11.

Balabanić, Ivan, Mustapić, Marko i Rihtar, Stanko (2011). „Amerikanizacija“ kampanje u hrvatskom dnevnom tisku: izbori 2007. *Društvena istraživanja*, 20(2): 359-378.

Bale, Tim (1997). Managing the Party and the Trade Unions. U: Brivati, Brian i Bale, Tim (ur.). *New Labour in Power: Precedents and Prospects*. London i New York: Routledge, str. 159-182.

Balfour, Sebastian (1996). 'Bitter Victory, Sweet Defeat.' The March 1996 General Elections and the New Government in Spain. *Government and Opposition*, 31(3): 275-287.

Bali, Valentina A. (2007). Terror and Elections: Lessons from Spain. *Electoral Studies*, 26: 669-687.

Ball, Alan R. i Peters, Guy B. (2005). *Modern Politics and Government*. Basingstoke: Palgrave i Macmillan.

Bara, Judith i Budge, Ian (2001). *Party Policy and Ideology: Still New Labour? Parliamentary Affairs*, 54: 590-606.

Baras, Montserrat, Barberà, Oscar, Barrio, Astrid i Rodríguez, Juan (2009). *Are Parties Democratizing Themselves? The Evolution of Leadership Selection in Spain (1977-2008)*. Paper Presented at the ECPR Joint Sessions, Lisbon.

Bartle, John (2002). Why Labour Won – Again. U: King, Anthony i dr. (ur.). *Britain at the Polls, 2001*. New York i London. Chatham House Publishers, str. 164-206.

Bartle, John (2005). The Press, Television and the Internet. *Parliamentary Affairs*, 58(4): 699-711.

Bean, Clive i Mughan, Anthony (1989). Leadership Effects in Parliamentary Elections in Australia and Britain. *The American Political Science Review*, 83(4): 1165-1179.

Beljo, Ante (1999). Iseljena Hrvatska u procesu nastanka Hrvatske demokratske zajednice. U: Mijatović, Anđelko (ur.). *Deset godina Hrvatske demokratske zajednice*. Zagreb: Hrvatska demokratska zajednica, str. 223-251.

Bellamy, Alex J. (2003). *The Formation of Croatian National Identity. A Centuries-old Dream*. Manchester i New York: Manchester University Press.

Bennister, Mark (2007). Tony Blair and John Howard: Comparative Predominance and 'Institution Stretch' in the UK and Australia. *The British Journal of Politics & International Relations*, 9(3): 327-345.

Bennister, Mark (2008). Blair and Howard: Predominant Prime Ministers Compared. *Parliamentary Affairs*, 61(2): 334-355.

Bennister, Mark (2009). Tony Blair as Prime Minister. U: Casey, Terrence (ur.). *The Blair Legacy. Politics, Policy, Governance, and Foreign Affairs*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 165-177.

- Bergman, Torbjörn, Müller, Wolfgang, C. i Strøm, Kaare (2000). Introduction: Parliamentary Democracy and the Chain of Delegation. *European Journal of Political Research*, 37: 255-260.
- Bernardo, José M. (1984). Monitoring the 1982 Spanish Socialist Victory: A Bayesian Analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 79(387): 510-515.
- Bevir, Mark (2006). Prime Ministers, Presidentialism, and Westminster Smokescreens. *Political Studies*, 54(1): 671-690.
- Beyme, Klaus von (2002). *Transformacija političkih stranaka*. Zagreb: Politička misao.
- Bille, Lars (2001). Democratizing a Democratic Procedure: Myth or Reality? Candidate Selection in Western European Parties, 1960-1990. *Party Politics*, 7(3): 363-380.
- Blair, Tony (2010). *Tony Blair. A Journey*. New York i Toronto: Alfred A. Knopf.
- Blick, Andrew (2004). *People Who Live in the Dark*. London: Politico's.
- Boban, Davor (2011). *Polupredsjednički sustavi Rusije i Poljske*. Zagreb: Političke analize.
- Bobetko, Ivan (1999). Čin osnivanja HDZ-a bio je dosta delikatan. U: Mijatović, Anđelko (ur.). *Deset godina Hrvatske demokratske zajednice*. Zagreb: Hrvatska demokratska zajednica, str. 320-323.
- Bosco, Anna (2009). Parties, Politics and Publishers in Zapatero's Spain. *South European Society and Politics*, 14(2): 227-231.
- Boucek, Françoise (2009). Rethinking Factionalism: Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism. *Party Politics*, 15(4): 455-485.
- Bowles, Nigel, King, Desmond S. i Ross, Fiona (2007). Political Centralization and Policy Constraint in British Executive Leadership: Lessons from American Presidential Studies in the Era of Sofa Politics. *British Politics*, 2: 372-394.
- Boyd, Carolyn P. (2008). The Politics of History and Memory in Democratic Spain. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 617: 133-148.
- Brady, Chris (1999). Collective Responsibility of the Cabinet: An Ethical, Constitutional or Managerial Tool? *Parliamentary Affairs*, 52(2): 214-229.
- Buck, Marcus (2006). *Transition from Authoritarian Rule and Democratic Consolidation: The Electoral Nexus* (neobjavljena doktorska disertacija). University of Tromsø.
- Buckley, Stephen (2006). *The Prime Minister and Cabinet*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Budge, Ian (2004). Great Britain and Ireland. Variations on Dominant Party Government. U: Colomer, Josep M. (ur.). *Political Institutions in Europe*. London i New York: Routledge, str. 18-61.
- Budge, Ian (2006). The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies (recenzija). *Perspectives on Politics*, 4(2): 407-408.
- Budge, Ian (2008). Great Britain and Ireland: Variations in Party Government. U: Colomer, Josep M. (ur.). *Comparative European Politics*. London i New York: Routledge, str. 17-57.
- Burch, Martin i Holliday, Ian (1999). The Prime Minister's and Cabinet Offices: An Executive Office in All But Name. *Parliamentary Affairs*, 52(1): 32-45.
- Burch, Martin i Holliday, Ian (2004). The Blair Government and the Core Executive. *Government and Opposition*, 39(1): 1-21.
- Burnham, Peter (2001). New Labour and the Politics of Depoliticisation. *British Journal of Politics and International Relations*, 3(2): 127-149.
- Burnham, Peter, Gilland, Karin, Grant, Wyn i Layton-Henry, Zig (2006). *Metode istraživanja politike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Butler, Robin (2004). *Review of Intelligence on Weapons of Mass Destruction*. London: The Stationery Office.
- Calise, Mauro (2005). Presidentialization, Italian Style. U: Poguntke, Thomas i Webb, Paul (ur.). *The Presidentialization of Politics*. Oxford: Oxford University Press, str. 88-106.
- Campbell, Alastair (2007). *The Blair Years*. New York: Alfred A. Knopf.
- Campbell, Collin i Rockman, Bert A. (2001). Third Way Leadership, Old Way Government: Blair, Clinton and the Power to Govern. *British Journal of Politics and International Relations*, 3(1): 36-48.
- Campus, Donatella (2010). Mediatization and Personalization of Politics in Italy and France: The Cases of Berlusconi and Sarkozy. *The International Journal of Press/Politics*, 15(2): 219-235.
- Caprara, Gian Vittorio (2007). The Personalization of Modern Politics. *European Review*, 15(2): 151-164.
- Carty, R. Kenneth (2004). Parties as Franchise Systems: The Stratarchical Organizational Imperative. *Party Politics*, 10(1): 5-24.
- Carty, R. Kenneth i Blake, Donald E. (1999). The Adoption of Membership Votes for Choosing Party Leaders: The Experience of Canadian Parties. *Party Politics*, 5(2): 211-224.
- Casey, Terrence (ur.) (2009). *The Blair Legacy. Politics, Policy, Governance, and Foreign Affairs*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Chari, Raj S. (1998). Spanish Socialists, Privatising the Right Way? *West European Politics*, 21(4): 163-179.
- Chari, Raj S. (2000). The March 2000 Spanish Election: A 'Critical Election'? *West European Politics*, 23(3): 207-214.
- Chari, Raj S. (2004). The 2004 Spanish Election: Terrorism as a Catalyst for Change? *West European Politics*, 27(5): 954-963.
- Chari, Raj S. i Heywood, Paul M. (2008). Institutions, European Integration, and the Policy Process in Contemporary Spain. U: Field, Bonnie N. i Hamann, Kerstin (ur.). *Democracy and Institutional Development. Spain in Comparative Theoretical Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 178-202.
- Cheibub, Jose Antonio (2007). *Presidentialism, Parliamentarism and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chhibber, Pradeep i Torcal, Mariano (1997). Elite Strategy, Social Cleavages, and Party Systems in a New Democracy: Spain. *Comparative Political Studies*, 30(1): 27-54.
- Cipek, Tihomir (2008). Politika prošlosti HDZ-a. Od 'Evo zore' do 'Hristos se rodi'. U: Podunavac, Milan (ur.). *Politička i konstitucionalna integracija duboko podeljenih društava*. Beograd: Fondacija Heinrich Böll, str. 17-28.
- Coates, David (2005). *Prolonged Labour. The Slow Birth of New Labour Britain*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Coates, David (2007). Life After Blair. *British Politics*, 2: 428-434.
- Cole, Alexandra (2008). Small but Significant: Why Small Parties Benefit from a Presidentialised German Party System. *German Politics*, 17(1): 10-26.
- Coleman, Stephen (1998). The Televised Leaders' Debate in Britain: From Talking Heads to Headless Chickens. *Parliamentary Affairs*, 51(2): 182-197.
- Colomé, Gabriel (1998). The PSOE: The Establishment of a Government Party. U: Ignazi, Piero i Ysmal, Colette (ur.). *The Organization of Political Parties in Southern Europe*. Westport: Praeger, str. 270-280.
- Colomé, Gabriel i López Nieto, Lourdes (1989). *Leadership Selection in the Spanish Political Parties* (Working Paper n. 6). Universitat Autònoma de Barcelona.
- Colomer, Josep M. (2004). Spain and Portugal: Rule by Party Leadership. U: Colomer, Josep M. (ur.). *Political Institutions in Europe*. London i New York: Routledge, str. 170-210.
- Colomer, Josep M. (2008). Spain and Portugal: Rule by Party Leadership. U: Colomer, Josep M. (ur.). *Comparative European Politics*. London i New York: Routledge, str. 174-207.
- Colomer, Josep M. i Negretto, Gabriel L. (2005). Can Presidentialism Work Like Parliamentarism? *Government and Opposition*, 40(1): 60-89.

Costa Lobo, Marina (2008). Parties and Leader Effects: Impact of Leaders in the Vote for Different Types of Parties. *Party Politics*, 14(3): 281-298.

Cowley, Philip (2007). Parliament. U: Seldon, Anthony (ur.). *Blair's Britain 1997-2007*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 16-34.

Craig, Patricia (1995). *Political Mediation, Traditional Parties and New Social Movements: Lessons from the Spanish Socialist Worker's Party*. Center for Advanced Study in the Social Sciences, Madrid.

Crewe, Ivor (2001). Elections and Public Option. U: Seldon, Anthony (ur.). *The Blair Effect 1997-2001*. London: Little, Brown and Company, str. 67-96.

Criado Olmos, Henar (2000). *The Political Logic Behind the Mobilisation of Resources in Electoral Campaigns: The Spanish 1996 General Election*. Paper Presented at the ECPR Joint Sessions of Workshops, Kopenhagen.

Criado Olmos, Henar (2002). *Strategic Mobilization under Uncertainty: The Logic of PSOE Mobilization Strategies in the 1996 Spanish Electoral Campaign*. Center for Advanced Study in the Social Sciences, Madrid.

Cronin, James E. (2004). Speaking For Whom? From 'Old' to 'New' Labour. U: Lawson, Key i Poguntke, Thomas (ur.). *How Political Parties Respond*. London i New York: Routledge, str. 15-40.

Cross, William (2008). Democratic Norms and Party Candidate Selection: Taking Contextual Factors into Account. *Party Politics*, 14(5): 596-619.

Cross, William i Blais, André (2011). Who Selects the Party Leader? *Party Politics*, 18(2): 127-150.

Cross, William i Pilet, Jean-Benoit (2011). *The Selection of Party Leaders: Origins, Methods and Consequences*. Paper Presented at the 39th ECPR Joint Sessions, St. Gallen.

Crossman, Richard H. S. (1972). *Inside View. Three Lectures on Prime Ministerial Government*. London: Jonathan Cape.

Curtice, John (2001). The Electoral System: Biased to Blair? *Parliamentary Affairs*, 54: 803-814.

Curtice, John (2007). Elections and Public Opinion. U: Seldon, Anthony (ur.). *Blair's Britain 1997-2007*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 35-53.

Crysler, John (2007). *The End of Ideology? Factional Competition and the Making of Modern Parties*. Prepared Presented Annual Meeting of the Canadian Political Science Association University of Saskatchewan.

Crysler, John (2009). *Follow the Leader: Testing for 'Presidentialization' in Candidate Selection in the New Zealand Labour Party and the Liberal Party of Australia*. Paper

Presented at the Annual Meeting of the Canadian Political Science Association Carleton University Ottawa.

Čizmić, Ivan, Sopta, Marin i Šakić, Vlado (2005). *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.

Čović, Dragan i dr. (ur.) (2010). *Dvadeset godina Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine 1990.–2010*. Mostar: Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine.

Čular, Goran (2000). Political Development in Croatia 1990–2000: Fast Transition – Postponed Consolidation. *Politička misao*, 37(5): 30-46.

Čular, Goran (2001). Vrste stranačke kompeticije i razvoj stranačkog sustava. U: Kasapović, Mirjana (ur.). *Hrvatska politika 1990.–2000*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 121-146.

Čular, Goran (2004a). *Uloga političkih stranaka u procesu demokratske konsolidacije* (neobjavljena doktorska disertacija). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Čular, Goran (2004b). Organisational Development of Parties and Internal Party Democracy in Croatia. *Politička misao*, 41(5): 28-51.

Daalder, Hans (1992). A Crisis of Party? *Scandinavian Political Studies*, 15(4): 269-288.

Daalder, Hans (2001). The Rise of Parties in Western Democracies. U: Diamond, Larry i Gunther, Richard (ur.). *Political Parties and Democracy*. Baltimore i London: The Johns Hopkins University Press, str. 40-51.

Dalton, Russell J. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices. The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.

Dalton, Russell J. i Wattenberg, Martin P. (ur.) (2000). *Parties Without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.

Denver, David (1998). The Government That Could Do No Right. U: King, Anthony i dr. (ur.). *New Labour Triumphs: Britain at the Polls*. New Jersey: Chatham House Publishers, str. 15-48.

Denver, David i Fisher, Justin (2009). Blair's Electoral Record. U: Casey, Terrence (ur.). *The Blair Legacy. Politics, Policy, Governance, and Foreign Affairs*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 23-38.

de Paz Nieves, Carmen i Moreno Rodriguez, Guillermo (2010). Progressive Politics in the Age of Polarization and Economic Crisis Current Situation and Prospects of the Spanish PSOE. *Internationale Politik und Gesellschaft*, 4: 65-85.

Detterbeck, Klaus (2005). Cartel Parties in Western Europe? *Party Politics*, 11(2): 173-191.

Diamond, Larry i Gunther, Richard (ur.) (2001). *Political Parties and Democracy*. Baltimore i London: The Johns Hopkins University Press.

Dowding, Keith (1995). Model or Metaphor? A Critical Review of the Policy Network Approach. *Political Studies*, 43: 136-158.

Dowding, Keith i Dumont, Patrick (2007). *Hiring and Firing Ministers*. Paper Presented at the ECPR General Conference, Pisa.

Dowding, Keith and Dumont, Patrick (ur.) (2009). *The Selection of Ministers in Europe*. London i New York: Routledge.

Driver, Stephen i Martell, Luke (2002). *Blair's Britain*. Cambridge: Polity.

Driver, Stephen i Martell, Luke (2006). *New Labour*. Cambridge: Polity Press.

Dunleavy, Patrick, Heffernan, Richard, Cowley, Philip i Hay, Colin (2006). Britain Beyond Blair – Party Politics and Leadership Succession. U: Dunleavy, Patrick, Heffernan, Richard, Cowley, Philip i Hay, Colin (ur.). *Developments in British Politics* 8. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 1-16.

Dunleavy, Patrick i Rhodes, R. A. W. (1990). Core Executive Studies in Britain. *Public Administration*, 2: 3-28.

Duverger, Maurice (1954). *Political Parties: Their Organization and Activity in Modern State*. New York: Wiley.

Duverger, Maurice (1980). A New Political System Model: Semi-presidential Government. *European Journal of Political Research*, 8: 165-187.

Đurić, Dragan, Munjin, Bojan i Španović, Srđan (1990). *Stranke u Hrvatskoj*. Zagreb: NIRO „Radničke novine“.

Elgie, Robert (1997). Models of Executive Politics: A Framework for the Study of Executive Power Relations in Parliamentary and Semi-presidential Regimes. *Political Studies*, 2: 217-232.

Elgie, Robert (1998). The Classification of Democratic Regime Types: Conceptual Ambiguity and Contestable Assumptions. *European Journal of Political Research*, 33: 219-238.

Elgie, Robert (2004). Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations. *Political Studies Review*, 2: 314-330.

Elgie, Robert (2005). From Linz to Tsebelis: Three Waves of Presidential/Parliamentary Studies? *Democratization*, 12(1): 106-122.

Encarnación, Omar G. (2008). Reconciliation after Democratization: Coping with the Past in Spain. *Political Science Quarterly*, 123(3): 435-459.

Encarnación, Omar G. (2009). Spain's New Left Turn: Society Driven or Party Instigated? *South European Society and Politics*, 14(4): 399-415.

- Epstein, Leon D. (1994). Changing Perceptions of the British System. *Political Science Quarterly*, 109(3): 483-512.
- Evans, Geoffrey i Andresen, Robert (2005). The Impact of Party Leaders: How Blair Lost Labour Votes. *Parliamentary Affairs*, 58(4): 818-836.
- Fabbrini, Sergio (1994). Personalization as Americanization?: The Rise and Fall of Leader-Dominated Governmental Strategies in Western Europe in the Eighties. *American Studies International*, 52(2): 51-65.
- Fabre, Elodie (2008a). *Party Organisation in a Multi-level Setting: Spain and the United Kingdom* (neobjavljena doktorska disertacija). Leuven: Faculteit Sociale Wetenschappen.
- Fabre, Elodie (2008b). Party Organization in a Multi-level System: Party Organizational Change in Spain and the UK. *Regional & Federal Studies*, 18(4): 309-329.
- Fabre, Elodie (2010). Measuring Party Organization: The Vertical Dimension of the Multi-level Organization of State-wide Parties in Spain and the UK. *Party Politics*, 17(3): 1-21.
- Fairclough, Norman (2000). *New Labour, New Language?* London i New York: Routledge.
- Faucher-King, Florence (2009). The Party is Over: The "Modernization" of the British Labour Party. U: Casey, Terrence (ur.). *The Blair Legacy. Politics, Policy, Governance, and Foreign Affairs*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 39-51.
- Fawcett, Paul i Rhodes, R. A. W. (2007). Central Government. U: Seldon, Anthony (ur.). *Blair's Britain 1997-2007*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 79-103.
- Field, Bonnie N. (2003). *Pacting, Internal Party Rules and Elite Continuity: The Spanish and Argentine Democracies Compared*. Paper Presented at the 2003 Meeting of the Latin American Studies Association, Dallas.
- Field, Bonnie, N. (2004). *Modes of Transition, Internal Party Rules, and Levels of Elite Continuity: A Comparison of the Spanish and Argentine Democracies*. Center for the Study of Democracy, UC Irvine.
- Field, Bonnie N. (2005). De-Thawing Democracy: The Decline of Political Party Collaboration in Spain (1977 to 2004). *Comparative Political Studies*, 38(9): 1079-1103.
- Field, Bonnie N. (2006). Transitions to Democracy and Internal Party Rules: Spain in Comparative Perspective. *Comparative Politics*, 39(1): 83-102.
- Field, Bonnie N. (2008). Interparty Politics in Spain: The Role of Informal Institutions. U: Field, Bonnie N. i Hamann, Kerstin (ur.). *Democracy and Institutional Development. Spain in Comparative Theoretical Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 44-67.
- Field, Bonnie N. (2009a). A 'Second Transition' in Spain? Policy, Institutions and Interparty Politics under Zapatero (2004-8). *South European Society and Politics*, 14(4): 379-397.

Field, Bonnie N. (2009b). Minority Government and Legislative Politics in a Multilevel State: Spain under Zapatero. *South European Society and Politics*, 14(4): 417-434.

Field, Bonnie N. (2009c). The Parliamentary Election in Spain, March 2008. *Electoral Studies*, 28: 141-173.

Field, Bonnie N. i Hamann, Kerstin (2008). Introduction: The Institutionalization of Democracy in Spain. U: Field, Bonnie N. i Hamann, Kerstin (ur.). *Democracy and Institutional Development. Spain in Comparative Theoretical Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 1-22.

Field, Bonnie N. i Siavelis, Peter M. (2008). Candidate Selection Procedures in Transitional Politics: A Research Note. *Party Politics*, 14(5): 620-639.

Fielding, Steven (2003). *The Labour Party. Continuity and Change in the Making of 'New' Labour*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Fielding, Steven (2010). Labour's Campaign: Things Can Only Get . . .Worse? *Parliamentary Affairs*, 63(4): 653-666.

Fisher, Sharon (2006). *Political Change in Post-Communist Slovakia and Croatia*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Flinders, Matthew (2005). Majoritarian Democracy in Britain: New Labour and the Constitution. *West European Politics*, 28(1): 61-93.

Flinders, Matthew (2009). Charter 88, New Labour and Constitutional Anomie. *Parliamentary Affairs*, 62(4): 645-662.

Flores Juberías, Carlos (2006). Spain: Delegation and Accountability in a Newly Established Democracy. U: Strøm, Kaare, Müller, Wolfgang, C. i Bergman, Torbjörn (ur.). *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Oxford: Oxford University Press, str. 573-593.

Foley, Michael (1993). *The Rise of British Presidency*. Manchester: Manchester University Press.

Foley, Michael (2000). *The British Presidency*. Manchester: Manchester University Press.

Foley, Michael (2002). *John Major, Tony Blair and the Conflict of Leadership: Collision Course*. Manchester: Manchester University Press.

Foley, Michael (2004). Presidential Attribution as an Agency of Prime Ministerial Critique in a Parliamentary Democracy: The Case of Tony Blair. *British Journal of Politics and International Relation*, 6: 292-311.

Foley, Michael (2007). Thomas Poguntke and Paul Webb: The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies (recenzija). *Public Administration*, 85(3): 869-871.

- Foley, Michael (2008). The Presidential Dynamics of Leadership Decline in Contemporary British Politics: The Illustrative Case of Tony Blair. *Contemporary Politics*, 14(1): 53-69.
- Foley, Michael (2009). Gordon Brown and the Role of Compounded Crisis in the Pathology of Leadership Decline. *British Politics*, 4: 498-513.
- Forestiere, Carolyn (2009). Kirchheimer Italian Style: Catch-All Parties or Catch-All Blocs. *Party Politics*, 15(5): 573-591.
- Gamble, Andrew (2010). New Labour and Political Change. *Parliamentary Affairs*, 63(4): 639-652.
- Gavin, Neil T. i Sanders, David (2003). The Press and Its Influence on British Political Attitudes under New Labour. *Political Studies*, 51, 573-591.
- Gerring, John (2004). What Is a Case Study and What Is It Good For? *American Political Science Review*, 98(2): 341-354.
- Gerring, John (2007). *Case Study Research. Principles and Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gerring, John, Thacker, Strom C. I Moreno, Carola (2009). Are Parliamentary Systems Better? *Comparative Political Studies*, 20(10): 1-33.
- Gillespie, Richard (1989a). *The Spanish Socialist Party. A History of Factionalism*. Oxford: Clarendon Press.
- Gillespie, Richard (1989b). Spanish Socialism in the 1980s. U: Gallagher, Tom i Williams, Allan M. (ur.). *Southern European Socialism*. Manchester i New York: Manchester University Press, str. 59-85.
- Gillespie, Richard (1990). Regime Consolidation in Spain: Party, State, and Society. U: Pridham, Geoffrey (ur.). *Securing Democracy. Political Parties and Democratic Consolidation in Southern Europe*. London i New York: Routledge, str. 126-146.
- Gillespie, Richard (1992). *Factionalism in the Spanish Socialist Party*. Working Paper 59, Barcelona.
- Gillespie, Richard i Gallagher, Tom (1989). Democracy and Authority in the Socialist Parties of Southern Europe. U: Gallagher, Tom i Williams, Allan M. (ur.). *Southern European Socialism*. Manchester i New York: Manchester University Press, str. 163-187.
- Gould, Philip (1998). *The Unfinished Revolution: How the Modernisers Saved the Labour Party*. London: Little, Brown and Company.
- Gray, Andrew i Jenkins, Bill (1998). New Labour, New Government? Change and Continuity in Public Administration and Government 1997. *Parliamentary Affairs*, 51(2): 111-130.
- Gray, Andrew i Jenkins, Bill (1999). British Government and Administration 1997-98: Modernisation and Democratisation? *Parliamentary Affairs*, 52(2): 139-160.

Grubiša, Damir (2005). Political Corruption in Transitional Croatia: The Peculiarities of a Model. *Politička misao*, 42(5): 55-74.

Grubiša, Damir (2007). *Berluskonizam. Talijanski politički dossier 2001.-2006.* Rijeka: Novi list – Adamić.

Grubiša, Damir (2010a). Protukorupcijska politika u Hrvatskoj: između deklaracije i redukcije. *Političke analize*, 1(2): 1-5.

Grubiša, Damir (2010b). Anti-corruption Policy in Croatia: Benchmark for EU Accession. *Politička misao*, 47(5): 69-95.

Gunther, Richard (1986). The Spanish Socialist Party: From Clandestine Opposition to Party of Government. U: Payne, Stanley G. (ur.). *The Politics of Democratic Spain*. Chicago: Chicago Council on Foreign Relations, str. 8-49.

Gunther, Richard i Diamond, Larry (2003). Species of Political Parties: A New Typology. *Party Politics*, 9(2): 167-199.

Gunther, Richard i Montero, José Ramón (2000). *The Anchors of Partisanship: A Comparative Analysis of Voting Behavior in Four Southern European Democracies*. Center for Advanced Study in the Social Sciences, Madrid.

Gunther, Richard i Montero, José Ramón (2009). *The Politics of Spain*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gunther, Richard, Diamandouros, P. Nikiforos i Sotiropoulos, Dimitri A. (ur.) (2006). *Democracy and the State in the New Southern Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Gunther, Richard, Montero, José Ramón i Botella, Joan (2004). *Democracy in Modern Spain*. New Haven i London: Yale University Press.

Gunther, Richard, Montero, José Ramón i Linz, Juan J. (ur.) (2002). *Political Parties: Old Concepts and Challenges*. Oxford: Oxford University Press.

Gunther, Richard, Sani, Giacomo i Shabad, Goldie (1988). *Spain After Franco. The Making of Competitive Party System*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

Hague, Rod, Harrop, Martin i Breslin, Shaun (2001). *Komparativna vladavina i politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Hall, Peter A. i Taylor, Rosemary C. R. (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies*, 44: 936-957.

Hamann, Kerstin (2000). Linking Policies and Economic Voting: Explaining Reelection in the Case of the Spanish Socialist Party. *Comparative Political Studies*, 33(8): 1018-1048.

Hamann, Kerstin i Sgouraki-Kinsey, Barbara (1999). Re-Entering Electoral Politics: Reputation and Party System Change in Spain and Greece. *Party Politics*, 5(1): 55-77.

Hargrove, Erwin C. (2001). The Presidency and the Prime Ministership as Institutions: An American Perspective. *British Journal of Politics and International Relations*, 3(1): 49-70.

Harmel, Robert i Janda, Kenneth (1994). An Integrated Theory of Party Goals and Party Change. *Journal of Theoretical Politics*, 6(3): 259-287.

Hart, John (1991). President and Prime Minister: Convergence or Divergence? *Parliamentary Affairs*, 44(2): 208-225.

Hartmann, Jürgen (2006). *Politički sustavi Velike Britanije, SAD i Francuske*. Zagreb: Politička kultura.

Haughton, Tim i Fisher, Sharon (2008). From the Politics of State-Building to Programmatic Politics: The Post-Federal Experience and the Development of Centre–Right Party Politics in Croatia and Slovakia. *Party Politics*, 14(4): 435-454.

Hazan, Reuven Y. (1996). Presidential Parliamentarism: Direct Popular Election of the Prime Minister, Israel's New Electoral and Political System. *Electoral Studies*, 15(1): 21-37.

Hazan, Reuven Y. (2000). *Presidentialized Parliamentarism: Electoral versus Political Presidentialization in Israel's Parliamentary Democracy*. Paper Presented ECPR 28th Joint Sessions of Workshops.

Hazan, Reuven Y. (2003). Does Cohesion Equal Discipline? Towards a Conceptual Delineation. *The Journal of Legislative Studies*, 9(4): 1-11.

Heath, Anthony F., Jowell, Roger M. i Curtice, John K. (2001). *The Rise of New Labour*. Oxford: Oxford University Press.

Heffernan, Richard (2003a). Prime Ministerial Predominance? Core Executive Politics in the UK. *British Journal of Politics and International Relation*, 5: 347-372.

Heffernan, Richard (2003b). Political Parties and the Party System. U: Dunleavy, Patrick, Gamble, Andrew, Heffernan, Richard i Peele, Gillian (ur.). *Developments in British Politics 7*. Basingstoke: Macmillan Press Ltd, str: 119-139.

Heffernan, Richard (2005a). Exploring (and Explaining) the British Prime Minister. *British Journal of Politics and International Relation*, 7: 605-620.

Heffernan, Richard (2005b). Why Prime Minister cannot be a President: Comparing Institutional Imperatives in Britain and America. *Parliamentary Affairs*, 58(1): 53-70.

Heffernan, Richard (2006). The Prime Minister and the News Media: Communication as a Leadership Resource. *Parliamentary Affairs*, 59(4): 582-598.

Heffernan, Richard (2007). Tony Blair as Labour Party Leader. U: Seldon, Anthony (ur.). *Blair's Britain 1997-2007*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 143-163.

Heffernan, Richard i O'Malley, Eoin (2007). *Political Power in Parliamentary Executives*. Paper Presented at the ECPR Workshop.

Helms, Ludger (2002). 'Chief Executives' and Their Parties: The Case of Germany. *German Politics*, 11(2): 146-164.

Helms, Ludger (2004). Germany: Chancellors and the Bundestag. *The Journal of Legislative Studies*, 10(2-3): 98-108.

Helms, Ludger (2005a). *Presidents, Prime Ministers and Chancellors*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Helms, Ludger (2005b). The Presidentialisation of Political Leadership: British Notions and German Observations. *The Political Quarterly*, 76(3): 430-438.

Helms, Ludger (2008). Governing in the Media Age: The Impact of the Mass Media on Executive Leadership in Contemporary Democracies. *Government and Opposition*, 43(1): 26-54.

Hennessy, Peter (1998). The Blair Style of Government: An Historical Perspective and an Interim Audit. *Government and Opposition*, 33(1): 3-20.

Hennessy, Peter (1999). *The Blair Centre: A Question of Command and Control?* London: Public Management Foundation.

Hennessy, Peter (2000). The Blair Style and the Requirements of Twenty-@rst Century Premiership. *The Political Quarterly*, 71(4): 386-395.

Hennessy, Peter (2001). *The Prime Minister. The Office and its Holders since 1945*. New York: Palgrave.

Hennessy, Peter (2002). The Blair Government in Historical Perspective. *History Today*, 52(1): 20-23.

Hennessy, Peter (2005a). Rulers and Servants of the State: The Blair Style of Government 1997-2004. *Parliamentary Affairs*, 58(1): 6-16.

Hennessy, Peter (2005b). Informality and Circumscription: The Blair Style of Government in War and Peace. *The Political Quarterly*, 76(1): 3-11.

Heywood, Paul M. (1995). *The Government and Politics of Spain*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Heywood, Paul M. (1996). The Emergence of New Party Systems and Transitions to Democracy: Spain in Comparative Perspective. U: Pridham, Geoffrey i Lewis, Paul G. (ur.). *Stabilising Fragile Democracies. Comparing New Party Systems in Southern and Eastern Europe*. London i New York: Routledge, str. 145-167.

Heywood, Paul M. (2005). Corruption, Democracy and Governance in Contemporary Spain. U: Balfour, Sebastian (ur.). *The Politics of Contemporary Spain*. London i New York: Routledge, str. 39-60.

Heywood, Paul M. i Molina, Ignacio (2000). A Quasi-Presidential Premiership: Administering the Executive Summit in Spain. U: Peters, B. Guy, Rhodes, R. A. W. i Wright, Vincent (ur.). *Administering the Summit. Administration of the Core Executive in Developed Countries*. Basingstoke: Macmillan Press Ltd, str. 110-133.

Hindmoor, Andrew (2004). *New Labour at the Centre. Constructing Political Space*. Oxford: Oxford University Press.

Hogwood, Patricia (2004). The Chancellor-Candidates and the Campaign. *German Politics*, 13(2): 243-267.

Holliday, Ian (2000). Is British State Hollowing Out? *Political Quarterly*, 71: 167-176.

Holliday, Ian (2002). Spain: Building a Parties State in a New Democracy. U: Webb, Paul, Farrell, David M. i Holliday, Ian (ur.). *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press, str. 248-279.

Holliday, Ian i Shinoda, Tomohito (2002). Governing from the Centre: Core Executive Capacity in Britain and Japan. *Japanese Journal of Political Science*, 3(1): 91-111.

Hopkin, Jonathan (2001a). A 'Southern Model' of Electoral Mobilisation? *Clientelism and Electoral Politics in Post-Franco Spain*. London: LSE Research Online.

Hopkin, Jonathan (2001b). Bringing the Members Back In?: Democratizing Candidate Selection in Britain and Spain. *Party Politics*, 7(3): 343-361.

Hopkin, Jonathan (2003). Political Decentralization, Electoral Change and Party Organizational Adaptation: A Framework for Analysis. *European Urban and Regional Studies*, 10(3): 227-237.

Hopkin, Jonathan (2007). Great Britain: New Labour, New Britain? U: Tiersky, Ronald i Jones, Eric (ur.). *Europe Today. A Twenty-first Century Introduction*. New York: Rowman i Littlefield, str. 57-90.

Hopkin, Jonathan (2009). Party Matters: Devolution and Party Politics in Britain and Spain. *Party Politics*, 15(2): 179-198.

House of Commons Library Research Papers 04/61, 05/33, 10/36 (dostupno na <http://www.parliament.uk/briefing-papers/>).

Huber, John D. (1996). The Vote of Confidence in Parliamentary Democracies. *The American Political Science Review*, 90(2): 269-282.

Huber, John D. i Martinez-Gallardo, Cecilia (2008). Replacing Cabinet Ministers: Patterns of Ministerial Stability in Parliamentary Democracies. *American Political Science Review*, 102(2): 169-180.

- Hudelist, Darko (2004). *Tuđman: biografija*. Zagreb: Profil international.
- Humphreys, James (2005). The Iraq Dossier and the Meaning of Spin. *Parliamentary Affairs*, 58(1): 156-170.
- Ingle, Stephen (2008). *The British Party System*. London i New York: Routledge.
- Janda, Kenneth, Harmel, Robert, Edens, Christine i Goff, Patricia (1995). Changes in Party Identity. Evidence from Party Manifestos. *Party Politics*, 1(2): 171-196.
- Johnson, Nevil (1997). Opposition in the British Political System. *Government and Opposition*, 32(4): 487-510.
- Jones, George W. (1985). The Prime Minister's Power. U: King, Anthony (ur.). *The British Prime Minister*. Durham: Duke University Press, str. 195-220.
- Jones, Nicholas (1999). *Sultans of Spin*. London: Orion.
- Jones, Tudor (2005). *Remaking the Labour Party. From Gaitskell to Blair*. London i New York: Routledge.
- Judge, David (1993). *The Parliamentary State*. London: Sage.
- Judge, David (2004). Whatever Happened to Parliamentary Democracy in the United Kingdom? *Parliamentary Affairs*, 57(3): 682-701.
- Kaase, Max (1994). Is There Personalization in Politics? Candidates and Voting Behavior in Germany. *International Political Science Review*, 15(3): 211-230.
- Kam, Christopher i Indriðason, Indriði (2005). The Timing of Cabinet Reshuffles in Five Westminster Parliamentary Systems. *Legislative Studies Quarterly*, 30(3): 327-363.
- Kam, Christopher i Indriðason, Indriði (2008). Cabinet Reshuffles and Ministerial Drift. *British Journal of Political Science*, 38: 621-656.
- Karp, Jeffrey A. i Banducci, Susan A. (2007). Party Mobilization and Political Participation in New and Old Democracies. *Party Politics*, 13(2): 217-234.
- Karvonen, Lauri (2007). *The Personalization of Politics. What Does Research Tell Us So Far, and What Further Research is in Order?* Paper Presented at the ECPR Conference, Pisa.
- Karvonen, Lauri (2010). *The Personalization of Politics. A Study of Parliamentary Democracies*. Colchester: ECPR Press.
- Kasapović, Mirjana (1996). *Demokratska tranzicija i političke stranke*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kasapović, Mirjana (2001a). Kandidacijski postupci u demokratskim političkim sustavima. *Politička misao*, 38(4): 3-20.

Kasapović, Mirjana (2001b). Demokratska konsolidacija i izborna politika u Hrvatskoj 1990.–2000. U: Kasapović, Mirjana (ur.). *Hrvatska politika 1990.–2000*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 15-40.

Kasapović, Mirjana (2004). Personalizacija izbora: mit ili stvarnost? *Društvena istraživanja*, 13(3): 363-381.

Kasapović, Mirjana (2008). Izravni izbori premijera: slom izraelskog eksperimenta. *Društvena istraživanja*, 17(6): 1071-1087.

Kasapović, Mirjana (2011a). Forza Italia: jedna talijanska priča. *Društvena istraživanja*, 20(2): 379-399.

Kasapović, Mirjana (2011b). Drugi kritični izbori u Hrvatskoj – slom jednog modela vladanja. *Političke analize*, 2(8): 3-9.

Katz, Richard S. (2001). The Problem of Candidate Selection and Models of Party Democracy. *Party Politics*, 7(3): 277-296.

Katz, Richard S. (2008). Political Parties. U: Caramani, Daniele (ur.). *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, str. 293-316.

Katz, Richard S. i Crotty, William (ur.) (2006). *Handbook of Party Politics*. London: Sage.

Katz, Richard S. i Mair, Peter (ur.) (1994). *How Political Parties Organize. Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London: Sage.

Katz, Richard S. i Mair, Peter (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1(1): 5-28.

Katz, Richard S. i Mair, Peter (2002). The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-century Democracies. U: Gunther, Richard, Ramón-Montero, José i Linz, Juan J. (ur.). *Political Parties: Old Concepts and Challenges*. Oxford: Oxford University Press, str. 113-135.

Kavanagh, Dennis (1996). British Party Conferences and the Political Rhetoric of the 1990s. *Government and Opposition*, 31(1): 27-44.

Kavanagh, Dennis (1997). The Labour Campaign. *Parliamentary Affairs*, 50(4): 533-541.

Kavanagh, Dennis (2001). New Labour, New Millenium, New Premiership. U: Seldon, Anthony (ur.). *The Blair Effect 1997-2001*. London: Little, Brown and Company, str. 3-20.

Kavanagh, Dennis (2005). The Blair Premiership. U: Seldon, Anthony i Kavanagh, Dennis (ur.). *The Blair Effect 2001-2005*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 3-19.

Kavanagh, Dennis (2007). The Blair Premiership. U: Seldon, Anthony (ur.). *Blair's Britain 1997-2007*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 3-15.

- Kavanagh, Dennis i Richards, David (2001). Departmentalism and Joined-Up Government: Back to the Future? *Parliamentary Affairs*, 54: 1-18.
- Kavanagh, Dennis i Seldon, Anthony (2000). *The Powers Behind the Prime Minister. The Hidden Influence of Number Ten*. London: HarperCollinsPublishers.
- Kelly, Richard, Lester, Paul i Durkin, Mary (2010). *Leadership Elections: Labour Party*. House of Commons Library.
- Keman, Hans (2008). Comparative Research Methods. U: Caramani, Daniele (ur.). *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, str. 63-82.
- Kenig, Ofer (2008). Democratization of Party Leadership Selection: Do Wider Selectorates Produce More Competitive Contests? *Electoral Studies*, 28: 240-247.
- Kenig, Ofer (2009). Classifying Party Leaders' Selection Methods in Parliamentary Democracies. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 19(4): 433-447.
- Kennedy, Charles (2007). Britain After Blair: The Issue of Trust. *British Politics*, 435-440.
- Kennedy, Paul (2001). Spain's 'Third Way'? The Spanish Socialist Party's Utilization of European Integration. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 3(1): 49-59.
- Kennedy, Paul (2003). Spain: Exhaustion of the Left Project? *Parliamentary Affairs*, 56(1): 99-111.
- Kennedy, Paul (2006). The Spanish Socialist Party (PSOE). U: Hanley, David i Loughlin, John (ur.). *Spanish Political Parties*. Cardiff: University of Wales Press, str. 46-73.
- Kennedy, Paul (2007). Phoenix from the Ashes. The PSOE Government under Rodríguez Zapatero 2004–2007: A New Model for Social Democracy? *International Journal of Iberian Studies*, 20(3): 187-206.
- Kerby, Matthew i Chari, Raj S. (2002). 'Policy Scandals': A Spanish Case. *Government and Opposition*, 37(3): 409-425.
- Kettell, Steven (2006). *Dirty Politics? New Labour, British Democracy and the Invasion of Iraq*. London i New York: Zed Books.
- Kettell, Steven i Kerr, Peter (2008). One Year On: The Decline and Fall of Gordon Brown. *British Politics*, 3: 490-510.
- King, Anthony (1976). Modes of Executive-Legislative Relations: Great Britain, France, and West Germany. *Legislative Studies Quarterly*, 1(1): 11-36.
- King, Anthony (1998a). The Night Itself. U: King, Anthony i dr. (ur.). *New Labour Triumphs: Britain at the Polls*. New Jersey: Chatham House Publishers, str. 1-15.
- King, Anthony (1998b). Why Labour Won – At Last. U: King, Anthony i dr. (ur.). *New Labour Triumphs: Britain at the Polls*. New Jersey: Chatham House Publishers, str. 177-208.

King, Anthony (2002a). *Leaders' Personalities and the Outcomes of Democratic Elections*. Oxford: Oxford University Press.

King, Anthony (2002b). Tony Blair's First Term. U: King, Anthony i dr. (ur.). *Britain at the Polls, 2001*. New York i London. Chatham House Publishers, str. 1-44.

Kirchheimer, Otto (1966). The Transformation of the Western European Party Systems. U: LaPalombara, Joseph i Weiner, Myron (ur.). *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press, str. 177-200.

Kitschelt, Herbert (1995). Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions. *Party Politics*, 1(4): 447-472.

Kitschelt, Herbert (2001). Divergent Paths of Postcommunist Democracies. U: Diamond, Larry i Gunther, Richard (ur.). *Political Parties and Democracy*. Baltimore i London: The Johns Hopkins University Press, str. 299-323.

Kitschelt, Herbert, Mansfeldova, Zdenka, Markowski, Radoslaw i Toka, Gabor (1999). *Post-communist Party Systems: Competition, Representation and Inter-party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Klingemann, Hans-Dieter, Volkens, Andrea, Bara, Judith, Budge, Ian i McDonald, Michael (2006). *Mapping Policy Preferences II*. Oxford: Oxford University Press.

Kopecky, Petr (2004). Power to the Executive! The Changing Executive-Legislative Relations in Eastern Europe. *The Journal of Legislative Studies*, 10(2/3): 142-153.

Korn, Dan (2010). *The Presidentialization of Politics: The Power and Constraints of the Israeli Prime Minister* (Research Paper 2). Institute of Israeli Studies, University of Maryland.

Krauss, Ellis S. i Nyblade, Benjamin (2005). 'Presidentialization' in Japan? The Prime Minister, Media and Elections in Japan. *British Journal of Political Science*, 35(2): 357-368.

Kretzmer, David (2006). Experimenting with Constitutional Change: Direct Election of the Prime Minister in Israel. *European Constitutional Law Review*, 2: 60-80.

Krolo, Tomislav (2009). *Hrvatski politički emigrant 1941.-1991*. Zagreb: Vlastita naklada autora.

Krouwel, André (2006). Party Models. U: Katz, Richard S. i Crotty, William (ur.). *Handbook of Party Politics*. London: Sage, str. 249-269.

Lago, Ignacio i Montero, José Ramón (2006). The 2004 Election in Spain: Terrorism, Accountability, and Voting. *Taiwan Journal of Democracy*, 2(1): 13-36.

Lalić, Dražen (2004). Obilježja pakiranja politike u izbornoj kampanji HDZ-a i SDP-a 2003. godine. *Politička misao*, 41(1): 55-73.

Lalić, Dražen i Kunac, Suzana (2005). *Izborne kampanje u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Lamza Posavec, Vesna (2000). Što je prethodilo neuspjehu HDZ-a na izborima 2000.: rezultati istraživanja javnog mnijenja u razdoblju od 1991. do 1999. godine. *Društvena istraživanja*, 9(4-5): 433-471.

Landman, Todd (2008). *Teme i metode komparativne politike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Langer, Ana Inés (2007). A Historical Exploration of the Personalisation of Politics in the Print Media: The British Prime Ministers (1945–1999). *Parliamentary Affairs*, 60(3): 371-387.

Langer, Ana Inés (2010). The Politicization of Private Persona: Exceptional Leaders or the New Rule? The Case of the United Kingdom and the Blair Effect. *The International Journal of Press/Politics*, 15(1): 60-76.

LaPalombara, Joseph (2007). Reflections on Political Parties and Political Development, Four Decades Later. *Party Politics*, 13(2): 141-154.

LeDuc, Lawrence (2001). Democratizing Party Leadership Selection. *Party Politics*, 7(3): 323-341.

Lijphart, Arend (1998). Uvod. U: Lijphart, Arend (ur.). *Parlamentarna ili predsjednička vlast?* Zagreb: Politička misao, str. 5-28.

Linz, Juan J., Jerez, Miguel i Corzo, Susana (2003). *Ministers and Regimes in Spain: From First to Second Restoration, 1874-2001*. Center for European Studies Working Paper No. 101.

Linz, Juan J. i Montero, José Ramón (1999). *The Party Systems of Spain: Old Cleavages and New Challenges*. Center for Advanced Study in the Social Sciences, Madrid.

Linz, Juan J. i Stepan, Alfred (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore i London: The John Hopkins University Press.

Lipset, Seymour Martin (2001). The Americanization of the European Left. U: Diamond, Larry i Gunther, Richard (ur.). *Political Parties and Democracy*. Baltimore i London: The Johns Hopkins University Press, str. 52-66.

Lisi, Marco (2009). *The Democratization of Party Leadership Selection: The Portuguese Experience*. Paper Presented at the ECPR Workshop, Lisabon.

Lovenduski, Joni i Norris, Pippa (1994). Labour and the Unions: After the Brighton Conference. *Government and Opposition*, 29(2): 201-217.

Lundell, Krister (2004). Determinants of Candidate Selection: The Degree of Centralization in Comparative Perspective. *Party Politics*, 10(1): 25-47.

- Lynch, Philip i Garner, Robert (2005). The Changing Party System. *Parliamentary Affairs*, 58(3): 533-554.
- Mackintosh, John P. (1977). *The British Cabinet*. London: Stevens & Sons Limited.
- Maddens, Bart i Fiers, Stefaan (2004). The Direct PM Election and the Institutional Presidentialisation of Parliamentary Systems. *Electoral Studies*, 23: 769-793.
- Magone, José M. (2004). *Contemporary Spanish Politics*. London i New York: Routledge.
- Mahoney, James (2007). Qualitative Methodology and Comparative Politics. *Comparative Political Studies*, 40(2): 122-144.
- Mahoney, James i Villegas, Celso M. (2007). Historical Enquiry and Comparative Politics. U: Boix, Charles i Stokes, Susan (ur.). *The Oxford Handbook of Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, str. 73-89.
- Mair, Peter (1994). Party Organizations: From Civil Society to the State. U: Katz, Richard S. i Mair, Peter (ur.). *How Political Parties Organize. Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London: Sage, str. 1-22.
- Mair, Peter (2008). The Challenge to Party Government. *West European Politics*, 31(1-2): 211-234.
- Mair, Peter i van Biezen, Ingrid (2001). Party Membership in Twenty European Democracies, 1980-2000. *Party Politics*, 7(1): 5-21.
- Mancini, Paolo (2008). *Leader, President, Person. Lexical Ambiguities and Interpretive Implications*. Prepared Presented at the 2008 Annual Meeting of the American Political Science Association.
- Mancini, Paolo i Swanson, David L. (1996). Politics, Media and Modern Democracy: Introduction. U: Swanson, David L. i Mancini, Paolo (ur.). *Politics, Media and Modern Democracy*. Westport: Prager, str. 1-28.
- Mandelson, Peter (2010). *The Third Man. Life at the Heart of New Labour*. London: HarperPress.
- Mandelson, Peter i Liddle, Roger (1996). *The Blair Revolution. Can New Labour Deliver?* London i Boston: Faber and Faber.
- Maravall, José María (1985). The Socialist Alternative: The Policies and Electorate of the PSOE. U: Penniman, Howard R. i Mujal-León, Eusebio M. (ur.). *Spain at the Polls, 1977, 1979 and 1982*. Durham: Duke University Press, str. 129-159.
- March, James G. i Olsen, Johan P. (1989). *Rediscovering Institutions*. New York: Free Press.
- March, James G. i Olsen, Johan P. (2006). Elaborating the „New Institutionalism“. U: Rhodes, R. A. W., Binder, Sarah A. i Rockman, Bert A. (ur.). *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford: Oxford University Press, str. 3-20.

Marsh, David (2008). Understanding British Government: Analysing Competing Models. *The British Journal of Politics & International Relations*, 10(2): 251-262.

Marsh, David, Richards, David i Smith, Martin J. (2001). *Changing Patterns of Governance in the United Kingdom: Reinventing Whitehall?* London: Palgrave.

Mathieson, David (2007). *Spanish Steps: Zapatero and the Second Transition in Spain*. London: Policy Network.

McAllister, Ian (2004). *Political Leaders in Westminster Systems* (nacr). Research School of Social Sciences, Australian National University.

McAllister, Ian (2007). The Personalization of Politics. U: Dalton, Russell J. i Klingemann, Hans-Dieter (ur.). *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press, str. 571-588.

McAllister, Ian i White, Stephen (2007). Political Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Societies. *Party Politics*, 13(2): 197-216.

McGuinness, Feargal (2012). *Membership of UK Political Parties*. House of Commons Library.

Méndez Lago, Mónica (2005). The Socialist Party in Government and in Opposition. U: Balfour, Sebastian (ur.). *The Politics of Contemporary Spain*. London i New York: Routledge, str. 169-197.

Méndez Lago, Mónica (2006). Turning the Page: Crisis and Transformation of the Spanish Socialist Party. *South European Society and Politics*, 11(3): 419-437.

Merkel, Wolfgang (2011). *Transformacija političkih sustava*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Meštrović, Mate (2003). *U vrtlogu hrvatske politike. Kazivanja Peri Zlataru*. Zagreb: Golden marketing.

Meyer, Thomas (2003). *Mediokracija. Medijska kolonizacija politike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Michels, Robert (1998). *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New Brunswick i London: Transaction Publishers.

Mijatović, Anđelko (1999). Deset godina Hrvatske demokratske zajednice (kronologija). U: Mijatović, Anđelko (ur.). *Deset godina Hrvatske demokratske zajednice*. Zagreb: Hrvatska demokratska zajednica, str. 95-221.

Mill, John Stuart (1886). *The System of Logic. Ratiocinative and Inductive*. London: Longmans, Green and Co.

Mirth, Karlo (2003). *Život u emigraciji*. Zagreb: Matica hrvatska.

Moran, Michael (2005). *Politics and Governance in the UK*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Morgan, Kenneth O. (2004). United Kingdom: A Comparative Case Study of Labour Prime Ministers Attlee, Wilson, Callaghan and Blair. *The Journal of Legislative Studies*, 10(2-3): 38-52.

Mughan, Anthony (2000). *Media and the Presidentialization of Parliamentary Elections*. Basingstoke: Palgrave.

Mughan, Anthony (2005). *On the Conditionality of Leader Effects*. Paper Presented at the Annual EPOP Meeting, University of Essex.

Mújica, Alejandro i Sánchez-Cuenca, Ignacio (2006). Consensus and Parliamentary Opposition: The Case of Spain. *Government and Opposition*, 41(1): 86-108.

Müller, Wolfgang C. (2000). Political Parties in Parliamentary Democracies: Making Delegation and Accountability Work. *European Journal of Political Research*, 37: 309-333.

Nash, Elizabeth (1983). The Spanish Socialist Party since Franco: From Cladestinity to Government: 1976-82. U: Bell, David S. (ur.). *Democratic Politics in Spain*. New York: St. Martin's Press, str. 29-62.

Norris, Pippa (1997). Anatomy of a Labour Landslide. *Parliamentary Affairs*, 50(4): 509-532.

Norris, Pippa (1998). The Battle for the Campaign Agenda. U: King, Anthony i dr. (ur.). *New Labour Triumphs: Britain at the Polls*. New Jersey: Chatham House Publishers, str. 113-144.

Norris, Pippa (2005). Elections and Public Opinion. U: Seldon, Anthony i Kavanagh, Dennis (ur.). *The Blair Effect 2001-2005*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 43-67.

Norris, Pippa (2006). Did the Media Matter? Agenda-Setting, Persuasion and Mobilization Effects in the British General Election Campaign. *British Politics*, 1: 195-221.

Norris, Pippa i Lovenduski, Joni (2004). Why Parties Fail to Learn: Electoral Defeat, Selective Perception and British Party Politics. *Party Politics*, 10(1): 85-104.

Norton, Philip (2001). Parliament. U: Seldon, Anthony (ur.). *The Blair Effect 1997-2001*. London: Little, Brown and Company, str. 43-66.

Norton, Philip (2003a). The Presidentialization of British Politics. *Government and Opposition*, 38(2): 274-278.

Norton, Philip (2003b). Governing Alone. *Parliamentary Affairs*, 56: 543-559.

Norton, Philip (2007). Tony Blair and The Constitution. *British Politics*, 2: 269-281.

Oborne, Peter i Walters, Simon (2004). *Alastair Campbell*. London: Aurum.

- O'Donnell, Guillermo i Schmitter, Philippe C. (2006). *Tranzicije iz autoritarne vladavine*. Zagreb: Panliber.
- O'Malley, Eoin (2007a). Setting Choices, Controlling Outcomes: The Operation of Prime Ministerial Influence and the UK's Decision to Invade Iraq. *British Journal of Politics and International Relation*, 9: 1-19.
- O'Malley, Eoin (2007b). The Power of Prime Ministers: Results of an Expert Survey. *International Political Science Review*, 28(1): 7-27.
- Ordeix i Rigo, Enric (2005). Aznar's Political Failure or Punishment for Supporting the Iraq War? Hypotheses About the Causes of the 2004 Spanish Election Results. *American Behavioral Scientist*, 49(4): 610-615.
- Orte, Andreu (2006). *One For All and All For One? The Institutionalisation of Territorial Leaders and the Model of State: The Case of PSOE* (nacrť). Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.
- Ortuño Anaya, Pilar (2002). *European Socialists and Spain. The Transition to Democracy, 1959-77*. Basingstoke: Palgrave.
- Pallarés, Francesc i Keating, Michael (2003). Multi-Level Electoral Competition: Regional Elections and Party Systems in Spain. *European Urban and Regional Studies*, 10(3): 239-255.
- Paloheimo, Heikki (2003). The Rising Power of the Prime Minister in Finland. *Scandinavian Political Studies*, 26(3): 219-243.
- Panebianco, Angelo (1988). *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paniagua Soto, Juan L. (1997). Spain: A Fledgling Parliament 1977-1997. *Parliamentary Affairs*, 50(3): 410-422.
- Pasquino, Gianfranco (1997). Semi-presidentialism: A Political Model at Work. *European Journal of Political Research*, 31(1): 128-137.
- Pattie, Charles i Johnston, Ron (2009). Still Talking, But Is Anyone Listening?: The Changing Face of Constituency Campaigning in Britain, 1997-2005. *Party Politics*, 15(4): 411-434.
- Pearce, Michael (2001). 'Getting Behind the Image': Personality Politics in a Labour Party Election Broadcast. *Language and Literature*, 10(3): 211-228.
- Peele, Gillian (2005). Leadership and Politics: A Case for a Closer Relationship? *Leadership*, 1(2): 187-204.
- Pennings, Paul i Hazan, Reuven Y. (2001). Democratizing Candidate Selection: Causes and Consequences. *Party Politics*, 7(3): 267-275.

Pérez, Sofía A. (1999). From Labor to Finance: Understanding the Failure of Socialist Economic Policies in Spain. *Comparative Political Studies*, 32(6): 659-689.

Perić, Ivo (1999). Političko ozračje na hrvatskom prostoru u vrijeme osnivanja i početnog djelovanja Hrvatske demokratske zajednice. U: Mijatović, Anđelko (ur.). *Deset godina Hrvatske demokratske zajednice*. Zagreb: Hrvatska demokratska zajednica, str. 23-95.

Peters, B. Guy (1998). *Comparative Politics. Theory and Methods*. Basingstoke: Palgrave.

Peters, B. Guy (2007). *Institucionalna teorija u političkoj znanosti. Novi institucionalizam*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Peters, B. Guy (2011). *After Managerialism What?: The Return to Political and Strategic Priorities*. Paper Presented at the IPSA RC32 Research Committee Conference in Dubrovnik.

Peters, B. Guy, Rhodes, R. A. W. i Wright, Vincent (ur.) (2000). *Administering the Summit. Administration of the Core Executive in Developed Countries*. Basingstoke: Macmillan Press Ltd.

Picarella, Lucia (2009). Presidencialización y personalización en el Sistema Político Español, 1975-2008. *Revista Enfoques*, 7(11): 515-544.

Poguntke, Thomas (2000). *The Presidentialization of Parliamentary Democracies: A Contradiction in Terms?* Paper Presented in ECPR Workshop.

Poguntke, Thomas (2004). Do Parties Respond? Challenges to Political Parties and Their Consequences. U: Lawson, Key i Poguntke, Thomas (ur.). *How Political Parties Respond*. London i New York: Routledge, str. 1-14.

Poguntke, Thomas (2008). *Party Government in the EU: On the Road to Presidentialization?* European University Institute Working Papers.

Poguntke, Thomas (2009). *The German Core Executive: Ever More Power to the Chancellor?* Paper Presented at the American Political Science Annual Meeting, Toronto.

Poguntke, Thomas i Webb, Paul (ur.) (2005a). *The Presidentialization of Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Poguntke, Thomas i Webb, Paul (2005b). The Presidentialization of Politics in Democratic Societies: A Framework for Analysis. U: Poguntke, Thomas i Webb, Paul (ur.). *The Presidentialization of Politics*. Oxford: Oxford University Press, str. 1-25.

Polančec, Damir (2011). *Bojim se da će HDZ biti zabranjen zbog crnog fonda* (Novi list, 21. veljače 2011.).

Pollack, Benny (1983). The 1982 Spanish General Election and Beyond. *Parliamentary Affairs*, 36(1): 201-217.

Pollack, Benny i Taylor, Jim (1983). The Transition to Democracy in Portugal and Spain. *British Journal of Political Science*, 13(2): 209-242.

- Preston, Paul (1986). *The Triumph of Democracy in Spain*. London i New York: Routledge.
- Przeworski, Adam i Teune, Henry (1982). *The Logic of Comparative Social Inquiry*. Malabar: Krieger.
- Pryce, Sue (1997). *Presidentializing the Premiership*. Basingstoke: Macmillan Press Ltd.
- Pujas, Véronique i Rhodes, Martin (1999). Party Finance and Political Scandal in Italy, Spain and France. *West European Politics*, 22(3): 41-63.
- Quinn, Thomas (2002). Block Voting in the Labour Party: A Political Exchange Model. *Party Politics*, 8(2): 207-226.
- Quinn, Thomas (2004). Electing the Leader: The British Labour Party's Electoral College. *The British Journal of Politics & International Relations*, 6,(3): 333-352.
- Quinn, Thomas (2005). *Modernising the Labour Party. Organisational Change since 1983*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Quinn, Thomas (2011). From New Labour to New Politics: The British General Election of 2010. *West European Politics*, 34(2): 403-411.
- Radoš, Ivica (2005). *Tuđman izbliza*. Zagreb: Profil international.
- Rahat, Gideon i Hazan, Reuven Y. (2001). Candidate Selection Methods: An Analytical Framework. *Party Politics*, 7(3): 297-322.
- Rajković, Dražen (2011). *Kako je Ivo Sanader ukrao Hrvatsku*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Ramet, Sabrina P. (2010). Politics in Croatia since 1990. U: Ramet, Sabrina P. (ur.). *Central and Southeast European Politics since 1989*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 258-285.
- Ramiro, Luis i Morales, Laura (2004). Latecomers But 'Early-adapters': The Adaptation and Response of Spanish Parties to Social Changes. U: Lawson, Key i Poguntke, Thomas (ur.). *How Political Parties Respond*. London i New York: Routledge, str. 198-226.
- Ramiro, Luis i Morales, Laura (2007). European Integration and Spanish Parties: Elite Empowerment Amidst Limited Adaptation. U: Poguntke, Thomas, Aylott, Nicholas, Carter, Elisabeth, Ladrech, Robert i Luther Kurt Richard (ur.). *The Europeanization of National Political Parties*. London i New York: Routledge, str. 124-148.
- Randall, Nick i Sloam, James (2009). New Labour, the Third Way and Social Democracy: An Ideological Assessment. U: Casey, Terrence (ur.). *The Blair Legacy. Politics, Policy, Governance, and Foreign Affairs*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 94-108.
- Raunio, Tapio (2002). Why European Integration Increases Leadership Autonomy within Political Parties. *Party Politics*, 8(4): 405-422.

- Rawnsley, Andrew (2001). *Servants of the People*. London: Penguin Books.
- Rawnsley, Andrew (2010). *The End of the Party*. London: Penguin Books.
- Real-Dato, José (2009). *Intra-party Conflict and Cabinet Dynamics in Democratic Spain (1977-2008)*. Paper Presented at the 5th ECPR General Conference, Potsdam.
- Real-Dato, José and Jerez-Mir, Miguel (2009). Cabinet Dynamics in Democratic Spain (1977-2008). U: Dowding, Keith and Dumont, Patrick (ur.). *The Selection of Ministers in Europe*. London i New York: Routledge, str. 101-124.
- Recio, Albert i Roca, Jordi (1998). The Spanish Socialist in Power: Thirteen Years of Economic Policy. *Oxford Review of Economic Policy*, 14(1): 139-158.
- Reid, J. H. Stewart (1954). *The Origins of the British Labour Party*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Reinemann, Carsten i Wilke, Jürgen (2007). It's the Debates, Stupid! How the Introduction of Televised Debates Changed the Portrayal of Chancellor Candidates in the German Press, 1949-2005. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 12(4): 92-111.
- Reniu, Josep M. (2002). *What Are They Looking For? Why Spanish Political Parties do not Coalition at National Level (1977-1996)*. Paper Presented at the 2002 ECPR Joint Sessions, Torino.
- Rentoul, John (2001). *Tony Blair. Prime Minister*. London: Little, Brown and Company.
- Rhodes, R. A. W. (1995). From Prime Ministerial Power to Core Executive. U: Rhodes, R. A. W. i Dunleavy, Patrick (ur.). *Prime Minister, Cabinet and Core Executive*. New York: St. Martin Press, str. 11-37.
- Rhodes, R. A. W. (2000). *Transforming British Government. Volume 2: Changing Roles and Relationships*. Basingstoke: Macmillan Press Ltd.
- Rhodes, R. A. W. (2005). *The Court Politics of the Blair Presidency*. Senate Occasional Lecture, Parliament House.
- Rhodes, R. A. W. (2006). Executives in Parliamentary Government. U: Rhodes, R. A. W., Binder, Sarah A. i Rockman, Bert A. (ur.). *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford: Oxford University Press, str. 323-343.
- Rhodes, R. A. W. (2007). Blair and Governance. U: Koch, Rainer i Dixon, John (ur.). *Public Governance and Leadership*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag, str. 95-116.
- Rhodes, R. A. W. i Dunleavy, Patrick (ur.) (1995). *Prime Minister, Cabinet and Core Executive*. New York: St. Martin Press.
- Richards, David (2008). *New Labour and the Civil Service. Reconstituting the Westminster Model*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Riddle, Peter (2004). Prime Ministers and Parliament. *Parliamentary Affairs*, 57(4): 814-829.
- Roller, Elisa (2001). The March 2000 General Election in Spain. *Government and Opposition*, 36(2): 209-229.
- Rospir, Juan I. (1996). Political Communication and Electoral Campaigns in the Young Spanish Democracy. U: Swanson, David L. i Mancini, Paolo (ur.). *Politics, Media and Modern Democracy*. Westport: Prager, str. 155-172.
- Royo, Sebastián (2006). Beyond Confrontation: The Resurgence of Social Bargaining in Spain in the 1990s. *Comparative Political Studies*, 39(8): 969-995.
- Sadkovich, James J. (2008). Franjo Tuđman i problem stvaranja hrvatske države. *Časopis za suvremenu povijest*, 40(1): 177-195.
- Sadkovich, James J. (2010). *Tuđman. Prva politička biografija*. Zagreb: Večernji edicija.
- Sampedro, Víctor i Seoane Pérez, Francisco (2008). The 2008 Spanish General Elections: "Antagonistic Bipolarization" Geared by Presidential Debates, Partisanship, and Media Interests. *The International Journal of Press/Politics*, 13(3): 336-344.
- Samuels, David J. (2002). Presidentialized Parties. The Separation of Powers and Party Organization and Behavior. *Comparative Political Studies*, 35(4): 461-83.
- Samuels, David J. i Eaton, Kent (2002). *Presidentialism And, Or, and Versus Parliamentarism: The State of the Literature and an Agenda for Future Research*. Paper Presented at the Conference on Consequences of Political Institutions in Democracy, Duke University.
- Samuels, David J. i Shugart, Matthew S. (2006). *Presidents, Prime Ministers, Parties, and Mandate-Representation: A Global Test*. Paper Presented at the Meeting of the American Political Science Association, Philadelphia.
- Samuels, David J. i Shugart, Matthew S. (2010). *Presidents, Parties and Prime Ministers: How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sanader, Ivo (2001). *HDZ za Hrvatsku. U novom vremenu pred novim izazovima*. Zagreb: Hrvatska demokratska zajednica.
- Sánchez-Cuenca, Ignacio (2004). Party Moderation and Politicians' Ideological Rigidity. *Party Politics*, 10(3): 325-342.
- Sánchez-Cuenca, Ignacio i Aguilar, Paloma (2009). Terrorist Violence and Popular Mobilization: The Case of the Spanish Transition to Democracy. *Politics & Society*, 37(3): 428-453.
- Sanders, David (2006). Reflections on the 2005 General Election: Some Speculations on How The Conservatives Can Win Next Time. *British Politics*, 1(2): 170-194.

Sanders, Karen i Canel, María José (2006). A Scribbling Tribe: Reporting Political Scandal in Britain and Spain. *Journalism*, 7(4): 453-476.

Sartori, Giovanni (2002). *Stranke i stranački sustavi*. Zagreb: Politička kultura.

Sartori, Giovanni (2005). Party Types, Organisation and Functions. *West European Politics*, 28(1): 5-32.

Scarrow, Susan E. (1999). Parties and the Expansion of Direct Democracy: Who Benefits? *Party Politics*, 5(3): 341-362.

Schedler, Andreas (2006). The Logic of Electoral Authoritarianism. U: Schedler, Andreas (ur.). *Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder i London: Lynne Rienner Publishers, str. 1-26.

Schmitt, Hermann i Ohr, Dieter (2000). *Are Party Leaders Becoming More Important in German Elections? Leader Effects on the Vote in Germany, 1961-1998*. Prepared Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington.

Seldon, Anthony (2005). *Blair*. London: Free Press.

Seldon, Anthony (2007). Blair in History. *British Politics*, 2: 264-268.

Seldon, Anthony (2008). *Blair Unbound*. London: Pocket Books.

Seldon, Anthony i Hickson, Kevin (2004). *New Labour, Old Labour. The Blair, Wilson and Callaghan Governments*. London i New York: Routledge.

Semetko, Holli A. i Schoenbach, Klaus (1999). Parties, Leaders and Issues in the News. *German Politics*, 8(2): 72-87.

Seyd, Patrick (1998). Tony Blair and New Labour. U: King, Anthony i dr. (ur.). *New Labour Triumphs: Britain at the Polls*. New Jersey: Chatham House Publishers, str. 49-74.

Seyd, Patrick (1999). New Parties/New Politics?: A Case Study of the British Labour Party. *Party Politics*, 5(3): 383-405.

Seyd, Patrick (2001). The Labour Campaign. *Parliamentary Affairs*, 54: 607-623.

Seyd, Patrick (2002). Labour Government–Party Relationships: Maturity or Marginalization? U: King, Anthony i dr. (ur.). *Britain at the Polls, 2001*. New York i London: Chatham House Publishers, str. 95-116.

Seyd, Patrick i Whiteley, Paul (1995). Labour and Conservative Party Members: Change Over Time. *Parliamentary Affairs*, 48(3): 456-472.

Seyd, Patrick i Whiteley, Paul (2002). *New Labour's Grassroots: The Transformation of the Labour Party Membership*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Seyd, Patrick i Whiteley, Paul (2004a). From Disaster to Landslide: The Case of the British Labour Party. U: Lawson, Key i Poguntke, Thomas (ur.). *How Political Parties Respond*. London i New York: Routledge, str. 41-60.

Seyd, Patrick i Whiteley, Paul (2004b). British Party Members: An Overview. *Party Politics*, 10(4): 355-366.

Seymour-Ure, Colin (2002). New Labour and the Media. U: King, Anthony i dr. (ur.). *Britain at the Polls, 2001*. New York i London: Chatham House Publishers, str. 117-142.

Share, Donald (1985). Two Transitions: Democratisation and the Evolution of the Spanish Socialist Left. *West European Politics*, 8(1): 82-103.

Share, Donald (1987). Transitions to Democracy and Transition through Transaction. *Comparative Political Studies*, 19(4): 525-548.

Share, Donald (1988a). Spain: Socialists as Neoliberals. *Socialist Review*, 1: 38-67.

Share, Donald (1988b). Dilemmas of Social Democracy in the 1980s: The Spanish Socialist Workers Party in Comparative Perspective. *Comparative Political Studies*, 21(3): 408-435.

Share, Donald (1989). *Dilemmas of Social Democracy. The Spanish Socialist Workers Party in the 1980s*. New York, Westport i London: Greenwood Press.

Share, Donald (1999). From Policy-Seeking to Office-Seeking: The Metamorphosis of the Spanish Socialist Workers Party. U: Müller, Wolfgang, C i Strøm, Kaare (ur.). *Policy, Office or Votes? How Political Parties in Western Europe Make Hard Decisions*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 89-111.

Shaw, Eric (2001). New Labour: New Pathways to Parliament. *Parliamentary Affairs*, 54: 35-53.

Shaw, Eric (2002a). *The Labour Party Since 1979. Crisis and Transformation*. London i New York: Routledge.

Shaw, Eric (2002b). New Labour in Britain: New Democratic Centralism? *West European Politics*, 25(3): 147-170.

Shaw, Eric (2007). *Losing Labour's Soul?: New Labour and the Blair Government 1997-2007*. New York: Routledge.

Shephard, Mark i Johns, Robert (2008). Candidate Image and Electoral Preference in Britain. *British Politics*, 3: 324-349.

Shepsle, Kenneth A. (2006). Rational Choice Institutionalism. U: Rhodes, R. A. W., Binder, Sarah A. i Rockman, Bert A. (ur.). *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford: Oxford University Press, str. 23-38.

- Siaroff, Alan (2003). Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-presidential and Parliamentary Distinction. *European Journal of Political Research*, 42: 287-312.
- Smith, Jennifer K. (2009). Campaigning and the Catch-All Party: The Process of Party Transformation in Britain. *Party Politics*, 15(5): 555-572.
- Smith, Martin J. (1999). *The Core Executive in Britain*. Basingstoke: Macmillan Press Ltd.
- Smith, Martin J. (2003). The Core Executive and the Modernization of Central Government. U: Dunleavy, Patrick, Gamble, Andrew, Heffernan, Richard i Peele, Gillian (ur.). *Developments in British Politics 7*. Basingstoke: Macmillan Press Ltd, str: 60-81.
- Smith, Martin J. (2007). Tony Blair: The First Prime Minister of the Global Era. *British Politics*, 2: 420-427.
- Stewart, Marianne C. i Clarke, Harold D. (1992). The (Un)Importance of Party Leaders: Leader Images and Party Choice in the 1987 British Elections. *The Journal of Politics*, 54(2): 447-470.
- Stokes, Susan C. (1999). Political Parties and Democracy. *Annual Review of Political Science*, 2: 243-267.
- Story, Jonathan (1977). Spanish Political Parties: Before and After the Election. *Government and Opposition*, 12(4): 474-495.
- Straw, Jack (2010). New Labour, Constitutional Change and Representative Democracy. *Parliamentary Affairs*, 63(2): 356-368.
- Street, John (2003). Celebrity Politicians: Popular Culture and Political Representation. *The British Journal of Politics & International Relations*, 6(4): 435-452.
- Strøm, Kaare (2000). Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies. *European Journal of Political Research*, 37: 261-289.
- Strøm, Kaare, Müller, Wolfgang, C. i Bergman, Torbjörn (ur.) (2003). *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Stuart, Mark (2009). The Role of Parliament under Blair. U: Casey, Terrence (ur.). *The Blair Legacy. Politics, Policy, Governance, and Foreign Affairs*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 178-189.
- Sundström, Göran (2009). 'He Who Decides': Swedish Social Democratic Governments from a Presidentialisation Perspective. *Scandinavian Political Studies*, 32(2): 143-170.
- Sykes, Patricia Lee (2009). *Placing Prime Ministers in Political Development: The Anglo-Americanization of the Executive?* Paper Presented at the American Political Science Association Annual Meetings, Toronto.

Šeks, Vladimir (1999). Svim snagama u stvaranju HDZ-a i suverene Republike Hrvatske. U: Mijatović, Anđelko (ur.). *Deset godina Hrvatske demokratske zajednice*. Zagreb: Hrvatska demokratska zajednica, str. 440-443.

Šeks, Vladimir (2005). *Temeljci hrvatske državnosti*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Tanner, Marcus (2001). *Croatia. A Nation Forged in War*. New Haven i London: Yale Nota Bene i Yale University Press.

Teruel, Juan Rodríguez (2009). *Recruiting from Parliament and Beyond: The Selection of Ministers in Multilevel Spain (1977-2009)*. Paper Presented at the 31st IPSA World Congress of Political Science, Santiago de Chile.

Theakston, Kevin (2005). Prime Ministers and the Constitution: Attlee to Blair. *Parliamentary Affairs*, 58(1): 17-37.

Theakston, Kevin (2010). *Gordon Brown as Prime Minister: Political Skills and Leadership Style*. Paper Presented at the PSA Conference.

Thomas, Graham P. (2006). United Kingdom: The Prime Minister and Parliament. U: Baldwin, Nicholas D. J. (ur.). *Executive Leadership and Legislative Assemblies*. London i New York: Routledge, str. 4-37.

Torcalo, Mariano i Lago, Ignacio (2008). Electoral Coordination Strikes Again: The 2008 General Election in Spain. *South European Society & Politics*, 13(3): 363-375.

Torcalo, Mariano i Rico, Guillem (2004). The 2004 Spanish General Election: In the Shadow of Al-Qaeda? *South European Society & Politics*, 9(3): 107-121.

Tudman, Franjo (1999). Hrvatska demokratska zajednica – stožer hrvatske slobode. U: Mijatović, Anđelko (ur.). *Deset godina Hrvatske demokratske zajednice*. Zagreb: Hrvatska demokratska zajednica, str. 7-12.

Tusell, Javier (2007). *Spain: From Dictatorship to Democracy*. Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing.

Uhr, John (2001). *The Language of Leadership: Prime Ministers as Political Institutions* (Discussion Paper No. 90). Australian National University.

Uzelak, Gordana (1998). Franjo Tudjman's Nationalist Ideology. *East European Quarterly*, 31(4): 449-472.

van Biezen, Ingrid (2000). Party Financing in New Democracies: Spain and Portugal. *Party Politics*, 6(3): 329-342.

van Biezen, Ingrid (2003). *Political Parties in New Democracies. Party Organization in Southern and East-Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

van Biezen, Ingrid (2004). Political Parties as Public Utilities. *Party Politics*, 10(6): 701-722.

van Biezen, Ingrid (2005). Terrorism and Democratic Legitimacy: Conflicting Interpretations of the Spanish Elections. *Mediterranean Politics*, 10(1): 99-108.

van Biezen, Ingrid (2008). Party Development in Democratic Spain: Life-Cycle, Generation, or Period Effect? U: Field, Bonnie N. i Hamann, Kerstin (ur.). *Democracy and Institutional Development. Spain in Comparative Theoretical Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 23-43.

van Biezen, Ingrid i Hopkin, Jonathan (2005). The Presidentialization of Spanish Democracy: Sources of Prime Ministerial Power in Post-Franco Spain. U: Poguntke, Thomas i Webb, Paul (ur.). *The Presidentialization of Politics*. Oxford: Oxford University Press, str. 107-127.

van Houten, Pieter (2009). Multi-Level Relations in Political Parties: A Delegation Approach. *Party Politics*, 15(2): 137-156.

Venturino, Fulvio (2001). Presidentialization in Italian Politics: The Political Consequences of the 1993 Electoral Reform. *South European Society and Politics*, 6(2): 27-46.

Verney, Douglas V. (1998). Parlamentarna i predsjednička vlast. U: Lijphart, Arend (ur.). *Parlamentarna ili predsjednička vlast?* Zagreb: Politička misao, str. 30-44.

Vincent, Mary (2007). *Spain 1833-2002. People and State*. Oxford: Oxford University Press.

Watts, Duncan (2003). *Understanding US/UK Government and Politics*. Manchester i New York: Manchester University Press.

Watts, Duncan (2006). *British Government and Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Wauters, Bram (2010). Explaining Participation in Intra-Party Elections: Evidence from Belgian Political Parties. *Party Politics*, 16(2): 237-259.

Webb, Paul (2000). *The Modern British Party System*. London: Sage.

Webb, Paul (2002). Introduction: Political Parties in Advanced Industrial Democracies. U: Webb, Paul, Farrell, David M. i Holliday, Ian (ur.). *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press, str. 1-15.

Webb, Paul i Fischer, Justin (2003). Professionalism and the Millbank Tendency: The Political Sociology of New Labour's Employees. *Politics*, 23(1): 10-20.

Webb, Paul i Poguntke, Thomas (2005). The Presidentialization of Contemporary Democratic Politics: Evidence, Causes, and Consequences. U: Poguntke, Thomas i Webb, Paul (ur.). *The Presidentialization of Politics*. Oxford: Oxford University Press, str. 336-356.

Webb, Paul i White, Stephen (ur.) (2007). *Party Politics in New Democracies*. New York: Oxford University Press.

Weingast, Barry R. (1996). Political Institutions: Rational Choice Perspectives. U: Goodin, Robert E. i Klingeman, Hans-Dieter (ur.). *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press, str. 167-190.

Weller, Patrick (2003). Cabinet Government: An Elusive Ideal? *Public Administration*, 81(4): 701-22.

Werner, Annika, Lacewell, Onawa i Volkens, Andrea (2011). *Manifesto Coding Instructions* (4th Fully Revised Edition). Berlin: WZB.

Whiteley, Paul i Seyd, Patrick (2003). Party Election Campaigning in Britain: The Labour Party. *Party Politics*, 9(5): 637-652.

Wilson, Graham K. i Barker, Anthony (2003). Bureaucrats and Politicians in Britain. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 16(3): 349-372.

Woodworth, Paddy (2005). Spain's "Second Transition" Reforming Zeal and Dire Omens. *World Policy Journal*, 22(3): 69-80.

Zakošek, Nenad (2001). Struktura biračkog tijela i političke promjene u siječanjskim izborima 2000. U: Kasapović, Mirjana (ur.). *Hrvatska politika 1990.-2000*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 99-122.

Zakošek, Nenad (2002). *Politički sustav Hrvatske*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Young, Bruce (1983). The 1982 Elections and the Democratic Transition in Spain. U: Bell, David S. (ur.). *Democratic Politics in Spain*. New York: St. Martin's Press, str. 132-146.

Young, Lisa i Cross, William (2002). The Rise of Plebiscitary Democracy in Canadian Political Parties. *Party Politics*, 8(6): 673-699.

O autoru

Dario Nikić Čakar rođen je 9. siječnja 1983. u Novoj Gradiški gdje je 2001. završio opću gimnaziju. Iste je godine upisao studij politologije na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, na kojemu je diplomirao u lipnju 2006. i stekao zvanje diplomiranog politologa. Zaposlen je na Fakultetu političkih znanosti 1. prosinca 2006. kao znanstveni novak–asistent na znanstveno-istraživačkom projektu *Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj* (voditelj prof. dr. sc. Nenad Zakošek), da bi sukladno iskazanome znanstvenom i istraživačkom interesu 1. srpnja 2011. prešao na projekt *Hrvatska u regionalnom okruženju* (voditelj prof. dr. sc. Mirjana Kasapović). Od veljače 2010. polaznik je poslijediplomskoga doktorskog studija „Komparativna politika“ na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Od travnja 2010. godine angažiran je kao suradnik međunarodnoga znanstveno-istraživačkog projekta *Comparative Manifesto Project (CMP)*, WZB Berlin. Na Fakultetu političkih znanosti od rujna 2008. godine obavlja dužnost ECTS koordinatora. Od 2008. do 2010. bio je izvršni urednik časopisa *Anali Hrvatskoga politološkog društva*.

Kao asistent sudjeluje u izvođenju nastave na kolegijima *Uvod u komparativnu politiku*, *Političke stranke* i *Izborni sustavi* na preddiplomskom studiju politologije, te na kolegiju *Regionalne komparativne studije: Bosna i Hercegovina – država i politika* na diplomskom studiju politologije.

Znanstveni radovi:

Nikić Čakar, Dario (2011). HDZ Bosne i Hercegovine: nastanak, ustrojstvo i ideologija. *Međunarodne studije*, 11(9): 53-72.

Nikić Čakar, Dario (2009). Prezidencijalizacija hrvatskih stranaka: slučaj HDZ-a. *Anali Hrvatskoga politološkog društva*, VI: 29-51.

Nikić Čakar, Dario (2009). Prezidencijalizacija parlamentarnih sustava: komparativni analitički okvir. *Politička misao*, 46(2): 140-165.

Nikić Čakar, Dario (2007). 'Europa s nekim regijama': Slabosti teorije višerazinskog upravljanja u objašnjavanju strukturne politike Europske unije. *Anali Hrvatskoga politološkog društva*, IV: 143-170.

Stručni radovi:

Nikić Čakar, Dario (2011). Kukuriku versus HDZ – analiza izbornih programa. *Političke analize*, 2(8): 10-15.

Nikić Čakar, Dario (2011). Sultan spina: Alastair Campbell. *Političke analize*, 2(6): 61-67.

Nikić Čakar, Dario (2011). Socijalistička stranka pod Zapaterom: nova era španjolske politike. *Političke analize*, 2(6): 7-12.

Nikić Čakar, Dario (2010). Život nakon Blaira. *Političke analize*, 1(3): 37-41.

Nikić Čakar, Dario (2010). Kraj ili nastavak sanaderovskog prezidencijalizma? *Političke analize*, 1(1): 18-21.